

AZƏRBAYCAN

3'2016

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

04.03.2016

Sifariş 546

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
qasimzadeh@azbyb.az

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

**nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir.

BU SAYIMIZDA:**S ə m ə d V u r ğ u n - 1 1 0**

RAMİZ RÖVŞƏN - Səməd Vurğun 20 il də yaşasaydı... ..3

P o e z i y a

İNQILAB İSAQ - Şeirlər	75
AYBƏNİZ ƏLİYAR - Şeirlər	80
SABİR SARVAN - Şeirlər	118
MURAD QOÇUOĞLU - Şeirlər	127
ZİRƏDDİN QAFARLI - Şeirlər	151
ZAHİD AFŞAR ELOĞLU - Şeirlər	157
SƏYYARƏ MƏMMƏDLİ - Şeirlər	160
DİLSUZ MUSAYEV - Şeirlər	163
ETİBAR VƏLİYEV - Şeirlər	166

N ə s r

NİZAMİ CƏFƏROV - Məmməd Orucun Vedibasər dastanı.....	9
MƏMMƏD ORUC - Qara güzgü (roman-əvvəli)	15
XUMAR ƏLƏKBƏRLİ - Haram (hekayə)	132

S e y r a n S ə x a v ə t i n 7 0 y a ş ı

VAQİF YUSİFLİ - "Mən Zamanın içindəyəm..."	87
CAMAL YUSİFZADƏ - Keçmişə dəyib qayıdaq?.....	95

Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

KENZABURO OE - Nüvə əsrinin meşə guşənişini (novella)	98
---	----

Ə d ə b i d ü ş ü n c ə l ə r

VAHİD QAZİ - Qırıq talelərin pəzlə tablosu	139
--	-----

Y a ş a r Q a r a y e v - 8 0

AYGUN BAĞIRLI - Tənqidin Yaşarı.....	145
Müasirləri Yaşar Qarayev haqqında	148
YAŞAR QARAYEV	150

Ə d ə b i t a l e l ə r

GÜNEL NATİQ - Jorj Sand: "Sevgilərin ən gözəli..."	169
--	-----

Ə d ə b i y y a t ş ü n a s l ı q

ƏSGƏR ZEYNALOV - Alim qeyrəti, vətəndaş cəsarəti.....	174
ELNARƏ AKİMOVA - "Bir kəs ki, onun qibləsi yalnız Vətən oldu..."	180
AĞAHÜSEYN ŞÜKÜROV - Böyük Çöl Mədəniyyətinin bədi inikası.....	187

K i t a b r ə f i	190
--------------------------------	-----

Səməd Vurğun - 110



SƏMƏD VURĞUN 20 İL DƏ YAŞASAYDI...

(Ramiz Rövşənə İntiqam Qasımzadənin 7 sualı)

– Bu il mart ayında XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli simalarından biri Səməd Vurğunun anadan olmasının 110 illiyidir. 50 yaşında dünyasını dəyişən şairin ölümündən 60 il keçir. Çox sular axıb, dünya dəyişib. O, XX əsrin birinci yarısının, Sizsə - ikinci yarısının və artıq həm də XXI əsrin şairisiniz. Bax, bu əsrdən, 2016-cı ildən Səməd Vurğun necə görünür?

– Bu gündən baxanda Səməd Vurğunun yaşayıb-yaratdığı dövr, yəni, 1930-cu, 40-cı, 50-ci illər necə görünürsə, onun öz həyatı və yaradıcılığı da eynən o cür görünür. 1930-cu illərin sonlarında çəkilmiş sənədli filmləri, kinoxronikaları yada salın. Bayramlarda, paradlarda hamısı bir ağızdan “ura” qışqıra-qışqıra, əllərində tutduqları bayraqları, şarları, uşaqları başlarının üstündə yellədə-yellədə meydanlardan keçən minlərlə insanın xoşbəxt sifətlə-

rini xatırlayın. Halbuki, o illərdə, demək olar, hər gecə yarısı qara maşınlarda gələn çağırılmamış qonaqlar günahlı, günahsız adamları zorla evlərindən çıxarıb gedər-gəlməzə aparırdılar. Odur ki, adamların çoxu səksəkəli yatırdı. Amma o xoşbəxt gündüzlərlə bu səksəkəli gecələr qətiyyən bir-birinə zidd deyildi. Əksinə, qoşa relslər kimi yan-yana uzanırdı və o dövrün bir çox adamları, o cümlədən də sənətkarları öz ömürlərini bu qoşa relsin üstüylə sürürdülər. Təbii ki, qəza baş verənəcən.

Səməd Vurğun Müşfiqdən, Caviddən, Əhməd Cavaddan fərqli olaraq, öz ömrünü qəzasız başa vura bildi. Bunu onun günahı, hətta cinayəti sayanlar da var. Məncə, bu çox səhv və ədalətsiz yanaşmadı. Əslində, o dövrün ən antisovet əsərini nə Müşfiq, nə Cavid, nə də Əhməd Cavad yox, məhz Səməd Vurğun yazmışdı və bu, məşhur "Komsomol poeması"ydı. Təbii ki, o poemanı yazanda Səməd Vurğunun məqsədi bu deyildi, amma alınan nəticə budur. Deyilənə görə, Əhməd Cavadın həbsinə səbəb olan "Göygöl" şeirini inqilabın dəhşətli dağıdıcılıq gücünü göstərən "Komsomol poeması"yla müqayisə etmək olarmı? Əlbəttə yox. Amma Səməd Vurğuna dəymədilər. Məncə, bunun əsas səbəbi Səməd Vurğunun 1936-cı ildə, Kremlə Stalinin hüsurunda şeir oxumasıydı. Onu elə-belə aradan götürmək olmazdı. Çünki Səməd Vurğun, yəqin ki, Stalinin yadındaydı. Ya da, ən azı bu, Bağirova belə gəlirdi. İkinci səbəb, yəqin ki, şairin böyük şöhrətiydi. Amma mən Mircəfər Bağirovun özünün Səməd Vurğunu bir şair kimi xoşladığını da istisna eləmirəm. Ümumiyyətlə, bir çox tiranlar romantik poeziyanı sevir, hətta yüksək pafoslu patetik şeirlərdən arabir sitat gətirməyi də xoşlayırlar.

Bir də ki, hansısa şairi ölməməkdə, hətta öldürülməməkdə günahlandırmaq ayıbdı.

O ki qaldı, Səməd Vurğunun böyük şair olub-olmamağı ilə bağlı mübahisələrə... Bircə şeyi deyim ki, "Komsomol poeması"nın qiyməti təkcə onun antisovetliyində deyil, bu əsər Füzulinin "Leyli və Məcnun"undan sonra yazılı ədəbiyyatımızda ən gözəl sevgi poemasıdır. Bu əsərin bir cüt qəhrəmanı Cəlalla Humay isə, milli poeziyamızda Leyliylə Məcnundan sonra ən məşhur bir cüt nakam sevgili obrazıdır. Belə xoşbəxtlik isə, hər böyük şairin bəxtinə düşür.

– Səməd Vurğun bir şair kimi çox erkən parlayıb. 1933-cü ildə "Komsomol poeması"nı, onun ardınca daha neçə irihəcmli poemalarını, 1937-ci ildə, 31 yaşında "Vaqif" mənzum pyesini yazıb. Artıq o zaman çox məşhur bir şair kimi tanınıb. Bu məşhurluq bəzilərinin dediyinə görə, yalnız dövrünün nəbzini tutduğuna görə idi, yoxsa istedadına görə?

– Məncə, Səməd Vurğunun bir şair kimi məşhurluğunun, populyarlığının əsas səbəbi onun şeirlərinin keyfiyyətində idi. Bizə "şair xalq" deyirlər. Bil-mirəm, bu tərifi ya töhmətdi, amma hər halda, rəsmi çıxışlardan tutmuş, çayxana söhbətlərinəcən, öz danışığında bizim qədər şeir sitatları gətirən ikinci xalq tapmaq çətindi. Səməd Vurğunun poetik istedadı kifayət qədər konseptualıydı və onun şeirlərində sitat gətiriləsi aforizm xarakterli misralar da az deyildi. Onu öz dövrünün başqa istedadlı şairlərindən, hətta Müşfiqdən də fərqləndirən bu idi. Müşfiqi niyə xüsusi qeyd eləyirəm? Bir vaxtlar mənə (və elə bilirəm ki, təkcə mənə yox) düşündürən bir sual vardı; görəsən, Müşfiq sağ qalsaydı, Səməd Vurğunun o dövrdəki şöhrətinə şərik çıxmazdı ki? Məncə, yox. Müşfiq sağ qalsaydı da, yenə o dövrün ən məşhur şairi, Azərbaycan Sovet poeziyasının bayraqdarı Səməd Vurğun olacaqdı.

Böyük alman şairi Novalis poeziyanı təsviri sənətlə musiqi arasındakı "aralıq sənət" adlandırır. "Söz musiqi olmağa can atır". Bu məşhur ifadə yəqin bizim şairlərdən ən çox Müşfiqin şeirlərinə yaraşır. "Yenə o bağ olaydı", "Küləklər", "Yaşa, könül"... Bu cür şeirləri adam tək-cə başqalarına yox, həm də, ovqatının hansı məqamlarındasa öz-özünə demək, pıçıldamaq, hətta mızıldamaq istəyir. "Tərlansan, göydən enməzsən, Torpaqlarda sürünməzsən, Mən dönsəm də sən dönməzsən, Yaşa könül, yaşa könül!". Gəncliyimdən bu günəcən, ömrümün ən çətin və sarsıntılı anlarında dəfələrlə öz-özümə dediyim bu misralardan nə qədər güc və təskinlik tapdığımı bir özüm bilirəm. Əslində, Müşfiqin bir lirik sevgi şeirindən olan bu misralar, nədənsə mənə həmişə şair taleyi, bütövlüyü, dönməzliyi haqqında deyilmiş ən təsirli misralar kimi görünüb.

Amma içi mən qarışıq bizim "şair xalqın" yaddaşında şairə xitabən deyilmiş ən məşhur misralar Müşfiqin yox, Səməd Vurğunundu. "Şair, hökmdarın hüsurundasən!" və bir də "Şair, nə tez qocaldın sən!"

Xüsusən, repressiyaların tüğyan etdiyi 1937-ci ildə yazılmış "Vaqif" pyesində, Qacarın dilindən səslənən "Şair, hökmdarın hüsurundasən" misrası tək-cə o dəhşətli dövr üçün yox, bir çox zamanlar üçün ağırlı olan "şair və hökmdar" münasibətinin bütün dramatizmini qərribə bir yığcamlıqla ifadə edirdi. Ümumiyyətlə, "Vaqif" pyesindəki dialoqların bir çoxu zərb-məsəl gücündəydi və həmin dialoqları bir vaxtlar, az qala, hamı əzbər bilirdi. İndi oxucu zövqü nisbətən dəyişsə də, amma, hər halda, ənənəvi Azərbaycan oxucusunu poeziyada didaktik-fəlsəfi ümumiləşdirmələr sırf poetik obrazlılıqdan daha çox cəlb edir. Və təsadüfi deyil ki, Səməd Vurğundan sonrakı ən populyar şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında fəlsəfi ümumiləşdirmələr, aforistik deyimlər hətta Səməd Vurğundakından da çoxdu.

– Səməd Vurğun şeirimizin ənənəvi şəkillərində, milli vəznimizdə - hecada yazırdı. Gənclik illərində vəzni sərbəst şeirlər də yazıb, amma qısa bir müddət, sonra yenə də hecaya keçib, milli formalara üstünlük verib. Ənənə üstündə köklənməklə, şeirimizə bəs necə yeniliklər gətirib? Və gətirə bilibmi?

– Səməd Vurğunun ədəbiyyata gəldiyi inqilabdan sonrakı illər bütün sovet poeziyasında yeniliklə köhnəliyin mübarizə illəriydi. Əslində, hər iki sözdür naq arasında da yazmaq olardı. Yeniliyin carçısı Mayakovski, köhnəliyin nəğməkarı isə, Yesenin sayılırdı. "Uşaqların ölməyinə baxmağı sevirem mən" deyən Mayakovski ilə, sahibinin aparıb çayda boğduğu küçüklərinin dərdinə dözməyib ölən bədbəxt itə nəğmə qoşan Yesenin, təbii ki, çox fərqli şairləriydi. Səməd Vurğuna həm tərcümeyi-halıyla, həm də ruhən kəndçi balası Yesenin daha doğmaydı. Bu doğrmaqlı şairin sonralar "ölən şeirlərim" adlandırdığı ilk yazılarının intim, bir az da bədbin ab-havasında daha aydın duyulur. Əsasən fərdi, şəxsi xarakter daşıyan, bir növ, şairin oxucusuyla tək-bətk dərdləşməsinə oxşayan o yazılarda ictimai məzmun, demək olar ki, yoxuydu. İctimai məzmun Səməd Vurğunun şeirlərinə bir qədər sonra, özü də, sel kimi gəldi. Artıq təklərə yox, milyonlara ünvanlanan bu yüksək pafoslu şeirlər formaca nə qədər fərqlənsələr də, məzmunca Yesenindən daha çox Mayakovskiye yaxınıydı. Sanki, mikroskopu çevirib teleskop etmişdilər. Bu çevrilmə təbii baş vermişdimi? Yoxsa o dövrün siyasi ab-havasının təsiriyləmi olmuşdu? Yəqin hər ikisi vardı. Amma Səməd Vurğunun siyasi şeir-

lərində də şəxsi başlanğıc çox qabarıq idi. Şairin lirik "mən"i heç vaxt "biz" əvəzliyinin arxasında daldalanmırdı. Hətta Stalinin 70 illiyinə həsr etdiyi şeirdə də "andım olan ("andımız olan" yox. - R. Rövşən) o günəşin yaşı yetmişdir" deyirdi. Doğrudu, Səməd Vurğun arabir bu adətini pozurdu. Məsələn, "Zamanın bayraqdarı" poemasını yazanda. Amma bu haqda sonra...

O ki qaldı yenilik məsələsinə, Səməd Vurğunun poetik istedadı, təbii ki, ənənə üzərində köklənmişdi və onun şeirlərində oxucu milli poeziyadan, folklorlardan gələn doğma kodları hiss eləyirdi. Onun populyarlığının bir səbəbi də yəqin bundaydı. Səməd Vurğun danışdığı kimi də yazırdı. Təəssüf ki, ona qədər də, ondan sonra da, lap elə bu gün də bir çox şairlərimizin, hətta istedadlılarının da, bədbəxtliyi danışdığı kimi yazmamaqlarındadı. Amma bu artıq başqa söhbətin mövzusu.

– Səməd Vurğun şeirində bir mövzu zirvədir, yaradıcılığının ana xəttidir: Vətən - Azərbaycan. Yeni nəsillər gəlir dünyaya, amma "Azərbaycan" şeiri yenə dillərdədir. Bunun sirri nədədir?

– Qəribədi, Sovet İttifaqında millətçilik cinayət sayılsa da, Azərbaycan poeziyasının bayraqdarı Səməd Vurğunun şeirlərində milli ruh, azərbaycançılıq hissi çox güclüydü. Yəqin o vaxt mühacirətdə olan Məmməd Əmin Rəsulzadənin çağdaş ədəbiyyatdan danışanda Səməd Vurğunun yaradıcılığına yüksək qiymət verməsi də bununla bağlıydı. (Baxmayaraq ki, Səməd Vurğunun şeirlərində Müsavatın ünvanına sərt ifadələr də səslənmişdi.)

O vaxt Səməd Vurğunun ən dillər əzbəri olan şeiri "Azərbaycan" idi. Bu günəcən milli poeziyamızın ən populyar nümunəsi olan bu şeirin milli ruhunun, vətən hissinin, duyğusunun qorunub saxlanmasıdakı rolu danılmazdı. Və 1950-ci illərin ikinci yarısında, SSRİ-də bir balaca siyasi yumşaqılıq olan kimi, Azərbaycanda başlayan və sonu ana dilimizin Konstitusiyaya salınmasıyla bitən milli oyanışın beşiyi başında duran yazıçıların birincisi Mirzə İbrahimov idisə, şairlərin birincisi, heç şübhəsiz ki, o vaxt özü artıq Fəxr xiyabanda yatan Səməd Vurğun idi...

– Şair və zaman. Bu, çox böyük və geniş bir mövzudur. Bu mövzu daxilindəki bütün başqa məsələləri bir kənara qoyub, şairin öz zamanının səddini nə vaxt aşma bilməsi ilə bağlı fikir söyləyəsi olsanız nə deyərdiz Səməd Vurğun haqqında; O, zamanının səddini aşma bilibmi?

– Həzrət Əli "insanlar valideynlərindən çox, öz zəmanələrinə bənzəyirlər" deyirdi. Bu fikir şairlərə də aiddi. Təbii ki, öz zəmanəsiylə döş-döşə gələn, kəşişən, buna görə boynu vurulan, dərisi soyulan şairlər də olub. Səməd Vurğun belə şairlərdən deyildi. O, zamana qarşı yox, zamanın axınıyla gədən şairiydi. Və yaşayıb-yaratdığı o allahsız zəmanənin, o bulanıq axının təsiri onun taleyindən və yaradıcılığından da yan ötməmişdi. Onun öz zəmanəsinin sərhədlərini aşma keçən, bu gün də öz bədii dəyərini itirməyən gözəl şeirləriylə yanaşı, nə qədər ilhamla yazılsa da, öz dövrünün yalançı ideyalarıyla zədələnmiş, köhnəlmiş, unudulmuş şeirləri də var. Bəlkə də, bir şair kimi bu, onun günahı yox, faciəsidir.

Uşaq vaxtı tez-tez eşitdiyim, Səməd Vurğunun adına çıxılan bir məşhur kəlam vardı: "Bizdə partiya kimi sevirse, xalq da onu sevir".

Bu gün də öz gücünü itirməyən bu ironiyalı kəlama misal olaraq, Səməd Vurğunun öz taleylə bağlı Vaqif Səmədoğlunun bir vaxtlar mənə danışdığı bir əhvalatı xatırlayıram. Stalinin ölümündən bir az qabaq, 1952-ci ildə SSRİ-də repressiyaların yeni dalğası başlayanda, qələm əhlindən hədəfdə olanların ən birincisi Səməd Vurğun idi. Görünür, Səməd Vurğunun böyük şöhrəti, hər halda, Mircəfər Bağirova rahatlıq vermirmiş. Mətbuatda şairin ünvanına kəskin tənqidlər, ittihamlar səslənirdi. Çoxuna elə gəlirdi ki, bu gün-sabah onu tutacaqlar. Şairin ailəsi də böyük təşviş və narahatçılıq içindəydi. Vaqif danışdı ki, belə günlərin birində atam səhər tezdən tufəngini götürdü, mindi maşına, rayona ova getdi. Ov etməkdən də çox, fikrini dağıtmaq üçün. Amma elə o gün, gecə yarısı qayıtdı. Sifəti qapqara qaralmışdı, iynə vursan, qanı çıxmazdı. Sən demə, rayonun mərkəzində maşından düşəndə, həmişə onun üstünə cumub qucaqlayan, öpən camaatın içindən bir nəfər də olsun, qorxusundan ona yaxınlaşıb salam verməyə ürək eləməmişdi. Şair də elə ordaca maşına minib evə qayıtmışdı. Vaqif deyirdi ki, o gecə yarısı atam bizimlə bir kəlmə də kəsmədi. Səssizcə girdi kabinetinə və bir gün sonra, əlində "Zamanın bayraqları" poeması, kabinetindən çıxdı.

Deməli, kommunist partiyasını tərənnüm edən bu poemanın kökündə partiyaya böyük sevgi yox, şairin keçirdiyi dəhşətli sarsıntı dururmuş. Maraqlıdır, görəsən, o sarsıntıyı şair sözə çevirsəydi, nə alınardı? Yəqin bu fikir təkcə mənim yox, rəhmətlik Vaqifin də beynindən dəfələrlə keçmişdi. Və hər ikimizin Səməd Vurğunun bu faciəsindən aldığımız dərs də eyniydi; həmişə özünə səmimi ol, nə duyursansa, onu yaz. Sevincdisə - sevinci, qəmdisə - qəmi, sarsıntıdışa - sarsıntını.

– Bir ocaq Azərbaycana üç xalq yazıçısı verib: iki xalq şairi və bir xalq yazıçısı - Səməd Vurğun, Yusif Səmədoğlu və Vaqif Səmədoğlu. Biri-birindən fərqli üç sənətkar, üç şəxsiyyət; ata və oğulları. Sizin fikrinizcə, ata - Səməd Vurğunla oğulları - Yusif və Vaqif arasında ziddiyyət varmı? Varsa, nədədir? Və oxşarlıq, daha doğrusu, mənəvi doğmalığ necə, o da varmı?

– Məncə, ədəbiyyatımızda təkrarı olmayan bu məşhur üçlüyün ən maraqlı cəhəti elə bir-biriylə fərqliliyindədi. Təkcə atanın oğullarıyla yox, oğulların da bir-biriylə fərqliliyində. Yusif atasından 13 il, Vaqif 25 il çox yaşasa da, onların hər ikisi Səməd Vurğunun övladları olaraq axıracan "əbədi oğul" statusunda qaldılar. Mənim atam üçün də evimizin əziz qonaqları olan o bir cüt qardaş, hər şeydən əvvəl, Səməd Vurğunun oğullarıydı. Yusiflə Vaqif də bunu bilirdilər və deyəsən, bundan böyük ləzzət alırdılar. Amma bu "oğul" statusu onların hər ikisinin sənətdə müstəqilliyinə, bənzərsizliyinə qətiyyən mane olmadı. Arabir mətbuatda qərribə fikirlərə rast gəlirəm. Guya Səməd Vurğun gənc şairlərin inkişafına mane olur, onları təsir altında saxlayır. Azərbaycan poeziyasında Səməd Vurğundan Vaqif Səmədoğlu qədər fərqlənən ikinci bir şair yoxdu. Bir şair kimi öz doğma balasına mane olmayan Səməd Vurğun başqalarına necə mane ola bilər?!

– Ümumiyyətlə, indi insan ömrünün orta həddi 70 - 80 il arasındır. Belə götürəndə, Səməd Vurğun ən azı 20 il daha artıq yaşaya bilərdi. O, yaradıcılığının sonuncu mərhələsində əvvəlki illərdə yazdıqlarından fərqlənən bir neçə şeir yazıb. Bu şeirlərin ovqatı

Sizə bir şey deyirmi? Yaşasaydı, Vurğun şeirinin çox fərqli imkanları üzə çıxıb bilərdimi?

– Səməd Vurğunun 70 il əvvəl, 50 yaşında xərcəngdən öldüyü hamıya bəllidi. Amma, mənə, onun ölümünü sürətləndirən başqa bir səbəb də vardı. Bu, şairin ölümündən 3 ay əvvəl keçirilən, Xruşşovun öz çıxışında Stalini ifşa etdiyi XX partiya qurultayı idi. Xəstə şairin bundan necə sarsıldığını təsəvvür etmək çətin deyil. Bu sarsıntı yəqin onun 1952-ci ildə duyduğu sarsıntıdan daha dəhşətliydi. Çünki onda şairin öz həyatı təhlükədəydi, amma indi onun bir çox şeirlərinin baş qəhrəmanı olan, bütün ilhamıyla, istedadıyla vəsf etdiyi bir şəxsiyyətin adı, şöhrəti yerlə-yeksan olunurdu. Hətta xəstələn-məsəydi də, onun bu sarsıntıdan zədəsiz qurtarması mümkünüydümü? Yə-nidən, ikinci dəfə “ölən şeirlərim” yazmağa onun əli gələrdimi? Mənə, yox. Ömrünün sonunda “Mən tələsmirəm” kimi dahiyənə şeir yazmasına baxma-yaraq, mən o məşhur qurultaydan sonra bir başqa şairimizin - Rəsul Rzanın yaradıcılığında baş verən böyük keyfiyyət dəyişikliyinə Səməd Vurğunun yaradıcılığında da baş verə biləcəyinə az inanıram. Ona görə də, “Səməd Vurğun 20 il daha artıq yaşasaydı, şeirinin fərqli imkanları üzə çıxıb bilərdimi?” sualına birmənalı cavab vermək çətindi. Və əgər yaşasaydı, bu, onun xoşbəxtliyi olardı, yoxsa bədbəxtliyi? Bilmirəm...

– Ramiz, səmimiyyətinə arxayın olub sənə bu sualları verdim. Və cavabların da məni tam qane etdi. Minnətdarlığımı, lütfən, qəbul et.

Səməd VURĞUN:

*...Bulud tez keçməsin başımın üstədən,
Çay da yavaş axsın...sular boyunca.
Baxım hər zərrəyə, baxım doyunca...
Ürək tərpənməyir ötərgi səsdən,
Nə çıxar bir anlıq yanan həvəsdən?*

*Elə zənn etmə ki, ağırlaşmışam,
Ayağı sarıqlı şikəst bir quşam...
Qoy dünya böyüsün, zaman uzansın,
Bir günün ərzində aylarla yansın
Al günəş üzündən nur yağa-yağa...
Ömrün kitabını tamamlamağa
Çox da can atmasın əlimdə qələm,
Mən tələsmirəm,
Mən tələsmirəm!*

“Mən tələsmirəm” şeirindən

Məmməd Orucun Vedibasarı dastanı

Görkəmli yazıçımız Məmməd Orucun «Qara güzgü» romanı milli ədəbi-ictimai təfəkkürümüz üçün həmişə aktual (və məhrəm!) olmuş, XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində isə daha da aktuallaşmış, geniş siyasi-ideoloji miqyas almış bir mövzuya həsr edilmişdir ki, bu da müxtəlif konyuktur məqsədlərlə uzun illər əsl məzmunu, mahiyyəti nə qədər ört-basdır olunsada, keçən əsrin sonlarından etibarən bütün ağrıları, acıları və antihumanizmi ilə ortaya çıxan, ümummillə səviyyədə dərk edilən, kökləri, səbəbləri araşdırılan deportasiya - «Ermənistan» azərbaycanlılarının öz tarixi vətənlərindən «köçürülmə» adı altında zorla qovulması mövzudur. Bu gün artıq hamıya məlumdur ki, Azərbaycan türklərinin xüsusilə XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq vaxtaşırı (və beynəlxalq imperialist güclərin maraqlarına uyğun!) olaraq yüz, hətta min illər boyu məskunlaşdıqları torpaqlardan, buraya köçürülmüş ermənilərin xeyrinə, məhrum edilmiş, xalq kütləsinin haqq-ədalətə bağladığı bütün ümidlər, demək olar ki, həmişə havadan asılı qalmışdır.

Niyə?

Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Şah İsmayıl Xətəinin orta əsrlərin sonlarına doğru yaratdığı möhtəşəm Azərbaycan dövləti yeni dövrün əvvəllərində dağıdılıb müxtəlif xanlıqlara parçalandıqdan sonra praktik olaraq, başsız qalmış Azərbaycan xalqı öz tarixi coğrafiyasını (Vətəni!), Azərbaycan insanı isə öz ailəsini (Evini!) qorumaq imkanlarını, prinsip etibarilə, itirmişdi.

Roman Vədi mahalının (Vedibasarın) timsalında xalqımızın başına gətirilən faciələrin sosial-siyasi metafizikasını, elə bilirik ki, bütün dərinliyi (və genişliyi) ilə təqdim edir.

Yazıçı mövzunun xronoloji (və ideoloji!) hədudlarını dəqiqləşdirərək son illər Azərbaycan ermənistanşünaslığını dəyərli əsərlərlə zənginləşdirmiş araşdırıcı Əziz Ələkbərlinin «Abbasqulu bəy Şadlinski» kitabından belə bir epigraf verir:

«1917-1920-ci illər ərzində Vedibasarı özünə tabe etdirə bilməyən daşnak Ermənistanı və onların havadarı olan ingilislər bu mahalı Azərbaycanla «Ermənistan» arasında mübahisəli ərazi kimi «neytral zona» elan etmək məcburiyyətində qaldılar. Vedibasarı ərazisi Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 1920-ci ilə aid olan məşhur xəritəsinə elə beləcə - «neytral zona» kimi daxil edilmişdir».

Bu isə o deməkdir ki, vedibasarlılar 1917-1920-ci illəri əhatə edən olduqca mürəkkəb, qanlı-qadalı bir dövrdə özlərini (və vətənlərini) müdafiə etməyə çalışmış, xalq qəhrəmanı (və ziyalı) Abbasqulu bəyin başçılığı,

təşkilatçılığı nəticəsində təcavüzə qarşı qətiyyətli müqavimət göstərə bilmişlər.

Romanda ən azı üç bədii-estetik (tekstoloji) qat və ya səviyyə mövcuddur. Onlardan birincisi, yeniyetmə Kazımın, eləcə də kiçik qardaşı İsmayılın (ata-anaları rəhmətə getdiyinə görə onlar əmiləri Abbasın ailəsində yaşayırlar) özləri kimi yetim qalmış kürüyü - Qaragözü bəsləyib böyütdükdən sonra ram edib minmək cəhdlərindən, ümumiyyətlə isə, bu dünyanın namuslu, layiqli adamları olmaq arzularından ibarətdir.

Romanın ikinci qatında və ya səviyyəsində söhbət vedibasarlıların bir yerə toplaşaraq öz vətənlərini nə yolla olursa olsun müdafiə etmələrindən gedir. Yerli əhalinin heç də hamısı onları nələrin gözlədiyini, «başbilənlər»in nə düşündüyünü, sabah nələr olacağını bilmir, ancaq hamının ürəyində Vətən, yurd eşqi var.

Və, nəhayət, müəllif, tamamilə təbii olaraq, üçüncü qata, yaxud səviyyəyə (əslində, dərinliyə, mahiyyətə!) də enir ki, buraya regionda baş verən (və vedililərin iradəsindən asılı olmayaraq onların taleyini həll edəcək) mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrin cərəyanı daxildir.

Bütün roman boyu Kazım çalışır ki, Qaragözü ram eləsin, onun yabı kimi arabaya qoşulmasına imkan verməsin, ancaq buna heç cür nail ola bilmir...

«...Ürgəni islanmış şumun içində özü qovalamağa başlasa da, tez-tez qurşağmacan palçığa batdığından heydən düşdü və üzünü İsmayıla tutub:

-Qaqaş, bir az da sən qovala, - dedi.

Nə qədər qüvvətli olsa da, ürgə islanmış şumda gücdən düşürdü və hiss olunurdu ki, qovalamasa, şallağı yancağına çırpmasa, qaçmaz.

Qaragöz tərləmişdi və elə bil Vedinin dağlarında, düzlərində nə qədər gül-çiçək qırpmışdısa, hamısının qoxusunu hopdurmuşdu tərinə»...

Kazımın ürgəni ram etmək cəhdlərində (və Qaragözün müqavimətində) nə isə kökü çox dərinlərdə olan mistik-mifoloji bir məna var. Yazıçı bunu sonacan açmır, hərdən bir hansı məqamdası müəyyən eyhamlar vurur, ancaq romanın sonuna qədər bu məsələni mübhəm saxlamağı bacarır.

Cins Qarabağ aygırı ilə yerli madyandan (o, sonra yerli eşşəkdən bir qatır da doğmağa məcbur edilir) doğulmuş, Kazımın inək, keçi südü ilə bəslədiyi, yaylaqda başqa bir madyanı alayarımcıq əmmiş, yenə də süd həsrətində olan (doymamış) Qaragözün çox mübhəm «tərcümeyi-hal»ı var...

«...Kürüyə yaxınlaşıb başını sıgallamaq istəyəndə onu süd qoxusu vurdu, iri qara gözüne yaxından baxanda isə öz əksini gördü. Evlərində iri güzgü yoxdu, əmisinin, Həsənalının üzlərini tərəş eləyərkən qarşılarına qoyduqları əl güzgüsünə çox baxmışdı, amma öz əksini bunca aydın görə bilməmişdi. Kürüyün gözü sanki güzgü idi, amma qara güzgü. Bu dünyada qara güzgü vardımı, yoxdumu - bilmirdi, hər halda Qaragözün gözü göz qabağında idi. Fikirləşirdi ki, daha əmisinin üzqırخان alətləri ilə bir torbada saxladığı əl boyda güzgüsünə baxmağa ehtiyacı olmaz, Qaragözün gözüne baxsa, bəsdı.

Güzgüyə baxanda xoşlanmasının, fərhlənməsinin bir səbəbi vardı: özünün necə gözəlləşdiyini görürdü: axı, o gözəl oğlan olmaq istəyirdi, Yusif-Züleyxa dastanından tanıdığı Yusif kimi gözəl»...

Yazıçı hadisələrin etnoqrafik (passiv) qatından ictimai-siyasi (aktiv) qatına və ya əksinə çox rahatlıqla keçməklə romanın bədii-informativ

intonasiyasına dinamizm (hətta demək olar ki, özünəməxsus simfonizm!) gətirir.

Kimsə kimisə ram etməyə çalışır...

«...Əli Əfəndi əmisinin bu sorğusuna cavab olaraq qoltuq cibindən bir qəzet çıxardı:

-Bu, «Həyat!» qəzetidir, - dedi, - aramla səhifələdi və bəlağətlə qəzet yazılarında birini oxumağa başladı:

-«Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaradılmasının səhəri günü - yəni 1918-ci il may ayının 29-da Azərbaycan Milli Şurasının iclasında İrəvan şəhərinin və İrəvan qəzasının elə həmin gün elan edilmiş Ermənistan Respublikasına güzəştə gedilməsi müzakirə olunub.

Həsənalı soruşdu:

-Bağışlayın, Əli Əfəndi, iclasın təfəsilatı varmı o qəzetdə?

Əli müəllim təəssüflə çiyinini çəkdi:

-Təfəsilatı yoxdur, - dedi, gülümsədi və sözünün ardını gətirdi, - amma nəticəsi var, oxuyum? - Və sualın cavabını gözləmədən oxumağa başladı. - Məsələ səsə qoyulub və səs çoxluğu ilə Azərbaycan tərəfinin buna razılıq bildirməsi ilə nəticələnib və elə orda İrəvan şəhəri Ermənistan (mötərizədə - Ararat) respublikasının paytaxtı elan edilib»...

Və beləliklə, Azərbaycanın çoxlu xanlıqlarından biri (və onun paytaxtı İrəvan!) indiyə qədər mövcud olmamış bir dövlətin - Hayastanın ərazisinə (və paytaxtına!) çevrilir.

Xəritə üzərində qərar qəbul etmək o qədər də çətin deyil, ancaq xəritə sadəcə torpaq, ərazi deyil, burada bütün həyatı, ruhu ilə landşafta bağlı insanlar var...

Romanda dövrün hadisələrini, siyasi «layihələr»inin nə qədər qəddar, amansız, qeyri-insani olduğunu göstərən tükürpədicə məqamlar təsvir olunur. Lakin etiraf edilməlidir ki, bunların hamısı olduqca real, tamamilə təbiidir.

Yeniyetmə erməni qızı Nazdar vedibasarlılara əsir düşür...

«...Kazımın ürəyində əminlik yaranmışdı ki, Nazdar heç vaxt bu evdən qaçmayacaq.

Həsənalı onu «Nazlı» deyə çağırırdı və qızcığaz da, deyəsən, adının bu sayaq səslənməsinin mənasını anlayırdı»...

Və Nazlı Abbas kişinin ailəsinin bir üzvünə çevrilir... Kazımın təhtəlsüz təsəvvüründə o da özünü qara güzgüdə axtarır...

Romanda cəmiyyət (xalq) taleyi ilə insan taleyinin bir-birindən nə qədər zərif tellərlə asılı olduğu, ictimai-siyasi (və ideoloji) münaqişələrin insan həyatına nə qədər böyük faciələr gətirdiyi konkret hadisələrlə (və ustalıqla) təsvir edilir.

...Vedibasarın düşdüyü vəziyyətin mürəkkəbliyini göstərmək üçün müəllif maraqlı bir mükəlimə verir...

«-Kəlbəli xanın Bağır bəylə Abbasqulu bəyə göndərdiyi məktubda nələr yazıldığından xəbərin var?

Abbas kişi başını buladı:

-Əlbəttə, yoxdu, - dedi, - özün bilirsən ki, mənim gecəm, gündüzüm qalalarda keçir, bir gün Qalabürcdə, bir gün Gavur qalasında, mən elə şeylərdən necə xəbər tuta bilərəm?

-O məktub Vedibasara Özünümüdəfiə Komitəsinin qərargahında oxunub və bütün gecəni Özünümüdəfiə komitəsinin üzvləri tərəfindən müzakirə olunub.

-Nə yazıbmiş ki?

-Yazıbmiş ki, sən öz ovçu dəstənlə erməni ordusunun qarşısında dura bilməyəcəksən, ovçu dəstəni ver türk zabiti Əli Teymurun sərəncamına, özün də təcili gəl Naxçıvana ki, neynədiyimizi bilək?..»

Türk ordusunun Vedibasara gəlişi, ancaq hadisələrə o qədər də müdaxilə etməmələri, ermənilərin isə get-gedə fəallaşması romanda həm detalları, həm də təfərrüatları ilə əks olunur...

«...Türk alayının qəfildən Vedibasarı tərk etməsini başqa cür yozanlar da vardı; deyirdilər ki, bu, erməni əsilli türk generalı Andronikin Naxçıvana hücumu ilə bağlıdır. Hətta söyləyirdilər ki, Andronikin qoşunu Yayçı kəndinə girib, Yayçı camaatına qan ağlatsa da, bütün Yayçıyı od vurub yandırsa da Nehrəmə girə bilməyib. Nehrəm camaatı ilə savaşda xeyli əsgərini itirən Andronik axırda geri çəkilib, Araz boyunun qamışlıqları ilə keçib Zəngəzur mahalına. O Zəngəzurun - Vedinin hansı səmtində yerləşdiyini bilməsə də, eşitmişdi ki, orda da erməni kəndləri var»...

Vedibasara bütün baş verən hadisələrdən onu anlayır ki, dünya qarışıq-ğından ümid yalnız özünə qalıb. Ona görə də son gücünü yığıb müqavimətini davam etdirir ki, bu müqavimət xalq dastanlarında təsvir olunduğu kimi, həm real, həm də romantikdir. Ancaq bütün hallarda həyatı, insanidir...

«...Erməni daşnaklarının Böyük Vədiyə hücumu ertəsi gün səhər çağı başladı. Keşişdağdakı hünəri ilə ad-san qazanmış, bir atıcı kimi igidliyi bütün mahala yayılmış Zeynəb ön cəbhəyə - istehkamlardan birinə getmək istədiyini bildirəndə Həsənəli onun niyyətini sərt qarşıladı.

-Biz hələ ölməmişik, - dedi.

Bu söhbəti təmkinlə evin kişisi tamamladı:

-Bu ev də istehkamdı, - dedi, - həm də sən kişilərlə səngərdə vuruşan arvadlara baxma, sən çox cavansan...

Və Kazıma elə gəldi ki, əmisi arvadını bu söz qızartdı...

Daşnakların zirehli qatırı Şirazlıya kimi yaxınlaşsa da, Ağdağda erməni topları gurlasa da, pulemyot səşindən qulaq tutulsa da kənd öz gündəlik həyatını yaşayırdı; kimi biçinə gedir, kimi taxılını döyür, kimi ot çalır, kimi əriyini-alçasını yığırdı ki, qurutsun. Mahmudlu məhləsindən isə zurna-qaval səsi gəlirdi. Deyirdilər ki, Təvəkkül bəy daşnakların acığına nəvələrinə sünnət toyu eləyir»...

Və məlum olur ki, bu toyun zurnaçalanı əvvəllər olduğu kimi yenə də erməni Reyhanlı Vazgendir...

Əslində, dünyanın heç yerində ümumən xalqı günahlandırmaq olmaz. Hətta cəbhədə döyüşüb ölən, yaxud əsir düşüb yalvaran erməni əsgərini də... Çünki döyüşməyə məcbur ediblər, öldürəcəkləri ilə hədələyiblər, yoxsa başqasının qapısında nə işləri vardı, başlarına at təpməmişdi ki...

«...Ermənilərin Böyük Vədiyə birinci hücumundan sonra Abbasqulu bəyin dilindən çıxan və bütün Vədiyə yayılan bir kəlmə sözü də yadında idi: «Biz ermənilərlə, erməni camaatı ilə vuruşuruq, bizim düşmənimiz ingilislərin barmağında oynayan erməni Daşnak hökumətidir».

...Ertəsi gün səhər tezdən ona və eləcə də cəmi vedibasarlılara məlum oldu ki, döyüş meydanlarında üç top, səkkiz pulemyot, yüz səksən ingilis

tüfəngi, səkkiz alman mauzeri qalıb, erməni cəsədlərini saymayıblar, amma İrəvana xəbər yollayıblar ki, gəlib meyidlərini aparsınlar»...

Məmməd Orucun təqdim etdiyi Abbasqulu bəy obrazı çox mükəmməldir... Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu obraz dövrün özü qədər canlı, çoxməzmunlu və mürəkkəbdir...

Abbasqulu bəy romanın hər üç qatında və ya səviyyəsində iştirak edir; birinci halda romantik (epik!) xalq qəhrəmanıdır, ikinci halda müdrik təşkilatçı-sərkərdədir, üçüncü halda isə beynəlxalq (imperialist) razılaşmalara mane olan bir «idarəedilməzdir» ki, əvvəl-axır yerində oturdulmalıdır...

Hadisələrin - imperiya maraqlarının get-gedə güclənən rüzgarı Abbasqulu bəyi də öz ağuşuna alır...

Niyə?

Ona görə ki, Abbasqulu bəy Vedibasarin mövcud (və məhdud) sosiumu, «təsərrüfat ukladı» ilə beynəlxalq maraqlara - Birinci Dünya müharibəsini başlayanlara (və «sülh»lə bitirənlərə!) qarşı çıxma bilməzdi. Və onun xeyirxahlığı, millətpərəstliyi, vətənsəvrliyi «böyük güclər» qarşısında Vedibasarin özünümüdafiə instinktinin ifadəsindən o yana getməyəcəkdi.

Abbasqulu bəy bunu bilirdi, ancaq belə bir dövrdə əl-qolunu yanına salıb dayanmaq da kişilikdən deyildi...

«...Kənd içində Abbasqulu bəyin həbs olunub Vedidən uzaqlaşdırılmasından və hardasa gizli şəraitdə yaşamasından, amma silahdaşları ilə vaxtaşırı ünsiyyət saxlamasından danışırıdılar.

Vedibasarda qərarlaşmış türk ordusu ilə qürur duyanlar, onların tərəfini saxlayanlar da vardı, onların kölgəsini qılınclayanlar da.

Deyirdilər ki, türklər gələndən sonra Böyük Vədiyə ermənilər tərəfdən bir güllə belə atılmayıb.

-Heyif deyil qorxusuz-hürküsz yaşamaq!

Bu sözü dəmirçi Təvəkkülün dilindən eşitdi.

Deyirdilər ki, türk qoşunu Vedibasarda müvəqqəti, gec-tez bu yerləri tərk edəcəklər»...

Abbasqulu bəy sonacan mübarizə aparır... Və bu, Məmməd Orucun hadisələrə, faktlara (ümmən Tarixə!) yalnız bələdliyinin ifadəsi deyil, həm də bir tarix filosofu kimi düşünməsinin, yazıçı-sənətkar mütəfəkkirliyinin, nəhayət, onun mənsub olduğu etnosun epos təfəkkürünün təzahürüdür. Çünki İnsan öz vətəninin azadlığı, müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırsa, burada miqyas şərt deyil... İstinad üçün «Vedinin yanı dağlar» da kifayətdir...

« -İstəkli vedililər! -Bu müraciətə görə alqışlar yenidən sürəklənəndə sərkərdə sağ əlinin işarəsi ilə camaatı dayandırdı və birbaşa mətləbə keçdi, - bu gündən Vedibasar Özünümüdafiə Komitəsi fəaliyyətini bərpa eləyir, Qərargah qardaşım Fərəc bəyin evində yerləşəcək, mənə kömək eləyin, - natiqin səsindeki ani titrəyişi Kazım hiss elədi, - mənim sizdən başqa arxam yoxdur - Araya çökən sükutda ətrafına baxdı və qoca kişilərdən birinin qırıxmış sifətində yaş gördü. - Mən fikrimi düz çatdırmadım, - sərkərdə dedi, - mənim sizdən başqa bir arxam da var. - Yenə eynəyin üstündən camaatı süzdü, - o da Vedinin dağlarıdır, - sürəkli alqışlar onu kövrəltdi»...

Türklər Vedibasarı tərk etməyə məcbur olsalar da, özlərindən sonra böyük bir təəssürat qoyub gedirlər...

«...Söz gəzirdi ki, ingilislər İrəvanda qərarlaşsalar da, Vədiyə yaxınlaşmağa hələ ürək eləmirlər, qorxurlar və Abbasqulu bəyi dilə tutmaq istəyirlər.

...Bəli, türklər artıq bir aya yaxın idi ki, getmişdilər, amma onların atlarının Vedinin daşlı-çınqıllı yollarında çıxartdığı səs qulaqlarından çəkilməmişdi. Vedinin dağları sanki hələ onların xorla oxuduğu mahnıları oxuyurdu, ən çox da axşamlar, hava qaralandan bir qədər sonra»...

Qaragözü düşmən topundan atılan güllə yerə sərir...

«...O, Qaragözün boynunu qucaqlayıb iki ildən bəri güzgü əvəzinə baxdığı qaraca gözlərindən gözünü çəkmir, hətta gülümsəmək istəyirdi. Və o göz bir anda qapandı və qara güzgünün üstünə elə bil qara önlük çəkildilər. Bircə şeylə təskinlik tapdı. Əgər doğrudan da o, dünya varsa, atası, anası onu Qaragözün gözündə görəcəklər; görəcəklər ki, o necə bir oğlan olub»...

Və ailə mühacirət edir...

«...Arazın o tayında - Mərənddə məskunlaşdıqları bir il ərzində mal-heyvanlarını satıb var-yoxdan çıxsalar da, əmisi ona bir at, özü isə əmisindən xəlvət mauzer almışdı, əmisindən xəlvət, Vedinin erməni daşnaklarından almaq üçün toplanmış dəstəyə yazılmışdı. Bu dəstəyə yazılmağın dörd şərti vardı: 18 yaşın, atın və silahın varsa, səndən heç nə soruşmurdular.

Yaşını soruşanda yalan demişdi, çünki bilirdi ki, bu dünyada yalansız keçinmək mümkün deyil»...

Və bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsilə müəyyən əmin-amanlıq yarandıqdan sonra vedibasarlılar vətənə dönürlər.

Romanda yazıçının ustalığını (və uğurunu) göstərən ən mühüm məziyyətlərdən biri də Vedibasarın yüzillər boyu müəyyənlanmış etnoqrafiyasını, həyat tərzini, təsərrüfat ukladını təfərrüatı ilə təsvir etməsi, tipik lövhələr yaratmasıdır...

«...Əmisi ilə oğlu Həsənalının sözü son vaxtlar Leninə görə çəpləşirdi və Həsənalı deyəndə ki, Lenin insanlığı xilas etməyə gəlib, əmisi söyləyirdi ki, bu dünya çox leninlər görüb.

O nə Həsənalını başa düşürdü, nə əmisini tam anlayırdı, Novruzdan da qabaq başlanan bu acılı günlərin bitməsinə arzulayırdı ki, həyat öz məcrasına düşsün, onlar köçlə yaylağa gedə bilsinlər.

Onun fikrini, xəyalını bu elatın yaylaq, qışlaq köçü qədər məşğul edən heç nə yoxdu»...

Və siyasi hadisələrə bu cür etnoqrafik «interpretasiya»lar romanda kifayət qədər olub mentalitetin, həyat normativlərinin artıq «təhlükə» altında qaldığına, hüdudların aradan qalxdığına, Vedibasarın (və vedibasarlının) taleyinin çox-çox uzaqlarda həll edildiyinə eyham vurur.

«Qara güzgü» romanı bir Vedibasar dastanıdır ki, artıq yüz ilə qədərki vedibasarlının ürəyində, beynində çoxlu epizodları, süjetləri, motivləri (və unudulmaz qəhrəmanları!) ilə dolaşırdı. Onu ən gözəl bir şəkildə Vedibasarın görkəmli yazıçısı Məmməd Oruc (Kazım oğlu) qələmə aldı...

Ancaq vedibasarlının bu dünyaya daha böyük (və möhtəşəm!) bir dastan borcları da var - Vətənə dönənlərin dastanı!..

Nizami CƏFƏROV



Məmməd ORUC

QARA GÜZGÜ

◆ **Roman**

«1917-1920-ci illər ərzində Vedibasarı özünə tabe etdirə bilməyən daşnak Ermənistanı və onların havadarı olan ingilislər bu mahalı Azərbaycanla «Ermənistan» arasında mübahisəli ərazi kimi «neytral zona» elan etmək məcburiyyətində qaldılar. Vedibasar ərazisi Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 1920-ci ilə aid olan məşhur xəritəsinə ələ beləcə - «neytral zona» kimi daxil edilmişdir».

**Əziz Ələkbərli,
«Abbasqulu bəy Şadlinski» kitabından**

Yayın ikinci ayının son günlərində, yerin-göyün, torpağın-daşın istidən qovrulduğu bir gündə göy üzünü qara buludlar almasına və qəfildən şıdığı yağış başlamasına ona görə sevinirdi ki, səhərdən bəri tək gəvahirli kotana Becanı qoşub, kiçik qardaşı İsmayilla qan-tər içində şumladığı taxıl yerini suvarmaq üçün ona çox tanış olan əziyyətə qatlaşmayacaqdı. Vədi çayından Paski məhləsinə gələn arxın mənbəyində nöbət (növbə) tutmayacaqdı.

Təzəcə altı üstünə çevrilmiş, özünəməxsus ətrini hələ itirməmiş bu şumu bu yayın şaqqarramasında suvarmaq ona görə lazımdı ki, artıq iki yaşını çoxdan aşırmış, girinə keçən döşüslü madyanları zor-xoş əmməkdən bezib-usanmamış və buna görə gözəl adı ilə yanaşı, «Qısırəmə» ayaması qazanmış, Aranın, dağın şirəli otlarından yeyib harınlamış Qaragözü islanmış şuma salıb yorsun, başına yüyən, ağzına cilov keçirtsin, belinə yəhər qoyub minsin.

Qaragöz artıq özünü tanısa da, örüşdə-kövşəndə qarşısına çıxan ürgələri, madyanları döşünə salıb qovlasa da, minilməmişdi və Kazımın özünə qalsa, hələ Qaragözün belinə yəhər qoymazdı, çünki o, istəyirdi ki, əsil bir Qarabağ ayğırı ilə Qaragözün anası Alapaçanın Əyircə yaylağında cütləşməsindən törəmiş Qaragöz bir qədər də ətə-qana dolsun, bir qədər sür-sümüyünü bərkitsin ki, gələcəkdə də yorğa yerişindən, nazından-qəmzəsindən qalmasın, axı bu ürgə ilə onun ən gözəl arzuları bağlı idi. O, xəyalən Arazın o tayına - İqdıra, Ortakəndə hər gün bir dəfə yox, yüz kərə, min kərə bu ayğırla keçirdi və o qızı atın tərkinə alıb geri qayıdırdı. O qız özge deyildi, qədər-qismətdən taleyini Arazın o tayı ilə bağlamış bibisi Anagülün qızı idi.

Qəfil tapşırıq isə bir həftə qabaq əmisi Abbasdan gəldi:

-Alagözünü yəhərə-yüyənə öyrətmək lazımdı, bizə minik gərək olacaq, yükümüz çoxdu, bu günlərdə yəqin ki, uzaq yola çıxası olacırıq.

Daha mühacirətin qaçılmaz olduğunu məhlədə, kənd içində dönə-dönə eşitsə də təəccüblə soruşdu:

-Uzaq yola? Hara gedirik ki?

Zarafatçı olsa da, zabitəli əmisi onunla böyük adam kimi danışanda, onunla hesablaşanda xoşuna gəlirdi, çünki daha özünü əsla uşaq saymırdı, on dörd yaşını tamamlayıb on beşə keçmişdi.

Yaşını tay-tuşlarının əksəriyyətindən fərqli olaraq dəqiq bilirdi, bərkinə getsə, bəlkə doğulduğu ayı, günü də dəqiqləşdirə bilirdi, çünki mərhum anası Telli özü söyləmişdi ki, o, ermənilərin Vedibasara birinci hücumu zamanı qaçxaqda doğulub. Anasının dilindən çıxan bu söz yadında qalmışdı və ağıllı az-çox kəsəndən sonra yaşlılara - əmisinə, əmisi arvadı Mənəxanım, xalası Gülsümə üz tutub anasının sözünü yada salmışdı və beləcə, doğulduğu il də, fəsil də ona ayan olmuşdu; 1906-cı ilin yazı. İndi isə 1920-ci ilin yayı idi və o əmisi Abbasın qırımından bilirdi ki, bu dünya nizamda deyil və bu, ermənilərin Vedibasara yeni hücumları ilə bağlıdır.

Sualının cavabını əmisi gecdən-gec qayıtdı:

-Hara gedəcəyimizi bilmirəm, amma bilirəm ki, Vedidən çıxmalıyıq, bıçaq sümüyə dirənib, sursat tükənib, patron yoxdur vuruşmağa.

Doğma kəndin iki ildən bəri mühasirədə olduğunu bilsə də, hamıya məlumdu ki, vedililər sözü bir qoyub: öldü var, erməninin qarşısından qaçdı yox, «dediyimiz dedirdi...». Əmisi Abbas son zamanlar onu iki dəfə səngər döyüşünə də aparmışdı. Burda onun işi gözə görünən düşməni nişan verməkdi, güllə atmaq yox.

Gözdən iti olduğunu bir dəfə onu özüylə ova aparanda əmisi kəşf eləmişdi; çünki o, elə bir yerdə ovu nişan vermişdi ki, ovçu əmisi hədəfi xeyli baxandan sonra görmüşdü və «Allah sənə qırğı gözü verib» - demişdi, - zaval görməsin. - O zamana qədər ona elə gəlirdi ki, hamı onun kimi görə bilir.

Son zamanlar əmisi Abbas həftənin yalnız iki gününü evdə olurdu, qalan beş gününü, beş gecəsini Vedibasara əli silah tutan bütün kişiləri kimi səngərdə keçirirdi və elə bu səbəbdən evin gündəlik işlərini o görürdü. Mala-heyvana qulluq etmək, pəyə kürümək, kərmə kəsmək onu qorxutmurdu, bununla belə hərdən təəssüflənirdi ki, görünür, o da mərhum atası kimi ömür boyu mal-heyvan bəsləyəcək, alın yazısından qaça bilməyəcək.

Əvvəl anasını, sonra da atasını itirib, özündən beş yaş da kiçik qardaşı İsmayıl əmisi Abbasın himayəsində qalmasını da alın yazısı sayırdı və artıq dərk eləyirdi ki, başqa yol yoxdur, taleyi ilə barışmalıdır. Bununla belə həmişə fikirləşirdi ki, atası ölməsəydi, indi o, tamamilə başqa bir həyat yaşayırdı və indi, şübhəsiz ki, hər gün tay-tuşu Abdulla Məmməd oğlu ilə birlikdə Vedinin ikisinifli rus-tatar məktəbinə gedirdi. Atası Məmməd sağlığında ona bir dəfə yox, bir neçə dəfə demişdi ki, onu Vedidəki rus-tatar məktəbində oxudandan sonra da göndərəcək Qori seminariyasına.

* * *

Abbas kişi aynalını çiyinə asıb evdən çıxanda Qaragözün ram olunması ilə bağlı ona gözlənilməz bir sual verdi:

-Bu ayğırla bacaracaqsan, yoxsa kömək göndərim?

Sual xətrinə dəysə də, özünü o yerə qoymadı.

-Bacararam, ay əmi, - dedi, - burda nə ağır iş var ki, çətini şum idi, onu da Allahın köməyi ilə qurtardıq.

Əmisi doqqazdan çıxhaçıxıda yenə öz məsləhətini verdi:

-Ehtiyatlı olun ha! Bu gün cilovlasan da minmə, qoy yəhərə-yüyənə alış-sın.

At minməyi, at çapmağı haçan öyrənmişdi, yadında deyildi, amma yaxşı bilirdi ki, at başqa, xam aygır başqa.

O, hələ heç zaman heç bir xam atı yəhərə-yüyənə öyrətməsə də, xam at minməsə də, xam atı yəhərə-yüyənə necə öyrətməyin, xam atı necə minməyin, necə ram etməyin yolunu-yolağasını bilirdi. Dəfələrlə xam atları-ürgələri yəhərə-yüyənə öyrədənlərə tamaşa eləmişdi və bu gün, ya sabah özü belə bir tamaşa göstərməli idi.

Əmisinin tapşırığına ən üzüyola öküzlərini - Becanı tək gəvahirli kotana qoşub özlərinə məxsus taxıl yerini şumlamağa başlayanda könlündən keçdi ki, dostu Zülqədəri köməyə çağırırsın, amma buna kiçik qardaşı İsmayıl razı olmadı.

-Sən kotanın macından tutarsan, qaqaş, - dedi, - qalan şeylər mənim boynuma!

Əslinə qalsa, kiçik qardaşını, ümumiyyətlə, ev işlərindən uzaqlaşdırmaq istəyirdi ki, o, yazıb-oxumaqdan qalmasın.

İsmayılın məktəbə getməsi onun oxumaqla bağlı nisgilinə məlhəm olmuşdu. İsmayılı məktəbə göndərəndən sonra hiss eləyirdi ki, içində əmisinə qarşı rəğbət oyanıb.

Ötən payız onun gündəlik işlərindən biri də İsmayılı atın tərkinə alıb məktəbə aparmaq və günortadan sonra da məktəbdən gətirmək idi. Bir Allah bilir, o, kiçik qardaşının Vedinin varlı kişilərinin uşaqları ilə bir sinifdə oxumasına necə sevinirdi!

Ona ən çox fərəh gətirən isə İsmayılın məktəbdə qavradıqlarını hər gün ona öyrətməsi idi və bu üzdən o, artıq rus əlifbasını bilirdi, İsmayıl kimi hecalaya-hecalaya oxumağı bacarırdı.

Məktəbdə isə deyirdilər ki, Vədi məktəbində böyük gələcəyi olan iki uşaq varsa, biri İsmayıldır.

Bu sözü hər dəfə eşidəndə qürurlanırdı və öz-özünə deyirdi ki, taledən küsməyə dəyməz, bir yandan bağlayanda, bir yandan da açır.

Hərdən çöldə-bayırda, əkin-biçin vaxtı səsini başına atıb söz çağırmasının (oxumasının) da səbəbi İsmayılın uğurları idi, amma ermənilərin Vədi-basara hücumları başlananda və bu üzdən də məktəbdə dərslər dayan-dırılanda, sonra da ermənilərin atdığı toplardan birinin mərmisi məktəbin binasına düşüb tikilinin yarısını dağıdanda, İsmayılın yarımçıq tikiliyə baxa-baxa necə kövrəldiyinə şahid olanda bir kənara çəkildi və o da kiçik qardaşı kimi gözlərinin yaşını saxlaya bilmədi.

Əmisi Abbas hər dəfə səngərə növbə çəkməyə gedəndə diz çöküb, əlini göyə qaldırıb dua eləyirdi.

Gözləri uzağı nə qədər iti görsə də, bu davanın sonunu görə bilmirdi və fikirləşirdi ki, Allah eləməmiş, əmisinə də bir xətər toxunsa, onların taleyi necə olar?

Vedinin erməni hücumlarına məruz qalan gündən bəri əmisinin neçə erməni qulduru öldürdüyünü bilirdi, çünki əmisi hər dəfə səngərdən qayıdanda öldürdüyü erməni quldurunun, silah-sursatı öz yerində, pal-paltarını da qənimət kimi gətirirdi. Əmisinin dediyinə görə, qayda belə idi: kimi öldürdünsə, üstündə nəyi varsa, sənindi.

Daha çox əmisinin gətirdiyi uzunboğaz çəkmələrə tamah salsa da, ayağına gələnə yoxdu.

Dəfələrlə fikir vermişdi və hiss eləmişdi ki, əmisinin döyüşdən gətirdiyi qənimətlər arasında İsmayılı da ən çox çəkən uzunboğaz çəkmələrdi, amma o çəkmələr hara, doqquz yaşlı uşağın ayağı hara? İsmayıl hərdən o çəkmələrin altındakı yazıları oxumağa çalışırdı və axırda da boynuna alırdı ki, belə hürufat tanımır.

* * *

Əmisi doqqazdan aralanmamış əmisi arvadı Minəxanım ana eyvana çıxdı və ərinin arxasınca bir dolça su atdı. Bir kəlmə xoş sözü isə İsmayıl dedi:

-Sağ-salamat qayıdasan, ay əmi! - Və sonra da söylədi ki, heç kimi göndərməsin, o özünü necə lazımdı qakosuna (böyük qardaşına) kömək eləyəcək.

Həyatə əkdikləri taxılı biçəndə də, xırmana gəm salıb sünbülü döyəndə də, küləkli bir gündə xəlbirlə sovruc atanda da İsmayıl ondan bir addım aralanmamışdı. Ən döşünə yatan iş isə tez-tez hərəkətdə olan gəmdən düşüb, yenidən gəmin üstə sıçramaq, Becanı haylamaqdı.

...Becan qocalmışdı, hər deyəndə kotana gücü çatmasa da gəm çəkə və bir də İsmayılı belində gəzdirə bilirdi.

Nə qədər ki, ermənilər Vedini mühasirəyə almamışdılar, mühasirə həl-qəsini daraltmamışdılar, evin, demək olar ki, bütün gündəlik işlərinə əmisi əl qatırdı, amma indi o, bilirdi ki, ən sərrast atıcı kimi ad çıxardan əmisinin belə şeylərə vaxtı yoxdur, o, səngərdə-düşmənlə qarşısında olmalıdır.

Becanı tək gəvahlı kotana qoşub şuma təzəcə başlamışdılar ki, kəndə mərmə düşdü və o, bir anlığa ayağı altındakı torpağın necə titrədiyini hiss elədi.

Adətən, kənddə harasa top düşəndə uşaqlar qışqırırdılar və mərmənin düşüb partladığı yerə qaçırdılar ki, xəbər gətirsinlər. O uşaqlardan biri də İsmayıl idi, amma indi Becanın belində oturmuş İsmayılın heç tükü də tərpənmədi. Elə bil Becanın belində oturub aradabir də əlindəki çubuğu işə salmaqla və görülməsi bir işə yaramaqla uşaqlığına vida demişdi.

Hava qaralanda, axşamın alatoranında şumu başa çatdıranda ona elə gəlirdi ki, yorulmayıb, amma oturduğu yerdə necə yuxulamışdısa, bir də xoruz banında ayıldı ki, səhərə az qalır və sel-su məhləni yuyub-aparır.

Leysan aradabir səngisə də, günbatandan əsən küləyin hardansa qovub gətirdiyi boz-qara buludlar göy üzündə sıxlaşdılar, hardasa ildırım çaxdı və yağış yenidən şiddətləndi.

Hava işıqlaşandan sonra şalvarının balağını buduna qədər çirmələyib islanmış şuma ona görə girdi ki, tam arxayın olsun: səhih bilsin ki, bu şuma əlavə su lazımdı, ya yox? Amma birinci addımdan sonra dizinəcən palçığa batanda daha irəli getmədi, geri qayıtdı, yerin çala-çuxurlarında qalan gölmə-çələrdən birində ayaqlarının palçığını yudu və qərara gəldi ki, vaxtı itirməsin.

-Qaragöz!!!!

Son zamanlar ürgəni bir-iki ağız beləcə səsləyəndə, qaçıb gəlməsə də, mütləq hay verir-kişnəyirdi.

Bir də səsinə başına atıb qışqırdı:

-Qaragöz!! Qaragöz!!!

Ona İsmayıl səs verdi, kal səslə:

-Gəlirəm, qaqaş, - dedi, - indi gəlirəm.

Bu dəfə ürgəni İsmayıl səslədi və Qaragöz handan-hana doqqazda görünəndə o, əlində tutduğu kəməndi arxasında gizlədi.

Son zamanlar ürgəni yalnız kəməndlə tuta bilirdilər və ona elə gəlirdi ki, Qaragöz artıq kəməndi tanıyır, nə olduğunu bilir.

Yenə də ürgəni İsmayıl səslədi, amma at yenə yaxınlıq vermədi, elə bil başa düşmüşdü, anlamışdı ki, bu həlim-həzin çağırışlar boş yerə deyil.

Qəfildən irəli sıçrayıb kəməndi tullasa da, Qaragöz kəndirdən yayına bildi. İsmayıl isə:

-Ver kəməndi, qaqaş, - dedi, - ver mən atım.

Bir neçə dəfə Qaragöz beləcə dəlisovluq eləyəndə kəməndi böyük qardaşının əlindən alıb İsmayıl özü atmış və bir-iki dəfə məqsədinə də çatmışdı.

Güllə atmaqda da kiçik qardaşı ondan mahir atıcı olduğunu bir neçə dəfə sübut eləmişdi və elə bu səbəbdən də inad etmədən kəməndi ona uzatdı. Üstəlik də, bilirdi ki, qardaşı ürgənin boynunu kəməndə salsa, sevinəcək. Ona da özgə nə lazım idi ki, tək qardaşının eyni açılınsın.

Qaragöz onlardan aralansa da, həyətdən çıxmamışdı və bir gözü Becanda idi. Elə bil leysanın altında təpə-dırnaq islandığından qırıxığı açılmayan Becanı tanıya bilmirdi.

Qəfildən gurlayan topun gurultusu Becanın heç tükünü də tərpətmədi, amma Qaragöz səksəndi, sağa, sola döndü və ox kimi həyətdən çıxdı.

Mərmnin hara düşdüyünü nə o kəsdirə bildi, nə də qardaşı İsmayıl. Vay-şivən səsləri isə çox uzaqdan gəlirdi. Əslində, belə top gurultuları, belə şivən səsləri uzun müddətdi ki, kəndin gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdi. Kəndə top mərmisi düşməyən günlər o təəccüblənirdi, qardaşı isə bunu öz bildiyi kimi yozurdu: «Ermənilərin mərmisi qurtarıb».

Bu dəfə ürgəni var səsilə İsmayıl səslədi:

-Qaragöz! Qaragöz!

Qaragözdən cavab gəlmədi, amma hardasa uzaqlarda atılan güllələr dağlarda əks-səda verdi.

O, artıq güllələri səsiindən tanıyırdı, bilirdi ki, atəş hansı silahdan açılıb; aynalıdan, pulemyotdan, üçaçılandan, yoxsa mauzerdən? Hətta hərdən belə səslər eşidəndə İsmayilla höcətləşirdilər və kiçik qardaşı istəyirdi ki, bu məqamda da onu üstələsin, silahları səsiindən daha yaxşı tanıdığını sübut eləsin.

On dörd yaşını yenicə tamamlamasına baxmayaraq əmisi ona da, ondan beş yaş kiçik qardaşı İsmayıla da odlu silahla - əsasən üçaçılan və mauzerlə necə davranmağı öyrətmışdi və kiçik qardaşı sübut eləmişdi ki, güllə atmaqda da ondan üstündür: İsmayıl üçaçılanla atdığı üç güllədən ikisini hədəfə vurmuşdu.

Son zamanlar isə əmisi silahla davranmağı arvadı Minəxanıma və qızı Fatmaya öyrədirdi və Fatmanın bacarığı hamını heyretə gətirirdi, olduqca ağırtaxtalı bir qız olan Fatmanın bir gülləsi belə boşa getmirdi.

Son zamanlar qadınlara silahla davranmağı öyrətmək bütün Paski məhləsində adi hal almışdı, əmisi bir ağsaqqal kimi qapı-qapı gəzib Paskinin arvadlarına, qız-gəlinlərinə anlatmışdı: «koftalarının yaxasında gəzdirdikləri zəhər tuluğunu çıxarıb tullasınlar, intihar çıxış yolu deyil, çıxış yolu vuruşmaqdı».

Vedibasər erməni mühasirəsində qalan gündən o, Vedibasər qadınlарının belə bir addım atdıqlarını - qoftalarının yaxasında zəhər tuluğu gəzdirməyə başladıklarını bilirdi, bilirdi ki, kənddə əmisindən başqa da qadınlарın bu addımına zidd gedən kişilər var və o kişilərə məhz onun əmisi qandırır ki, intihar hünər deyil, hünər vuruşmaqdı.

Yadında idi, rəhmətlik atası, əmisindən fərqli olaraq onun silaha əl vurmalarına belə izn vermirdi, gününü ibadətlə keçirən atası «tufəng şeytan əməlidir» - deyirdi.

Atası altı il idi ki, dünyasını dəyişmişdi, amma onunla bir çox mükəllimləri yaddaşından silinməmişdi. O zaman beş yaşın içində olan İsmayıl hər şeylə maraqlanır, bütün günü sualı-suala calayırdı. O bu sullardan tənəyə gəlsə də, atası səbirli idi, İsmayılın bir sorğusunu belə cavabsız qoymurdu.

-Sən erməni görmüsən?

-Görmüşəm.

-Onların quyruğu olur?

-Yox, oğlum, meymunların quyruğu olar, ermənilər də bizim kimi insandılar, bizim kimi Allah bəndəsidilər, onların da bizim kimi iki əlləri, iki ayaqları, iki gözləri var, onlar da bizim kimi əkirlər, biçirlər, yeyirlər, içirlər, yerə keçirlər.».

Yadında idi, sözün bu yerində o da söhbətə qarışmışdı.

-Bəs mən doğulan il onlar Vədiyə niyə basqın eləmişdilər?

Atası təəccüblə soruşdu:

-Onu kim deyir?

Verəcəyi cavabdan öncə gözlərində gilələnən iki damla yaş yanaqlarını islatdı.

-Anam danışdı, anam deyirdi ki, sən ermənilər Vədiyə basqın edəndə doğulmusan.

Atasının susub qəhərləndiyini hiss elədi və onu dindirmək xatirinə daha bir sual verdi:

-Onlar nə istəyirdilər? Bizi qırmaq?

Atası dərhal etirazını bildirdi:

-Yox. Onlar istəyirdilər ki, biz qorxub dağlara qaçaq, kəndimiz qalsın onlara.

-Niyə?

-Çünki onlar şeytana uymuşdular.

Bu anda söhbətə İsmayıl qarışdı:

-Şeytan kimdi, baba?

Nədənsə, onlar əzəldən atalarına «baba» deyirdilər.

Atası bu suala cavab vermədi, dedi ki, böyüyəndə özünüz hər şeyi biləcəksiz, amma bir şərtlə.

Bu dəfə atasının sözünü Kazım kəsdi:

-Nə şərt, baba?

Atası gülümsədi:

-Bu şərt də ibarət olsun yaxşı oxumaqdan, - dedi.

-Yaxşı oxuyarıq, baba.

İsmayıl həmişə olduğu kimi onun sözünü təkrar elədi:

-Yaxşı oxuyarıq.

II

Atasının qəfil ölümündən sonra əmisinin himayəsində qalanda, anasızlığı görmüşdü, - atasızlığın da nə olduğunu anlayanda ona və eləcə də körpə qardaşı İsmayıl əmisindən artıq yiyə duran iki adam vardı: əmisi arvadı Minəxanım və əmisi oğlu Həsənəli.

(Bu iki qardaşa Vedibasarda himayədarlıq göstərən üçüncü adam haqqında sonra danışacağam).

Həsənalı Vedidəki iki sinifli rus-tatar məktəbini bitirmişdi və təhsilini davam etdirmək üçün seçim qarşısında idi: hara getsin - Vedinin qulağındakı İrəvan gimnaziyasına, Gürcüstandakı Qori seminariyasına, yoxsa uzaq İstanbula?

Cahan savaşı çoxdan başlamışdı və bu savaşın acı küləkləri, şaxtalı rüzgarları Ağrı dağının əl-ətəyini də çoxdan haqlamışdı. Bununla belə, Kazım on yaşını tamamlayan ilin payızında Həsənalı iki ayağını bir başmağa dirəyib dedi ki, Kazımı məktəbə göndərmək lazımdı, o, zəkali uşaqdı.

Əmisi arvadı Minəxanım da Həsənalının sözünə tərəf çıxanda, əmisi könülsüz də olsa, razılıq verdi, amma o payız Vedidəki iki sinifli rus-tatar məktəbində dərslər başlayanda Kazım sarılıq xəstəliyinə tutuldu, az sonra bu naxoşluq kiçik qardaşına da keçdi və onların bu mərəzdən acı əriyin qurusunu qaynadıb suyunu içə-içə xilas olması nə az, nə çox - düz altı ay çəkdi və Həsənalı da dedi ki, eybi yox, əmioğlu sən oxumağın qalsın gələn payıza. Amma gələn payıza hələ xeyli qalmış xəbər çıxdı ki, bəs Vedibasər rus - tatar məktəbini açan Nikolay padşahı deviriblər, onun yerini tutan Kerenski isə öz başının hayındadı, Vedibasər məktəbi heç yadına da düşmür, ona görə də Vedibasər Özünümüdafiə Dəstəsinin başçısı Abbasqulu bəy Şadlinski boş qalmış məktəbi çevirib Qərargaha.

Bir il sonra Abbasqulu bəyin bu məktəbin taleyi ilə bağlı camaatın qarşısında etdiyi çıxışın bir şahidi də o idi.

Qayda idi, Abbasqulu bəy çıxış etməzdən qabaq Carçı Zeqəm kəndə car çəkirdi və camaat dəstə-dəstə məktəbin qarşısına toplaşır.

Kazım dəstəyə qoşulanların arasında idi və çalışırdı ki, qabaq sıralarda özünə yer eləsin və adı dildən düşməyən Abbasqulu bəyi yaxından görsün...

Dünya müharibəsinin gedişatından, Rusiyanın, Türkiyənin bu savaşdakı durumundan Qafqazda yeni erməni təhlükəsindən, Vedibasərin özünümüdafiə tədbirlərindən ətraflı söhbət açan Abbasqulu bəy gözlənilmədən Vedibasər rus-tatar məktəbi barəsində də danışdı:

-Mən özüm gördüyünüz bu məktəbin məzunuyam,-dedi, -fəxarətlə bildirmək istəyirəm ki, bu gün Vedibasər Milli Komitəsinin tərkibinə daxil olar Şəmşəddin bəy Mahmudbəyov da, Əli Eyvazov da, İlyas Abiyev də, Hacı Təhməsis Şadlinski də, Sultan xan Mərəndi də, Seyfulla Süleymanov da, Mirzə Nəsrulla Şadlinski də, İlyas bəy Mahmudbəyov da, Cahanbəxş bəy də, Məhərrəm Oruc oğlu da bu məktəbi bitiriblər, - və sözünün qayəsini səsinin ahəngini bir qədər dəyişəndən sonra bildirdi, - biz keçən payız Vedibasər Özünümüdafiə Komitəsinin Qərargahını ona görə bu məktəbdə yerləşdirdik ki, bu bina boş qalmasın, indisə məqsədimiz binanın bir hissəsində iki sinifli rus-tatar məktəbini öz hesabımıza yenidən açmaqdır.

Bu təklifi alqışlayanlardan biri də o idi, fikirləşirdi ki, nəhayət ki, muradına çatacaq, amma axşam şam süfrəsində bu çıxış çözləndə və Həsənalı yenə onun təhsil söhbətini ortaya atanda, əmisi:

-Daha İsmayılın da məktəb yaşı çatıb, məktəbə İsmayılı göndərək, - dedi və sözünə belə bir əlavə elədi, -ikisindən birini oxutmağa ancaq gücümüz çatır.

Ancaq o, əmisinin bu qənaətindən kədərlənmədi, hər halda qardaşı məktəbə gələcəkdi..

Həsənalı ehmalca əlini onun çiyinə qoydu:

-Eybi yox, oxumağı-yazmağı İsmayıl sənə öyrədən, -dedi, gülümsədi və sözünün ardını gətirdi, - o ki qaldı hesab dərsinə, sən anadan hesabdar doğulmusan.

O, bu gümanda idi ki, saymağı, hesablamağı ildə yüz baş artan mal-heyvanlarını saymaqla öyrənib. Yaşadılarının çoxu öz davarlarının hesabını aparmağı bacarmırdı, amma o, öz sürülərinə birçə dəfə zəndlə baxmaqla bilirdi ki, hansı qoyun yoxdu.

Vaxt var idi ki, Həsənali dərələyəzli dayısının ona bağışladığı sazı döşünə basıb dinqıldatmağa başlayan kimi üzünü tuturdu onlara:

-Bax, oynamasanız çalmayacam, ha!

İki qardaş bir-birinin üzünə baxırdılar.

Minəxanım ana, qızı Fatma saz havasının ahənginə uyğun əl çalmağa başlayanda isə onlar düşürdülər ortalığa. Bəməzəliyindən qalmayan əmiləri də onları qızıışdırırdı:

-İt də belə oynamaz,

Qurd da belə oynamaz..

Kazıma da özgə nə lazımdı, təki kiçik qardaşı fikir eləməsin, ona ataları Məmməd, anaları Telli haqqında hesaba gəlməyən suallar verməsin.

Qardaşına qoşulub tərleyincə oynayandan sonra hərdən kənara çəkilib için-için ağlayırdı, anlayırdı ki, ailənin çıxartdığı bu tamaşa onların xətrinədi, onlara nisgillərini unutdurmaq üçündü.

Beş yaşını haqlamış qardaşının yalnız bu sualına cavab tapa bilmirdi: «Adamlar niyə ölür?»

Vaxt var idi hərdən axşamlar Minəxanım ana onları yaxın qonşulara dərviş nağılına qulaq asmağa göndərirdi və hələ o zamanlar dərk eləyirdi ki, bu səbəbsiz deyil.

Hərdən həftələrlə sonuclanmayan, ardı sabaha qalan bu nağıllar elə ona da çox şeyləri unutdururdu.

Vaxt var idi əmisi axşamlar onlara atası Orucməmməddən, Orucməmmədin atası Ənnağıdan, Ənnağının atası Şahsuvardan danışırıdı...

Bu ailənin şadyanalığı bir gecənin içində pozuldu.

* * *

Əmisinin evə gətirdiyi gəlinin iki körpəsi vardı. Birini qara şalla belinə sarıyırdı, biri qucağında idi, belinə sarıdığını yuxu aparmışdı, amma ağzındakı çörək tikəsini buraxmamışdı.

-Bu gəlin Millidərə qaçınıdı, - əmisi arvadı Minəxanıma dedi, -hələlik bizdə qalacaq.

Sonra oğlunu xəbər aldı:

-Həsənali hanı?

Minəxanım ana ərinin üzünə baxmadan cavab verdi:

-Getdi...

Əmisi hirsle soruşdu:

-Hara?

-Millidərəyə.

-Haçan?

-Günorta əzanından sonra.

Əmisi narazı halda başını bulaya-bulaya patrondaşını taxıb atlananda Minəxanım ana amiranə səslə soruşdu:

-Sən hara?

Əmisi sualın cavabını həyətdən çıxandan sonra verdi:

-Millidərəyə...

Qadının sir-sifəti kimi, elə bil dili ağzında buz bağlamışdı, Minəxanım ananın sorğularını hərdən cavablandırır, onu da kəsə, bir kəlmə ilə.

Hər halda Kazım bu cavablardan bəzi şeyləri anladı, anladı ki, qəfildən Millidərə obalarına hücum edən ermənilər onun ərini öldürüblər, on iki yaşında qızını aparıblar.

Kazım da on iki yaşında idi və birdən-birə ona elə gəldi ki, ermənilər o qızla birlikdə onu da aparırlar, o da o qızcıqaz kimi əl-qol atır, qaçmaq istəyir, amma aman vermirlər...

Bu düşüncələr birdən-birə göz yaşı gətirdi, böyrünə qısılmış İsmayılın da ağladığını gördü, Minəxanım ana isə qırışığı anbaan açılan qadına daha bir sual verdi:

-Bəs siz necə qurtuldunuz?

Qadın üzünün-gözünün ifadəsilə anladı ki, sorğunu başa düşmür və Minəxanım ana dübarə soruşdu:

-Bəs sizi nə əcəb sağ-salamat buraxdılar?

Qadın müəmmalı tərzdə çiyini çəksə də, bir an sonra sualı cavablandırdı:

-Çox güman ki, onlar heç kişini də öldürməyəcəkdilər, -dedi, -öldürdülər ki, qızı aparsınlar, - və bir qədər fikrə gedəndən sonra sözünün ardını gətirdi, -kişi atını da vermək istəmirdi onlara.

-Evinizi yandırdılar?

Bu sualı qadına əmisi qızı Fatma verdi və qadın müəmmalı tərzdə çiyini çəkəndən bir qədər sonra dilləndi:

-Biz obada olanda yandırmamışdılar, - dedi, - Qotur bulağa çatanda gördük ki, kənd tüstülənir, deyəsən, bütün evlərə birdən od vurmuşdular.

Onların ata-baba yaylağına, yurd yerlərinə gedən yolda da adına Qotur bulaq deyilən, suyu lax yumurta iyi verən ırmaq vardı, sızdığı yerlərin torpağını-daşını xına rənginə boyayan bir ırmaq, amma kəsdirə bilmədi ki, söhbət hansı Qotur bulaqdan gedir, axı, o Əyircəyə gedən yolda Millidərə adında məkan eşitməmişdi.

Bəlkə də, Minəxanım ana, qadının halına göz yaşı axıdan Fatma onu yeni suallarla dindirəcəkdilər, amma qucağındakı körpə buna imkan vermirdi, yan-yörəsinə göz gəzdirə-gəzdirə bağırırdı.

Məlum oldu ki, körpələr ekizdilər, südəmərtilər və qadın Kazımın yanında yaxasını açmağa, Kazımın yanında körpəsinə döş verməyə həya eləyir.

O, əmisi arvadının işarəsindən hər şeyi anladı və hətta İsmayıl da anladı ki, otaqdan çıxsın.

...Axşamdan xeyli keçməsinə baxmayaraq məscid tərəfdən ağlaşma səsləri eşidilirdi.

Qaranlıq idi, qorxmasa da, hər şıqqıltıdan eymənirdi və bəlkə də elə buna görə başladı arxasınca düşmüş Qumaşı dindirməyə.

-Ağlın nə kəsir, Qumaş, bu yay yaylağa gedə biləcəyik?

Çoxdan bu fikrə gəlmişdi ki, nə deyirsə, Qumaş başa düşür və elə bu səbəbdən, hərdən bu qancıqla əməlli-başlı dərdləşirdi.

Keçən yay ona görə yaylağa qalxa bilməmişdilər ki, Nikolay padşah yıxılmış, ara qarışmışdı... Bu il də belə... Havalər isindikə yaylaq, yaylaq yolları daha tez-tez gözləri önünə gəlir, yaylağın qubarını, həsrətini yaşayırdı, amma nizamı pozulmuş həyatın yenidən öz axarına düşəcəyinə inanırdı.

Məscidin həyətidəki qələbəliyin səbəbini anladı və məlum oldu ki, Millidərə oymaqlarından qaçqın düşüb Böyük Vədiyə pənah gətirən bu insanlar burda gecələyəcəklər.

Əksəriyyət başıçalmalı qadınlar və bir-birinə çəkinə-çəkinə baxan uşaqlardı. Belə anlaşıldı ki, gecələmək üçün onları öz evinə aparmaq istəyində olanlar çoxdu, amma bir-birilərindən aralanmaq istəmirlər.

Onların bir-birinə qarşı mehribançılığını dərhal sezdi, amma səbəbini anlaya bilmədi -axı, hələ nə görmüşdü ki, bu dünyada - anlaya bilmədi ki, insanları bir-birinə yaxınlaşdıran və bağlayan iki şey varsa, biri DƏRDDİ.

Gün gələcəkdi, bu duyğunu, nə qədər acı da olsa, özü yaşayacaqdı.

O, hələ ki, bu qaçqın köçünə meydan tamaşası kimi baxırdı, amma yaralıların zarılısını-sızıltısını, qaçxaqda oğul-qız itirən anaların fəryadını, dil deyən gəlinlərin ağılarını, bayatılarını eşidəndə, o gecənin qara buludları kimi doldu və içində hələ ona tanış olmayan bir duyğu doğuldu, amma o, bilmədi ki, bu kindi, düşməne qarşı kin...

Məlum oldu ki, qaçxaqda güllə yarası alanlar öz yerində, bir xeyli də qolu-qıçı çıxanlar, sınıqlar var və Orucməmməd oğlu Abbasi gözləyirlər ki, gəlib onların qolunu, qıçını yerinə salsın, sümük zədəsi alanlara yaxı qoysun.

Bu xəbərdən sevindi, axı, söhbət onun əmisindən-himayədarından gedirdi və nədənsə məhz o anda bir daha qət elədi ki, bu sənəti əmisindən öyrənsin.

Əminin bu sənəti öz əmisindən, cavanlığında Vedibasarda pəhləvan kimi ad çıxardan, qocalıb əldən düşsə də hələ də yaşayan Balabuğ Abdulladan öyrəndiyini bilirdi.

Məscidin həyətidə bir neçə çadır qurulsa da, yalnız bir tonqal qalanmışdı və bu tonqalın başına cəm olmuş onun kimi yeniyetmələr ermənilərin Millidərəyə qəfil hücumu zamanı baş verənlərdən danışdılar.

Ocağın başında qulağı çalan söhbətlər onu qorxudurdu, gözləri önündə döyüş səhnələri canlanırdı, Vedibasar döyüşçülərinin arasında əmisi, əmisi oğlu Həsənalı ilə yanaşı özünü də görürdü və ömründə ilk dəfə idi, ona elə gəlirdi ki, adam öldürə bilər və ilk dəfə könündən keçdi ki, əmisindən xəlvət özünə silah alsın - özü də mauzer.

Dörd-beş gündən sonra yeni Ay doğmalı idi və bilirdi ki, zil qaranlığın səbəbi də elə budur, Ay gecə yarından da xeyli keçəndən sonra, bəlkə də, səhərə yaxın doğacaq.

Yarpız qoxusu verən qüssə gətirən səsinə eşidirdi və fikirləşirdi ki, görəsən gündüzlər bu sirli-sehirli səsi niyə duymur?

Evə çatan kimi İsmayıl soruşdu:

-Hara getmişdin, qaçaş?

-Kənd içinə...

-Bə məni aparmadın?

Bu sualdan sonra sussa da, Minəxanım ananın sorğusunu cavablandırdı:

-Deyirlər ki, bizimkilər ermənilərin qarşısını Gərnibasarda, Seyidkotanlıya qalxan dolamada kəsiblər.

Əmisi qızı Fatma soruşdu:

-Daha nə deyirlər?

-Deyirlər ki, ermənilər qaçmağa başlayıb.

Əslində belə şey eşitməmişdi, özündən uydururdu ki, Minəxanım anaya, əmisi qızına və bu gecə onların evində sığınacaq tapmış millidərəli qaçqına xoş olsun.

Qaçqın qadının elə bil dili açılmışdı, qızından danışdı və aşkarca Allahı qınayırdı.

-Kirpiyinlə yerdən od götür, uşaq böyüt, axırda erməninin bir dığası gəlib aparsın, qurban olduğum bunu necə götürür? Görmürmü? Kordumu?

Qadının körpələrindən biri yatmışdı, amma biri oyaqdı, kal səsle ağlayırdı və ağzını, üzünü qadının qoftasının yaxasına sürtürdü və anladırı ki, istədiyi nədir?

Yuxuculdu, gecələr, ümumiyyətlə bərk yatırdı, amma gecə bir neçə dəfə o uşağın səsinə ayıldı.

«Gecə ayıldınsa, hökmən həyət-bacanı dolan...» Bu əmisinin tövsiyəsi idi, bir qayda olaraq əməl eləyirdi və bilirdi ki, bu nəyə görə.

Onların tayfasında da oğurluğu igidlik hesab eliyən oğullar vardı, amma söhbət bu məqama gələndə o mərhum atasının bir öyüdü, nəsihətini xatırlayırdı: «qarşına nə çıxdısa, sən deyilsə, götürmə...».

O yaz gecəsində neçə dəfə ayıldısa, Minəxanım ananı ayaq üstə gördü, eyvanda var-gəl eləyirdi, kim bilir, bəlkə elə bilirdi ki, ərinin, oğlunun döyüşdən sağ-salamat qayıtması üçün o, bu gecə oyaq qalmalıdı?

...Səhər açılsa da hələ ki, Millidərə cəbhəsindən qayıdan yoxdu, amma bir-birini inkar edən xəbərlər nə qədər istəsən: kimi deyirdi ki, bizimkilər mühasirəyə düşüb, kimi də deyirdi ki, erməni qaçır, bizimkilər qovur.

Günortadan sonra adına «daşka» deyilən at arabasında kəndə-məşçidin həyətinə üç şəhid, səkkiz yaralı gətirdilər və arabasının sözündən belə məlum oldu ki, daha Millidərədə erməni yoxdu, amma yandırılmayan kənd də qalmayıb, erməni qaçır, o da bilinmir ki, bizimkilər onları hara kimi qovacaqlar.

Onsuz da səhərdən məşçidin həyətinə idi, dərhal özünü arabaya çatdırdı ki, ölülərin, yaralıların üzünə baxsın.

Üzünə salıb qəfildən meyidlərin üzünə salınmış qara örtüyü qaldıran qadını tanımasa da, meyidlərin üzünə ani baxmaqla anladı ki, əmisi də, əmoğlusu da salamatdı, toxtadı və dərhal camaatdan aralandı ki, özünü evə yetirsin, əmisi arvadını, əmisi qızını, həmçinin İsmayılı nigarançılıqdan qurtarsın, axı, İsmayıl da bilirdi ki, əmisi, əmoğlusu hara gedib, niyə gedib...

Axşam tərəfi məşçidin həyətinə daha bir daşka yan aldı və məlum oldu ki, bu at arabasında meyid yoxdu, yalnız yaralıları.

Çətinliklə də olsa, arabaya dırmaşıb yaralıların üzünə baxmağa macal tapdı və yenə toxtadı.

Arabaçı isə məşçidin qarşısındakı qocaların, onun kimi yeniyetmələrin köməyi ilə yaralıları arabadan endirəndən sonra, yenə arabanın çağına qalxdı və ucadan:

-Bu gün heç kimi gözləməyin, - dedi, - Abbasqulu bəy söyləyib ki, daşnakları İrəvana qədər qovandan sonra qayıdacaqlar.

Bu sözün tamamında «Urra!» deyər qışqıran uşaqların arasında İsmayılı görəndə təəccübləndi, axı, ona dönə-dönə tapşırırmışdı ki, məşçidin həyətinə gəlməsin, orda tünlүkdü.

İsmayıl ərköyündü, söz götürməklə arası yoxdu, haqq-nahaq onu acılayana mütəq əl qaldırırdı, ona görə də heç nə demədi, yüngülcə əlini telinə çəkməklə öz aləmində ona nə lazımdısa, anlatdı.

...Daha bir yaz axşamında Ay doğana, göy üzünün ulduzları seyrələndə qədər o, əmisi Abbasın, əmisi oğlu Həsənalının yolunu gözlədi və gecə neçə dəfə yuxudan oyandısa, əmisi arvadını ayaqüstə gördü və hiss elədi ki, evlərinin qəfil qonağı qaçqın gəlin də ondan aralanmır, nəse söylenir, nəse danışır. Növbəti dəfə yuxudan oyananda isə, gəlinin önlük bağlayıb

xəmir yoğurduğunu, kündə kəsdiyini gördü və başa düşdü ki, səhərə az qalıb...

Yaz günü olsa da, səhər çiskinlə açıldı, Ağrı dağının əl-ətəyi görünmürdü, amma bu yaz dumanı buludların arasından boylanın Günəşin hərarətinə tab gətirə bilməyib seyrələndə, üfüqlər zaman-zaman rəngini dəyişəndə, hiss elədi ki, dünəndən bəri üzü gülməyən qaçqın gəlinin də eyni açılır.

Kəndin harasındansa eşitdiyi «Urta!», «Urta!» sədaları bir neçə anlığa bu yazın gülünə-çiçəyinə oyanmış quşların qıy-qışqırıtlarına qarışanda üzü gülən Minəxanım ana:

-Cəbhədən gələn var, - dedi və bir an sonra da salavat çevirib sözünün ardını gətirdi, - Allah, mənə yazığın gəlsin...

Qaçqın gəlin də önlüyünün ununu təstə çırpıb dua elədi:

-Sənnən balamı istəyirəm, Allah, özgə heç nə..

Əmisi qızı Fatma da dua elədi, amma onun nə pıçıldadığını kəsdirə bilmədi.

Yataqdan yenicə qalxmış İsmayıl, onları yamsılayırmış kimi əllərini açıb dua eləyəndə üzünü yana çevirdi ki, onun güldüyünü görən olmasın.

İsmayılın bəməzəliyi də vardı, böyükləri yamsılamağı xoşlayırdı.

Hələ məscidin minarəsindən günorta namazının vaxtını bildirən əzan səslənməmiş Həsənəli at belində doqqazda görünəndə, gözünü açandan onlara havadarlıq, himayədarlıq edən xalası Gülsüm də onlara gəlmişdi və istədiyi də bu idi, İsmayılı özü ilə aparıb çimdirdi. İsmayıl isə hələ ki, özünü naza çəkirdi və deyirdi ki, «Başına sabun vurmayacaqsız, gedərsiz».

Həsənəli elə bil atın belində ona görə ləngiyirdi ki, evdəkilər -anası, bacısı, əmisi uşaqları ona bu qiyafədə əməlli-başlı tamaşa eləsinlər.

O, döyüşə bir aynalı ilə getmişdi, aynalı əlində idi və hər çiyindən də daha bir tufəng asmışdı; bu o demək idi ki, o, ən azı iki dəfə hədəfdən yayınmayıb..

Minəxanım ana övladını oxşamağa, əzizləməyə meyilli analardan deyildi, heç atlıya sarı bir addım da atmadı və eyvandan enmədən soruşdu:

-Bə, dədən hanı?

Həsənəli atın belindən yerə sıçrayandan sonra:

-Mən onu görməmişəm, - dedi, - mənim ondan xəbərim yoxdur və heyretlə soruşdu:

-Yoxsa, o da döyüşə gedib?

Minəxanım ana qeyzlə cavab verdi:

-Dədəni tanıyırsan, haçan hara getdiyini arvadına deyib, yəqin davadadır, evdən silah-sursatla çıxdı, patrondaş bağladı.

Həsənəli atın cilovunu ona verəndən sonra başını bulaya-bulaya atasının kölgəsini qılıncladı:

-Dənən, axı, kim səndən nə umur, sən də döyüşə gedən vaxtındı?

O, əmisinin yaşını bilmirdi, amma əmisi ona demişdi ki, o Nikolay padşahı devirən Lenindən düz on iki yaş böyükdür. Əmisi son zamanlar Lenindən çox danışır, çox misallar çəkirdi və deyirdi ki, bu Lenin çox güclü adamdı, Nikolay kimi bir padşahı devirə bilibse, hələ çox xəmir qarışdıracaq, çox arxların suyunu bulandıracaq...

Əmisi ilə oğlu Həsənəlinin sözü son vaxtlar bu Leninə görə çəpləşirdi və Həsənəli deyəndə ki, Lenin insanlığı xilas etməyə gəlib, əmisi söyləyirdi ki, bu dünya çox leninlər görüb.

O, nə Həsənəlini başa düşürdü, nə əmisini tam anlayırdı, Novruzdan da qabaq başlanan bu acılı günlərin bitməsinə arzulayırdı ki, həyat öz məcrasına düşsün, onlar köçlə yaylağa gedə bilsinlər.

Onun fikrini, xəyalını bu elatın yaylaq, qışlaq köçü qədər məşğul edən heç nə yoxdu.

Həsənalı belində bələk, çörək yapmaqda olan qadını nişan verib ağzını onun qulağına dayadı:

-Bu gəlin kimdi?

Qaçqın qadının haqqında nə bilirdisə hamısını söylədi və pıçıltıyla əlavə elədi: «Hələlik bizdə qalacaqlar».

Ailənin bu cür böyüməsi həqiqətən onu sevindirirdi, hətta hərdən istəyirdi ki, qadının körpələrini alıb oynatsın.

Onu təbdən çıxaran isə bu qadının yaşı qurumayan gözləri və sanki bir-birinin bəhsinə daha ucadan qışqırıb ağlayan körpələri idi.

Həsənalı atdan düşəndən sonra məlum oldu ki, bu döyüşdən qənimətinin biri də atın belindəki xurcunda imiş.

Bu, ingilis mauzeri idi və onun tanıdığı yalnız bir kişi belində belə mauzer gəzdirdi: Abbasqulu bəy. Ən böyük istəklərindən biri də belə bir mauzerə yiyələnməkdi, ona elə gəlirdi ki, belə bir silahı olsa, gecələr evdən çıxanda qorxmaz.

Gecələr bayıra çıxanda qorxduğuna və buna görə də Həsənalını oyatmalı olduğuna görə utanırdı, amma bununla belə könlündən mahalın obalarını, oymaqlarını qorumağa gedən igidlərə qoşulmaq keçirdi.

Əlini mauzerə toxundurmaq istəsə də İsmayıl aman vermədi:

-Dəymə, - dedi, - mənimdi.

Həsənalı ona göz vurandan sonra:

-Əlbəttə onundu, - dedi, - sən hələ balacasan..

Ailədə qayda belə idi: hamı bilirdi ki, İsmayılın bir sözünü iki eləmək olmaz, çünki uşaqdı.

...O, hərdən fikirləşirdi ki, deyəsən, o, bu dünyada uşaq olmayıb.

-Qonağımız hansı kənddəndi?

Həsənalı lüləyəndə yuyuna-yuyuna bu sualı ucadan dilinə gətirdi və yəqin bu səbəbdən də qadın özü cavab verdi:

-Millidərəliyəm, İmirrik kəndindən, ağrın alım, - dedi, - xaraba qalsın!

Kazım birinci dəfə idi ki, öz yurdunu-yuvasını lənətləyən insana rast gəlirdi və əlbəttə, bilmirdi ki, anadan ötrü yüz yurd-yuva - bir uşağın kəsilib atılan dırnağının yerini verə bilməz.

Körpələrdən biri iməkləyə-iməkləyə təndirə lavaş yapmaqda olan anasına yaxınlaşırdı və eyni zamanda çıxartdığı səslərlə məqsədini anladırı.

-Erməniləri Millidərədən çıxartdıq, İrəvana qədər qovduq,-Həsənalı dedi, - inşallah, İrəvandan da qovub çıxardandan sonra qayıdarsız yurdunuza-yuvanıza.

Qadının ürəyindən keçən sualı elə bil Minəxanım ana gözlərindən oxudu və dərhal da dilinə gətirdi:

-Bəs indi niyə qovub çıxartmırsınız ki?

Həsənalı İsmayılın ona uzatdığı dəsmalla əl-üzünü qurulaya-qurulaya cavab verdi:

-Bu indi mümkün deyil, ay ana.

-Niyə?

-Bakı İrəvanı ermənilərə güzəştə gedib ki, İrəvan ermənilərin paytaxtı olsun, bu qırğına son qoyulsun...

Minəxanım ana bir sual da verdi:

-Harda güzəştə gedib?

-Tiflisdə, Seymin iclasında,...

O, belə söhbətlərə, mübahisələrə diqqətlə qulaq assa da, demək olar ki, heç nə anlamırdı, çünki onun xatirində qalan yaylaq yollarında nə Bakı vardı, nə İrəvan, nə Tiflis.

Gün günorta yerini aşandan bir qədər sonra, hələ bir həftəlik olan Qaragöz, tövlədə həmişə anasının qoxusunu alanda olduğu kimi, qərribə səslər çıxaranda, İsmayıl yerindən qalxıb doqqaza qaçdı:

-Əmim gəlir! Əmim gəlir!

Hardansa Alapaçanın kişnərtisini eşidəndə Kazım da yerindən sıçrayıb doqqaza qaçdı və hələ at, atlı görünməsə də doqqazı itələyib açdı. Bir qədər sonra isə Minəxanım anaya muştuluğa qaçdı:

-Əmim gəlir! Atın tərkində də bir qız uşağı!

Şübhəsiz ki, təndirə lavaş yapmaqda olan qadını ox kimi yerdən sıçramağa və doqqaza səmt qaçmağa bu söz vadar elədi.

Minəxanım ana da ərini doqqazda qarşıladı və ərindən çox, atın tərkində büzüşüb oturmuş qızın üzünə, iri qara gözlərinə tamaşa etməyə başladı.

Qaçqın qadın isə üzünü yana çevirdi və:

-Yox, bu mənim Göyərçinim deyil, - dedi, - kim bilir, indi mənim Göyərçinim hardadı?

O, qaçqın qadının qızının adını bu fəryaddan sonra bildi.

Əmisi, qızı atın belindən endirəndən dərhal sonra Həsənalını soruşanda İsmayıl hamını qabaqladı:

-Yatıb, əmi, -dedi, -məne tapança gətirib.

Tövlənin qapısını açıb Qaragözü Alapaçanın altına buraxanda və kürük başını anasının paçasına soxub onun qara üzüm giləsi kimi məmələrini sortuqlamağa başlayanda ona elə gəldi ki, Alapaçanın gözlərindən axan adı su deyil, göz yaşdır.

Alapaça ilə Qaragözün ayrılığı ilk dəfə idi ki, bu qədər uzun çəkmişdi.

Nəhayət ki, hamını düşündürən sualı Abbas kişiye arvadı verdi:

-Bu qız kimdi?

Əmisinin cavabı əmisi arvadı, əmisi qızı, bu ailəyə dünən pənəh gətirmiş qaçqın qadın, qardaşı İsmayıl kimi onu da heyretə gətirdi:

-Erməni qızıdır.

Əmisi, ümumiyyətlə bəmərə adam idi, amam bu sözü o dərəcədə sərt, soyuqqanlı şəkildə dilinə gətirmişdi ki, zarafata yozulası deyildi.

On-on iki yaşlı bu qız sağına-soluna boylanırdı və deyəsən, anlayırdı ki, bənd alacağı bu ev, bu həyətdir.

Nə qıza yaxınlaşan vardı, nə də qız yerindən tərpənirdi.

Kazım ilk dəfə idi ki, erməni görürdü və düşünürdü ki, eynilə mərhum atası söyləyən kimidir, bu erməninin də iki əli, iki ayağı, iki gözü var.

Araya çökən sükutu, barmağı ilə nişan verəndən sonra Minəxanım ana pozdu:

-Bizdə qalacaq?

Abbas kişi elə o anda hamını düşündürən bu suala da soyuqqanlı cavab verdi:

-Hə, bizdə qalacaq!

Növbəti sorğu əmisi qızı Fatmanın dilindən çıxdı:

-Girovdu?

Abbas kişi nədənsə sualı gec cavablandırdı:

-Yox, girov deyil.

-Qaçmaz ki?

-Bu sənənən asılıdır, - atası bu sözlə elə bil erməni qızını, öz qızına tapşırırdı, - yaxşı qorusan, qaçmaz, yəqin ki.

Gözlərini bir an da olsa qızdan çəkməyən Minəxanım daha bir qayğılı sual verdi:

-Camaat bilir bunu gətirdiyini?

-Əlbəttə, bilir, - Abbas kişi cavab verdi, -camaatın balası yoxdu?

Minəxanım ana üzünü yana, kəndə sarı çevirəndən sonra məzəmmətlə soruşdu:

-Bizi məsxərəyə qoymazlar ki?

Və Abbas kişi nəinki bu suala cavab vermədi, hətta o anda sərt şəkildə suallara son qoydu.

-Sən, yaxşı olar ki, onun əl-üzünü yuyasan, - dedi, - əlinə bir parça çörək verəsən, dünəndən bəri atın tərkindədi, su da içməyib ...

Fatma xəbər aldı:

-Adı nədi?

Abbas kişi çiyinini çəkdi:

-Mən bilmirəm, özündən soruşun, - dedi və Həsənalı yatan otağa keçdi.

O, elə bil oğlunun döyüşdən sağ-salamat qayıtdığına inanmırdı, öz gözü ilə üzünü görmək istəyirdi ki, toxdasın.

Qızcığaz bu dəfə də çiyinini çəkib sağına-soluna boylananda Fatma rəhmdilcəsinə dilləndi:

-Deyəsən, laldı...

Və bu dəfə gözlərinin yaşı anbaan yanaqlarında gilələnən və yəqin ki, öz qızı haqqında düşünən qaçqın qadın da sorğu-suala qarışdı:

-O lal deyil, o sizi başa düşmür, - dedi, - bizim dili bilmir.

Və qızı özü dindirdi:

-Anun inça, axcı?

Qızcığaz doğma dildə eşitdiyi sualdanmı, qaçqın qadının üzündəki, səsindeki nəvazişindənmi gülümsündü? Və elə gülümsündü ki, elə bil bir parça buz idi, birdən-birə donu açıldı və güclə eşidilən bir səsle adını söylədi:

-Nazdar.

Və bu mükəlimədən o erməni dilində ilk sözləri anladı, anladı ki, «anun inca» nə deməkdir? «Axcik» sözünü isə bilirdi.

Qaçqın qadın qızcığaza daha bir sual verdi:

Qızcığaz bu sualı da cavabsız qoymadı.

-Dasnı irek.

Və bu sual-cavabdan heç nə anlamayan İsmayıl Kazımdan soruşdu:

-Nə deyir, qaqaş?

Kazım çiyinlərini çəkib qaçqın qadının üzünə baxan kimi o İsmayılı da, Kazımı da, hətta Fatmanı da nigarançılıqdan qurtardı:

-Deyir ki, on iki yaşı var, -və sonra hüznə əlavə elədi, -mənim balamın yaşıdıdı...

İsmayıl da dilavərliyindən qalmadı:

-Kazım da on iki yaşın içindədi.

Minəxanım ananın eyvandan düşüb qızcığaza yaxınlaşması, qara, pırtlaşıq saçlarını aralayıb zəndlə baxması, sanki onun kimi, İsmayılı da ürəkləndirdi və o qıza doğru bir addım atdı.

Minəxanım ana bu arada sözünü öz qızına dedi:

-Bir tiyan su qızıdır, bunu suya salaq, - dedi və aşkarca sezilən təəssüf hissilə sözünün ardını gətirdi, - su qaba girdi, oldu içməli...

Körpələrdən birini dalına almış, birini qucağına götürmüş qaçqın qadının sualına qız bir kəlmə ilə cavab verdi:

-Cur...

Və qaçqın qadın onun nə dediyini dərhal tərcümə eləyib Fatmaya çatdırdı:

-Ona su ver, - dedi, - su istəyir.

Və Kazım Fatmadan qabaq ona su daşının altından bir dolça su gətirdi və erməni dilində daha bir sözün anlamını bildi.

Erməni qızı dolçanı boşaldandan sonra gözlərini Kazımdan, İsmayıldan çəkmir və sanki onlara nə isə demək istəyirdi.

Qaçqın qadın:

-Mənim balam da elə bu boyda idi, bunun kimi də ürkəkdi, - dedi və kövrəldi.

Minəxanım ana:

-Allaha xoş getməz, ümidini üzmə, - dedi, - bəlkə, o da bizim kişi kimi bir Allah bəndəsinə rast gələcək, nə bilirsən.

Qaçqın qadın bir neçə dəfə başını bulayandan sonra:

-Rəhmətliyin qızı, - dedi, - sən elə bilirsən onların da arasında Allah bəndəsi var?

-Var, niyə yoxdu, -Minəxanım ana cavab verdi, - hamı Allah bəndəsidir.

Qaçqın qadın onunla razılaşmadığını dilinə gətirdi:

-Axı, siz onları tanımırsız, - dedi, - axı, siz erməni görməmişiz.

Bu, həqiqətdi, onlar erməni görməmişdilər və, yəqin ki, Abbas kişi özünü «Nazdar» deyə qələmə verən bu qızı bu ocağa gətirməsəydi, bəlkə, heç ömürləri boyu erməni görməyəcəkdilər, kim bilir...

Qaçqın qadının isə, belə görünürdü ki, hələ ürəyi soyumayıb, hələ də ermənilərin qarasınca deyiniirdi:

-Od qonşumun üzü məndən bir günün içində döndü, - dedi, - İrəvan erməniləri kəndə talana gələndə qoşuldu onlara.

-Unut belə şeyləri, sən dua elə, - Minəxanım ana dedi, - dua elə ki, Allah eşitsin, Allah sənə də balanı bir Allah bəndəsinin qarşısına çıxartsın.

Qaçqın qadın erməni talançıların, talan zamanı onlara arxa durmayan erməni qonşularının qarasına nə qədər deyinsə də, onların kölgəsini nə qədər qılınclasa da, yatmaq zamanı gələndə:

-Qoy Nazdar mənən yatsın, - dedi, - sizi başa düşmür.

Minəxanım ana etiraz etmədi, amma bununla belə:

-Gözün üstündə olsun, qaçar, biabır olar, Abbasın cəngindən qurtara bilmərik, - dedi, - Abbasın nəyi varsa da, neynədiyini bilir, Allah adamıdır.

O, əmisinin, mollalara rişxənd eləsə də, gündə beş rükət namaz qılmasa da, Ramazan ayında oruc tutmasa da, Allah adamı olduğunu, haqqı heç zaman nahaqqın ayağına vermədiyini çox görmüşdü.

Əmisinin erməni uşağını savaş meydanından öz evinə gətirməsinin səbəbi isə, ona gecə yarından keçəndən sonra, Minəxanım ana yorğanın altında ərinə bir-bir suallar yağdırmağa başlayanda eşitdiyi müxtəsər cavablardan ayan oldu.

Onlar çoxdan bir otaqda yatırdılar və o çox vaxt yuxuya getməməyə çalışırdı ki, əmisi və arvadının nə danışdıqlarını eşitsin, çünki bu ocağın - bu ailənin sirləri bu pıçıltılarda çözüldü.

...Əmisinin sözündən belə çıxdı ki, Millidərədən qayıdanda əldə etdikləri qənimətlər döyüşçülər arasında bölüşdürülərkən deyib ki, erməni qızını mən aparacam. Deyiblər, ay Abbas əmi, sən qoca kişisən, nəyinə lazım erməni qızı? Deyib aparıram arvadıma kəniz olsun.

Minəxanım ana soruşdu:

-İndi məqsədin onu mənə kəniz etməkdə?

Əmisi bir qədər gec cavab verdi:

-Düzünə qalsa, yox, mənim ona yazığım gəlir, qoy uşaqların arasında böyüsün, elə bilək ki, Məmməddən bizə iki yox, üç yetim qalıb, böyüdək, bəlkə, haçansa, dünya düzəldi, ata-anası peyda oldu.

-Bəs ata-anası gəlib çıxmasa?

-Ərə verərik, balıq bilməsə də, xalıq bilər.

Minəxanım ana narazılığını o qədər ustalıqla bildirdi ki, əmisinin susub-kiriməsi onu təəccübləndirmədi:

-Ay Abbas, - dedi, - sən bu ürəklə gərək peyğəmbər olaydın...

Sonra o, əmisinin yuxuladığını sezdi, amma hiss elədi ki, Minəxanım ana ərinin belə erkən yatması ilə barışmaq istəmir.

-Bəs Zeynəbi neynəyək?

Zeynəb onların evində sığınacaq tapmış Millidərə qaçqınının adı idi.

Əmisindən cavab gəlməyəndə əmisi arvadı dübarə dilləndi:

-Bəs Zeynəb haqqında nə düşünürsən? - dedi, - sabah Vedibasarda hərə bir zurna çalacaq, cavan gəlindi, deyəcəklər ki, Abbas arvadına günü gətirib, elin ağzına qıl vurmaıacaqsan ki!

Əmisi bu dəfə ötgəm cavab verdi:

-Vedibasarlılar məni yaxşı tanıyır, Minə, sən ki, bunu bilirən.

Əmisinin həqiqətən də Vədidə tanınmış bir adam olduğunu çoxdan bildirdi, amma ona elə gəlirdi ki, bu əmisinin mərhum atasına görədi, çünki ona hər yerdə Orucməmməd oğlu Abbas deyirdilər, Abbas yox...

Əmisi, bəlkə də, arvadının xətrinə dəydiyini düşündüyü üçün dilləndi:

-Alan olsaydı, - dedi, - Zeynəbi ərə verərdik, ağlın nə kəsir?

Minəxanım ana gecdən-gec cavab verdi:

-Alan olar, canı yanmış çox gözəldi, - dedi, - kişini də başdan çıxardan nədi? Qadının gözəlliyi.

Bu sözün tamamında hər ikisinin xəfif gülüşünü eşitdi və ona elə gəldi əmisindən iyirmi yaş kiçik arvadı ərinə sığındı.

...Minəxanım ananın növbəti sualları əmisini müharibədən danışmağa vadar elədi və əslində onu ən çox düşündürən də bu idi.

-Ermənilərin iştahı çox böyükdü, onların niyyəti Vedibasarı tutmaq, Naxçıvana birbaşa yol açmaqdı, - dedi, - onlar arxalılardı.

-Kimə arxalanırlar?

-Bütün xaçpərəstlərə - ruslara, fransızlara, əsas da ingilislərə.

-Bəs sən deyirdin osmanlı türkləri bizə köməyə gələcəklər?

-Yəqin ki, gələcəklər, - əmisi titrək səsə cavab verdi, - gəlməsələr, Vədinə çətin qoruya bilək.

-Bəs bəyin sözü nədir?

O bildirdi ki, yalnız bir kəlmə ilə «bəy» deyiləndə söhbət Abbasqulu bəydən gedir.

-Bəy deyir ki, bütün Vedibasarı boyu səngər qurmalıyıq, səngərdə yatıb, səngərdə durmalıyıq...

-Ağlın nə kəsir?

-Bəy düz deyir.

O, gözüyümülsə olsa da, əmisi arvadının yorğanın altında necə çevrildiyini sanki öz gözlərilə gördü, əmisi arvadının dilindən çıxan söz isə ona çox tanışdı:

-Belimi qaşı!..

Artıq ona elə gəlirdi ki, ər-arvad arasındakı bütün bu gecə söhbətləri, mütləq belə bir təkliflə yekunlaşmalıdır: «belimi qaşı...»

O anlarda əmisinin iri əllərinin arvadının belində necə gəzdirdiyini sanki öz gözlərilə görürdü.

-Bir az aşağı en.

Bayaqdandı, o, əmisi arvadından bu sözü də gözləyirdi.

Sonra əmisi yorğanın altında neynədisə, əmisi arvadı təmkinlə:

-Heç nə lazım deyil, - dedi və içini çəkdi.

-Niyə?

-Uşaqlardan bir oyaqdi...

Elə bil, Minəxanım ana qəsdən belə söylədi; onun adını çəkib utandırmaq istəmədi, amma artıq onu xəcalət təri basmışdı və o, bilmirdi ki, səhər açılanda əmisi arvadının üzünə necə baxacaq?

Bir qədər keçəndən sonra əmisi arvadı ərinə daha bir sual verdi:

-Axı, bu ermənilər bizdən nə istəyirlər?

Bir qayda olaraq danışığında nəzakət həddini gözləyən əmisi bu dəfə arvadına loru cavab verdi:

-Bizi ram eləmək, bizi minmək istəyirlər!

III

Bu söhbətin üstündən iki il keçsə də, hələ ki daşnakların niyyəti baş tutmamışdı, amma əmisinin söylədiyi kimi, bıçaq sümüyə dirənmişdi və indi yəhər-yüyenin nə olduğunu bilməyən Qaragözü ram etmək istəyirdi ki, Vedini tərk etməli olsalar, miniyi olsun.

Qaragöz İsmayılın atdığı kəmənddən yayına bilməsə də, təslim olmadı və onları doqqaza doğru sürüməyə başladı. Köməyə Fatmadan sonra Nazdar da gəldi; amma Millidərə qaçqını Zeynəb bu işə əl bulayandan sonra doqqaza səmt dartınan Qaragözü dayandıra bildilər. Çox keçmədi ki, həyət məhlənin cavanları ilə doldu, görünür, qadınların səs-küyünə gəlmişdilər.

Kazımın kəməndin ucuna bir arşınlıq tavlamiş (mıxca) bağlayıb dünyələməsi çox çəkməsə də, tavlamiş islanmış şumda bərk yer tapıb çalmaq xeyli vaxt apardı, çünki torpaq yaşdı, tavlamişin ucunu hara saplayırdınsa, yüngülcə dartmaqla yerdən çıxırdı.

Axırı ki, axtardığı yeri tapdı, tavlamiş dibinəcən torpağa sapladı və üstəlik də çaparaq doqqazı bağladı ki, ürgə tavlamiş çıxartsa, küçəyə qaça bilməsin.

Yaxın-uzaq qonşuların həyətə doluşması xoşuna gəlmədi, amma daha keçdi, onları qapıdan qovmayacaqdı ki? Bununla belə Fatmaya, Nazdara və eləcə də Zeynəbə göz ağartmağa macal tapdı, beləcə, ürəyindən keçəni anlatdı və zənən xeylaqları bir-birinin ardınca eyvana qalxıb otaqlara keçdilər.

Ürgəni islanmış şumun içində özü qovalamağa başlasa da, tez-tez qurşağınacan palçığa batdığından heydən düşdü və üzünü İsmayıl tutub:

-Qaqaş, bir az da sən qovala, -dedi.

Nə qədər qüvvətli olsa da, ürgə islanmış şumda gücdən düşürdü və hiss olunurdu ki, qovalamasan, şallağı yancağına çırpmasan qaçmaz.

Qaragöz tərləmişdi və elə bil Vedinin dağlarında, düzlərində nə qədər gül-çiçək qırıpmışdısa, hamısının qoxusunu hopdurmuşdu tərinə.

Şumda qalan izlər gözəgəlimli bir dairəyə çevriləndə, ürgənin necə töyşüməsi aralıdan da bilinəndə, ağzından-burnundan köpük gələndə, əl atıb İsmayılın qolundan tutdu:

-Bir az asta qov, - dedi, - nəfəsi kəsilər.

Cavan-cahillər kimi bayaqdan bəri bu tamaşanı izləyən Balabuğ Abdulla qəlyanını tüstülədə-tüstülədə Kazımın sözüne qüvvət verdi:

-Düz deyir qardaşın, bala, onsuz da gec-tez başı gücəllənib yıxılacaq, - dedi, - qovma, yazıqdı.

Əlbəttə, dünya görmüş qoca haqlı idi, o, özü də bilirdi ki, ürgənin nəfəsi kəsilsə də, dizini yerə vurmayacaq, amma başı gicəlləndisə, yıxılacaq.

Qumaş da sanki Qaragözlə ədavət çürütməyə meydan tapmışdı. İsmayıl yorulub dayananda ürgəni qaçmağa bu qancıq vadar eləyirdi, amma bu zaman ürgənin ayaqlarından sıçrayan zığ-zımrax onu elə bir hala salmışdı ki, o, itdən çox su itinə oxşayırdı.

Kazım bir çox vəhşi heyvanların - o cümlədən suitinin şəklini İsmayılın kitabında görmüşdü.

Tavlamixin ətrafına dolanmaqdan savayı yolu qalmayan ürgənin qaça-qaça neçə dairə cızdığını bilməsə də, haçansa, kimdənsə eşitmişdi ki, xam ürgə yox, lap beş yaşar aygır olsun, yetmiş yeddi dairəni aşa bilməz, yetmiş səkkizinci də mütləq dizini yerə qoymalıdı.

-Əmoğlu, cilovun hazırıdı?

«Əmoğlu» deyə onu dindirən tay-tuşu Yadulla doğma əmisi oğlu deyildi, amma eşitmişdi ki, uzaq da olsa, qan qohumudurlar və onu da bilirdi ki, bəməzə işdəkləri ilə dilə-dişə düşən, saf ürəkli Yadulla ata-qatıra çox meyillidi, hətta katdanın mehtərinə şəyirdlik də eləyib.

-Cilov hazırıdı, - dedi, - amma sən mənə de görüm cilovu atın ağzına keçirə biləcəksən?

Yadulla bu etibardan məmnun qaldığındanmı, ya nədənsə təşəxxüslə və ucadan cavab verdi:

-Bu mənləkdı, əmoğlu, bəs mən bura niyə gəlmişəm?

Qaragöz arabir səntirləsə də, hələ yıxılmamışdı, amma arabir dirənirdi və başını döndərüb məzlum-məzlum bu tamaşaya biganə qalan və arabir yan-yörəsinin biyanı-çayırını qırpan Becana baxırdı.

Şumun bir talası ürgənin dırnaqlarında əzilib-ovulmaqdan elə bir hala gəlmişdi ki, sanki ayı balası kərpic kəsmək üçün hazırlanmış, hətta cili, samanı da qatılmış palçıqdı.

Məhlədə, demək olar ki, bütün tikililərin, hətta hasarların da hamısı ayıbalası kərpicdəndi və bu cür kərpicin kəsilməsinə bir dəfə əmisi onu da calamışdı və o, hələ kərpic kəsə bilməsə də, qurşağacan çırmayıb Becanla yanaşı bir tövləlik kərpicə yetdik palçığı qarışdırmışdı.

Yadında idi. Bir dəfə Becanla birgə Qaragözü də belə bir palçığa saldılar. Onda Qaragöz gözünün içinə kimi zığa-zımrığa bulanmışdı, amma axırda birdən-birə palçıqlıqdan çıxıb qaçdı və günbatanacan həyəte qayıtmadı.

...Nəhayət ki, Qaragöz bir neçə dəfə səntirləyib yıxılanda, döşünə kimi palçığa batanda Yadulla sinəsini irəli verdi:

-Gətirin cilovu!

Kazım cilovu əlində tutmuşdu, ürgəni özü cilovlamaq istəyirdi, amma Yadulla ərklə cilovu onun əlindən aldı, - mən belə xam ürgələri çox ram eləmişəm, - dedi və hələ də töyşüməkdə olan Qaragözə yaxınlaşdı. Cilovu gah altdan, gah üstədən ağzına keçirmək istəsə də, Qaragöz dodaqlarını aralayıb sədəf kimi dişlərini göstərsə də, ağzını açmadı və Yadulla bu işin bilicisi kimi dilləndi:

-Mənə bir ovuc arpa verin, - dedi və tez də sözünə dizəliş elədi, - arpa yox, kişmiş verin...

İsmayılın evin zirzəmisindən bir kasa kişmişlə yanaşı bir ovuc da arpa gətirməsi çox çəkmədi, amma Qaragöz həmişə iyini alan kimi yerində

oynadığı bu nemətlərə gözünün ucuyla da baxmadı, sanki nə kişmiş, arpanı görür, nə də qoxularını ala bilirdi.

Yadulla Qaragözün alt çənəsini üst çənəsindən aralamaq üçün boynunu qoltuğuna almaq istəyəndə isə ayğır başının qəfil zərbi ilə Yadulları şuma sərđi.

Bu tamaşaya cəm olan camaatın gülüşməsi, belə görünürdü ki, Yadulları pərt eləyib, amma o çıxış yolu tapdı; camaatın üzünə gülməyə başladı.

-Belə ürgələr-ayğırlar çox olur, çox görmüşəm,-dedi, -amma daha hara qaçacaq?

Əlbəttə, Qaragözün yerindən tərpənməyə təqəti yoxdusa, hara qaça bilərdi?

-Gərək bu ayğırı o qədər qovasız ki, başı elə gicəllənə ki, huşunu tamam itirə, başını qaldırmaq ağına gəlməyə, qovun!

Abdulla babanın məsləhəti ağına batsa da, Qaragözə yazığı gəldi, çünki ürgə sanki özü boyda körükdü, alov püskürürdü.

Yadulla qocanın təklifinə qarşı etirazını şalvarının, köynəyinin palçığını çırpa-çırpa bildirdi; özü də ortalığa atdığı bir sualla:

-Ayğır yerindən qalxmasa, onu necə qova bilərik...

Bu söhbətə qəfildən İsmayıl da qarışdı:

-Qoçaq oğlansansa qovalama, - dedi, - əngini ayır, cilovu keçirt ağzına.

Görünür, Yadulları təbdən çıxaran cəmi uşaqların gülüşməsi oldu, yoxsa o bir daha zorla ürgənin boynunu qoltuğuna almaq niyyətinə düşməzdi.

Yadulların bu cəhdi də nəticəsiz qalanda Kazım özü Qaragözü qovmağa başladı. Çünki necə olur-olsun sözünə əməl etməyə çalışırdı; çalışırdı ki, əmisi döyüşdən qayıdanda onu Qaragözün belində görsün.

Ürgə, Yer öz oxu ətrafında dolanan kimi tavlamların başına fırlanırdı.

Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasına da ona məktəbli qardaşı inandırmışdı. İsmayılın kitablarından birində Yerin şəkli var idi və onun Yer - dünya haqqında dərviş nağıllarından qaynaqlanmış xülyasını bu şəkil alt-üst eləmişdi.

Lap erkən yaşlarında isə ona elə gəlirdi dünya onların kəndidir; göy qübbəsinin üfüqlə qovuşduğu yerdə dünya qurtarır, o ağına gətirmirdi ki, üfüqdən o yanda da bağlar, meşələr, adamlar var...

Bu qovhaqov ürgənin başını daha tez gicəlləndirdi və Qaragöz şuma elə sərələndi ki, bir xeyli halsız-heysiz arxası qatda göy üzünə baxa-baxa qaldı.

Göy üzü buludsuzdu, yağışdan sonra Güneş doğmuşdu.

Bu dəfə o özü cilovu atın ağzına keçirmək istəsə də, Yadulla yenə razı olmadı və ərklə:

-Sən çəkil, əmoğlu, - dedi, - xata çıxardarsan...

Gövdəsi şumun içində, ayaqları göydə qalmış ürgəyə baxa-baxa Balabuğ Abdulla ona Qaragözlə bağlı daha bir vacib məsələni xatırlatdı:

-Hələ sən buna nal da vurdurmalısan ki..

Bu ona məlumdu, amma bilirdi ki, nalbənd Həsən Novruzun ilk günü döyüşdə güllə yarası alıb və onun sağalmasını gözləyirdi ki, ürgəni nallatsın. Elə bu səbəbdən nalbəndin onunla tay-tuş oğlu Orucu hər görəndə soruşurdu: «Həsən əmi necədir?».

Yadulla bu dəfə ürgənin başını qoltuğuna alsa da, çənəsini aralaya bilmədi və bu qeyri-adi tamaşanı bəlkə də hər kəsdən daha artıq bir həyəcanla izləyən Balabuğ Abdulla:

-Bu tək adamın işi deyil, - dedi, - kömək eləyin ona.

Cavanlardan ikisi də meydana atıldı və hərəsi bir tərəfdən Qaragözün boynuna qol saldılar ki, Yadulla atın əngini aralayıb cilovu ağzına keçirə bilsin.

Hirsindən, hikkəsindən qızaran Yadulla atın əngini ayıra bilməyəndə, ümitsiz və pərt halda gülümseyəndə yenə Balabuğ Abdulla dilləndi:

-Buna qolu zorru bir igid lazımdı, - dedi, - qollu zorru igidi də indi hardan alım...

O günlər bütün Vedibasər igidlərinin səngərdə olduğunu kim bilmirdi ki?

Və sonra Balabuğ Abdulla ərklə Kazımı məzəmmət etməyə başladı:

-Gərək sən onu cilova vaxtında öyrədəydin, vaxtında, ağılı kəsməyəndə, -dedi, -indi görürsən, hər şeyi qanır...

Qaragöz bu dünyaya gələndən iki həftə sonra anasız qalanda və Abbas kişi deyəndə ki, bu kürüyü sənə verdim, bəslə, özünə at elə, çox sevindi, çünki kürüyün anası Alapaçanın necə bir madyan olduğunu bilirdi, atası qara kürən Qarabağ aygırı da yadında idi; bu aygır yaylaqda gözü aldığı heç bir madyana, diş iürgəyə aman vermirdi. Kişnərtisi bütün yaylağı titrədirdi və hamı bilirdi ki, aygırın qarşısına keçməyin xeyri yoxdu, istəyinə çatacaq.

Əmisinin bu xoş vədindən sonra kürüyə yaxınlaşıb başını sıgallamaq istəyəndə onu süd qoxusu vurdu, iri qara gözüne yaxından baxanda isə öz əksini gördü. Evlərində iri güzgü yoxdu, əmisinin, Həsənalının üzlərini taras eləyərkən qarşılarına qoyduqları əl güzgüsünə çox baxmışdı, amma öz əksini bunca aydın görə bilməmişdi. Kürüyün gözü sanki güzgü idi, amma qara güzgü. Bu dünyada qara güzgü vardı mı, yoxdumu bilmirdi, hər halda, Qaragözün gözü göz qabağında idi. Fikirləşirdi ki, daha əmisinin üzqırخان alətləri ilə bir torbada saxladığı əl boyda güzgüsünə baxmağa ehtiyacı olmaz, Qaragözün gözüne baxsa, bəsdı.

Güzgüyə baxanda xoşlanmasının, fərhlənməsinin bir səbəbi vardı: özünün necə gözəlləşdiyini görürdü: axı, o gözəl oğlan olmaq istəyirdi, Yusif -Züleyxa dastanından tanıdığı Yusif kimi gözəl...

«Quş quşdu... o da ağacın gözəlinə qonur».

Bu, rəhmətlik anasının sözü idi, dünyanın bütün analarından gözəl anasının.

Saçlarının codluğu onu təəssüfləndirirdi, çünki nə qədər cəhd etsə də, hətta yağlasa da onları rus-tatar məktəbindən tanıdığı yaşıdları kimi arxaya daraya bilmirdi.

Bir kərə əmisi soruşdu: «Sən bu heyvanın gözüne nə çox baxırsan? Orda nə görmüsən?» Suala cavab vermədi, qorxdı ki, əmisi həmişə olduğu kimi onu məsxərəyə qoya.

O gün - bu gün gündə bir dəfə də olsa yaxınlaşıb Qaragözün gözüne baxırdı ki, qara güzgü kimi gözündə öz əksini görsün...

Qaragözün hələ bir yaşı olanda, o dayçanın ağzına cilov salmaq niyyətinə düşdü; arpa torbasına cilov saldı və bir də hiss elədi ki, cilov atın ağzındadı, yüyəni çəkdi və həmin gün dayça cilovla gəzdı, cilovla otladı, cilovla əmziyini boşaltdı... Amma o vaxt həm dayçaya yazığı gəldi, həm də fikirleşdi ki, cilov ağzındadı, uşaq-muşaq tutub minəcək. Və ürəyində dedi ki, xam ürgəni ram eləmək bir torba arpayla, ya bir ovuc kişmişə başa gəlsə, tələsmək nəyə lazım?

İki yaşına az qalanda da Qaragözü bir torba arpayla aldada bilməmişdi. Dolu torbanı dayçanın başına keçirtsə də, Qaragöz içində cilov olan arpanı axıran yeməmişdi və cilovu da ağzına almamışdı...

...İndi də belə... Elə bil Qaragöz anlayırdı ki, bu cilovu ağzına alandan sonra başına nələr gələcək...

...Və gözlənilmədən palçıqın içində qalmış Qaragöz cilovu ağzına aldı, amma Yadullanın biləyi ilə bir yerdə.

Yadullanın bağirtısına qonşu məhlələrin uşaqları tökülüşüb gəldilər və onlara məlum olanda ki, məqsəd Qaragözü ram eləmək, minməkdə, Yadulla biləyini atın ağzından çıxarandan sonra da getmədilər və sonu bilinməyən bu meydan tamaşasının tamaşaçıları bir qədər də çoxaldı.

Yadullanın biləyini yaylıqla boynundan asmışdılar və o bir kənara çəkilib zarıyırdı, kimi deyirdi biləyi qırılıb, kimi deyirdi çatdıyıb, kimi də söyləyirdi ki, çıxıb. Amma Kazım bunun fərqi deyildi, fikirləşirdi ki, hansı yolla olur-olsun günü bu gün ürgəni cilovlamadı ki, əmisinə verdiyi vəd söz olaraq qalmasın.

Qaragözün başına, burnuna qırmancla nə qədər vursalar da, ağzını açmırdı, məzlum-məzlum yan-yörəsinə baxırdı və sanki az qalırdı dil açıb desin: «Axı, nə istəyirsiniz?».

Balabuğ Abdulla hələ də öz müdrikliyini qələmə verməkdə idi: «Hər şeyin öz vaxtı-vədəsi var, ürgəni cilova gərək vaxtında öyrədəsən, o vədəni əldən verəndə, bax, axırı belə olur. El sözüdü, deyirlər, gəlini gərdəkdə, siçanı dəməkdə...

Və bu el sözü də hamını güldürdü. Kazımdan başqa. İndi də İsmayıl cilovu əlindən almaq istəyirdi.

-Bircə sən çatmırsan, -İsmayıl dedi, -sürüş burdan.

İsmayıl inadından dönmədi:

-Sən cilovu mənə ver, - dedi, - mənim əlimdən götürəcək. - Yenə də qardaşına acıqlandı:

-Sən qaşı qara çıxmısan?

-Yox, - İsmayıl israr elədi, -o mənə tanıyır..

Kazım hikkə ilə soruşdu:

-Bəyəm mənə tanımır?

İsmayılın ikibaşlı cavabı hamını güldürdü:

-Yaxşı tanımır...

Kəndin harasınasa düşən mərmnin gurultusuna Qaragöz biganə qalmadı, yerində qurcalandı, amma qalxmadı, elə bil anladı ki, bu, başının yenidoğan gicəllənməsinə səbəb olacaq.

Kazım isə heyrət içində idi: fikirləşirdi ki, görəsən, niyə uşaqlar həmişə olduğu kimi, mərmni düşən yerə qaçmırlar?

İçində doğulan bu sualın cavabı ona birdən-birə əyan oldu: ermənilərin hansı dağdansa Böyük Vədiyə atdığı toplar daha kimsəni qorxutmur, bu topların gurultusu da, dağı-daşı tərpətməsi də, törətdiyi fəsadlar da «həyat tərzinə çevrilib».

Bu kəlam Kazımın öz sözü deyildi, son zamanlar onların evinə tez-tez gəlib-gedən Əli Əfəndinin - Əli müəllimin dilindən eşitmişdi.

IV

...İki il qabaq elə ilin, ayın bu vədəsində Böyük Vədi ilk dəfə Ağ dağdan topa tutulanda, bu topların gurultusundan qorxub qaçanlar oldu, amma uzaq getmədilər, qayıtdılar, sanki beş-on günün ayrılığında anladılar ki, elsiz yaşamaq mümkün deyil.

Qara Qəmbər cüt sürürmüş. Yaxınlığına düşən mərmni cütə qoşulmuş öküzlərdən birini öldürəndə Qara Qəmbər neynəsə yaxşıdır? Samını çəkib ölmüş öküzü boyunduruqdan çıxardır və başlayır bir tək öküzlə işinə davam etməyə.

Bu əhvalatı hər yerdə söyləyirdilər və deyirdilər ki, erməni daşnaklarına rəhbərlik eləyən bir ingilis generalı Ağ dağdan durbinlə bu hadisəni izləyib və axırda da ermənilərə qandırıb ki, vedibasarlıları top-tüfənglə ram etmək mümkün olmayacaq, başqa yol axtarın.

İki il qabaq o, hər dəfə bu söhbətə qulaq asanda sanki dünyaya yenidən doğulurdu, qanadı çatmırdı ki, uçuşsun.

...İki il qabaq Millidərə döyüşləri zamanı ermənilərin Millidərənin on iki kəndini yağmalayıb yandırdıqlarını bilirdi, amma bu döyüşlərdən sonra camaatın necə şadyanaliq etməsi də yadında idi. Daşnaklar canlarını qaçmaqla qurtarmışdılar və bu, Vedibasara camaatını öz gücünə inandırmışdı.

O döyüşdən sonra şəhidlərin dəfnı zamanı Abbasqulu bəyin Vedibasarı Paski qəbristanlığındakı nitqi də sözbəsöz yadında idi:

-Biz Millidərə döyüşlərindən alnıaçıq çıxdıq, azğın düşməne öz yerini tanıtdıq! Amma hamıya bəllidir ki, erməni yenə gələcək, ona görə də bu gündən başlayırıq səngər qazmağa. Amma Böyük Vədi doğrudan da böyükdü, üç günə, beş günə, on günə, bəlkə heç bir aya da bizə yarayan səngəri qazıb, istehkamı qura bilmərik. Ona görə də bu gündən hər evi, hər tikilini səngərə, istehkama çevirmək lazımdı. Silahsız ev qalmamalıdı, bütün cavanlarımız, qadınlarımız, qızlarımız da silahla davranmağı bacarmalıdı ki, bu savaştan qalib çıxaq!

Sözün bu yerində «urra!» deyər qışqıranların biri də o idi.

Sərkərdə nitqini bu kəlamlarla bitirdi:

-Kimin evində neçə tüfəng olması bizə məlumdu, amma onu da bilirik ki, silahsız ailələr var, fikirləşin, bir-birindən iltifatınızı əsirgəməyin, və...

Abbasqulu bəy «Və» sözünü iki dəfə təkrar elədi:

-Və kim bu gün odlu silah əldə edə bilməsə, utanmasın, axşam gəlsin Qərgəhə-məktəbə.

Bu nitqdən sonra o doğma Vedibasarı nələr gözlədiyini uşaq düşüncəsilə dərk elədi, o günün axşamı isə yenə onlara Əli müəllim-Əli Əfəndi gəldi.

Əli Əfəndi Vedibasardakı rus - tatar məktəbində əmisi oğlu Həsənalıya dərslər demişdi və Həsənalı da onun ən sevimli şagirdlərindən biri olmuşdu. Amma o, hiss eləyirdi ki, Əli Əfəndinin onlara tez-tez gəlməsinə səbəb sevimli şagirdi ilə görüşmək deyil, çünki Əli Əfəndi daha çox əmisi ilə söhbətləşirdi.

Əli Əfəndi Vedibasara kişilərindən yalnız öz nəzakətli davranışı ilə yox, həm də libası ilə seçilirdi. O, bəlkə də, Vedibasarda yeganə adam idi ki, başında qotazlı qırmızı papaq, əlində əsa gəzdirdirdi və danışanda, hətta, ona bir qədər gülməli gələn ibarələr işlədirdi: «müsaidənizlə», «lütfən», «bir kaç kəlmə» və s.

Əli Əfəndi ilə əmisinin söhbətlərinə hərdən Həsənalı da qoşulur, öz sözünü deyirdi, o isə sadəcə qulaq asırdı, demək olar ki, çox az şeylər anlayırdı.

-Müsəvat hökuməti tərəfindən İrəvan şəhərinin ermənilərə verilməsi olduqca yanlış addımdır, irəvanlılar və eləcə də biz bunun acısını yüz illərlə çəkəcəyik.

Əmisinin dilindən çıxan bu sözün tamamında Əli Əfəndi etirazını bildirdi:

-Səni başa düşürəm, Abbas, amma bu addım müharibəni dayandırmaq xatirinə atılıb, barışıq ona görə lazımdı ki, «Müsəvat» özünə gəlsin, beşiyində boğulmasın.

Daha sonra əmisi ilə Əli Əfəndinin arasında uzun bir mükəlimə baş verdi:

-Bu, Məmmədəminin təklifi olub?

Əli Əfəndi əmisinin bu sorğusuna cavab olaraq, qoltuq cibindən bir qəzet çıxardı:

-Bu «Həyat!» qəzetidir, - dedi, - aramla səhifələdi və bəlağətlə qəzet yazılarından birini oxumağa başladı:

-«Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaradılmasının səhərişi günü - yeni 1918-ci il may ayının 29-da Azərbaycan Milli Şurasının iclasında İrəvan şəhərinin və İrəvan qəzasının elə həmin gün elan edilmiş Ermənistan Respublikasına güzəştə gedilməsi müzakirə olunub.

Həsənəli soruşdu:

-Bağışlayın, Əli Əfəndi, iclasın təfəsilatı varmı o qəzetdə?

Əli müəllim təəssüflə çiyini çəkdi:

-Təfəsilatı yoxdur, - dedi, - gülümsədi və sözünün ardını gətirdi, -amma nəticəsi var, oxuyum? - Və sualın cavabını gözləmədən oxumağa başladı.- Məsələ səsə qoyulub və səs çoxluğu ilə Azərbaycan tərəfinin buna razılıq bildirməsi ilə nəticələnib və elə orda İrəvan şəhəri Ermənistan (mötərizədə - Ararat) respublikasının paytaxtı elan edilib.

Əli Əfəndi qəzeti qatlayıb yenə qoltuq cibinə qoymaq istəyəndə əmisi soruşdu:

-Bəs o iclasda İrəvan müsəlmanlarından bir nümayəndə olmayıb?

-Olub...

-Kim?

-İrəvan ziyalılarından Bəhmən müəllim, Bəhmən Rzayev.

-Bəs o etiraz etməyib?

-Etiraz etməyib, yox, amma deyib ki, - və yenə qəzeti açıb oxumağa başladı, - rica edirik ki, müstəqil Azərbaycan uğrunda çalışmaqla yanaşı, bizi - erməni respublikası ərazisində qalanları da unutmayasınız».

Əli Əfəndinin birbaşa qəzetə istinad etdiyi sözünün tamamında əmisi dedi:

-Gərək bəy özü gedəydi o iclasa.

Əli Əfəndi yenə də onun başa düşmədiyi qəliz bir söz işlətdi:

-Güzəşt onsuz da labüd idi, yəqin ki, o iclasdan qabaq razılaşdırılmışdı.

Bu yerdə yenə Həsənəli söhbətə qarışdı:

-Bu güzəşt o deməkdi ki, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti bizə kömək edə bilməyəcək...

-Bəs Naxçıvan?

Atasının sualına ondan qabaq Əli Əfəndi cavab verdi:

-Naxçıvan Cümhuriyyətin tərkib hissəsidir.

Əmisi təəssüflə dilləndi:

-Onda belə çıxır ki, vedililərin vedililərdən başqa arxası yoxdur?!

Əli Əfəndinin bulanıq gözləri doldu, solğun yanaqlarını iki gilə göz yaşı islatdı. O, kövrək səslə:

-Ümid türklərədi, - dedi, - yalnız türklərə, geciksələr, bu namərdlər bizi qıracaq...

Həsənəli müəllimi ilə razılaşmadığını dərhal bildirdi:

-Bu ağlabatan şey deyil, Əli Əfəndi. Biz bəyin istədiyi kimi hər evdə bir istehkam qursaq, camaatı tam silahlandırsaq, erməni kəndə girə bilməz!

Əli Əfəndi başını buladı və bir qədər öncə dilinə gələn sözü təkrarladı:

-Ümid türklərədi.. -Və Əli Əfəndi nə fikirləşdisə, nə xatırladisa, qoltuq cibindən daha bir qəzet çıxarıb dedi:

-Qulaq as, Abbas, qulaq as, musavatın baş naziri Fətəli xan Xoyskinin mayın 29-da xarici işlər naziri Məmməd Həsən Hacınskiyə vurduğu teleqramı da oxuyum.

-Oxu, oxu...

-«Biz ermənilərlə bütün mübahisələri həll etdik. Onlar bizim ultimatumu qəbul edəcək və müharibəni qurtaracaqlar».

Əmisi əlini dizinə çırpıb dilləndi:

-Görəsən, bu Fətəli xan doğrudan ermənilərə inanır?

Anlar keçirdi, bu suala nə Əli Əfəndi cavab verirdi, nə Həsənalı, o isə fikirləşirdi ki, görəsən, adına erməni deyilən bir millətə qarşı bu inamsızlığın səbəbi, kökü nədi, axı, bir zamanlar atası deyirdi ki, onlar da bizim kimi insandılar, onların da iki əli, iki ayağı, iki gözü var...

Səngər qazmağa ailəlikcə gəlmişdilər, hətta İsmayıl da özünə külüng götürmüşdü ki, daşa-qayaya rast gəlsələr, çapsın. Evdə yalnız bu ailəyə bu günlərdə qarışmış Millidərəli qaçqın Zeynəb (əliuşaqlı olduğuna görə) və erməni qızı Nazdar qalmışdı və evdən çıxhaçıxdı Minəxanım ana Nazdara Zeynəbə dübarə tapşırırmışdı:

-Gözündən qoyma, ha, qaçar, biabır olarıq...

Amma artıq Kazımın ürəyində əminlik yaranmışdı ki, Nazdar heç vaxt bu evdən qaçmayacaq.

Həsənalı onu «Nazlı» deyər çağırırdı və qızcığaz da, deyəsən, adının bu sayaq səslənməsinin mənasını anlayırdı.

Çox güman ki, bunu ona Zeynəb anlatmışdı: Minəxanım ananın etirazına baxmayaraq, Zeynəb onu erməni dilində danışdırmaqda davam edirdi: amma Minəxanım ana deyirdi, a Zeynəb, öz dilimizdə danışdır ki, bizim dili öyrənsin, mənə başa düşsün.

Nazdara ilk gündən Nazlı deyər Həsənalı da qızcığaza üz tutub nəyisə ermənicə soruşurdu, amma dərhal da məlum olurdu ki, Həsənalı özü bu dili anlamır, bildiyi beş-altı kəlmə isə gülməli səslənir, çünki bu xırda mükəllimələr zamanı Nazdar xəfifcə gülümsəyirdi.

-«Hansı məqsədlə olur-olsun, düşməyə bir köynək yaxınlaşmaq istəyirsənsə, onun dilini öyrən...»

Bu, Həsənalının sözü idi, bircə dəfə dilindən eşitməklə yadında saxlamışdı.

Həsənalının Nazdara erməni dilində danışdırması, hər gün ondan ermənicə yeni sözlər öyrənməyə çalışması atasının ürəyincə olsa da, Minəxanım ana bunu başqa cür yozdu və axşam Kazımın, İsmayılın yanında oğluna bozardı:

-Özünü yığışdır, Həsən balıq, - o da hərdən oğluna bir çoxları kimi «Həsənbalıq» deyirdi, -bu erməni qızı sənə saqqızını oğurlayar, el içində biabır olarıq.

Həsənalı dərhal:

-Sən nə danışırısan, ay ana, - dedi, - mən uşağam bəyəm?

Minəxanım ana zabitəli səslə:

-Sən uşaq deyilsən, bilirəm, - dedi, - amma o uşaqdı.

...Bu söhbətdən sonra da Həsənalı Nazdara «Nazlı» deyər çağırırdı, səhər-axşam qızla beş-on kəlmə kəsirdi və o, hiss eləyirdi ki, daha əmoğlusunun bu erməni qızı ilə ermənicə nə danışdığını başa düşür...

O, hələ ki, Nazdara nə isə anlatmalı olanda əlini-qolunu işə salır və bu qaydayla da cavab alırdı.

İsmayılın istədiyi bu idi ki, Kazımla yanaşı Nazdara da «dərs» desin, ona da rus əlifbasını öyrətsin.

Səngər qazmağa gələn vedililərin arasında əli bel, külüng tutan qocalar da vardı, İsmayıl yaşda uşaqlar da, onun kimi yeniyetmələr də, boynu dönməyən cavanlar da və elə bil hamı istəyirdi ki, necə səngər qazmasını Abbasqulu bəyə göstərsin. El ağsaqqalı ağ atın belində idi, hamıya yaxınlaşsa da, heç kimlə əl tutub görüşmürdü, hiss olunurdu ki, qanı qaradı, yalnız bircə kəlmə söz işlədirdi: «Qolunuza qüvvət! Yorulmayasınız»...

Qayda belə idi, hər adam Abbasqulu bəyi dindirməyə ürək eləməzdi, ona görə də İsmayılın qəfildən ona üz tutub söz soruşması çoxlarına qəribə gəldi.

-Abbasqulu əmi, bə davadan sonra bu səngərləri neynəyəcəyik?

El ağsaqqalı ani gülümsədi, üzünü cangüdəninə tutub soruşdu:

-Kimlərdəndi bu uşaq?

İsmayıl cangüdəndən qabaq cavab verdi:

-Rəhmətlik Kərbəlayı Məmmədin oğluyam, Abbasqulu əmi, -dedi və dərhal da soruşdu, - onu tanıyırdız?

El ağsaqqalı sözün bu yerində atdan düşüb İsmayıla əl verdi, alnından öpdü və sonra da sualını cavablandırdı:

-Dava qurtarandan sonra bu səngərlərdə iydə əkəcəyik, bu yerlərdə yaxşı iydə olur.

Vedibasarda iydənin çiçək mövsümü keçmişdi, amma onu iydə çiçəyinin tanış qoxusu vurdu, elə bil hardasa yaxınlıqda bir iydə çiçək açmaq üçün yubanmışdı və bu gün çiçəkləməyə başlamışdı.

Abbasqulu bəyə yanaşan atlını hardasa görmüşdü, amma yadına sala bilmirdi. Hər halda, fikirləşirdi ki, Abbasqulu bəyə belə cəsərlə yanaşırsa, demək, sırası atlı deyil. Onun çiynindən beşaçılan, boynundan durbin asılmış qaragül dərilili çuxası, həm də patrondaş idi. Bir qədər aralı olsa da Abbasqulu bəyə dediyi sözü eşidə bildi:

-Ermənilər Ağ dağa top qaldırırlar, bəy...

Abbasqulu bəy onun üzünə baxmadan dilləndi:

-Xəbərim var, Daşdılı Qəmbər, - dedi, - de görüm sözün nədi?

Bu ad, ayama onun yadına hər şeyi saldı, çünki bu cavan, anasını əbədi itirəndən sonra hələ bələkdə-qundaqda olan qardaşına əsil analıq eləmiş, hətta bir neçə ay aparıb özü bəsləmiş xalası Gülsümün nişanlısı idi, onu bircə dəfə görmüşdü, o da ötəri, elə indiki kimi at belində, harasa tələsirdi.

Könlündən tanışlıq vermək keçsə də utandı, amma dərhal İsmayılın qulağına pıçıldadı:

-Gülsüm xalanın nişanlısı budur!

Nədənsə, elə bil İsmayıl da qara iri gözləri od-alov saçan bu cavana yanaşmağa ürək eləmədi, o isə sözünü el ağsaqqalına birbaşa dedi:

-Bəy, izn verin öz dəstəmlə gedib onların dərslərini verim.

Abbasqulu bəy təəccüblə soruşdu:

-Nə dəstə? Bəyəm sən özün Qəmlonun dəstəsində deyilsən?

Daşdılı Qəmbər şəstlə cavab verdi:

-Biz ayrılmışıq, bəy...

El ağsaqqalı müəmmalı tərzdə başını buladı:

-Mən bunu bilmirdim, - dedi, bir qədər fikrə gedəndən sonra sözünün ardını getirdi, - Qəmlə mərd adamdı! - Və soruşdu:

-Sən onların sayını bilirsən?

Daşdılı Qəmbər başını buladı:

-Yox, -dedi, -bilmirəm, amma saymaq olar, durbinlə baxanda görünürlər. Abbasqulu bəy qətiyyətlə:

-Yox, yox, - dedi, cavanları heç nədən qırğına verərsən, onsuz da bu gün-sabah özləri gələcəklər güllə mənzilinə.

Daşdılı Qəmbər yenə narazılığını dilinə gətirdi:

-Hər halda, Ağ dağın başında top çox xatalıdı, - dedi, - mən çox baxmışam, ordan Vədi ovuc içi kimi görünür.

Bu dəfə Abbasqulu bəy etirazını sərt şəkildə bildirdi:

-Qurtardıq, Daşdılı Qəmbər, - dedi, - həm də unutma ki, o top sabah, ya birisi gün bizə qalacaq.

Deyəsən, Daşdılı Qəmbərin - onun xalasının nişanlısının ağına da bu söz batdı. Və o aralanmaq istəyəndə İsmayıl keçdi atının qabağına və amiranə səslə:

-Ey, Daşdılı Qəmbər, - dedi, - o durbini ver baxım Ağ dağa top qaldıranlara...

Daşdılı Qəmbəri kim bilir nə yumşaltdı və döşündən asılmış durbini çıxarıb İsmayıl uzatdı:

-Al bax, - dedi və İsmayıl durbini gözüne tutub Ağ dağa səmt çevriləndən sonra soruşdu, -görürsən bir şey?

İsmayıl dərhal cavab verdi:

-Yox, heç nə görmürəm, ağaclardan savayı heç nə görmürəm..

Sonra Daşdılı Qəmbər durbini İsmayıldan alıb ona uzatdı:

-İstəyirsən al sən də bax, -dedi.

Durbinlə Ağ dağa baxmaq ürəyindən olsa da, başını buladı:

-Mən onları durbinsiz də görürəm.

-Kimi?

-Ağ dağa top qaldıran erməniləri.

-Ola bilməz! - Daşdılı Qəmbər dedi və soruşdu, - kimlərdənsən?

O, özünü nişan verəndə Daşdılı Qəmbər gülümsədi.

-Sizin nəsliniz ovçu nəslidi, Allah sizə qırğı gözü verib, -dedi və soruşdu: -bizim qohum olduğumuzu bilirsən?

Kazımdan qabaq İsmayıl cavab verdi:

-Bilirik, - dedi, - sənə halalca nişanlın Gülsüm mənim xalamdı.

Bu sözün tamamında üzünə yenə ani təbəssüm qonan Qəmbər sıçrayıb atdan düşdü və İsmayılı qaldıraraq qoydu yəhərə və durbini tənzimləyib ona uzatdı:

-Bax, - dedi, - indi hər şeyi görə bilərsən.

Daşdılı Qəmbər onlarla simsar kimi vidalaşanda İsmayıl növbəti sorğusu ilə də hamının eynini açdı:

-Xalamı Daşdıya haçan aparacaqsan?

Səngər qazmalarına baxmayaraq, hamının eyni açıldı, elə bil səngər qazmağa yox, meydan tamaşasına - hansısa el-oba mərasiminə gəlmişdilər.

Daşdılı Qəmbər atlanandan sonra İsmayılın sualını cavablandırdı:

-Dava qurtarandan sonra...

Kazım əlini İsmayılın telinə çəkdi və astadan:

-Deməli, toya az qalıb, - dedi...

Yazın son günləri idi və o yazın isti, hətta Vədi çayının da sularını isidən günlərində, həqiqətən, Kazıma elə gəlirdi ki, bu dava tezliklə qurtaracaq və yenə - hər il olduğu kimi - bu elatın yaylaq köçü başlayacaq. Və fikirləşirdi ki, yubandıqlarına görə, yəqin ki, Dolləkdə bənd almayacaqlar, birbaşa qalxacaqlar Qarabağlara, Əzizkəndinə, Kösüzə, Məngüyə...

Hava isti olduğundan, gün günorta olmamış onlar da bir armud ağacının altını özlərinə kölgələnəcək seçdilər ki, yorulanda dincəlsinlər. Minəxanım

ana burda evdən gətirdiyi süzmədən ayran çalanda və dolça-dolça öz yaxınlarına paylayanda, onlara orta yaşlı, çatma qaşlı bir gəlin yanaşdı.

Məlum oldu ki, Vedidə məskunlaşmış Millidərə qaçqınlarındandı və onlara yan almaqda niyyəti Zeynəbdən xəbər tutmaqdi.

-Bəs Zeynəbi niyə gətirmədiz?

Minəxanım ana nədənsə sualın cavabını bir xeyli yubatdı:

-Özünə qalsa, gələrdi, əslində mən də istəyirdim, evdən çıxsın, eyni açılınsın, amma kişi razı olmadı, dedi, qoy qalıb körpələrinə baxsın.

Çatma qaşlı qadın sanki Zeynəbin əliuşaqlı olduğunu bu anda xatırladı:

-Körpələri necədi?

Sualın cavabını artıq Minəxanım ana ilə çatma qaşlı qadının arasında dayanan, altdan yuxarı gah Minəxanım anaya, gah çatma qaşlı qadına baxan və arada Kazıma göz vurub him-cimlə bu qadınları yamsılayan İsmayıl verdi:

-Canaa dua eləyirlər, bibisi...

Dərhal kiçik qardaşına göz ağırtdı, bildirsən ki, məzə yeri deyil, özünü yığışdırırsın.

Çatma qaşlı qadın Zeynəblə bağlı axırıncı sualını Minəxanım anaya pıçiltıyla verdi:

-Başı pozulmayıb?

Minəxanım ana heyretlə soruşdu:

-Başı niyə pozulmalıdı ki?

-Necə niyə? Ay parçası kimi qızını erməni aparıb, sənə asan gəlir?

-Yox, asan gəlmir, -Minəxanım ana cavab verdi, -amma mən bilərəm ki, sağalmayan yara yoxdur...

Sonra çatma qaşlı, orta yaşlı bu qadın özünü nişan verdi və məlum oldu ki, Zeynəbin doğmaca bibisidir.

-Onun ana tərəfində başı pozulanlar, havalananlar var, - dedi, - ona görə xəbər aldım.

Bu xəbər Minəxanım ananı necə qayğılandırdısa, üzünü ərinə tutdu:

-Ay Abbas, mənən səngər qazan olmaz, mənim səngərim evdi, -dedi, -mən gedirəm.

-Atla get, - əmisi dedi, - burdan Paskiyə az yol deyil.

Minəxanım ana soruşdu:

-Bəs sən?

Əmisi fikirləşmədən cavab verdi:

-Atı göndərsən.

-Kimnən?

Üzünə bir dəfə baxmasıyla İsmayılın ayağını üzəngiyə basıb atlanması və dərhal da atın tərəfində öz yerini tutması bir oldu.

O, sanki bu etibar, güvənci doğrultmaq istəyirdi.

Səkkiz yaşlı uşağın atla belə sərbəst davranması onların yaşadığı Paski məhləsində İsmayılı dilə-dişə salmışdı, onun hərəkətləri çoxlarını təəccübləndirirdi, «çox nədrəmət uşaqdı» deyirdilər Allah xatadan-baladan saxlasın.

Günortadan sonra iki kişi öküz arabasıyla iki iri mis qazanda ətri dərhal ətrafa yayılan soyutma gətirəndə məlum oldu ki, Kərbəlayı İsmayıl göndərib.

O, Kərbəlayı İsmayılın kim olduğunu bilmirdi, amma eşitmişdi ki, Vedibasarın ən varlı adamıdır.

Cəmi səngər qazanlar kimi ona da pay çəkildi, amma o, İsmayılın bu soyutmadan yeyə bilməməsinə bir xeyli təəssüfləndi.

At belində onlara yanaşan Daşdılı Qəmbərin sözündən məlum oldu ki, o, yenə İsmayılı danışdırıb-dindirməyə gəlib. Amma Ağ dağda durbinlə gördüklərini də dilinə gətirdi:

-Ermənilər də Ağ dağda səngər qazırlar, ay Abbas əmi, -dedi və dərhal giley-güzarını bildirdi, -başə düşmürəm bəy niyə qoymur ki, onların dərşini indidən verək, elə bil İrəvanda oturublar, İrəvanda səngər qazırlar.

Əmisinin xasiyyəti idi, hər hansı adama qulaq asandan sonra xeyli susardı və qəfildən o adama sual verərdi. Sual verməyi xoşlayırdı, amma elə sual verirdi ki, gözlədiyi cavabı alsın.

-Qoy qazsınlar, ay Qəmbər, bu gün o səngər onlarındı, sabah bizim olacaq, - dedi - buna şübhən var?

Qəmbər dinmədi və əmisi ona daha bir sual verdi:

-Toyu haçan eləyirsən?

Daşdılı Qəmbər gecdən-gec cavab verdi:

-Bu davanın qurtarmasını gözləyirəm.

Əmisi bir xeyli fikirləşəndən sonra ilıq bir təbəssümlə:

-Nahaq yerə, - dedi, - xeyir işi ləngitməzlər.

* * *

Səngər artıq onun uca boyu əmisinə də boy vermirdi, bununla belə, deyirdilər ki, hələ iki bel ağzı da qazmaq lazımdı.

...Günəş qürub eləyəndən sonra hava bir qədər də sərinləyəndə, səngər boyu belədən-belə ağ atını səyirdən Abbasqulu bəy onların tuşuna çatanda atdan düşdü və ağır, ləngərli addımlarla gəlib əmisi ilə əl tutub görüşdü.

Onların astadan nə danışdıqlarını eşidə bilmədi, amma əmisinin qırımından sezdi ki, Böyük Vədiyə gözlənilən daşnak hücumuna az qalıb.

Günəş batandan, sanki qolboyun olmuş dağların arxasında ağır-ağır gizlənəndən sonra Alapaçanın belində çapa-çapa onlara yaxınlaşmaqda olan İsmayılı gözü almamış madyanın balasını -Qaragözü qarşısında gördü.

Hələ o zaman bu adı ona verməmişdi, o zaman ağlına da gəlməzdi bu gözəl kürük bir neçə gündən sonra anasız qalacaq.

Dəvələrlə fikir verib, say salmışdı - bu kürük yola - rizə çıxanda anasının arxasınca getmirdi, dərhal anasından qabağa düşürdü, ona görə də təəccüblənmədi.

Kürük doğulan gün onu bir kasa südlə özü mayalamışdı: səbəbkar da Abdulla baba olmuşdu; qoca, - mən belə görürəm ki, bunun anasının döşünə hələ süd gəlməyib, - demişdi, - onu mayalamaq lazımdı, acından ölə bilər.

Amma ertəsi gün Alapaçanın döşünə o qədər süd gəldi ki, kürük doyunca əməndən sonra bir xeyli qara əmcəklərinin ucundan yerə-yurda da sızdı.

Mayalanması, südü onun əlindən dadması elə bil kürüyün yadında idi; nəinki ondan qaçmırdı, hətta harda olur-olsun, dərhal ona yan alırdı, başını üzünə sürtürdü, əlini yalayırdı.

Kürüyün ona belə mehr salması, hiss eləyirdi ki, qardaşının xoşuna gəlmir, hiss eləyirdi ki, o da kürüyün istəyini qazanmaq istəyir, hətta bir dəfə kürüyə kişmiş yedirtmək istəyəndə də mane olmadı ki, kiçik qardaşının xətrinə dəyər.

Amma ertəsi gün Abdulla baba İsmayılı istəyindən daşındıra bildi:

-Ağıllı balam, o kürük nə qədər ki, süd əmir, ağzını başqa heç nəyə vurmayacaq, - dedi, - özünü yorma.

Yeniyetmələrin, cavanların kürüyün ətrafında cəmlənməsi, hətta onlardan birinin kürüyü tutmağa can atması xoşuna gəlmədi və İsmayıl açıqlandı:

-Kürüyü nahaq gətirmisən!

İsmayılın cavabı hamını güldürdü:

-Qorxursan göz dəyə?

Belə şey ağlına gəlməmişdi, amma o anda fikirləşdi ki, doğrudan da, kürəyə göz dəyə bilər, axı kürük çox gözəldi...

V

...Qaragöz ondan son zamanlar soyudu və elə soyudu ki, ondan qaçmağa başladı və o, məcbur oldu ki, Qaragözü çimdərək qaşovlamaq üçün Vədi çayına aparanda dayçanı tutmaq üçün kəmənd atsın.

Qaragöz ondan niyə soyudu? Bunun səbəbini kəsdirə bilməsə də, hərdən ona elə gəlirdi ki, bu, Qaragözün ilahidən gələn əzəli həyat eşqi ilə bağlıdır, gülün-çiçəyin adamı bihuş etdiyi bu yaz günlərində aldığı qoxudur; öz tayını, öz cütünü axtarır...

Hər halda, indi Qaragözün ondan tamam üz çevirməsi göz qabağında idi. İsmayıl isə hələ də israr eləyirdi:

-Sən cilovu ver mənə, qaqaş, özün də dur gırağa, cilovu ağzına keçirtməsəm, heç dədəmin oğlu deyiləm.

Əlbəttə, könlünü qırmamaq üçün cilovu İsmayıl verə bilərdi, ancaq qorxurdu ki, ürgə onun da biləyini ağzına alıb qapa.

Yadulla hələ də ofuldayıb, zarımaqda idi.

Özü də bilmədi, necə oldu İsmayıl cilovu əlindən aldı? Və bu anda da möcüzə baş verdi, hardasa yaxınlıqda bir madyan kişnədi və Qaragöz özündə güc tapıb, ona hay vermək üçün ağzını açdı və elə bu anda İsmayıl cilovu ağzına saldı. Uşaqlar qışqırıdılar, hətta əl çalıb İsmayılı alqışlayanlar da oldu, Balabuğ Abdulla isə qəlyanını tüstülədə-tüstülədə:

-Halal olsun, - dedi, - kişinin dili kimi dilçəyi də varmış.

Qaragöz dikəlsə də, palçığa çevrilmiş şumun içində bir-iki ayaq atsa da, o əmindir ki, qaça bilməz, çünki kəmənd boynunda, cilov ağzında idi.

-Əsas işi aşırıdınız, - Balabuğ Abdulla dedi, - belinə yəhər qoymaq çətin olmayacaq.

O, qocaya inanırdı; amma bilirdi ki, belinə yəhər qoyulandan sonra da ürgə asanlıqla ram olmayacaq və kim bilir bu islanmış şumda nə hoqqalar çıxaracaq.

Ən çox sevinən isə İsmayıl idi; heç kimin bacarmadığı bir işi aşırırdı.

Yenə də yaxınlıqda madyan kişnərtisi eşidildi və Qaragöz dərhal xırda qulaqlarını şəkldi.

Azacıq sonra həmin madyan doqqazda peyda olanda, sinəsi bərabərində olan doqqazdan aşmaq üçün minbir oyun çıxardanda, gərməsov ağacının çubuqlarından hörülmüş doqqazı çeynəməyə başlayanda, qəribə səslər çıxaranda, şumda qovulandan sonra haldan-heydən düşmüş Alagöz elə bil anbaan özünə gəlir, canlanırdı.

Balabuğ Abdulla bu yəhərli, yüyənli madyanı nişan verib:

-Qovun getsin onu, - dedi, - nə qədər ki, o burdadı, Qaragözü yəhərləyə bilməyəcəksiz.

Qaragöz artıq ayaq üstə idi və nədənsə titim-titim titrəyirdi; əlbəttə, bu soyuqdan ola bilməzdi, çünki yağışdan sonra elə bir günəş doğmuşdu ki, həyətdə dümələnen toyuqlar da qanadlarını açıb ağacların kölgəsinə çəkilməşdilər.

Cavanlar Balabuğ Abdullanın sözüylə madyanı doqqazdan uzaqlaşdırmaq üçün onu nə qədər döyüb-budasalar da, bu yəhərli, yüyənli at, sanki, öz cütünün əsirinə çevrilmişdi və canındakı-qanındakı əzəli ağrı o dərəcədə şirindi ki, qırmancları sığal, tumar sayırdı.

Kazım daha belə şeyləri qanır və anlayırdı ki, onun Qaragözü belə erkən yaşında madyan tanımasa yaxşıdı...

Doqqazdan aralanmayan, iki göz də ilahidən borc alıb içəri boylan madyanın özü kimi yəhəri də gözəldi. Cavanlar da onun yəhərindən danışdırlar və biləyi dəsmalla boynundan asılmış Yadulla hamını inandırmaq istəyirdi ki, inişil İrəvan bazarında belə bir yəhərə üç öyəc (erkək toğlu) vermək istəsə də, sövdə baş tutmayıb.

Qumaşın birdən-birə arxasınca düşməsi sanki bu madyana nəinki Qaragözü, hətta madyan olduğunu da unutdurdu. Qaçdı, özü də yorğa yox, dördnala.

Ağzı cilovlu, başı yüyənli Qaragözü isə, belə məlum olurdu ki, şumda yenidən qovalamaq lazımdı ki, başı gicəllənsin, yıxılsın və belinə yəhər qoya bilsinlər.

VI

İki il qabaq Qaragözün, anası Alapaçanın südündən başqa da bu dünyada dadmalı şeylər olduğunu fərqiə varması, təzə göyərmiş otlara, çiçəklərə ağız atması yadına düşdü. O zaman səhər yuxudan ayılan kimi tövləyə qaçırdı ki, Qaragözə tamaşa eləsin. Diqqətlə gözlərindən birinə baxsın və o qara gözün içində -o qara güzgüdə özünü görsün. Və artıq kürüyün anası Alapaça ölmüşdü, gün boyunca ayaqları onu çəkirdi tövləyə və kürüyün başını qucaqlayıb qulağına deyirdi: «Qorxma, səni ölməyə qoymayacağam...» və ona elə gəlirdi ki, kürük onu başa düşür, ona görə də əlini, üzünü qoxlamaqla iltifatını anladır.

Və elə o günlərin birində, deyəsən, əmisi onun bu at balasına sevgisini sezdirdi və bu səbəbdən də:

-Bu kürüyü verdim sənə, adını özün qoy, - dedi, - böyüyəndə özünə at eləyəsən.

O kürüyün adını ürəyində qoysa da, hələ dilinə gətirməmişdi, ona görə də himayədarının üzünə baxmadan:

-Adı Qaragözdü, - dedi.

Abbas kişi etiraz etmədi:

-Olsun.

O yaz günlərinin birində yenə də yuxudan işıqlanmamış oyanmışdı, sidik içini qovursa da həmişə olduğu kimi bayıra tək çıxmağa qorxurdu, adətən belə məqamlarda bir qayda olaraq xilaskarına çevrilən Həsənalını oyatmağa qıymırdı.

Kazımın qaranlıqdan qorxmasına səbəb qış gecələrində qonum-qonşuda qulaq asdığı cinli, şeytanlı, əcinnəli dərviş nağılları ilə yanaşı, həm də adamyeyən idi.

Vedibasarda canavara yeni ad qoymuşdular: adamyeyən.

Deyirdilər ki, Millidərə döyüşlərindən sonra Vedibasar qurdları meşələrdə qalmış o qədər erməni leşi söküblər ki, adam ətinə dadanıb-öyrəşiblər, ona görə də kəndlərə, məhlələrə soxulurlar...

Bəs bu canavar itlərin gözündən necə yayınır, itləri necə yuxuya verirdi, necə aldadırdı, heç kimə məlum deyildi, o, amma demək olar ki, hər gün eşidirdi ki, filan məhlədə adamyeyən kiminsə uşağını aparıb.

Yayın ən isti aylarında bir çox vedibasarlıların, bir qayda olaraq, gecələr evlərin damında yatışdıqlarını bilirdi və hətta eşitmişdi ki, Mahmuddu məhləsində Adamyeyən kiminsə körpəsini anasının qucağında yatdığı yerdə qamarlayıb və bağırda-bağırda aparıb.

Üzünü görmədiyi o körpə xəyalına gələndə əti ürpəşirdi və elə bilirdi ki, adamyeyən qapının ağzındadı, bayıra çıxan kimi onu qamarlayacaq, bununla belə ona elə gəlirdi ki, adamyeyənin ona zoru çatmaz və bəlkə də o, adamyeyəni boğub öldürər. Çünki canavarın dirisini görməsə də, ölüsünə bəs deyincə baxmışdı.

Neçə illər qabaq, hələ atasının, anasının sağlığında hansısa dağ kəndindən qatırla qayıdan əmisi, Damdıra deyilən yerdə dəyənəklə vurduğu canavarın ölüsünü qatırın tərkinə atıb məhləyə gətirmişdi.

Deyirdilər, daşnaklar Böyük Vədiyə soxulsalar, çöllərdə, meşələrdə o qədər erməni leşi qalacaq ki, daha adamyeyən qarnını meşələrdəcə doyuracaq və daha bu yırtıcının kəndə girib uşaq axtarmasına ehtiyacı olmayacaq.

Bu söz ağlına batırdı, amma indi o fikirləşirdi ki, içini-içalatını doğrayan yağıdan qurtarmaq, eşiyə çıxmaq üçün Həsənalını oyatsın, ya yox?

...Ancaq, Həsənalını ondan öncə, Vedinin qüzeyindən, Ağ dağ tərəfdən kəndə dolu kimi yağdırılan top mərmilərinin səsi oyatdı. Sən demə paltarlı yatıbmiş, o dərhal yatacağından dikəlib eşiyə çıxanda Kazım fürsəti fəte vermədi və özünü kərpic barının dibinə yetirdi.

Bir top mərmisinin havada uçuşunu əvvəldən axıra-düşdüüyü yerə kimi izlədi və İsmayılın elə bu günlər hansı kitabdansa oxuyub ona dediyi sözə daha şəkk gətirmədi: inandı ki, işıq səsdən qat-qat sürətli olurmuş, çünki o mərmnin səsinə hardasa yerə düşəndən sonra eşitdi.

Bu mərmni səslərinə elə bil kənddə nə qədər canlı varsa, hamısı bir-birini qabaqlayıb səs vermək istəyirdilər. Xoruzlar banlaşıp, toyuq-cücə qaq-qıldışıp, atlar kişnəyir, danalar böyürür, qoyunlar-quzular mələşirdilər və sanki bu top səslərindən oyanmayanları da yataqdan qaldırmaq istəyirdilər.

Bu qarmaqarışıq çıxıntılara, bağıntılara insan səsləri qarışanda və hələ havanın işıqlanmamasına baxmayaraq kəndin ellikcə oyanması aşkarca anlaşılanda o, nəhayət ki, şalvar əvəzi tumanını yuxarı çəkdi və elə bu anda da Həsənalı həmişə olduğu kimi ona zarafat elədi:

-Sən gec-tez o barını çökdürəcəksən!

Özündən yeddi-səkkiz yaş böyük əmisi oğlunun zarafatları nəinki xoşuna gəlirdi, hətta elə bil ona arxalı olduğunu anladırı və o inanırdı ki, məhlədəki yaşidlərinin ondan çəkinməsi, İsmayılın isə, necə deyərler, fironluq eləməsi, özündən yekə uşaqları basıb döyməsi Həsənalının adı ilə bağlıdır.

Həsənalıdan Paski məhləsində qorxmayan yoxdu, hətta ona elə gəlirdi ki, atası da ondan çəkinir, onun söylədiyini çox çək-çevirə salmır. Amma hərdən əmisi yumruğunu masaya çırpmaqla nəse anladanda Həsənalı astadan dillənirdi:

-Bağışla, ata...

Dünən axşam da onların sözü Kazımın yanında çəpləşdi.

Vedibasarin Özünümüdafiə Qərargahında Özünümüdafiə şurası belə bir qərar çıxarmışdı ki, səngərdə keşik çəkməyə hər ailədən bir kişi getsin. Bu qərarın dərkənarında isə qeyd olunmuşdu ki, ailədə ikinci bir əli silah tutan kişi varsa, o, evi qorumalıdı, çünki son səngər evdi.

-Axı, o soyuq səngərdə keşik çəkməyə mən dura-dura sən niyə getməlisən?

Abbas kişi oğlu Həsənalının qeyzlə verdiyi bu sualın cavabını sakit tərzdə və yüngülcə sezilən təbəssümlə qaytardı:

-Çünki mən durnanı gözündən vururam.

Əmisinin necə bir mahir atıcı olmasını bütün el-elat danışdı.

-Sənin durnanı gözündən vurmağını hamı bilir, - Həsənalı dedi, - amma hamı onu da bilir ki, mən evdə yata-yata, sən səngərdə gecələyirsən...

-Sən məni, mənim yaşıma çatanda başa düşəcəksən, - Abbas kişi dedi, - onda sən də səngərə özün gedəcəksən, oğlunu qoymayacaqsan.

Bu ailədə onların mükəlliməsinə qarışmağa cürət edən yalnız İsmayıl idi və yenə o dilləndi:

-Yeni bu dava o qədər uzanacaq? O zaman da səngər olacaq?

Abbas kişinin üzünə qonan təbəssümdən sonra hamı gülümsəndi; bu ailəyə təzəcə qarışmış Millidərə qaçqını Zeynəb də, hələ dil anlamayan erməni qızı Nazdar da. Sualın cavabını isə Minəxanim ana verdi:

-Nə qədər düşmənlə varsa, səngər də olmalıdı, mənim balam, - dedi, - bu günə əzəldən belə gəlib, belə də gedir.

Araya çökən sükutu top səsi və sonra pəncərə şüşələrinin kövrək cingiltisi pozdu.

Hiss olunurdu ki, mükəllimənin bu sayaq məcrasından çıxması Həsənalının ürəyincə deyil, hiss olunurdu ki, atasını inadından döndərmək üçün söz axtarır.

-Hər halda, mənim belə bir zamanda evdə gecələməyim şəcərəmizə - Orucməmməd soyuna şərəf gətirməz!

Və qəfildən Abbas kişi səsinə qaldırdı:

-Nə şərəf? Şərəf sənin bu ocaqdakı kölgəndi! - Və sözlərinə astadan, hətta güclə eşidilən bir səslə davam elədi,-mən karvanımı sürmüşəm, mənzil başına az qalıb, amma sən yaşamalısan ki, - süfrə başındakı qadınları, onu və İsmayılı nişan verdi, - bu arvad-uşaq başsız qalmasın, sonra da soruşdu, - indi bildin şərəf nədir?

Həsənalı bu suala cavab vermədi, amma birdən-birə başını aşağı salıb pıçiltıyla:

-Məni bağışla, ata, - dedi.

(O, əsasən atasına, «dədə» deyərək üz tuturdu, amma hərdənbir çoxlarına qərīb gələn bu müraciətdən də yararlanırdı).

Erməni daşnaklarının Böyük Vedi kəndinə gözlənilən birinci hücumu ərəfəsində Həsənalının evdə gecələməsinin səbəbi də, əslində, ata ilə oğul arasındakı bu çəkişmənin nəticəsi idi.

Abbas kişi dünən günortadan sonra keşik çəkməyə yollananda Həsənalıya tapşırırdı ki, patrona qızırqalanmasın, anasına, bacısına və eləcə də millidərəli qaçqına güllə atmaq öyrətsin və sonra da ucadan demişdi: son səngər bu evdi!

Bu söhbətin buzunu isə İsmayılın bir kəlmə sözü əritdi, o üzünü artıq atlanmış, silahlanmış əmisinə tutub, çox güman ki, bu söhbətdən bir şey anlamayan erməni qızını nişan verdi:

-Bəs Nazdara öyrətməsin?

Əmisi isə yarızarafat, yarıgerçək:

-Öyrətsin, - dedi, - o indi bizim cəbhədədir.

Nazdar bu sözü, çox güman ki, anlamasa da, atmacaya gülüşənlərə qoşuldu.

Bu söhbət nəhərdən qabaq baş vermişdi və ailə başçısı və eləcə də Paski məhləsinin ağsaqqalı Orucməmməd oğlu Abbas səngərə keşik çəkməyə yola düşəndən sonra Həsənalı günbatanacan anasına, bacısına

və millidərəli qaçqın Zeynəbə evdəki üçaçılarılla güllə atmaq öyrətməyə başladı və bu zaman məlum oldu ki, Zeynəb anadangəlmə atıcıdı, onun atdığı üç güllənin üçü də onluğa dəydi. Zeynəb, de ki, güllə atmağı ona atası öyrədib, atası ovçu imiş...

Günbatanacan kəndin, demək olar ki, bütün məhlələrindən güllə səsləri eşidilirdi və Balabığ Abdulla başını narazılıqla bulaya-bulaya deyirdi: «Bir yandan deyirlər patron yoxdur, bir yandan da arvadlara güllə atmaq öyrədirlər..

...Aramsız top səsləri, göy üzünə baxanda mərmilərin aydın seçilən uçuşu, kəndi bürüyən qışqırıqlar, zəncirli köpəklərin sanki bir-birinə hay vermiş kimi qurd kimi ulaşması ailədə hamını həyəcanlandırmışdı. Hətta evin ərköyünü İsmayıl da heç kimə sataşmır, zarafat eləməirdi, ona yad olan bir görkəmdə fikir-xəyal içində idi. Macal tapıb qolunu qardaşının boynuna saldı və astadan qulağına pıçıldadı:

-Qorxursan?

İsmayıl cavab verməsə də, çiyinini çəkib başını buladı və yenə kəndə hər mərmə düşdükcə cingildəyən pəncərədən bayıra baxmağa başladı.

Hava işıqlaşdı, amma hələ günəş görünmürdü, heç dan yeri də qızarmamışdı, ancaq hiss olunurdu ki, üfüq anbaan rənglərini dəyişir.

Və bir də onun nəzərində ən çox dəyişən əmisi qızı Fatmanın gözlərindəki ifadə idi, o, hələ heç vaxt ondan cəmi neçə yaş böyük olan əmisi qızının gözlərini belə təlaş içində görməmişdi.

-Deyəsən, Vədiyə yaxınlaşırlar...- Bu söz sanki Fatmanın gözlərindəki ifadə idi, dilində üzə çıxdı.

-Kim? - sual Həsənalıdan gəldi.

-Kim olacaq, ermənilər.

O, qolunu hər deyəndə danışdırıb-dindirmədiyi bacısının boynuna salıb soruşdu:

-Qorxursan?

Fatma etiraf elədi:

-Qorxuram.

Həsənalı gülürdü, amma hiss olunurdu ki, özünü gülməyə məcbur eləyir.

-Ermənilərin də niyyəti elə bizi qorxutmaqdı, - Həsənalı dedi, - qorxutmaq istəyirlər ki, qaçaq. - Sözünnn ardını bacısını bir də qucaqlayandan sonra gətirdi, - yadında saxla, onlar Vədiyə yaxınlaşa bilməzlər, səngərlərdə mindən artıq əlisilahlı vedili var.

Zeynəb də bu mükəlliməyə qarışdı:

-Vədiyə sığınan Millidərəlilər də onlara qoşulub.

Bu, Kazıma məlumdu, amma baş açə bilmədi ki, Zeynəb evdə otura-otura bunu hardan öyrənib?!

Zeynəbin körpələri hələ yuxuda idilər. Bu ekiz uşaqların biri oğlan, biri qız olsa da üzlərinə baxanda bir-birindən seçmək olmurdu. Adlarını da bir kökdən - bir-birinə yaraşdırıb qoymuşdular: Ümid, Ümidə.

Ac qaldıqları - ana südündən doymadıqları artıq bütün Paski məhləsinə bəlli olan bu uşaqlar gecə yarını keçəndən, anadil quşları gecənin sakitliyində bir-birinə səs verəndən sonra yatırdılar, günəş günorta yerinə yaxınlaşanda oyanırdılar və dərhal da başlayırdılar səs-səsə verib ağlaşmağa. Elə bil yuvalarından qovulduqları, qaçqın olduqları artıq onlara əyan idi. Zeynəb körpələrini-bütün gün uzununu - birini belində, birini qucağında gəzdirdi, çünki yerə qoyan kimi ağlaşırdılar. Amma Nazdar bu ailəyə qarışandan və Zeynəblə anladığı - ana dilində danışmağa başlayandan sonra Zeynəbin bu körpələrlə bağlı qayğıları

qismən azaldı, çünki körpələrə - xüsusən də Ümidə Nazdar baxmağa başladı.

Nazdar Ümidi belinə sarıyıb həyətdə-bacada gəzəndə daha məzəli görünürdü. Dəfələrlə o qızciğazın Ümidi oyuncaq kimi oynatdığına şahid olmuşdu. Bir dəfə isə gözü alan mənzərədən heyrləndi; Nazdar yük yerinin arxasında şamama kimi xırdaca döşlərindən birini Ümidin ağzına vermişdi və körpə onu sortuqlayırdı.

Nazdar onu görəndə nəinki özünü itirdi və hətta elə bil oğrun, qəbahət bir iş tutduğunu anladı və dərhal döşünün qara-qəhvəyi giləsinə Ümidin ağzından çıxartdı, qoftasının altına saldı.

Odu-budu, bu evdə qara bir kabus kimi dolaşan qızciğaz, demək olar ki, onun üzünə baxmırdı və elə bil özünü nədəsə suçlu sayırdı. Onun isə istədiyi bu idi ki, yaşadı olan bu erməni qızı onun ana dilini öyrənsin və onu ən çox düşündürən sualı versin: «qardaş-bacısı varmı?».

Nazdar ailədə Zeynəbin ekizlərini saxlamaqla yanaşı, hərdən daha bir işin də qulpundan tuturdu: həyətlərindən axıb keçən arxda Fatma ilə bulaşq qab-qasığı yuyurdu. Bir dəfə o, Nazdarı arxın qırağında tək gördü, böyründə də bir topa bulaşq qab-qasıq. Arxadan ehmalca yaxınlaşanda hiss elədi ki, Nazdar yalnız qab yumur, həm də qəmgin-qəmgin özünün suya düşmüş əksinə baxır.

Bu arxın, Günəşin, Ayın necə görünməsindən asılı olaraq, qara güzgüyə çevrildiyini, suya düşən nə varsa hamısını əks etdiyini bilirdi, amma bu suda-kı qara kölgəsinə baxanda nə üçünsə, yalnız eymənmirdi; həm də qorxurdu.

Nazdarı ona görə dindirmədi ki, bu qara güzgüyə düşmüş əksindən gözünü çəkməsin. Bəlkə, o, bu qara güzgüdə onun seçə bilmədiyi şeyləri də görürdü?

Bir dəfə də arxadan qab yumaqda olan Nazdara yaxınlaşanda onun öz-özünə danışdığını eşitdi, özü də erməni dilində... Nazdar elə bil arxın qara güzgüsünə düşmüş əksi ilə dərdləşirdi; qızların, gəlinlərin bir qayda olaraq yuxularını axar sulara söylədiklərini bilirdi, onu da bilirdi ki, danışanda yuxu yadda qalır...

Bir gecə əmisi ilə əmisi arvadının yorğan altında Nazdar haqqındakı pıçıltıları isə onun yuxusunu qaçırdı:

-Oruc kirvəyə xəbər eləmişəm ki, Nazdarın ata-anasını axtarsın.

Oruc kirvənin İrəvan yaxınlığındakı Uluxanlı kəndində yaşaması ona çoxdan məlumdu.

-Bəs Oruc kirvədən hələ bir xəbər yoxdu?

-Var, xəbər göndərib ki, axtarır, izinə düşüb...

-Çox düz iş tutmusan, ay Abbas,-Minəxanım ana gecdən-gec dilləndi, - Allah göydən baxır.

...Amma bu xəbər Kazımı sevindirmədi, əksinə, nisgil gətirdi, çünki Nazdarın bu evdən getməsini istəmirdi...

* * *

Günəş zaman-zaman üfuku qan rənginə boyayanda Zeynəbin körpələrinin səsinə oyanmış Həsənalı birdən-birə silaha qurşananda Minəxanım ana oğlunu tərs-tərs süzüb soruşdu:

-Hara?

-Səngərə, dədəmi əvəz eləməyə.

Minəxanım ana onun qarşısına keçdi, çiyindən asdığı üçaçılanı götürdü və:

-Özü gələr, sonra gedərsən, -dedi, -gedib kişini cin atına mindirmə!

Bu dəfə Həsənalı da içindəki hikkəni səsine qatdı:

-Başımıza mərmə yağır, eşidirsən?

-Eşidirəm...

-Bəs mən niyə evdə oturmalıyam? Heç olmasa qoy kənd içinə çıxım, görüm nə var, nə yox? Nə danışrlar?

Minəxanım yenə oğlunun yolundan çəkilmədi.

-Kənd içinə Kazım da çıxa bilər, - dedi, - qoy o getsin...

İsmayıl da yerindən tərpəndi:

-Onda mən də gedirəm! - Onu da inadından Minəxanım ana döndərdi:

Kazımdan ötrü adına kənd içi deyilən məkan məscidin qarşısı idi, amma burda çox ləngiyə bilmədi, çünki son zamanlar bu məsciddə mollalıq etməyə başlayan Şeyx Qəmbər ara vermədən deyirdi: «Cəmət, başımıza mərmə yağır, bir yerə toplaşmayın, bunun xatası ağır ola bilər».

Səhərdən bəri kəndə atılan mərmilərin hara düşdüyünü bilmirdi, amma məlumdu ki, kiminsə evini dağıtsaydı, ya kimisə öldürsəydi, indi sədasi yayılmışdı.

Kənd içində qulağı çalan ilk xəbər Qəmərlə - Dəvəli stansiyaları arasında: dəmir yolunda peyda olan ermənilərə məxsus zirehli qatarla bağlı idi. Söyləyirdilər ki, ermənilər güllə batmayan bu qatardan dəmir yolu boyunca uzanan Qaraları, Şirazlı, Afşarı - topla, pulemyotla atəşə tutublar, amma Vedibasər Özünümüdafiə şurasının tabeliyində olan qüvvələr ermənilərin kəndlərə soxulmasına aman verməyiblər və hal-hazırda o yerlərdə qanlı döyüşlər gedir.

Kazım bu aral kəndlərinin heç birində olmamışdı, ancaq ona məlumdu ki, hər bazar günü bu obaların camaatı atla, ulaqla, arabayla Böyük Vədiyə bazara nə isə satmağa, nə isə almağa gəlirlər.

Əmisi bir-birindən çox da aralı olmayan bu obaların camaatı arasında afşarlılara rəğbət bəsləyir və söyləyirdi ki, onlar İranda padşahlıq etmiş Nadir şah Afşarın nəslindəndilər. Deyirdi ki, onların atası Orucməmmədin ulu babası Orucməmməd Nadir şahın qoşununda minbaşı rütbəsinə kimi ucalıb və qocalanda da Arazın o tayında öz adına kənd salıb.

Kazım məscidin ətrafında demək olar ki, hər tanıdığı, tanımadığı adama yaxınlaşırdı: iki danışanın yanında mütləq bənd alırdı ki, xoş bir xəbər eşidib məhləyə qayıda və bu xəbərlə evdəkiləri sevindirə, amma elə o arada Dəvəli səmtdən gələn atlı acı xəbərlə məscidin qarşısına toplaşanları təşvişə saldı:

-Dəmir yolu boyu bütün kəndlər əldən gedəcək, daşnaklar böyük qoşunla hücum keçiblər, hələlik bizimkilərin məqsədi onların qarşısını müvəqqəti dayandırmaq, camaatın Böyük Vədiyə tərəf köçünə şərait yaratmaqdı.

Ona elə gəlirdi ki, eşitdiyi xəbərlərlə evdəkiləri vahiməyə salacaq, amma məhləyə çatanda məlum oldu ki, onun gətirdiyi xəbərlər artıq Pasgi məhləsində pəpəyeyənə də məlumdur, məməyeyənə də.

Həsənalı isə silahlanıb, atlanıb evdən çıxmışdı və hara üz tutduğunu heç kimə anlatmamışdı.

Minəxanım ana Həsənalıdan yana gileyini onunla bölüşdü:

-Görürsən əmoğlunu, mənə də eşitmədi, - dedi, - Abbas gələndə ətimi yeyəcək!

Artıq güllə səsləri aydın eşidilirdi və bu da o demək idi ki, düşmən Böyük Vədiyə yaxınlaşır. Günortadan sonra da şad xəbər gəlmədi, əksinə, eşitdi ki, Qaralardan, Şirazlıdan sonra ermənilər Yengicəni də, Taytanı da ələ keçiriblər, bir qalib Afşar.

Məscidin qarşısındakı qocalardan kimsə bildirdi ki, əgər Afşar da əldən getsə, Böyük Vədi üç səmtdən düşmən əhatəsində qalacaq.

Bu qocanın səsindeki ümitsizliyi dərhal sezsə də, nədənsə içində bir toxtaqlıq vardı və düşmənin Böyük Vədiyə yaxınlaşmasına qətiyyənlə inanmırdı. Amma hava qaralanda və Böyük Vədinin aşağı məhlələrində aramsız atışma səsləri eşidilməyə başlayanda, anladı ki, düşmən Paskidən o qədər uzaqda deyil. Bununla belə baş aç a bilmirdi ki, bu erməni onların qazdıqları səngərlərdən necə keçib?

Atışma səsləri ara vermirdi, Minəxanım ana isə təşvişlə onların həyətinə dolmuş Pasgi qadınlarını inandırmaq istəyirdi ki, ermənilərin Böyük Vədinin aşağı məhlələrinə soxulması düşməne qarşı qurulmuş tələdi, o məhlələrdə ermənilərin meyidi qalacaq.

Xalası Səhnə (Səkinə) üç gün öncə Vedibasər Özünümüdəfiə şurasının qərargahında keçirilmiş gizli toplantıdan danışdı, amma elə danışdı ki, sanki özü də orda olmuşdu.

Kazımı təəccübləndirən isə gizli toplantıda gedən söhbətlərin burda çözülməsi idi, Səhnə xalaya qulaq asmamaq da mümkün deyildi.

-Bəy deyib ki, Qaraların, ya Şirazlının düzündə təpədən-dırnağa xaçpərəstlərin silahlandığı erməni qoşununun qarşısına bizim çıxmağımız ağılsızlıq olar, Qaralarda da, Şirazlıda da, Afşarda da igid oğullarımız var, bəd ayaqda onlar ermənilərin qarşısını kəsib camaatın Böyük Vədiyə köç etməsinə şərait yaradacaqlar, bizim yolumuz isə düşməni tələyə salmaqdi!

Sözün bu yerində arvadlar təəccüblə bir-birinin üzünə baxmasalar da, heç biri dillənmədi və Səhnə xala sözünün ardını gətirdi:

-Kərbəlayı İsmayıl deyib ki, a bəy, əyyamı-qədimdən aləmə quyu qazan ermənilərdir, biz onları necə tələyə sala bilərik? Bəy də deyib ki, Qaraları, Şirazlı, Afşarı, Yengicəni, Taytanı boşaldıb onlara verəndən sonra bir qədər də geri çəkilməliyik ki, düşmən günbatan çağı Vədinin aşağı məhlələrinə girsin...

Səhnə xala nədənsə danışanda, cəmi Paski arvadlarının ona heyranlıqla qulaq asmalarının səbəbini də kəsdirmişdi; bu bəmərə xalası mədrəsə təhsili görmüşdü və üstəlik də, qəlbi qırıqdı - doğub-törəməmişdi - sonsuzdu...

Səhnə xalanın evdə otura-otura etdiyi bu söhbətə yəqin ki, ondan başqa da şəkk gətirənlər vardı, amma indi hər şey göz qabağında idi, gün batmış, hava qaralmış və Vədinin aşağı məhlələrində atışma başlanmışdı.

Artıq Zeynəb də, Fatma da silahlanıb patrondaş bağlamışdılar və o, çox təəssüflənirdi ki, silahı yoxdur.

Hava tamam qaralanda sonra atışma nisbətən səngisə də, güllə səsləri ara vermirdi, amma elə o zaman eşidilən səslər güllə səslərini batırdı:

-Erməni qaçdı!

-Erməni qaçdı!

-Erməni qaçdı!

Doğrudanmı ermənilər qaçırdılar?

Sonra bir-birinə qarışan bu səslər elə bir vüsət aldı ki, daha ağız deyəni qulaq eşitmədi.

Hətta kəndin içində atışma başlandı bəri əlini onun ovcundan çəkməyən İsmayıl da damın üstünə çıxıb qışqırmağa başladı:

-Erməni qaçdı! Erməni qaçdı! Erməni qaçdı!

Bu arada Qaragözün də kişnərtisi eşidildi, elə bil dayca da «Erməni qaçdı!» deyər qışqırıq insanlara qoşulmaq istəyirdi. Kəndin cəmi itləri də

ağız-ağıza vermişdilər: hürüşürdülər, bədheybət səslərlə ulaşırdılar. Hətta heç zaman boş yerə hürməyən Qumaş da vahiməli bir səs çıxarırdı.

Məhlə tam sükuta qərq olandan, anadil quşlarının səsi eşidilməyə başlandıktan sonra o fikirləşirdi: «Doğrudanmı, Vədiyə soxulmuş erməni qayıdıb qaçıb?».

Aşağı məhlələlərə gedib bir xəbər gətirməyə onu Minəxanım ana qoymadı.

Ay doğandan sonra yuxusu gəlsə də, qərara aldı ki, səhərə kimi yatmasın, amma bir də gözünü açdı ki, üzünə gün düşür.

* * *

Məhlənin qadınları yenə də Hava xalanın ətrafında oturmuşdular. Böyük Vədinin aşağı məhlələrindən kim xəbər gətirmişdi, bilmirdi, amma deyirdilər ki, dünən axşam Vədiyə soxulan erməni yaraqlılarının bir nəfəri də qaça bilməyib və aşağı məhlələrdən onların leşini yığırlar ki, kəndi iy-qoxu basmasın.

Növbəti xəbər də sevindirici idi: bəyin nəzarəti ilə pusquda durmuş Vedibasər dəstələrinin qəfil hücumundan sonra qaça bilən ermənilər, dünən gündüz yağmaladıqları kəndlərin heç birində -nə Qaralarda, nə Şirazlıda, nə Taytanda, nə Yengicədə bənd almayıblar, birbaşa İrəvana qaçıblar.

Daha bir şad xəbəri Yadulla gətirdi və məlum oldu ki, afşarlılar dəmiryolu körpülərindən birini partlatdıqdan sonra ermənilər zirehli qatarı İrəvana apara bilməyiblər, Dəvəli stansiyasında qoyub qaçıblar afşarlılar da qatardakı topu, pulemyotları söküb Böyük Vədiyə gətiriblər.

Kazım o topu, o pulemyotu öz gözlərilə görmək istəyirdi, amma hələ ki, onu məşğul edən bir-birinin ardınca məhləyə gələn xoş xəbərlər idi. Sultan xan gəlir bəyin yanına və dəstə başçılarından əhatəsində olan bəyə pıçıltıyla deyir ki, sən tapşırıqına əməl elədik, nə Reyhanlıda, nə də Dəvəlidə yaşayan ermənilərin birinin də burnunun qanamasına yol vermədik, indi neynəyək, camaatın qabağında durmaq olmur, qana qan deyirlər. Bəy soruşur: «Bəs sən nə deyirsən?» Sultan xan dillənir və Abbasqulu bəy üzünü dəstə başçılarına tutub ucadan deyir: «Reyhanlı, Dəvəli ermənilərinin bizim ərazidə qalmaları çox təhlükəli idi, sabah İrəvan erməniləri onları evləri ilə birlikdə yandırıb, günahkarı bizim aramızda axtaracaqlar, ona görə də imkan verin ki, köçüb getsinlər, bizim camaata da anladın ki, qana qan bizim yolumuz deyil, hər hansı bir qanı axırda suyla yumaq lazım gəlir, Reyhanlıdan, Dəvəlidən köçən ermənilərin də evlərini boş qoymayın, o evlərdə Millidərdən olan qaçqınlarımızı yerləşdirin, Reyhanlı da, Dəvəli də bizə istəhkam kimi çox lazımdı».

Millidərə döyüşlərindən sonra ermənilərin Böyük Vədiyə hücumu vedibasərlilərin qələbəsi ilə başa çatsa da, el-elat matəm içində idi, hər beş-on evdən birinin damında qara bayraq yellənirdi, həyətdən anaların, bacıların sinə dağlayan ağları eşidilirdi. Qulağı çalan bəzi bayatılar qızmar quma düşən bir damla su kimi içinə hopurdu.

**Əzizim, şanlı gəldi,
Şöhrətli, şanlı gəldi.
Balamı yola saldım,
Köynəyi qanlı gəldi.**

***Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar.
Burda bir igid ölüb,
Göy kişnər, bulud ağlar.***

Çeşməli, sulu dağlar, o dağlarda şəhid olan igid, köhlən kimi kişnəyən göy, göz yaşı axıdan bulud, hara gedirdi, gözləri önünə gəlirdi və gözünün yaşını saxlaya bilmirdi.

-Allaha ağır gedər,-deyə, axır ki, Minəxanım ana ona təpindi. - Allaha şükür əmin də, əmoğlun da davadan salamat qayıdıb, sən gərək birini yeyib beşini də nəzir verəsən, deyib-güləsən.

Əmoğlusundan fərqli olaraq, əmisi davadan xeyli qənimətlə qayıtmışdı: bir beşaçılan, bir kompas və bir də şirmayı sapında yarıcılpaq qadın şəkli olan qınlı bıçaq.

Zeynəb beşaçılanı ərklə, sahmanlaya-sahmanlaya əlinə alıb, - Abbas əmi, bu mənim olsun, - deyəndə hamı bir-birinin üzünə baxdı və əmisinin hələ dilinə gətirmədiyi sualı İsmayıl cavablandırdı:

-Ata bilir, əmi, dünən atdığı üç güllənin üçü də onluğa dəydi.

Abbas kişi maraqla Həsənalının üzünə baxanda da, İsmayılın sözünü başının hərəkəti ilə təsdiqlədi, Zeynəb özü də bu barədə sözünü dedi:

-Küsüzdü Zümrüddən pis atmaram!

Ermənilərin Vedibasara ilk silahlı basqınları başlandıqdan silaha sarılıb kişilərlə bərabər səngərlərdə, istehkamlarda gecəsini-gündüzünü keçirən Küsüzdü Zümrüddən haqqında o, çox eşitmişdi, şəninə qoşulmuş bayatını da bilirdi.

***Əzizim çəni yoxdu,
Bu dağın çəni yoxdu.
Zümrüd atan güllənin,
Boşa keçəni yoxdu.***

-Meşim vurmaq başqa, adamı nişan almaq başqa, - Abbas kişi dedi və gözlərini Zeynəbin gözlərinə zillədi, sanki onu baxışları ilə sınağa çəkirdi, baxışları ilə ona nəsə anlatmaq istəyirdi, - düşmən də olsa, canlı adamı nişan almağı hər adam bacarmır, yazığı gəlir.

Zeynəb etirazını başını bir neçə dəfə bulamaqla bildirəndən sonra sözünü də dedi:

-Mənim körpəcə balamı əlimdən alıb aparana necə yazığım gələr?

Sanki Abbas kişi elə bu cavabı gözləyirdi.

-Bu beşaçılan sənə qurbandı, qızım, - dedi, - güllən boşa keçməsin!

Bu sözün tamamında Minəxanım ananın nə üçünsə xəfifcə qızarması da gözündən yayınmadı.

Zeynəb beşaçılanı qucaqlayıb lüləsindən öpəndə isə İsmayılın alxışı hamını güldürdü, evə təzə ab-hava gətirdi.

-Ovun qannı olsun, Zeynəb xala, - o dedi və dərhal da ortalıqdakı bıçağı əlinə alıb dəstəklədi, - bu da mənim.

Əmisi bu dəfə də:

-Qurbandı, - dedi.

Ümumiyyətlə, o İsmayılın bir sözünü iki eləməirdi.

Əslində isə o bıçağı Kazım gözaltı eləmişdi, amma təəssüflənmişdi, bilirdi ki, əliaçıq qardaşını dilə tutmaq o qədər də çətin deyil.

Zeynəb birdən-birə beşaçılanı başı bərabərində qaldırıb, - günü sabahdan mən döyüşə gedəcəm, Abbas əmi! - deyə dəli kimi qışqıranda əmisi toxtaq, həlim səslə:

-Əlbəttə, gedəcəksən, - dedi, - döyüşə gedən qadınlarımızın hansı səndən artıqdı?

Millidərə döyüşlərində övladlarını itirən bir neçə qadının sonradan ayrı-ayrı döyüşçü dəstələrinə qatıldığını, kişilərlə istehkamlarda, səngərlərdə gecələdiyini, kişilərlə yanaşı bütün çəkməyə başladığını Kazım bilirdi, amma Zeynəbi o qadınların sırasında, ayağında çəkmə, əlində silah təsəvvür eləyə bilmədi, bəlkə, bu Zeynəbin zərifliyi, gözəlliyi ilə bağlı idi və artıq o anlayırdı ki, Zeynəbin evin kişisi ilə hər hansı bir mükaliməsi nə üçün əmisi arvadının xoşuna gəlmir...

Bununla belə, əmcanısının Zeynəbin halına yandığını görürdü, görürdü ki, Minəxanim ana haçansa, hardasa ən acı fəlakətlərə düşər olanlardan ona görə çox danışır ki, Zeynəbə öz acılarını unutdursun; Zeynəb şükür eləsin.

Abbas kişi döyüşdən gətirdiyi üçüncü qəniməti - kompası nişan verib, Zeynəbin körpələrini oynadan erməni qızına uzadanda - bu ingilis kompası da Nazdarın olsun, qaçıb eləsə, meşədə azmasın-deyəndə qızcıqaz bir anlığa özünü itirdi, rəng verib-rəng aldı, amma Zeynəb söhbətin nədən gətirdiyini ermənicə ona anladanda və sonra da kompası yerdən götürüb ona uzadanda qızcıqaz gülümsədi: əvvəl evin kişinin, İsmayılın və sonra da onun üzünə...

Kazım qızcıqazın ovcundakı kompasın nə olduğunu bilməsə də, əmisinin izahından sonra fikirləşirdi ki, görəsən, bu nə olan şeydir ki, insanı azmağa qoymur?

Əmisindən fərqli olaraq əmoğlusu döyüşdən qənimətsiz qayıtmışdı, amma vedililərin Sarı dolamadakı Paski qəbiristanlığında, şəhidləri torpağa tapşıranda, Abbsaqulu bəyin vida sözünə qulaq asanda ona məlum oldu ki, o savaşa ən böyük qəniməti əmoğlusu gətirib.

Şəhidlərin dəfninə İsmayılı da gətirmişdi ki, vedibasarlıların haqqında əfsanələr gəzən, qoşmalar söylənən sərkərdəsi Abbasqulu bəyi qardaşı, bir də görsün.

-Qələbə şəhidsiz olmur, yurdumuzu-yuvamızı yenə qanımızla suvardıq, -Abbasqulu bəy ağ atının belində çal papağını başından götürəndən sonra dedi, -tələh bizi düşmən qarşısında bir də sınaq, döyüşdən alnıaçıq çıxdıq, itgilərimiz çoxdu, Qaralarda da, Dəvəlidə də, Reyhanlıda da, Afşarda da, Yengicədə də, Taytanda da, Vedinin özündə də şəhid verdik və Millidərə döyüşlərindən sonra erməni quldurlarına bir daha sübut elədik ki, səngər döyüşünə kişilik lazımdı, biz düşməni səngərdə-əlbəyaxa döyüşlərdə sındırdıq, halal olsun!

-Urta! Urta! Urta!-deyə onun kimi qışqıran uşaqların, cavanların səsinə Abbasqulu bəy əlinin işarəsilə kəsdi və sözünə davam elədi, -bu savaşa hünər göstərənlər çox oldu, amma Abbasoğlu Həsənalının şücaətindən ayrıca danışmaq istəyirəm, bütün dəmir yolu boyu kəndləri vahiməyə salan zirehli düşmən qatarını, başının afşarlılardan ibarət üç nəfərlik dəstəsilə o susdurub və qənimət olaraq qatardakı topu, pulemyotları söküb Böyük Vədiyə gətirib.

Bu arada İsmayıl onun əlini sıxandan sonra da sıçrayıb üzündən öpəndə gözlərindən yaş gəldi, amma bunu kiçik qardaşından gizləyə bildi.

Sərkərdə yan-yörəsinə ötəri göz gəzdirib soruşdu:

-İstəyirəm onu hamı tanısin, Abbas oğlu Həsənalı burdadımı?

Elə bil bu sual İsmayıla verilmişdi, onun əlindən qopub qabağa çıxdı və ucadan:

-Əmim onun qolunun sınığına yaxı salıb, - dedi, - gələ bilmədi.

Camaat həm heyrət, həm də sonsuz maraqla İsmayıla baxırdı: axı, o yaşda uşaqlar belə ürəkli olmur.

Matəm mərasimi hələ sona varmasa da, sərkərdənin üzündə çətin sezilən bir təbəssüm gəzirdi və sözsüz ki, buna səbəb İsmayıl idi.

Abbasqulu bəy:

-Sənin adın İsmayıl olmalıdı, - dedi, - biz bir dəfə görüşmüşük..

İsmayıl bir addım da irəli yeridi:

-Hə görüşmüşük, Abbasqulu əmi, - dedi, - səngər qazanda görüşmüşük, hələ bir dəfə də..

...Və Şeyx Qənbər, çox güman ki, matəm ab-havasını saxlamaq üçün fatiə verdi:

-Bismillahi -rəhmanir-irrəhim... Əüz billahi-şeytanir-irrəcim...

...Qardaşlar artıq yas mərasimlərində tez-tez səsləndirilən bu Quran surəsinə əzbərləmişdilər, ölü yerlərində kişilərə qoşulub əvvəldən-axıra təkrar eləyirdilər: Kazım ürəyində, uzaqbaşı dilinin ucunda - pıçiltıyla, İsmayıl isə ucadan - var səsiylə.

Sanki indidən hamıya anlatmaq istəyirdi ki, mən də varam!

Elə indi də İsmayıl mənasını hələ tam anlamadığı bu müqəddəs surəni dilinə gətirdi və dərhal diqqət çəkdi, surənin tamamında isə sərkərdə nitqinə davam elədi:

-Ana-bacılarımız da, qız-gəlinlərimiz də necə güllə atmağı, necə vuruşmağı Vedinin aşağı məhlələrindəki döyüşlərdə düşməne göstərdilər, - sözünə ani ara verib soruşdu, - ermənilər ən çox harda itgi verdi?

Bu sualın cavabını bir ağızdan verənlərə İsmayıl da qoşuldu:

-Məhlə döyüşlərində - kəndin içində!

Sərkərdə izdihamdan gözlədiyi bu cavabı alan kimi sözünün ardını gətirdi:

-Düşməni bunu bildi, düşməni bildi ki, Vedibasarın istehkamı yalnız Qala bürç, Gavur qalası deyil, Böyük Vedidə hər ev bir qaladı, səngərdi, buna görə də yaxın zamanda daşnakların yenə üstümüzə gəlməyinə inanmıram, amma hər an hər şey ola bilər, səngərləri, qalaları boş qoymaq olmaz. Mənə elə gəlir ki, bu yay da yaylağa köç edə bilməyəcəyik.

Onu ən çox da bu xəbər məyus elədi, çünki dünəndən bəri fikri-xəyalı yaylaqlarda idi.

-Biz nə vaxta qədər döyüşəcəyik?

Kiminsə ortaya atdığı bu sualı Abbasqulu bəydən qabaq Kərbalay İsmayıl cavablandırdı:

-Ölənə qədər!

Sərkərdə elə o anda da bu cavaba öz düzəlişini verdi:

-Biz ölmək üçün vuruşuruq, - dedi, - biz o vaxta qədər vuruşacağıq ki, düşməni Vedibasarı neytral zona kimi yox, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin bir parçası kimi tanısin, bizim ali məqsədimiz, məramımız da budur!

Kazım nə «demokratiya», nə də «cümhuriyyət» sözünün nə demək olduğunu başa düşmədi, ancaq anladı ki, ən ağır döyüşlər hələ qabaqdadır.

* * *

İki qardaş bir-birinin əlini tutub ona görə tələsirdilər ki, şəhidlərin təntənəli dəfnində gördüklərini, eşitdiklərini evdəkilərə çatdırsınlar, Abbasqulu bəyin Həsənalıdan ayrıca söz açmasını vurğulasınlar, ancaq Kazımın evə can atmaqda bir başqa məqsədi də vardı: hələ bu dünyaya

gəlişinin heç bir ayı da tamam olmamış Qaragözün qarnını inək südüylə doyurmaq. Qaragözün bütün mahalda yorğa qaçışı ilə tanınan anası Alapaça Millidərə döyüşlərində aldığı güllə yarasından təzə ölmüşdü və bu zaman əmisi göz yaşı axıdan Kazıma demişdi: «Qaragözü xilas etməyin bir yolu var: gündə ən azı üç dəfə inək, ya keçi südüylə doyuzdurmaq».

Alapaça - əmisinin istəkli atı, Həsənalının «Ala gözlüm, qız birçəklim» deyə qaşovladığı madyanı Millidərədə yaralansa da qapıda öldü. Həsənalının gedib İrəvandan gətirdiyi mal doktoru qanını yoxlayandan sonra dedi ki, ata dəyən güllə zəhərli olub, çətin ki, sağala, yəqin öləcək. Belə də oldu, madyan nəinki axuruna tökülən ot-alafa, heç kişmişə, arpaya da ağız atmayanda, üç gündə dağ boyda at arıqlayıb bir dəri-bir sümük qalanda, balasını altına buraxmayanda o da başa düşdü ki, Alapaça son günlərini yaşayır.

Alapaçanın cəsədini doğrayıb məhlənin itlərinə paylamağa əmisi qoymadı, - itlərimiz zəhərlənər, - dedi, basdırın bir yerdə.

Həsənalının madyanın leşini basdırdığı xəndək haçansa ayıbalası kərpic kəsməkdən ötrü qazılmışdı və elə o vaxtdan boş qalmışdı.

Leşi torpaqlayanda hətta İsmayıl da əlinə bel aldı və lay divar kimi Alapaçadan bu həyətdə alçaq bir təpə qaldı. Dünyaya gəlişinin hələ heç bir ayı da tamam olmamış Qaragöz anasının harda basdırıldığını görməsə də, ertəsi gün tövlədən çıxanda ətrafını, gah yeri, gah göyü imsiləyə-imsiləyə, torpağa burnunu sürtə-sürtə gəlib həmin təpəciyin üstündə dayandı və dırnaqlarının ucu ilə hələ bərkiməmiş bu təpəcikdə bir neçə oyuq açdı və axşamacan bu yerdən aralanmadı.

Ertəsi gün də o, kürüyün bu təpəni qoxladığını gördü.. Ancaq kürüyün bu təpə ilə ülfəti-ünsiyyəti bir neçə gündən sonra tamam sona vardı; ya anasının qoxusu bu təpədən çəkildi, ya da Qaragöz yeni həyatı ilə barışdı. Anasının şəvə kimi qara məmələrini yox, Kazımın hər gün üç dəfə əmizlə verdiyi inək südünü içməyə başladı.

O günlərin birində də şəcərənin ən ixtiyar insanı kimi xətri əziz tutulan, qara qəlyanını bir an da olsun əlindən qoymayan Abdulla baba (Balabuğ Abdulla) ona dedi:

-Qoy o gedib qarnını ot-alafıla doyursun, südü özün iç, - dedi və sonra da dilinə sözünün canını gətirdi, - yadında saxla, yetim quzudan qoç, yetim kürükdən aygır olmaz.

Bu kəlmə atasız, anasız bir uşaq kimi içindəki ən dərin yaranın közünü qopardıb qanatsa da, Qaragözə inamını sındırmadı, çünki kürüyün anası Alapaça öz yerində, xalis Qarabağ cinsindən olan atasının necə bir aygır olduğunu görmüşdü.

Uşaq olsa da, artıq bu qənaətə gəlmişdi ki, əsas soydu, kökdü, qandı.

Abdulla babanın sözünü qulağı çalan İsmayıl isə, bu anda ona naqolay bir sual verdi:

-Qaqaş, biz də yetimik?

Hələ heç zaman İsmayılın heç bir sorğusunun qarşısında belə aciz qalmamışdı, gözü doldu və bir xeyli ona görə susdu ki, qardaşı onun səmindəki qəhərdən kövrəlməsin.

Nəhayət, özünü toplaya bildi və əlini qardaşının sünbül sarısı kimi telinə çəkib:

-Biz niyə yetim oluruq ki, - dedi, - dağ kimi əmimiz, Həsənalı kimi əmoğlumuz, Minəxanım ana kimi dayağımız, Gülsüm kimi xalamız, İqdirda Anagül kimi bibimiz var...

Qardaşına verdiyi cavabdan razı deyildi, İsmayılın qəfil sualını beynində çözə-çözə fikirləşirdi ki, demək, bir qayda olaraq onun hər yerdə deyib-gülməsi, ərköynlük eləməsi nəyinsə xatirinədi, demək, hər şeyi içində çəkir...

Bəlkə bu gün ona əyan olan el sözünü də çoxdan eşidib: yetim quzudan qoç, yetim kürükdən ayğır olmaz!

Qələbənin sevincini, kədərinə yaşadığı o günlərdə, el ağsaqqalının xəbərdarlığına baxmayaraq yaylağa köç etməyə hazırlaşanlar vardı və Kazım istəyirdi ki, evin kişisi də bu qərara gəlsin, amma elə o günlərdə xəbər yayıldı ki, erməni hökuməti Böyük Vədiyə yeni hücumu hazırlaşır.

O günlərdə qapılarını bir ağacdələnlə sonra da bir şad xəbər döydü: «Türk ordusu Vedibasara köməyə gəlir».

Bu xəbəri Əli Əfəndi gətirmişdi.

VII

...Əmziyə öyrəşdiyi ilk günlərdə, kim bilir, bəlkə də kürük onu öz anası bilirdi, əlini-qolunu yalayır, qaşqasını üzünə sürtürdü, amma indi belə görünürdü ki, Qaragöz o günləri unudub.

İlk dəfə qoxusunu aldığı Yadulla kimi ona da yaxınlıq vermirsə, onu da qapıb dişləmək istəyirsə, demək doğrudan da aşıq Ələsgər düz deyib: ...bu dünyada üç şey başa bələdi, yaman oğul, yaman arvad, yaman at, istəsən ki, qurtarasan əlindən, birin burax, birin boşa, birin sat...

Bu qoşma bəndini haçansa əmisi arvadının - Minəxanım ananın dilindən eşitmişdi və bilirdi ki, əmcanısı qarşı dağların o üzündən - Göyçədən, aşıq Ələsgərin elatındandı və buna görə də Vedidə özünü qərrib sayır.

Minəxanım ana eyvandan ağır-ağır enib ona yaxınlaşdı və ucadan:

-Bala, sən bu ürgəni bu zığın-palçığın içində qova-qova öldürəcəksən, - dedi, - görmürsən halını?

Minəxanım ananın ardınca daş artırmaları aramla enən Zeynəb Qaragözü tamamilə yaxınlaşandan sonra dilləndi:

-Heç olmasa, bir az gözlə, - dedi, - qoy təri soyusun...

Zeynəb əlini ürgənin tərdən əməlli-başlı islanmış belinə çəkəndən sonra:

-İtburnu çiçəyinin ətri gəlir bunun tərəindən,-dedi və ürgəyə bir qədər də yaxınlaşdı.

Vedidə itburnu kollarının gül açan vaxtı idi və o, bilirdi ki, Qaragöz heç nəyin fərqiə varmır, hara ağzı çatdısa, yaşıldısa basıb yeyir. Onu da bilirdi ki, bu ürgə nə yeyirsə, qoxusu tərəinə çıxır.

O, bu sabah itburnu çiçəyinin ətrini Qaragözdən qabaq Zeynəbin yanından keçəndə duymuşdu.

Zeynəb artıq arxada qalan bu iki ildə bu ocağa, bu tayfaya elə qaynayıb-qarıxmış, elə bir ad-san çıxarmışdı ki, ona bir neçə yerdən elçi düşənlər vardı.

Zeynəb isə qəti etirazını bir dəfə Minəxanım anaya onun yanında da bildirdi:

-Mənim yedəyimdə iki yetim ola-ola, ərə getmək harama yaraşar? - dedi, - indi mənim Göyərçinimin ərə gedən vaxtıdır.

Amma Kazım hiss eləyirdi ki, Minəxanım ana Zeynəbi ərə vermək istəyir və elə buna görə də ona elçi düşənləri ağız dolusu tərifləyir. Ona elə gəlirdi ki, Minəxanım ananın bu canfəşanlığı Zeynəbi ərinə qısqaqanması ilə bağlıdır. Məhlədə gəzən dedi-qodudan da xəbəri vardı, məsxərə ilə deyirdilər ki, Minəxanım günüsü ilə ana-bacı kimi yola gedir.

Zeynəb ümidini üzməmişdi, elə bilirdi ki, onun Göyərçini də bu evdəki erməni qızı kimi kiminsə evindədi, dava qurtarandan sonra tapılacaq. Çünki bu evin kişisi Nazdarın haqqında deyirdi ki, dava qurtaranda ata-anasını axtarıb tapacaq və qızı qaytaracaq. Artıq onunla dilmancsız da danışa bilən Nazdar isə deyirdi ki, gedib ata-anasını görəndən sonra yenə bu ocağa qayıdacaq.

Kazımın içində Nazdarın sözünə qarşı şübhə olsa da, bu davanın tezliklə sona varacağına inanırdı.

Və indi Minəxanım ananın da, Zeynəbin də ürgənin halına yanmalarına şübhəsi yoxdu, a bununla belə üzünü İsmayıla çevirib:

-Qovala, qaqaş, - dedi, - yığılanacan qovala.

Bu dəfə ürgə daha tez səntirlədi, daha tez yıxıldı və sanki iri gözlərini də ona görə yumdu ki, bu dünyanın necə fırlandığını görməsin.

Kazım yəhəri qucağına alıb ürgənin belinə qoysa da, yəhəraltı qayış-qantırğaları bərkidə bilmədi, çünki bu qantırğaları sıxmaq üçün gerek heç olmasa bir qolunu ürgənin qarnının altından keçirəydi.

Ona tamaşa eləyən yaşlılarına, qəlyanını tüstülətməkdə olan Abdulla babaya öteri nəzər saldı, əlini yellədi və ümitsiz halda gülümsədi.

-Gedim Paşa kirvəni çağırımmı?

İsmayılın bu sualı beynində işıq kimi közərdi və dərhal da üzünə çıxdı:

-Get çağır...

Paşa kirvə tay-tuşu deyildi, amma nəsillərindəki qarşılıqlı kirvəliyə görə ona ərk eləyirdi, o, Abbasqulu bəyin adı ilə bağlı «Mübariz dəstə»nin üzvlərindədi. Cavan yaşlarından pəhləvanlıq eləyirdi, mahalda kürəyini yerə vurmadiğı pəhləvan qalmamışdı.

İsmayıl hələ doqqazdan məhləyə çıxmamış ona bir tapşırıq da verdi:

-Yolüstü Əlini də səsle.

İsmayıl ayaq saxlayıb soruşdu:

-Hansı Əlini?

Paski məhləsində az qala hər evdə bir Əli var idi; ona görə də sual gözləniləndi. O:

-Celonun oğlu Əlini, - dedi.

Celonun oğlu Əli də yaşadı deyildi, amma ona da Həsənəliyə görə ərki vardı, onlar dostluq eləmişdilər, Vedibasara erməni hücumları başlayan gündən düşməne qarşı eyni dəstədə döyüşmüşdülər.

Boydan törə olsa da, çevikdi, deyirdilər ki, istəsə ağziynan quş tuta bilər.

Hansı budaqdansa civilti ilə qopub ürgənin başına qonan və qulaqlarının arasını dimdikləməyə başlayan balaca quş sanki Qaragözü yatmış bilib oymaq istəyirdi.

Qaragöz bu təmasdan gözlərini açsa da, quşu hürküdüb qovmaq üçün tükünü də tərptəmədi; ya buna halı-heyi yoxdu, ya da bu təmas ona rahatlıq gətirirdi. Quşu İsmayıl qovdu və elə bir kəlmə işlətdi ki, bu tamaşanın uzanmasından üzülmüş cavanların, uşaqların qırışığını açdı:

-Bu da baş bitdəməyə vaxt tapdı, - İsmayıl dedi, - keçi can hayındadı, qəssab piy axtarır.

Boy-buxunu, yar-yaraşığı ilə hamıdan seçilən Paşa kirvə doqqazda görünəndə əmisi qızı Fatma da eyvana çıxıb onun salamını aldı, «xoş gəldin» - dedi və bu Kazımı aşkarca pərt elədi və elə bil İsmayıl da böyük qardaşının qırımından nə isə sezdə və özündən xeyli böyük əmisi qızına yarigerçək, yarızarafat təcridi:

-Sən cəhənnəm ol içəri! Eşitdin?

Əmisi qızı yaylığının ağ saçağını dişinə salıb çeynəyəndən sonra yarızarafat, yarigerçək ona cavab verdi:

-Kişi canını yeyərəm sənin! Kişi qırığı!

Bir pəhləvan kimi Paşa kirvəni alqışlamağa alışmış uşaqlar, yeniyetmələr pəhləvana yaxınlaşmağa, əlindən tutmağa, onunla kəlmə kəsməyə, nə isə soruşmağa can atırdılar, amma bütün bunlar onun ürəyincə deyildi, o istəyirdi ki, bu tamaşa sona varsın və Paşa kirvə gözaltı eyvana, otağın aynasına sarı boylanmasın.

Paşa kirvənin bu oğrun baxışları sinəsini dəlib keçirdi. Amma neynəsin? Paşa kirvə ilə əmisi qızı Fatmanın körpəlikdən göbəkkəsmə nişanlı olduqları məlumdu, amma bura Paski məhləsi idi, nə qədər ki, hər kəs öz evində öz yastığına baş qoyurdu, heç bir ünsiyyət məqbul sayıla bilməzdi.

Paşa kirvənin, qolunu hələ özünə gəlməmiş ürgənin qarnının altından salması, atı bir dəfə «hop» deməklə yerdən üzməsi və elə bu anda da Kazımın qantarganı keçirib, yəhərin qayıqlarını çəkib bərkitməsi çox vaxt apar-madı. Ürgə sanki bu qısa zaman kəsiyində anladı ki, belindəki nədir... və nədən ötrüdür.

Başını çevirib yəhərə baxanda gözləri böyüdü, anlaşılmaz bir səs çıxartdı və qəfildən yerindən sıçrayıb sonucqlamağa başladı. Ayaqlarının altından çıxan yaş torpaq havaya sovrulur və əyni-başı palçıq olmasın deyərək xeyli aralıda dayananların da üstünə sıçrayırdı.

Qaragöz üzəngilərdən birini ağzına keçirib xırçaxırç gəmirməyə başlayanda Paşa kirvə ucadan:

-Bu doğrudan ayğırdı, mən belə şey görməmişəm, -bu adamı da basıb yeyər, -dedi və gülə-gülə sözünün canını dilə gətirdi, - deyirlər yetim kürükdən aygır olmaz, bu da yetim aygır!

Paşa kirvə bu evdə çox şeydən xəbərdardı; Qaragözün anası Alapaçanın ermənilərin Böyük Vədiyə birinci hücumu zamanı yaralanmasını və hər cür dava-dərmana baxmayaraq arıqlayıb canını tapşırmasını, Həsənalının atın leşini sürüyüb həyətdəki kərpic xəndəyində basdırmasını, hələ südəmər Qaragözün günlərlə o xəndəyin ətrafına fırlanmasını yeri gələndə mütləq yada salırdı.

Kazım hikkə ilə Qaragözün yancağını qamçılıyanda Paşa kirvə əlini qabağa verdi:

-Vurma. Onsuz da yorulub dayanacaq.

Abdulla baba:

-O yorulan bala deyil, -dedi və dərhal da məsləhətini verdi, -qovun başı gicəllənsin, bunu başqa cür ram edə bilməyəcəksiz..

Qırmanclardan yayınmaq üçün tavlaxın başına dolanan Qaragöz yenə çox qaça bilmədi; birdən-birə səntirlədi və böyrü üstə yerə gəldi.

Ürgə tər içində idi, tövşüyüdü, elə bil təzəcə kömürlə doldurulmuş bir körüyün ipini çəkirdilər.

Paşa kirvə:

-Siz beləcə bunun nəfəsini kəsə bilərsiniz, - dedi, - xəbəriniz var?

İsmayıl hamıdan qabaq dilləndi:

-Bəs neyniyək? Əmim tapşırıb ki, bu gün Qaragözü ram eləməlisiz!

Paşa kirvə başını buladı:

-Bu gün olmasın, sabah olsun... Olmaz?

Sonra ciddi tərzdə:

-Söz vermisinizsə, bu başqa məsələ, - dedi...

Qaragöz bu dəfə özünə gəlib yerdən qalxanda nə sonucq atdı, nə də böyrünə dəyən üzəngini ağzına alıb çeynədi, gözlərini ətrafa dolandırıb başını aşağı saldı və zığın-palçığın içində ağaran çayırı qırpmaq istədi, amma, şirəsini çoxdan itirmiş bu çayıra ağzı çatmadı.

-Deyəsən, acıyıb...

Kiminsə ortaya atdığı bu sözə Abdulla baba da biganə qalmadı:

-Bu yaxşı əlamətdi, - o, dedi, - acı ram eləmək, minmək asandı.

Qəribə idi, dünən gecə onların evində buna bənzər bir söhbət olmuşdu. Əli Əfəndi demişdi ki, gec-tez bizi ram edəcəklər, xalq acdı, mühasirə həlqəsi günbəgün daralır, silaha-sursata arxalanırdıq, o da tükənir, çünki dalı gəlmir.

Abdulla babanın alt qatı daha çox söz deyən sözünü saya salan olmasa da, o gülə-gülə:

-Baba, - dedi, - onda mən istəyirəm bu acı minəm.

Əslində, hiss olunurdu ki, hamı bu anı, bu dəqiqəni gözləyir.

Paşa kirvə soruşdu:

-Kirvə, sən heç xam at minmisən?

O, dərhal çiyinini çəkib, başını buladı:

-Əlbəttə, yox, birinci dəfədir...

-Heç mən də xam at minməmişəm, - Paşa kirvə dərhal sezilən bir təəssüf hissilə dilləndi və əlini onun çiyinə qoyub, -minirsən, min, - dedi, - amma gözləmə ki, at özü səni belindən salsın, hiss eləsən ki, səni yıxıcaq, tullan yerə...

Qaragözün boynu kəndirdə, kəndirin bir ucu yerin bir arşın təkindəki torpaqda olsa da Kazım üzəngiyə ayaq basıb yəhərə qalxmaq istəyəndə, Məşədi Paşa hər ehtimala qarşı atın boynunu qucaqlayıb özünə sıxdı ki, ürgə belinə qalxan canlıni dərhal görməsin...

Məşədi Paşanın ürgənin boynunu buraxması ilə atın şahə qalxması və sonra da ara vermədən sonucqlaması bir oldu.

Uşaqlar - və, bəlkə də, cəmi tamaşaçılar ürgənin onu şuma çırpacağı anı gözləyirdi, amma özü də baş açə bilmirdi ki, yay kimi gərilib açılan ürgənin belində onu saxlayan hansı qüvvədir.

Uşaqların, yeniyetmələrin hay-küyündən ağız deyənə qulaq eşitməsə də, İsmayılın bir kəlmə sözünü qulağı çaldı:

-Qorxma, qaqaş, bir az da döz, mən burdayam.

Məşədi Paşanın tapşırığı, bəd ayaqda nə etməli olduğu ona əyandı, amma kiçik qardaşının tapşırığı kimi bir az da dözmək istəyirdi ki, Qaragöz yorula və az-çox hissiyatı varsa, anlaya ki, taleyi ilə barışmalıdı.

Qaragöz şumda ara vermədən sıçrayıb sonucqladıqca şumda anbaan yumşalan palçıq tikələri, sığ-sımrığı ətrafa sıçradırdı, bununla belə uşaqlar hər tərəfdən ata yaxınlaşır, Qaragözün taleyində bu sınaqla bağlı yaranmış mühasirə həlqəsini anbaan daraldırdılar.

Qəfildən palçığın içinə düşən anda, yerin, göyün necə sürətlə fırlandığını gördü və dərhal gözlərini yumdu.

-Qaqaş, çox əzilmədin ki?

İsmayıl qulağının dibində dayansa da, əlini belinə, qoluna toxundursa da, ona elə gəldi ki, qardaşının səsini hardansa uzaqlardan eşidir.

-Qaqaş...

-Can...

«Mən can» deyə bildi və huşunu itirdi.

İnişil bərk naxoşlayanda, qızdırma onu aparanda İsmayıl da onun «can»ını beləcə qaytarmışdı: «Mən can!»

Sonra qolundan tutub onu ayağa qaldıranlar qol-qabırğasına əl gəzdirməyə başlayanda özünə gəldi və hiss elədi ki, onlar da arxayınlaşdılar.

Özünə gələndə əmisi qızı Fatmanı da, hətta erməni qızı Nazdarı da başının üstündə gördü. Əmisi qızı əlində tutduğu su dolu dolçanı dodaqlarına toxundurdu:

-İç...

Suyu içsə də narazı halda başını buladı, onun fikrincə nə Fatma, nə də evlərinə gələn gündən təəssübünü çəkməyə başladığı Nazdar bu həyətə toplaşmış yad oğlanların arasında olmamalıydı.

Paşa kirvə sözünü birbaşa dedi:

-Kirvə, bu doğrudan da əsil ayğırdı, sən bunu minə bilməyəcəksən!

Qardaşının pərt olduğunu İsmayıl sezdi və çox güman ki, elə buna görə də bir addım irəli atıb şəstlə əlini sinəsinə vurdu:

-Bəs mən?

Bu tamaşanı izləyənlər İsmayılın sözünü zarafata yozub gülüşsələr də, hiss olunurdu ki, İsmayıl zarafat etmək fikrində deyil, ürək sözünü deyib, yəqin elə buna görə də İsmayıl bir də səsini ucaltdı:

-Bəs mən?

Paşa kirvə bu suala cavab vermədi, amma dedi ki, Paski məhləsində bu ürgəni yalnız bir oğlan minə bilər...

Müəmmalı baxışlar bir-birinə zillənsə də, bir xeyli sükutdan sonra sual İsmayıldan gəldi:

-Kim?

-Celonun oğlu Əli.

VIII

...Celonun oğlu Əli özünü hələ ermənilərin Böyük Vədiyə birinci hücumundan qabaq Millidərə uğrunda döyüşlərdə tanıtmışdı.

Gavur meşəsinin dərinliyində, Xınalı bulağın yanında, düşmənin dəstəsilə atışmanın qırğın anlarından birində qan düşməni - doğmaca qardaşının qanlisi Qafur oğlu Vəli çıxır qarşısına və o, öz atının belindən sıçrayır Vəlinin atının tərkinə və dərhal silah-sursatını çalıb soruşur:

-Neynəyək, Vəli?

Qafur oğlu Vəli təmkinini pozmadan cavab verir:

-Qanım sənə halaldı, öldür...

Celonun oğlu Əli deyir:

-Düz deyirsən, qanın mənə halaldı, səni öldürməliyəm, amma bizim düşmənçiliyimiz qalsın bu dava qurtarana, çünki bu gün biz düşmən deyilik, biz düşməne qarşı eyni səngərdə vuruşuruq -və soruşur:

-Danışdıq?

Qafur oğlu cavab verir:

-Danışdıq.

Qafur oğlu Vəlinin silah, sursatını, atını qaytarandan sonra ona xəbərdarlıq edir:

-Bax, davadan sonra harda qarşıma çıxdın orda səni öldürəcəm ha!

Və Vəli cavab verir:

-Bu, şərəf olardı!

Gavur meşəsinin dərinliyində, Xınalı bulağın başında bu mükəllimin şahidi kim olmuşdu? Bilmirdi, amma bilirdi ki, bu hadisə Abbasqulu bəyin qulağına çatandan sonra, sərkərdə dedə-babadan qanlı olan nəsilərin, soyların ağsaqqallarını çağırır Vedibasarın yarısını düşmən topunun mərmisi dağıtmış rus-tatar məktəbində yerləşən Özünümüdafiə Qərargahına və deyir:

-Celonun oğlu Əlidən ibrət götürün!

O günlərdə Celonun oğlu Əlinin bu əməli Vedibasarda məməyeyəndən tutmuş pəpəyeyənə kimi hamıya bəlli idi; əmisi deyirdi ki, Əliyə halal

olsun, Celonun ocağında elə bir çıraq yandırdı ki, işığı bütün Vedibasarı tutdu.

Balabuğ Abdulla deyirdi ki, dünyanın gözəl günlərindən birində, adına Kolanı deyilən dağ kəndində Celonun oğlu Əli dedə-baba qan düşmənləri ilə qarşılaşır, ikisini öldürür, bığ yeri yenicə tərləmiş yeniyetməyə isə dəymir, söyləyir ki, gün o gün olsun sən məni öldürəsən.

Kazım özü də Celonun oğlu kimi tanınan bu cavanı uşaqlıqdan tanıyırdı, çünki o, əmoğlusu Həsənalının ovçu yoldaşı idi, payızın birinci ayında, dərələrin dumanı-çisgini dağların ətəyinə qalxanda kəklik-Böyük çillə girəndə isə təkə ovuna gedərdilər.

O, hələ heç on yaşı olmamış, Vedinin dağlarında, qış aylarında cəngə girən təkələrin buynuzlarından qopan şaqqıltıları gündüzlər olmasa da, gecələr aydınca eşidirdi və bu zaman əmisi ilə əmisi arvadının üstüörtülü söhbətlərindən, bir-birinə göz-qaş eləmələrindən anlayırdı ki, dağ kəllərinin bu qovğası nəyə görədi? Artıq İsmayıl da bunu anlamışdı və hətta onu inandırmışdı ki, canavarlar aralıdan onların cənginə tamaşa eləyirlər və gözləyirlər ki, bu savaşa yaralanan, qaçmağa halı olmayan təkəni tutub yesinlər.

Yadında idi, anaları Telli dünyasını dəyişəndə hələ bələkdə olan İsmayılın ovudub səsinə kəsə bilmirdilər, amma körpə Celonun oğlu Əlinin cələ ilə tutub gətirdiyi kəklik balasını görəndə dərhal kirdi və İsmayıl bələkdən çıxana qədər o kəklik balası evdə İsmayılı kiritmək üçün yeganə vasitə oldu.

Hər yerdə ehtiyatlı insan kimi tanınan, yüz ölçüb bir biçməyi xoşlayan əmisi bir dəfə oğlunun, Celonun oğlu Əli ilə ova getməsinə qəti etiraz edəndə, Minəxanım ana:

-Ay Abbas, Allah verən canı yalnız özü ala bilər, -dedi, -axı sən özün deyirdin ki, kişini kişi eləyən çölçülükdü, nə olub indi? Hələ nə yaşı vardı ki, Vedi çayına suya enəndə kəkliklərin qaqqaba çəkməsi, kəllərin Ağ dağdan Vediye qədər gəlib çatan cəng səsi, artıq onun içində bir ov yağısı oyatmışdı, o cəngi, o qalib təkəni görmək istəyirdi.

Bir dəfə sanki Əli bunu anladığı üçün ova gedəndə durbinini nizamlayıb ona verdi və gülə-gülə:

-Nə qədər istəyirsən bax, - dedi, - nə qədər istəyirsən..

Amma o bu durbinlə nə qədər Ağ dağa səmt baxsa da, buynuzlarının şaqqıltısı aydınca eşidilən təkələrin tərpətdiyi kolları, ağacları görə bildi, özlərini yox.

Celonun oğlu Əli soruşdu:

-Gözünün qurdu öldü? Bir şey görə bildin?

Sualın alt qatındakı eyhamı sezdi, gülümsədi:

-Yox, heç nə görə bilmədim.

-Eybi yox, - Celonun oğlu Əli dilləndi, - qoy payız gəlsin, səni bir dəfə apararıq ova, orda təkəni də görərsən, onun keçisini də, - gülümsədi, - özü də durbinsiz.

Payıza hələ çox qalırdı, hələ heç yay girməmişdi və hər yerdə deyirdilər ki, bu yay da yaylağa qalxa bilməsək, istilər camaatı qıracaq.

İstilərin günbəgün şiddətlənib artdığı, yaz çiçəklərini solub-saraltdığı günlərin birində xəbər tutdu ki, əmoğlusu Həsənalı Celonun oğlu Əli ilə birlikdə Naxçıvana gedir, onlar Abbasqulu bəyin məxfi məktubunu Kəlbali xana aparırlar.

Kazım Naxçıvan deyilən yeri görməsə də, eşitmişdi ki, Vededən Naxçıvana gedən yolda qırmızı dağlar var və bu dağlar adamın üzünə gülür. Onun

ən çox istədiyi də adamın üzünə gülən bu dağları görmək idi. Çünki dağın insanın üzünə gülməsini ağına götürə bilmirdi.

Onlara qoşulmaq niyyətini bildirəndə əmoğlusu dərhal etiraz etsə də, Celonun oğlu Əli:

-Qoy getsin, - dedi, - onun bizə nə ziyanı.

Onları yola salmaq üçün bir əli halva çalmaqda, yuxa sulamaqda olan Minəxanım ana da «getsin» deyə Əlinin sözünə qüvvət verəndə Həsənalı,- yaxşı geyin, - dedi və birdən-birə soruşdu, - atın tərkində yatmayacaqsan ki?

Bir dəfə Həsənalı onu yaylaqdan kəndə gətirəndə atın tərkində yuxulayıb atdan yıxılmışdı, ona görə də sualın heçdən yaranmadığını dərhal anladı və dinib-danışmadan tez-tələsik geyinməyə başladı.

-Bir az zirək ol, - Həsənalı dedi, - elə elə ki, İsmayıl bilməsin, yoxsa deyəcək, məni də aparın. -Amma İsmayıl hardansa qaça-qaça gəlib onun tez-tələsik geyindiğini görsə də, hara gedəcəyini bilsə də, kürlük eləmədi, əksinə, - yaxşı yol, qaqaş, - dedi və sonra da Həsənalıya səmt çöndü, - deyirlər Naxçıvanda urus çoxdur, yəqin urus kitabları da var orda, olsa mənə alarsan.

Həsənalıdan qabaq:

-Olsa, mən özüm alaram, - Kazım dedi, - arxayın ol.

O, dərhal kəsdirdi ki, Naxçıvanda həqiqətən rus dilində kitablar görsə, qardaşına alsın. Cibindəki Nikolay sikkəsinə güvənirdi. İnşil İqdıra gedəndə bibisi Anagül vermişdi və artıq üstündən az qala iki il keçsə də, o qızıl sikkəni xırdalayıb xərcləməmişdi... halbuki, noğuldan, nabatdan, iran xurmasından ötrü ürəyi gedirdi.

Atası Kərbalaı Məmmədin evlərinin tinindəki dükanı, o dükandakı nabat, noğul, xurma çuvalları yanında idi, amma o zaman belə çərəzlərdən xoşu gəlmirdi.

Minəxanım ana hər dəfə o beşlik sikkəni əlində görəndə yarızarafat, yarıgerçək, - «böyüyəndə sənin çoxlu varidatın olacaq» deyirdi və dərhal da sözünün əmmasını qoyub, vurğulayırdı - «amma başqalarına qismət olacaq».

-Axşama qayıdarsız?

-Əlbəttə, qayıdırıq, - o İsmayıl cavab verdi, - Naxçıvan nə uzaq yerdi ki?

Naxçıvanın Vedibasardan ən azı bir günlük at mənzilində olması ona bəlli idi və Minəxanım ananın azuqə tədarükündən təxmin eləmişdi ki, iki, bəlkə də üç gündən sonra qayıdacaqlar!

Həsənalı ilə Əli atlananda və o da dərhal əmoğlusunun mindiyi atın tərkində öz yerini tutanda qəfildən əmisi qızı Fatma ilə yanaşı Nazdar əlində bir dolça su doqqazda peyda oldu.

-Allah qorusun...-Bu erməni qızcığazın dilindən ana dilində eşitdiyi ilk kəlmə idi və Minəxanım ana dedi ki, bir-iki aya bu axcık türk dilində bizdən yaxşı danışacaq.

Ailədə yalnız Həsənalının «Nazlı» çağırdığı Nazdar bütün gününü, demək olar ki, Zeynəbin ekizləri ilə keçirirdi və bu da Zeynəbə imkan verirdi ki, ev işlərinə əl atsın, Minəxanım ana ilə birlikdə inək sağsın, xəmir yoğursun, çörək yapsın.

* * *

Naxçıvana gedən daşlı, qayalı yolda o, qırmızı dağlara xeyli tamaşa etsə də, o dağların insan kimi gülümsədiyini görə bilmədi, əksinə, elə bil bu qırmızı dağlar ağlayırdılar. Bunun səbəbi ilə maraqlananda Əli:

-Bu qırmızı dağlar adamın üzünə ömründə bir dəfə gülümseyir,- dedi, - kiməsə vurulanda, kimisə sevəndə.

Həsənalı başını döndərüb Kazıma göz vurandan sonra:

-Sən nə bilirsen o sevmir? - dedi. Əli ərklə:

-Bəsdi, Həsənalı, - dedi, - uşağa şər atma.

Və araya çökən sükutu bir kəlmə ilə Kazım özü pozdu:

-Mən uşaq deyiləm, - dedi və yol yoldaşlarını bir xeyli güldürdü.

Naxçıvana gedən yolda onlar hərdən düzənliyə, yovşanlığa çıxanda atlarını yanaşı səyirdirdilər, dağların arasında, döngələrdə, aşırımlarda aralanırdılar, gah Əli qabaqda gedirdi, gah da əmoğlusu. Onlar yorğa yerişə alışmış atlarının başını buraxmasa da, yovşanlıqlarda bir-birindən ara saxlayaraq çapırdılar və fişdırıq səsləri ilə bir-birinə nəsə anladırıdılar.

O, bunun səbəbini təxmini də olsa bilirdi, bilirdi ki, dünyanın qarışıq zamanında bütün mahallar qaçaq-quldur yuvasına dönüb.

Naxçıvana yaxınlaşanda, adına Əlinin İlanlı dediyi dağ görünməyə başlayanda, yolda hərdənbir də olsa at, öküz arabası, atlı, ulaqlı adamlar nəzərə çarpanda, Celonun oğlu Əli birdən-birə atının yüyənini çəkdi və ətrafa qulaq verəndən sonra:

-Bizi izləyirlər, - dedi, - sən bir şey hiss eləmirsen?

Əmoğlusu çiyini çəkib:

-Yox, - dedi və ətrafa qulaq verib sözünün məbədini gətirdi, - türklər gələndən sonra mən inanmıram ki, bu yerlərdə erməni at oynada, nədən qorxursan?

Əli beşaçılanını çiyindən aşırıb əlinə alandan sonra:

-Mən özümüzkülərdən qorxuram, - dedi, - bu beşaçıllana tamah salıb nədanın biri məni də, səni də qayanın dalından nişan ala bilər. -Və ətrafa göz gəzdirib, - buralar çox döngəlidi, - söylədi, - mən bir az geri qalıram.

Burda yolun hər qarışı vahiməli idi, hər şıqqıltı, hər hənirti bir-birindən qorxunc əks-səda verirdi və onun tərkində oturduğu at qulaqlarını şəklemişdi, atın nəfəsindən hiss olunurdu ki, urəyi də başqa cür vurur.

-Əllər yuxarı!!!

Həsənalı zil bir füşkürək çalandan sonra əllərini yuxarı qaldırdı və ona sarı çönmədən pıçıldadı:

-Sən qorxma...

Qayanın arxasından sinə-sinə çıxan qara yapıncılı, qara çalmalı əli silahlı kişi onlara çatanda ox kimi dikəldi.

-Düşün atdan!

Və əl atıb Həsənalının çiyindəki beşaçılanı götürəndən sonra:

-Mənə sənənin atın lazım idi, amma tufəngin də xoşuma gəlir!-dedi.

Hər şeyi anlayırdı, bilirdi ki, onların yolunu kəsən quldurdu, amma baş açma bilmirdi ki, niyə yayın bu istisində çiyinə yapınçı salıb? Bu qara yapıncıda adamdan çox ətyeyən quşa oxşayırdı.

Əmoğlusunun belə bir anda təmkinini saxlaması və hətta yüngülcə gülümsəməsi ona qərribə gəldi.

-At da, tufəng də qurbandı sənə, - Həsənalı dedi, - dünya malı dünyada qalacaq.

Qara yapıncılı kişi arxaya çönmədən erməni dilində nəsə dedi və qayanın arxasından erməni dilində gələn cavabdan sonra Həsənalıdan soruşdu:

-Pulun var?

-Yox...

-Necə yeni yox? Bu boyda yola pulsuz çıxmısan? Hardan gəlib hara gedirsiz?

-Vedidən Naxçıvana... Bu uşağı - onu nişan verdi, - doxtura aparıram...

-Nə olub ona?

-Sarılıqdan sonra özünə gəlmir...

Həsənalının bu cavabı həqiqətə uyğun idi, amma o fikirləşirdi ki, bu uydurma nədən ötrüdü, görəsən əmoğlusu niyə cibindəki pulu da ona vermir ki, onlardan əl çəkələr. Ona görə də dilləndi:

-Məndə pul var.

Qara yapıncılı kişi onun cibindən çıxarıb tir-tir titrəyən ovcunda tutduğu sikkəni əlinə alıb o üzünə bu üzünə baxandan sonra ehmalca dişlədi:

-Hə, xalis Nikolay qızılıdı, - dedi və onlara gözlənilməz bir sual verdi, - Vedibasarda kimlərdənsiz?

Həsənalı sualı sualla cavablandırıdı:

-Vedibasarda kimi tanıyırsan?

-Daşdı Qəmbəri, kirvəmdi.

Kazım bu xəbərdən elə ürəkləndi ki, dərhal özünü nişan verdi:

-Daşdı Qəmbər mənim xalamın nişanlısıdı, - dedi və dərhal da Həsənalının qırımından hiss elədi ki, gerek dillənməyəydi. Deyəsən, qayanın arxasında gizlənmiş quldur da onun sözünü eşidibmiş və o, bu dəfə türkcə:

-Axtar ciblərimi! - dedi - kirvəlik yeri deyil...

Və qara yapıncılı quldur Həsənalının döş cibinə əl atanda hardansa açılan güllə gözündən dəydi.

Quldurun heç səsi də çıxmadı, amma hardansa atılan ikinci güllədən sonra qayanın arxasındakı quldurun bağirtisi qarşıya dəyib qayıtdı...

O, ilk dəfə insanın başı kəsilmiş kəlcə kimi necə can verməsinə tamaşa elədi. Yaralının gözündən fışkıran qan yerdə gölləndikcə, xırıltısı azalırdı. Qanın qoxusunu isə nəinki yerdəki canlılar, hətta deyəsən, göy üzündəki quzğun da almışdı və elə bil çıxartdığı səslərlə o yerin qarğa-quzğunlarına nə isə anladırıdı.

Quldurların ciblərində nə var idisə səliqə ilə çıxartdılar. Kazım yalnız öz sikkəsini götürüb cibinə qoydu.

Meyidləri yolağadan kənara çıxardanda Celonun oğlu Əli soruşdu:

-Görəsən, bunlar tülkülük eləmək istəyirdilər, yoxsa, doğrudan da ermənidilər?

Əlinin bu sualına Həsənalı təbəssümlə cavab verdi:

-Şalvarının düyməsini aç bax da, - dedi, - burda nə çətin iş var ki?

Amma Əli meydildərdən heç birinin şalvar düyməsinə toxunmadı:

-Quldurun milləti olmur, - dedi, - quldur quldurdu.

Meyidlərdən birinin qoltuq cibindən çıxan məktub bu qaranlığa aydınlıq gətirdi. Məktub erməni dilində idi və əmoğlusu çox təəssüfləndi ki, erməni əlifbasını, erməni dilini bilmir.

* * *

Yenidən yola düzəlməmişdən qabaq meydillərin üstündən nə götürmüşdülersə, silah-sursatları qarışıq elə həmin qayanın dalında, yağış tutmayan bir daşın altında gizlətdilər, erməni əlifbasıyla yazılmış məktubdan başqa.

Qayadan bir qədər aralanandan sonra Həsənalı atın belində qanrılıb arxaya baxa-baxa:

-Gerek o leşləri basdırıb izi tamam itirəydik, - dedi, - düz iş görmədik.

Əli artıq bir neçəsi qayanın başına qonmuş, elə o qaya kimi qara quzğunları nişan verdi:

-İzi onlar itirəcək, - dedi, - arxayın ol.

Hava isti olsa da, aradabir meh əsirdi və burnuna Vədidən Əyircəyə gedən yolda hər şeydən çox kəkotu bitirən bir yamacının qoxusunu gətirirdi.

Hələ gün batmamış Naxçıvana yaxınlaşanda da onları əylədilər və dərhal məlum oldu ki, onları dindirən türk əsgərləridi.

Qısa mükəlimə zamanı Həsənalı, demək olar ki, əsgərlərin bütün sorğularına cavab verdi, bildirdi ki, Böyük Vədidən Naxçıvana gəlməkdə məqsədləri nədi.

Əsgərlərdən biri Həsənalı ilə elə bil ki, bir üz alma idi, Həsənalını da daha çox o dindirirdi:

-Bu cocuq kim?

-Amcamın nişanası.

-Babası yokmu?

-Yox...

-İsmi nə?

-Kazım...

Əsgər gülümsəyib ona əl verdi və:

-Bizim komutanın da ismi Kazım, - dedi, - Kazım Qarabekir - və üzünü ona tutdu, -biliyormusun?

Əsgərin ləhcəsi ona şirin olduğu qədər də gülməli gəldi, türklərin fərqli bir ləhcədə danışdıqlarını o anacan bilmirdi, bir zamanlar atasının zümrümə elədiyi Türkiyə türklərində belə fərqlər yoxdu.

Əzizinəm bərəyə,

Gedək minək bərəyə.

Babamın parası yox-

Məni evləndirməyə.

O türklərin bəziləri belə yadında qalmışdı və lap körpəlikdən onun içində adına Türkiyə deyilən məmləkətə sonsuz bir maraq oyatmışdı...

Türk əsgərinin sualına Celonun oğlu Əli özü cavab verdi:

-Bilmir, amma böyüyəndə biləcək.

Türk əsgəri xəbərdarlıq elədi:

-Belə bir makamda cocuqla yola çıkmazlar, düşmən çox qəvi.

-Biz onu bilirik, - Əli dedi, - amma onu da bilirik ki, Naxçıvanda türk bayrağı qaldırılıb.

Bu sözün tamamında əsgərin üzündə, gözündə doğan işığı gördü və bu işıq içində iri mavi gözlərinin yaşardığını sezdi.

-İnşallah, biz o bayrağı Vədidəbarda da qaldırırıq,-əsgər dedi və onlara əsgəri qaydada təzim elədi.

-Biz o günü səbirsizliklə gözləyirik, - Həsənalı dedi, - Vədiyə gələndə bizi axtarın.

Əsgər gülə-gülə:

-Sizi aramasam da, Kazımı ararım, - dedi, - o benim komutanım! Paşam!

...Naxçıvanı Naxçıvan haqqındakı mahnıda olduğu kimi təsəvvür eləyirdi, amma gözünün önündəki Naxçıvan şəhəri Böyük Vədidən o qədər də seçilmirdi. Kərpicdən tikilmiş alçaq, balıq beli evlər, hasarlar ona eynilə Vədinin bazar ətrafını xatırlatdı.

Arabir eşidilən güllə səslərinə Celonun oğlu Əli də biganə qalmadı:

-Deyəsən, hələ də burda atışma gedir, - dedi, - eşidirsiz?

-Eşidirəm, amma burda dava türk qoşunu bu şəhərə girən gün bitib, - Həsənalı aşkarca sezilən qürur hissilə cavab verdi, - ola bilsin ki, təlim keçirlər.

...Çox keçmədi ki, onlar şəhərin Mərkəzi meydanında - Meçidin yaxınlığında təlim keçən-hərbi qaydada nizamlı addımlayan və eyni zamanda xorla, sözləri çətin anlaşılan mahnı söyləyən dəstəni gördülər.

Təlimin tamaşasına uşaqlarla, yeniyetmələrlə yanaşı ixtiyar qocalar da gəlmişdilər və qocalardan biri qəfildən onlara yanaşdı:

-Naxçıvanda kişi qalmayıb, Kazım Qarabəkir paşa on doqquz yaşından yuxarı hamını orduya çağırıb, sizə nə yaxşı toxunmayıblar?

-Biz qonağıq, - Həsənalı cavab verdi, - sözün ardını Celonun oğlu Əli dilinə gətirdi, -xana məktub aparırıq, xanın sarayına getməliyik, bəlkə göstərsiniz.

-Xan kimdi?

Qocanın bu qəfil sualından Həsənalının çaşdığını hiss elədi və yenə də mükəlliməyə Əli qarışdı:

-Kəlbəli xanı deyir, ağsaqqal, Kəlbəli xanı.

Qoca aşkarca sezilən kinayə ilə:

-Onun nəyi xandı? - dedi, - türklər havarımıza bircə gün gec gəlsəydilər, indi Naxçıvanda sağ baş qalmamışdı.

-Onu bilirik, - Həsənalı dedi.

Və qoca elə bil bu sözə bənddi:

-Onu da bilin ki, indi Naxçıvanda Kəlbəli heç kimdi, nə sözünüz varsa da, gedin Kazım Qarabəkir paşaya deyin.

Yenə Celonun oğlu Əli əlini yelləyə-yelləyə söhbətə qarışdı:

-Biz çaparıq, ağsaqqal, adicə çapar, məktub aparırıq - dedi, - biz buyruq quluyuq...

Qoca nə fikir elədisə, ağlına nə gəldisə, döş cibindən çıxarıb gözüne taxdığı eynəklə onları süzəndən sonra soruşdu:

-Məktub kimnəndi?

Həsənalı cavab verdi:

-Vedibasarlı Abbasqulu bəydən.

Qoca çox düşünmədən:

-Onlarınkı tutmur, - dedi və dərhal səbəbini də izah elədi, - biri türkpərəstdi, biri də ruspərəst və sonra da onlara Kəlbəli xanın imarətini nişan verdi.

Kazım da qocanı başa düşdü, amma kəsdirə bilmədi bu qoca ruspərəst deyəndə kimi nəzərdə tutur, görəsən, Kəlbəli xanı, yoxsa Abbasqulu bəyi.

Mərkəzi meydandan keçib məşədin gümbəzində yellənən bayrağı görəndə atların yüyənini çəkдилər. Həsənalı atdan düşdü, bayrağa baş əydi, dua elədi. Celonun oğlu Əli də dilinin ucunda nəsə xırdaladı. O, atın tərkində kirmişcə oturub sussa da, bir neçə gün qabaq İsmayılın Əli əfəndidən bir dəfə eşidəndən sonra əzbər söylədiyi şeirin bir beytini xatırladı: Bayraqları bayraq yapan üstündəki qandı, torpaq əgər uğrunda ölən varsa, vətəndir. Kəlbəli xanın Naxçıvanın başqa tikililərindən o qədər də seçilməyən imarətində onları dərhal qarşılasalar da, bir qədər sonra gəlib bildirdilər ki, məktubun cavabı sabah günorta namazında hazır olacaq, gəlib apara bilərlər.

Hiss elədi ki, xanın onları şəxsən qəbul eləməməsi Celonun oğlu Əlinin xətrinə dəyib.

Qoca haqlıymış, - o dedi, - o qoca bu xana yaxşı bələddi, deyəsən.

Onları qarşılayan alçaq boylu, çəlimsiz, amma son dərəcə qıvraq kargüzar soruşdu:

-Gecələməyə yeriniz var?

Əli Həsənalının üzünə, Həsənalı bir yerə, bir də boz göyə baxdı:

-Əlbəttə, yoxdur, - dedi, - karvansaraya gedəcəyik.

-Karvansarada yer yoxdur, - kargüzar dedi, - karvansarada türk zabıtləri qalır.

-Siz nigaran olmayın, - Əli dilləndi, - biz atın belində də yuxumuzu ala bilərik, çöl adamıyıq.

-Görürəm, - kargüzar dedi, - bəs o atın tərkindəki uşağa yazığınız gəlmir? - Və dərhal da təklifini qətiyyətlə dilinə gətirdi, - bizə gedəcəyik. - Sonra da şəstlə özünü təqdim elədi, - Mirzə Məmmədağa!

Tozlu, torpaqlı araba, fayton yolu ilə Mirzə Məmmədağının evinə yollananda atın tərkindən ətrafa göz gəzdirdi və fikirləşirdi ki, görəsən, Vedidə niyə həyat-bacaya qızılgül əkmirlər?

Bu tozlu, torpaqlı şəhərdən həm də qızılgül qoxusu gəlirdi, elə bil hər yana qızılgül yağı çiləmişdilər.

Mirzə Məmmədağının xudmani bağçasında atların yəhərini alıb çidarlayanda Həsənəli dedi:

-Amma atlar qızılgülləri yeyəcək.

-Eybi yox, - ev sahibi dedi, - əl-ətəyini yesələr daha yaxşı...

Mirzə Məmmədağının Naxçıvanın mərkəzindəki üçotaqlı, aynabəndli evində hara baxırdın kitabdı. O, hələ heç zaman bu qədər kitabı bir yerdə görməmişdi. Amma yadında qalan, kitabların arasında sakitcə nəsə axtaran qız oldu. Bu xırda boylu qız o qədər ağ idi ki, heç elə bil üzünə gün düşməmişdi.

Aynabəndin açıq aynasından içəri yol tapan budaqda pardaqlamış qızılgüllər bayırdakı kimi deyildi, bu evdəki qız kimi ağappaqdı.

Qız sanki aynabənddə, kitabların səliqə ilə taxçalara düzülüyü bucaqlarda ona görə dümələnib-qurdalanırdı ki, onu görsünlər, qız, deyərsən, özünü göstərmək üçün yaranmış bu anları ötürmək istəmirdi. Arabir dırnaqlarının ucunda yuxarı dartınması və üst taxçalara boylanması da çox güman ki, yalnız nə isə axtarması ilə bağlı deyildi, çünki bu zaman onun əndamının dizdən yuxarı bir parçası da nəzərə çarpırdı. Mirzə Məmmədağa birdən-birə ona iltifatla rus dilində nə dedi, nə anlatdısa qız kitablardan birini götürüb yan otağa keçdi, amma otağın qapısını örtmədi.

Kazıma elə gəlirdi ki, Mirzə Məmmədağın əvvəllər də hardasa görüb. Amma nə qədər yaddaşını qurdalayırıdysa, heç nə xatırlaya bilmirdi. Ona görə də soruşdu:

-Məmmədağa əmi, siz Vedibasarda olmusuz?

Ev sahibi başını buladı. Və sonra da astadan:

-Yox, - dedi, - Vədiyə yolum düşməyib...

Kazım yenə də bir xeyli fikrə getdi və birdən ağılına gəldi ki, Mirzə Məmmədağın Kiçik Ağaya oxşadır. Əyircə yaylağında, Sultan yurdunda çadır qonşuları olan Kiçik Ağanı bir aya qədər müşahidə etməsinin bir səbəbi vardı; o, bu yaylaqda yalnız səliqə-sahmanlı əyin-başına görə yox, həm də davranışına görə seçilirdi. Demək olar ki, bütün günü kitab oxuyurdu; deyirdilər ki, Qori Seminariyasına gedəcək, deyirdilər ki, Vedidəki rus-tatar məktəbini bir nəfər əla qiymətlə bitirib - o da Kiçik Ağaya. O, hiss eləyirdi ki, bu yurdda Kiçik Ağaya hörmətin-izzətin səbəbi onun savadı, nəzakətli davranışı deyil, bu, Abbasqulu bəyin adı ilə bağlıdır. O, bəyin qardaşı oğlu idi və hər yerdə onu bu adla yad eləyirdilər: «Abbasqulu bəyin qardaşı oğlu Kiçik Ağaya».

Kazım hərdən Kiçik Ağanın kitab oxuya-oxuya gülümsədiyini görəndə yazıb-oxuya bilməməsinə təəssüflənir və Kiçik Ağaya qibtə eləyirdi.

Kiçik Ağa yaşca ondan xeyli böyük olduğuna görə ona yaxınlaşmağa, dindirib-danışdırmağa utanırdı. Amma bir dəfə onun kitab oxuya-oxuya ağladığını görəndə özünü saxlaya bilmədi, yaxınlaşıb soruşdu:

-Orda nə yazılıb?

Kiçik Ağa sanki tamam başqa bir aləmdə idi və bu sual onu yaşadığı dünyaya qaytardı. Və o göz yaşı içində gülümsəyə-gülümsəyə:

-Sevgidən yazılıb, Anna adında bir qız qoca bir kişiye vurulub, - dedi və soruşdu, -sən heç vurulmusan?

Bu sualdan eyni açıldı.

Sonra ona bir qədər tamaşa elədi Kiçik ağanın kitabı oxuya-oxuya gülümsədiyini görəndə nədənsə özü də gülümsədi və ümumiyyətlə kitab oxuya bilmədiyinə görə təəssüfləndi...

* * *

Bu evdə kölgə kimi nəzərə çarpan çarşablı bir qadının açdığı süfrə başqa bir çarşablı qadın tərəfindən yığışdırılardan sonra məlum olanda ki, Həsənalı da təhsillidir, rusca oxuyub, seminariyaya getməyə hazırlaşır, - Mirzə Məmmədağı yan otaqda hələ də kitab oxumaqda olan qızı səslədi:

-Bura gəl, Xanım, rusca danışmağa adam axtarırdın, - dedi və Həsənalını nişan verdi, -buyur nə qədər istəyirsən danış, o da sənə kimi seminariyaya getməyə hazırlaşır.

Qız, əlində kitab yaxınlaşıb başını azca əyərək təzim elədi və bu tanışlıqdan məmnun olduğunu bildirəndən sonra Həsənalıya rusca nə işə dedi və aldığı cavabdan gülümsəyəndə ona elə gəldi ki, budaqdakı qönçələrdən biri də parladı.

Kazım o ana qədər qızı yaşadı güman eləyirdi və hər dəfə baxışları toquşduqca arada sehirli bir körpü yaranırdı, amma o anda bu körpü bir saz simi kimi qırıldı.

Onların rus dilində nə danışdıqlarını, əlbəttə, o başa düşmürdü, amma hiss eləyirdi ki, əmoğlusunun savadlı, özü də rusca təhsilli olması ayan olandan sonra ona qarşı münasibət dəyişib.

Mirzə Məmmədağı söhbət əsnasında Nikolay padşahın devrilməsilə bağlı rusların Naxçıvandan getməsinə təəssüfləndiyini bildirəndə Celonun oğlu Əli, sanki, harda olduğunu yadından çıxartdı və ev yiyəsinə boz üzünü göstərdi.

-Bəyəm siz bilmirsiniz ki, erməniləri bizim üstümüzə qaldıran ruslardı? Erməniləri də, bizi də kasıb salmaq, ac saxlamaq istəyirlər ki, onların ətəyindən bərk yapışaq. Rus dövlətinə nə lazımdı? Təbəələrinin itaəti. Elə deyil, yoxsa? Lap heç dövlət olmasın, adicə bir bəy olsun, təbəəsini niyə ac saxlayır, niyə bir-birinə vuruşdurur? Vuruşdurur ki, öz başı salamat olsun...Elə deyil?

Kazım bu mühakiməni bir neçə gün qabaq Əli Əfəndinin də dilindən eşitmişdi.

Mirzə Məmmədağı sualdan sonra Əlini başdan-ayağa, çarığından çalmasına qədər süzdü, sanki inanmırdı ki, bu sual çarılıq, patavalı bu cavanın dilindən çıxıb. Yəqin elə buna görə də soruşdu:

-Sən də rus-tatar məktəbində oxumusan?

-Yox, heç mən mədrəsədə də oxumamışam, - Əli cavab verdi, - amma elə şeylər var ki, onları anlamaq üçün təhsilli olmaq lazım deyil, görünən dağa nə bələdçi?

-Görürəm, dilli-dilavərsən, - Mirzə Məmmədağa dedi, - amma görünən dağa bələdçiynən getsən, heç nə itirməzsən, - Əli dinmədi, başını aşağı salanda isə Mirzə Məmmədağa sözünün ardını gətirdi, - rus dövləti başqadı, rus mədəniyyəti başqa, rus dövləti hansı yolla olur-olsun Qafqazda öz maraqlarını qorumalıdı, rus dövləti yüz il qabaq bu yerləri müsəlmanın əlindən alanda qan axıdıb. Ona görə də əkdini biçməliidi. Amma məni düşündürən rus mədəniyyəti, Yevropadan qidalanmış rus mədəniyyətinə bu gün bizim ehtiyacımız var.

Celonun oğlu Əli:

-Mənə islam mədəniyyəti, şəriət-müsəlmançılıq daha maraqlı gəlir, - dedi, - dünyanın xilasası İslama bağlıdı.

Mirzə Məmmədağa narazılığını başını bulamaqla bildirəndə artıq axşamdan xeyli keçmişdi və xorla oxuyan türk əsgərlərinin şərqləri ilə yanaşı çəkmələrinin ahəngdar səsi eşidilirdi. Mahnının misraları, beytləri yaddaşına hopurdu.

***Ey şanlı ordu, ey şanlı əsgər,
Dillərdə təkbir Allahu-əkbər,
Allahu əkbər, allahu əkbər,
Ordumuz olsun daim müzəffər.***

Mirzə Məmmədağa dilləndi:

-Sən elə bilirsən bu Osmanlı Anadoludan bura səni, məni qorumağa gəlib?

Celonun oğlu Əli aşkarca sezilən hiddətlə suala sualla cavab verdi:

-Bəs niyə gəlib?!

Mirzə Məmmədağa yenə təmkinlə dilləndi:

-Öz maraqlarını qorumağa...

Kazım bu mübahisənin mahiyyətinə vara bilməsə də, hiss eləyirdi ki, Celonun oğlu Əli gözündə anbaan böyüyür. Ağına da gəlməzdi ki, Əli savadlı bir adamın qabağında öz sözünü deyər, söz güləşdirər.

Həsənalı ilə Xanım kitabların arasında kitablara baxa-baxa rusca nə danışdırlar, o, əsla bunun fərqi deyildi, o fikirləşirdi ki, Xanımın qoftasının yaxasına bənd olunmuş dua nə duasıdır, görəsən?

Macal tapan kimi Xanıma elə buna bənzər sual verəndə qız gülümsədi:

-Bu dua deyil, - dedi, - zəhərdir, anam tikmişdi yaxama, demişdi ki, erməni əlinə keçsən çeynəyərsən.

O, Vədidə də ermənilərin Millidərəyə hücumu başlananda qadınların qoftalarının yaxasına belə zəhər kisəcikləri bənd etdiklərini bilirdi, amma indi ona qərribə gələn Xanımın bu hadisəni fəlakət kimi yox, bir məzəli əhvalat kimi yad etməsi idi.

-Erməni əlinə keçsən o zəhəri çeynəyəcəkdin?

Kazımın bu sualı isə qızı əməlli-başlı güldürdü və o:

-Bilmirəm, - dedi, - yəqin ki, yox...

Və Xanımın gülməsiəndən ürəklənib sözünün canını dilinə gətirdi:

-Sən bu kitablardan birini mənə verərsən?

Xanım təəccüblə Həsənalını, Celonun oğlu Əlini süzəndən sonra üzünü ona tutdu:

-O kitablər ruscadı, - dedi, - sən rusca oxuya bilirsən?

Kazım başını aşağı saldı və:

-Qardaşım oxuya bilir, - dedi, - balaca qardaşım, İsmayıl.

Xanım taxçadakı şəkilli kitablardan birinə əl atanda Həsənalı dərhal rusca nə isə dedi, qız kitabı yerinə qoydu və:

-Əmoğlun sabah sənin qardaşına kitab alacaq, - dedi, - amma mən sənə balaca qardaşına başqa bir hədiyyə göndərmək istəyirəm.

O, sonsuz bir maraqla soruşdu:

-Nə?

-Öz şəklimi, baxar, xoşu gəlsə, - yenə ucadan güldü, - böyüyəndə gəlib mənə qaçırdar.

Bu sözün tamamında nə üçün Xanımın yox, Həsənalının rəng verib, rəng almasını anlamadı, amma ürəyinə damdı ki, əmoğlusu, çox güman ki, bu Xanıma iki daşın arasında nə isə anladılıb...

Türk əsgərlərinin hardasa xorla oxuduğu mahnının sözlərinin get-gedə aydınlaşmasından hiss eləyirdi ki, axşamdan çox keçib, çünki bu mahnının sözlərini anlamaq üçün daha qulağını şəkləməyə ehtiyac duymurdu.

***Ey şanlı ordu, ey şanlı əsgər,
Haydi qəzənfər, ümmanı-səftər,
Bir əldə qalxan, bir əldə xəncər,
Sınıra doğru, ey şanlı əsgər.***

Əsgər çəkmələrinin tappılıtlarından başqa heç bir zərb aləti qarışmayan bu mahnının sədaları altında necə yuxuladısa, səhər də bu səslərə ayıldı. Sanki, əsgərlər səhərə kimi oxumuşdular. Yadına düşdü ki, yuxuda sübh namazına çağıran əzanı da eşidib. Yatdığı otaq isə qızılgül ətri ilə dolmuşdu və elə bil o, mərhum anası Tellinin hər axşam oxuduğu laylada olduğu kimi, qızılgülə batmışdı.

Mirzə Məmmədağlı Kəlbali xanın Abbasqulu bəyə cavab məktubunu gətirib onlara təqdim edən kimi Həsənalı Əlinin üzünə baxdı və:

-Yolçu yolda gərək, - dedi və sonra da Mirzə Məmmədağlıni təbəssümlə süzəndən sonra, - Mirzə bəy, mənə elə gəlir ki, biz yenə görüşəcəyik, - söylədi.

-Şad olardım, - Mirzə Məmmədağlı cavab verdi, - yolunuz açıq olsun.

Hələ Naxçıvanın mərkəzi meydanından çıxmamış Kazım əmoğlusunu dindirdi.

-Bəs İsmayıl üçün kitabları hardan alacağıq?

Həsənalıdan qabaq Əli cavab verdi:

-İndi kitab vaxtı deyil, o boyda kişi bizi gözləyir...

Həsənalı dillənməyəndə o, Həsənalıdan da incidi, Əlidən də, axı, o İsmayıl söz vermişdi ki, ona rus dilində kitablar alacaq.

...Qayıdanbaş yalnız quldurlarla qarşılaşdıqları həmin qayanın yanında əyləndilər, amma quldurları öldürəndən sonra qayanın zəğəsində gizlətdikləri, quldurlara məxsus silah-sursatı tapa bilmədilər. Quldurların meyidindən də heç bir iz qalmamışdı, elə bil quzğunlar onların sür-sümüyünü də parçalayıb yemişdilər.

Qayıdanbaş yenə də aşırımlarda ara saxlayırdılar; gah Həsənalı arxaya qalırdı, gah da Əli, amma düzənliyə çıxanda atları yanaşı sürürdülər. Hərdən bir kəlmə kəsirdilər, sanki daha danışmağa sözləri qalmamışdı.

Daha bir yovşanlığa qədəm qoyanda və atları yanaşı sürməyə başlayanda, çölün aradabir torağay səsləri ilə ovulan daş sükutunu Əli pozdu:

-Dava qurtarandan sonra mən gedib Mirzə Məmmədağlının qızını qaçırdacam!-Və dərhal da soruşdu: - Mənə yoldaşlıq eliyərsiz?

Həsənalı:

-O qızın nişanlısı var, - dedi, - onun da adı Əlidir, Peterburqda oxuyur.

Və Celonun oğlu Əlinin cavabı onu heyretə gətirdi:

-Nə olsun?

-Axı, o səni sevmir...

Əli başını bulaya-bulaya gülümsədi:

-Bu məni maraqlandırmır, -dedi, -əsas məsələ odur ki, mən onu sevdim, sevirəm.

Və hələ bu azmış kimi Əli xanımın ona verdiyi şəkli də əlindən aldı və şəklə baxa-baxa hikkə ilə dilləndi:

-Sevər!

Bu söhbətin üstündən artıq iki il keçirdi və ona elə gəlirdi ki, həqiqətən də müharibə qurtaran kimi Celonun oğlu Əli atlanıb Naxçıvana yola düşəcək ki, Xanımı qaçırsın. O, bunu istəmirdi, amma əmindir ki, Celonun oğlu Əli hər şey eləyə bilər.

IX

...Qaragözü ram etmək - minmək məqsədilə Paşa kirvə Celonun oğlu Əli-ni yada salanda və hamını inandıranda ki, bu müşkül Əlinin əlində su içmək kimi bir şeydir, ağlına batdı. İsmayılın etirazı isə onu elə bil yuxudan ayıltı.

-Biz kişi deyilik? Öz ürgəmizdi, özümüz də minməliyik. Adama nə deyərlər?

Kiçik qardaşının canındakı təpərə, təəssübkeşliyə aşkarca sevindi və Celonun oğlu Əlini axtarmaq fikrindən daşındı.

Abdulla baba əsasına söykənə-söykənə İsmayılə yaxınlaşıb boynunu qucaqladı və ağzından öpdü və sonra da üzünü Kazıma tutub:

-Sən o yəhərin tapqırını bərk çək, quşqonu bir də yoxla, - dedi, - quşqon azacıq boş olanda, yəhər atın belində sürüşür, fikir verirdim, mənəcə yəhər atın belində sürüşməsə, sən yıxılmazdın.

Qocanın sözündə həqiqət vardı, onun özünə də elə gəlirdi ki, atın belindən yıxılmasına səbəb yəhərin sürüşməsi olub.

Hər halda, bütün bunlar arxada qalmışdı və indi belə çıxırdı ki, o, hər şeyi yenidən başlamağı; yenidən üzgəni başı gicəllənib yığılanacan qovmalıdı, yenidən belinə yəhər qoymalıdı, tapqırı, quşqonu yenidən çəkməli...

Ürgə yalnız cilovu ağzından çıxarda bilməmişdi, yəhər, qırılmış tapqır, quşqonu ilə birlikdə şumun içində idi və palçığa elə batmışdı ki, İsmayıl çaparaq onu yumalı oldu ki, yenidən atın belinə qoyana qədər qurusun.

Boynu kəndirdə olan Qaragözü yenidən tavlamağın ətrafında qovmağa başlayanda və nəhayət ki, ürgə səntirləyib yenidən halsız-heysiz halda şuma yığılanda Celonun oğlu Əli gəldi.

Həyətdə cəmləşmiş adamlardan yalnız birinə-Abdulla babaya əl Verdi; sonra da üzünü Kazıma tutdu:

-Məni Məşədi Paşa göndərib, -dedi, -göndərib ki, Sizə kömək eləyim.

Sonra da öz-özünə danışmış kimi söylədi: deyirlər yetim kürükdən ayğır olmaz - əlini Qaragözün yalmanına çəkdi, - bu da yetim kürükdən olan ayğır!

İsmayıl bir addım irəli yeriyəndən sonra sözünü dedi:

-Bizim köməyə ehtiyacımız yoxdu!

Celonun oğlu Əli gülümsədi:

-Yoxdu, lap yaxşı, mən də bu tamaşaya gələnlərdən biri .

...Qaragöz yenə də gözlərini yummuşdu və elə bil yenə də ona görə yummuşdu ki, dünyanın necə fırlandığını görməsin.

Yəhəri, təri kirpiyindən süzülən ürgənin belinə özü aşırırsa da, tapqırı çəkəndə, quşqonu bərkidəndə Əli ona kömək elədi və ucadan dedi: «Qarabəkir paşa, quşqon tarım çəkilməsə, yəhər atın belində durmaz».

Əlinin ona «Qarabəkir Paşa» deməsi hamını təəccübləndirsə də, İsmayıl məmnun-məmnun gülümsədi, çünki Naxçıvan səfərini ən xırda

məqamlarına qədər Kazım ona nağıllamışdı, özü də bir dəfə yox, bir neçə kərə.

Yəhəri belinə qoysalar da, ürgə yerindən tərpənmirdi; ya tamam heydən düşmüşdü, ya da anlayırdı ki, onu nə gözləyir.

-Yəqin, haldan düşüb, - Yadulla dilləndi, - bir az arpa verin, yeyib özünə gəlsin, qalxsın.

Celonun oğlu dərhal etiraz elədi:

-Nə arpa? Ac saxlayın! Ac saxlayın ki, yumşalsın.

İsmayıl ürgənin qarnının altına bir ləyən soyuq su çırpdı ki, bəlkə səksənib qalxa, amma at yenə də tərpənmədi və Celonun oğlu Əli onu bir qırağa çəkib astadan soruşdu:

-Daha Naxçıvandan Həsənalıya məktub gəlmir ki?

Əli sanki ürgəni ram etməyə yox, bu sualın cavabını öyrənməyə gəlmişdi, gəldiyi kimi də dərhal atlanıb həyətdən çıxdı.

Naxçıvandan Həsənalıya neçə məktub gəlmişdi, Həsənalı o məktubların neçəsinə cavab yazmışdı, o bilmirdi, yalnız Naxçıvandan gələn son məktubdan xəbərdardı. Zərfi o açsa da, cəmi bir cümlədən ibarət olan məktubu İsmayıl oxumalı olmuşdu: «Poçemu vi molçite...» Və sonra bu kəlməni sözbəsöz ona tərcümə eləmişdi. O kiçik qardaşının yanında ağlamsa da, üzünü yana çevirəndə gözlərinin yaşını saxlaya bilməmişdi. İsmayıl o anda elədiyi mükəllimə də yadında idi.

-Sən rusca yazı bilərsən?

-Nə bilim, yazaram, -İsmayıl cavab verdi, -amma nə yazaq?

-Bilmirəm... Sən bilirsən?

İsmayıl bu suala cavabını ertəsi gün verdi:

-Yazmasaq daha yaxşıdı, qaçaş, - dedi, - qoy ümidi qırılmasın o qızın...

O, heyrətə gəlmişdi; özündən beş yaş kiçik qardaşının dərrakəsinə bir daha heyrət elədi.

O vaxt ona yalnız bircə şey qaranlıq qaldı: Əlinin bu məktubdan necə xəbər tutması...

İsmayıl atın belində görəndə ərklə:

-Düş aşağı, - dedi, - qəfildən dikələr, səni yıxar!

-Görmürsən halını, -Yadulla dilləndi, - onun dikəlməyi qaldı sabaha.

Amma birdən-birə üstündə dayandığı torpaq tərpənəndə, sonra da bu yeri titrədən topun gurultusu eşidiləndə, Qaragöz necə səksəndisə, şumdan quş kimi qalxdı və dərhal da sonucqlamağa başladı.

Hərə bir tərəfdən qışqırırdı: biri deyirdi, tullan, biri deyirdi, qorxma, biri deyirdi, yüyəni bərk çək, Abdulla baba da deyirdi ki, ayaqlarını keçirt üzəngiyə. İsmayıl özü də buna can atırdı, amma ayaqları üzəngiyə çatmırdı və artıq elə bil anlayırdı ki, aygırın belində qala bilməyəcək.

Kazım özünü saxlaya bilmədi:

-Tullan qucağıma, - dedi, - mənə heç nə olmaz!

Qaragöz qabaq ayaqlarını yerə dirəyib hər sıçradıqca dizinə qədər torpağa quylansa da, yağışdan sonrakı şumun palçığına yapışsa da, ram olmaq istəmirdi, sanki hiss eləyirdi ki, ram olandan sonra, onu nə gözləyir.

-Nahaq Celonun oğlunu əldən buraxdın, - Abdulla baba ona dedi, - Siz bunu ram edə bilməyəcəksiz!

-Tullan qucağıma! - Kazım bir də qışqırdı, - tullan, qorxma!

Bu dəfə İsmayıl aygırın belindən tullandı, amma qorxduğuna görə yox, tullandı ki, yerdə yəhərin üzəngilərini düzəldə və yenidən atın belinə qalxa.

İsmayıl atın belindən qardaşının qucağına sıçrayandan sonra da ürgə ara vermədən sonucqlayır, hətta hərdən qanrılıb yəhəri dişləmək istəyirdi...

Yalnız, qəfil bir madyan kişnərtisindən sonra ürgə toxtadı, sağına, soluna boylandı, balta dişlərini göstərdi, havanı iylədi və nə qoxu aldısı, yenidən soncuqlamağa başladı.

Madyanın kişnərtisinə bir insan səsi də qarışdı və o, bu səsi dərhal tanıdı. Carçı Zeqəm idi. Böyük Vedidə, xoş xəbərlərin də, bəd xəbərlərin də carçısı o idi və onun zil səsi eşidilən yerdə, dərhal hamı kırıyirdi ki, nədənsə xəbər tutsun.

Sanki Qaragözün də birdən-birə sakitcə dayanmasına, qulaqlarını şəkləməsinə Zeqəmin səsi səbəb oldu.

Son iki ildə Zeqəm, bir qayda olaraq hər evin doqqazında, darvazasında mindiyi madyanın cilovunu çəkir və Vedibasər Özünümüdafie Qərargahının məlumatlarını birnəfəsə camaata çatdırırdı.

Ariq, şüvərək Zeqəm, demək olar ki, qışqırmırdı, sadəcə, səsi gurdu, nəse danışanda da səsi yeddi barı aşırı.

Vedibasər Özünümüdafie Qərargahı adından Zeqəmin verdiyi məlumatdan aydın oldu ki, Böyük Vedi camaatını gözləyən mühacirətlə əlaqədar olaraq, Abbasqulu bəy günorta əzanından sonra Qərargahın qarşısında çıxış edəcək. Carçı bəyanatı bu sözlərlə bitirdi: «Sərkərdə sizləri bir yerdə - bir ocaq başında görmək istəyir».

Zeqəmin çatdırdığı xəbərlərdən sonra həyət yavaş-yavaş seyrəldi, Kazım üzünü kiçik qardaşına tutub dedi:

-Neyniyək, qaqaş?

Söz yox ki, bu anda İsmayıl hər şeydən çox xoş gələn qardaşının onunla məsləhətləşməsi oldu, o, bu suala cavab axtaranda isə Kazım özü dilləndi:

-Gedək, görək bəy nə deyir, - dedi, - Qaragözü minmək qalsın sabaha.

-Onda yəhərini açaq, istidi.

İsmayılın sözünü qulağı çalan Balabuğ Abdulla başını bulamaqla etirazını bildirəndən sonra dilləndi:

-Nəbadə...

-Onda arpa verək, yesin, yazıqdı.

Qoca yenə etirazını bildirdi:

-Heç saman da verməyin, qoyun ac qalsın, itdi, atdı, arvaddı - bunlar yiyəsinin qədrini ac qalanda bilirlər.

Dünyagörmüş Abdulla babanın bir qayda olaraq iti, atı, arvadı bir tərəziyə qoymasını çoxdan bilirdi və həmişə fikirləşirdi ki, görəsən, ixtiyar çağında tək qalmış, oğul-uşaq sarıdan əzəldən yarımamış qoca arvaddan niyə belə yanıqlıdır?

Daha əsasız bir addım da ata bilməyən, beli ilbəil qozbelləşib əyilən bu qocanın yaşını bilməsə də, öz dilindən eşitmişdi ki, o, uruslar İrəvan qalasını tutanda anadan olub və atası Ənnağı İrəvan qalasının müdafiəsində - türk ordusunda vuruşub.

(Ardı var)



♦ P o e z i y a



İnqilab İSAQ

AÇILAN GÜL XƏBƏRİ...

Uçmaq, uçmaq istədim, dost,
Bu bir kəpənək arzusu.
Ömür bahar deyilmiş ha
Nəfəsində ləngiyə su.

Bu yol, cığır eşq havası
Zirvə qalxmaq nəmənədi?!
Öz ahınla çıxdığın yer
Nə sənədi, nə mənədi.

Yolçu olan boşa çıxmaz,
Arxamızca su atan var.
Əllərim gülə əyilir,
Könül, sənə bir xətan var.

Uçmaq, uçmaq istədim, dost,
Açılan gül xəbərində.
Gördüm solan qanadların
Nə çəkirmiş xəzəli, nə...

BULUD-BULUD YELLƏNCƏK...

Məni tapşır sükuta,
Saxla göy qurşağında.
Gözü dünyada qalsın
Göy kimi... uşağın da.

Quşdan, otdan, böcəkdən
Boyuma baxım bir az.
Arı çiçək azdıran
Oyuna baxım bir az.

Qarışqa yuvasında
Gülür bəxtin gözləri.
Bənövşə ətri tutub
Qoruduğum izləri.

Darıxmıram nə yaxşı
Xoşbəxtdi sakit ada.
Yelləncək buludlarım
Yağış damlalarında.

BU BAHARDAN AYILMARAM

Günün bağçamda gün dərib,
Qəmləri gülə döndərib,
Ətrini dərdə göndərib,
Bu bahardan ayılmaram.

Arzum bənövşə qoxusu
Yuxumsa payız yuxusu,
Bulud yola səpilən su...
Bu bahardan ayılmaram.

Yanılib nahaq, yanılan,
Həsrətdi eşqə yan alan,
Xəyal kölgənə yarınan,
Bu bahardan ayılmaram.

Tellərini hörür külək,
Səni mənsiz görür külək,
Saçında hönkürür külək,
Bu bahardan ayılmaram.

Könül kürdü bu oyundan,
Boyum boylanır boyundan,
Toy qurduğun bu toyundan,
Bu bahardan ayılmaram.

SOVRULDUQCA SON DƏNƏCƏN...

Bulud-bulud gül sevinir,
Alnımdakı gün sevinir,
Kim ağlayır, kim sevinir
Sovrulduqca son dənəcən...

Hər nə desən bəxt əlində,
Dövrə vurur vaxt əlində,
Nə qalıbdı bax, əlində
Sovrulduqca son dənəcən...

Nə olsun ki, ötən ötüb
Pəncərəmi örtən örtüb,
Yanağından qəmmi öpüb?
Sovrulduqca son dənəcən...

Gördüm axrı boz adamı,
Yan-yörədə öz adamı,
Duru saxlar söz adamı,
Sovrulduqca son dənəcən...

Düşən düşüb əl-ayağa,
Düşən deyil ər ayağa,
Dənimi səpdim varağa,
Sovrulduqca son dənəcən...

DÜNYANIN BİR İŞIQ UCU...

Axşamlar, səhərlər başımı qatdı,
Hələ dolanıram günüm babatdı,
Dərdi kimə açım, dərdim abaddı,
İçimə gün düşmür çöl bəzəyirəm.

Pozuldu saylarım, gör neçə qaldı,
Deyəsən, qazancım heç-heçə qaldı,
Gölləri qurutdum gölməçə qaldı,
Qurbağa qovlayıb "göl" bəzəyirəm.

Uzaqlar yol imiş, elə uzaqda,
Sevdaı sirlərim aşkar soraqda,
Daha şövə saçım gülmür daraqda,
İndi daz başıma tel bəzəyirəm.

Daş atır, göz tökür yerindən duran,
Əli altdan sökür üstə söz quran,
Görən o kim imiş belə hıçqıran?
Sönmüş ocaqlarda kül bəzəyirəm.

Əlimin, işimin gücü ha yanda?
Taleyin ağ-qara bürcü ha yanda?
Dünyanın bir işıq ucu ha yanda?
Qarışqa ömrünə fil bəzəyirəm.

EVDƏYƏM

Çöl-biyaban quşu deyləm,
Boş yuvanın quşu deyləm,

Bəxtə ögey qonşu deyləm,
Evdəyəm, atam, evdəyəm.

Qapını açan qapıyam,
Çağrılmamış bayatıyam,
Sirrin kilidli qatıyam,
Evdəyəm, atam, evdəyəm.

Məni kimi avam yoxdu,
Bir kimsəylə davam yoxdu,
Özgə evdə havam yoxdu,
Evdəyəm, atam, evdəyəm.

Dözümlüyəm qar-qışacan,
Alqışacan, qarğışacan,
Söylə bacı-qardaşacan,
Evdəyəm, atam, evdəyəm.

Ocağımdı, oddu sinəm,
Odunda balam isinən,
Haqq evinə yolçu mənəm,
Evdəyəm, atam, evdəyəm.

DONMUŞ VAXTIN İÇİNDƏ

Saata bax, işləmir
Ömür-ömürdən keçib.
Qapını kimsə döyür,
Təkliddə şərab içib.

Axşam hələ düşəcək,
İndi bayırda duman.
Qəm şəkili çəkirəm,
Boyayıram anba-an.

Yad kölgəyə it hürür,
Qorxu gəlməsin yaxın.
Mən ki, seir yazmıram,
Sözü çevirib baxın.

Daşib dərya səbri də,
Deyən, bir damla daşib.
Donmuş vaxtın içində
Göz yaşları buzlaşıb...

SINMIŞ BADƏ

Dolu, dopdolu badə
İçmədim... sərxoş oldum.

Mən ki qəm divanəsi
Öz halıma şad oldum.

Nə laylalar sevinir,
Nə dilimdə yad sözü.
Dünyanı yuxu tutub,
Neyləyim boyat sözü?

Gözümə görünməyən,
Tormu, tozanaq insan.
Dolu, dopdolu badə,
Şeytan doymur şərabdan.

Şər təpəgöz, savaşda,
Ümid badədə sınır.
Göz yaşı içə - içə,
Sınır, badə də sınır.

KÖNÜL DAXMASI

Əllər tutmaz daha əldən,
Əllər getdi demək əldən.
Soruş dəlidən, Vəlidən,
Bura kimin daxmasıdı?

Dən cücərtməz oğru olan,
Yurd itirməz oğlu olan,
Yalan olan, doğru olan
Bura kimin daxmasıdı?

Divar, divar, "qoçaq" divar,
Halallıqdan qaçaq divar,
Süngü divar, bıçaq divar
Bura kimin daxmasıdı?

Çətin susar incik adam,
Olammadım çik-çik adam,
Böyük dərdəm, kiçik adam,
Daxmam könül daxmasıdı,
Bura kimin daxmasıdı?





Aybəniz ƏLİYAR

DAĞ DEDİYİM

Neyləsək də keçir zaman,
Ömür demir vaxt dediyin.
Hərdən elə şirin gəlir,
Hərdən də yad - "baxt" dediyim.

Qəlbimizdə qəlpə olur,
Zülüm olur, hərbə olur.
Zərbə üstə zərbə olur,
Haqsız çıxır haqq dediyin.

Ömrün, günün kül eyləyir,
Gözün sıxıb sel eyləyir.
Mənə yoxdan əl eyləyir,
Sevgisinə "yox" dediyim.

Suçsuzam, neyləyim, axı?
"Can" deyirəm, ürək yaxır.
Mənə dağ başından baxır,
Qüruruna dağ dediyim.

O GECƏ

Hər şey elə soyuq idi,
Baxış soyuq, dodaq soyuq...
Yığılmamış otaq soyuq,
Açılmamış yataq soyuq...

Mən bir nəğmə mızıldadım,
Zümzüməm yardı zülməti...
Çox axtardım,
Ürəyində
gizlədiyin məhəbbəti...

Gülmürdü ki üz-gözümüz,
Güldürmüşdük dostu, yadı.
Pəncərəndə AY yox idi,
Qəlbimizdə sevgi odu.

Hər şey elə soyuq idi,
Sadələvhəm mən necə də.
Ancaq yenə mənim üçün
tək sən vardın o gecədə...

İŞIQ DİRƏYİ

Hər tərəf bom-boş küçədir,
Sən də bir küçə adamı.
Hər gün keçirəm yanından,
Vurursan heçə adamı.

Çırpılıram lal sinənə,
Soruşmazsan kiməm, nəyəm.
Bəlkə, elə o tindəki
Sınan işıq dirəyiyəm?!

Yenə də boğulub qalıb,
Zülmətin içində gecə.
Sən də baxmırsan üzümə,
Sınıb qalmışam eləcə...

Gah qəlbində kimsə olur,
Gah da qəlbi boş keçirsən.
Sabahlar bir az yuxulu,
Axşamlar sərxoş keçirsən.

Məni bu küçə tinində,
Görmək istəmir ürəyin.
Bir gün bir qasırğa gəlir,
Çəkib aparır dirəyi...

ÜMİD EDİRƏM

Vallah, çox ümid edirəm,
Daha çıxmazsan qarşıma.
Sən də açmazsan qapını,
Ağlım qayıdar başıma.

Dünən məni tanımırdın,
Eh, bu gün də yadam sənə.
Sabah durub biləcəksən,
Mən lazımam, adam, sənə...

Küsüb gedən ayaqların,
Yolları yorub gələcək.
Səni elə ağlayacam,
Anan da durub gələcək.

Gəlmə, məni əvəz edir
İçki, siqar,
buna şadam...
Bilirəm,
məndən uzaqda,
Xoşbəxt olacaqsan, adam.

XƏBƏRİN VARMİ?

Güzgüyə çəkilmiş şəkil,
Halından xəbərin varmı?
Bu dünyanın mən adında
Qulundan xəbərin varmı?

Heç gördünmü dərdi bitən?
Unudulmur atıb gedən.
Məni Ona sürgün edən
Yolundan xəbərin varmı?

Dil-dil ötmə, dayan, dayan!
Heç olmadın mənə həyan.
Əllərimi oxşamayan
Əlindən xəbərin varmı?

Sən ki, arzuna yetmisən,
Məni də atıb getmisən.
Yanıb ha vaxtdı bitmisən,
Külündən xəbərin varmı?

DİLİNİ-DODAĞINI

Bir həsrətli buz yalayıb,
Buz dilini-dodağını.
Təslim olma,
bu kədərdən
Üz dilini, dodağını.

Şeir deyim gecə-gündüz,
Dinlə məni, darıxma, döz...
Bir qədəh şərab kimi süz,
Süz, dilini-dodağını.

Çox ömür vermişəm qəmə,
Daha mənə "sevmə" demə.
Gəl çıx ağappaq sinəmə,
Düz dilini-dodağını.

Qüvvə olum qanadında,
Çöksün yerə inadım da.
Bu çözülməz həyatımda
Çöz dilini-dodağını.

GET

Qaçıb gecənin yuxusu,
Yarpağın sevgisi qaçıb...
İnsanların üzərindən
Torpağın sevgisi qaçıb.

İçimdə qırdığın ürək
Gedib ölüm yuxusuna.
Yenə də tikan batırır,
Şeytan gülün yuxusuna.

Nə var qaçıb üzümüzdən,
Qaçıb Tanrının sevgisi!
Bizdən qabaq o dünyaya
Köçüb Tanrının sevgisi...

Fağıram, qulam, yazığam,
Nə anla, nə söz xəbər al.
İstəmirəm daha səni,
Get, Allah umudunda qal.

HİCRAN

Yenə səksəkədə yollar, küçələr,
Ayaqlar altında qalıb buludlar.
Kimi yatağında rahat gecələr,
Kimi yatağında ağlayar, dolar.

Çətin bu yolların buzu əriyə,
Həsrət ömrümüzün qışı ağırdı.
Ağlımız qılıncdan itidir deyə,
Bizim başımızın daşı ağırdır.

Yolumuz bir tikə ümid gətirmir,
Yağır üstümüzə min bir nalə, ah...
Bizi çoxlarının gözü götürmür,
Bizi bəxtimiz də sevməyir, Allah.

Pəncərə işığı AYdan asılıb,
Gecə yamaq atır qəmli pərdəyə.
Bizim alnımıza hicran yazılıb,
Qəlbimiz sevgilə yaşayır deyə.

QORXURAM

Allah, bu eşq tər çiçəkdi,
Oxşamağa əlim gəlmir.
Qorxuram yaşanar, bitər,
Başlamağa əlim gəlmir.

Bir yandan canı ağrıdır,
Bir yandan məlhəm kimidir.
Dənizdə üzən adadır,
Sahildə duran gəmidir.

Can alır zülmət gecələr,
Sabah doğur günəş kimi.
Bəlkə, odur uzaq ada?
Bəlkə, odur batan gəmi?

Hərrac içindədir həyat,
Ümidlərin köçü gedib.
"Ömür beş günlük" deyirlər,
Beşinin də üçü gedib.

MƏN GETSƏM

Gözünün içindən axacaq zaman,
Süzülüb əlindən keçəcək illər.
Bükülən dizindən yol eyləyəcək,
Ağaran telindən keçəcək illər.

Keçəcək keçdiyin yolların üstdən,
Keçəcək düşdüyn yolların altdan.
Mən getsəm, bir küskün bənövşəsayaq,
Bir eşq boylanacaq kolların altdan.

Kəsəcəm yolların şah damarını,
Gözümdən, könümdən kəsib atacam.
Qalsam, bilirəm ki, səni tərk edən,
Hansı qadınınsa yerin tutacam.

Ya gedim, ya qalım, nə fərqi daha,
Məzarı olmur ki, ölən hisslərin.
Mən getsəm, bir başqa qadın tutacaq,
Qəlbində boşalan qadının yerin.

HA QAÇ

Batdığın bir ovuc sudur,
Batağından ha qaç, ha qaç...
Kəndirin ki boynundadır,
Budağından ha qaç, ha qaç...

Tilsimi sınıb adının,
Adı tapılmaz odunun.
Adını öpən qadının
Dodağından ha qaç, ha qaç...

Ürəklər atılır, sınır,
Sınmayan eşqə tapınır.
Döyüb içərdən qapını,
Otağından ha qaç, ha qaç...

Nə oldu alıb-satdığın?
Qadın deyilmi atdığın?
Hətta illərlə yatdığın
Yatağından ha qaç, ha qaç...

SEVİLMƏYƏN BU ÜRƏYİN

Bir az fərqliyəm bu ara,
Məni sıxır xəyallarım...
Bir vaxt batdığım sevgidən
Ölü çıxır xəyallarım...

Hər gecə yuxularıma,
Könlümün adamı gəlir.
Mənim batdığım bu sudan,
Göz yaşımın tamı gəlir.

Ürəyimi kim yandırır?
Gözlərimə külün töküb.
Eh, əkdiiyim gül kolları,
Yaz bitməmiş gülün töküb.

Bir az fərqliyəm bu ara,
Ümidim dar gəlir mənə.
Sevilməyən bu ürəyin,

Sevməyi ar gəlir mənə.
Bağışla məni, adamım!

KİM BİLƏ

Düşdüm taleyinin kövrəkliyinə,
Qorxutdu gözünü çılgın anlarım.
Əllərin əlimə toxundu yenə,
Töküldü ovcuna həyəcanlarım.

Bu görüş bir şirin xatirə kimi,
Ürəyə köçürdü, gözə köçürdü.
Əlimi bu səfər isitmək üçün,
Kim bilə, ağlından nələr keçirdi.

Bir sual didirdi beynini, bəlkə,
Nə zaman bu qadın bezib gedəcək.
Adını qəlbinə yazdığı kimi,
Elə beləcə də pozub gedəcək.

Tamsına bilmirdin baxışlarımdan,
Nəyinə gərəyəm, axı nəyinə?
Kim bilə ağlından nələr keçirdi,
Baxanda əlimin titrəməyinə.

ŞABRAN

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2016-cı il üçün

“AZƏRBAYCAN”

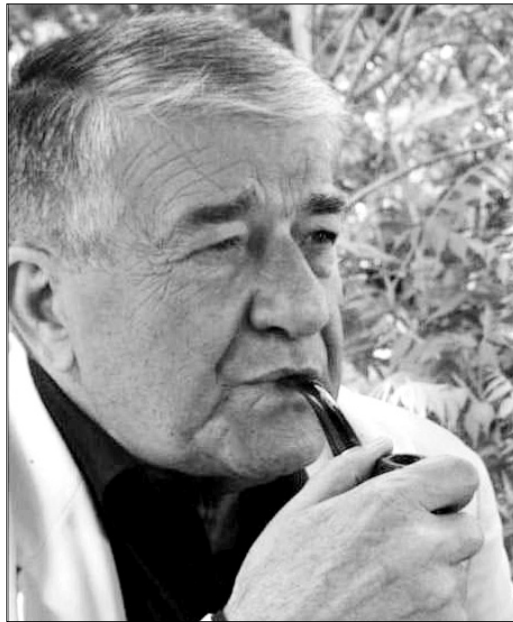
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

♦ Seyran Səxavətin 70 yaşı



“MƏN ZAMANIN İÇİNDƏYƏM...”

«Bu uşağın böyük gələcəyi var»

«Hamı qaçhaqaçdadı. Bərk qaçhaqaçdı; Düz sözdən qaçırdıq, vicdandan, qeyrətdən, namusdan, insafdan, övladdan, valideyndən, ölkədən, məbəddən, işdən... Allahdan... Yaman qaçhaqaçdı, Allah axırını xeyir eləsin...»

Seyran Səxavət 1946-cı ilin ilk bahar günündən - 23 martdan bəri qaçhaqaçdadı, elə qaça-qaça, o sarışın oğlan gəlib 70 yaşına (vallah, heç inanılası deyil) çatdı. Amma lap sonuncu (hələlik sonuncu) romanı «Qaçhaqaç»da dediyinin əksinə olaraq, nə Düz sözdən, nə vicdandan, nə qeyrətdən, nə namusdan, nə insafdan, nə övladdan, nə valideyndən, nə ölkədən, nə də Allahdan qaçdı. «Gözündən bal axan» Əsgər xan bulağının suyundan içə-içə, Savalan müəllimin ədəbiyyat haqqında «mühazirələrini» dinləyə-dinləyə, məşhur Azıx mağarasının yeddi-səkkiz kilometrliyində - doğma kəndi Yuxarı Yağlıvənddə - var-dövləti başından aşan, işlək, təpərli camaatı, camış ferması, inək ferması, ilxısı, arpa-buğda zəmiləri, bağı-bostanı, günəbaxan tarlaları bol olan bu kənddə «Sarı» ləqəbi ilə tanınan-tanına on səkkiz il heç yerə qaçıb eləmədi. Atası Əsgər kişinin, babası İsmixan oğlu Bəylərin, nənələri Zibanın və Tükəzbanın, anası Zərif müəllimin, adları gül qoxuyan kənd qızlarının, gəlinlərinin, Bilal müəllimin, Savalan müəllimin, Sona müəllimənin, kəndin sözü keçən kişilərinin gözünün önündəcə uşaqlıq və gəncliyini yaşadı. İlk şeirlərini də o vaxtlar yazdı və günlərin bir günündə «bənəviş eşşəyini pəyədən çıxardıb, «toş-toş» deyə-deyə, təndir çörəyini gəvələyə-gəvələyə üz tutur şəhərə (Füzuliyə)».Soruşa-soruşa

«Qızıl Araz» qəzetinin redaksiyasını tapır, qəzetin redaktoru Feyruz Atakişiyevlə (özünün ifadəsincə «Fehruz əmiylə») görüşür, uşaqlıqdan canına hopmuş məzəgirliklə, əl-qolunu ölçə-ölçə ilk «şeirini» ona oxuyur:

**Sizdən bir cavab istədim,
Rusca mənə «net» dediniz.
Saf eşqimi lağa qoyub,
Hərdən «privet» dediniz.
Ancaq düşünmədin, ay qız,
Gördüyün iş necə işdi.
Mən biləni, anan sənə,
Rusca layla deməmişdi.**

«Fehruz əmi» ona məsləhət görür ki, partiyadan, vətəndən, Qızıl meydandan, Lenin babadan, Əzəzairin qəhrəman qızı Cəmilədən, Sona müəllimdən, bir may bayramından şeirlər yazsın və ustufca məktəbli Seyranı başından eləyir. Amma «Sarı»-Seyran şeir yazmağı başından qova bilmir və bir gün də şəhər klubunda Mirzə Fətəli Axundova həsr olunan tədbirdə yenə əl-qolunu ölçə-ölçə, özündən çıxı-xıxa, bircə qırıq da karıxıb-eləmədən yubiley şeirini oxuyur:

**Yazıb yaratmaq üçün gecə-gündüz çalışdın,
Sənətin göylərində tonqal kimi alışdın.
Qələmini bircə an sən əlindən qoymadın,
Əsərlər yaratmaqdan yorulmadın, doymadın.**

«Camaat çəpik çalmaqda davam eləyirdi, mən Savalan müəllimin yanına gəlməmiş təzədən taxta pillələrlə səhnəyə qalxıb şeir dediyim yerdə dayandım, alqışlar lap ərşə dirəndi, sonra camaata baş əydim və qayıdıb pillələrlə salona düşmək istəyəndə gördüm ki, kimsə qolumdan yapışdı, çönüb gördüm ki, Bakıdan gələn nazir əmididi (Qurban Xəlilov). O, məni qucağına alıb göyə qaldırdı, sonra yerə qoyub üzümdən öpdü, əlimdən tutub üzünü camaata tutdu:

-Yoldaşlar! Bu uşağın böyük gələcəyi var.»

Şair Seyran

Seyran Səxavət ədəbiyyata şeirlə gəlib - altmışıncı illər onun yaradıcılığının şair dövrüdür.

Mən belə düşünürəm ki, Seyran Səxavətin şeirləri olmasaydı, onun yaradıcılığında mütləq bir çat yaranardı. Çünki Seyranın görkəmli bir nasir kimi formalaşmasında, ədəbiyyata bu qədər canı-dildən bağlanması bu şeirlərin mütləq mənada böyük rolu var. Şeir yazmaq o deməkdir ki, sən sözün sehrinə düşürsən, hər adilikdə bir qeyri-adilik axtarırsan, ritm, ahəng, musiqi-şeyrin bu ecazkar qüvvələri səni öz əsarəti altına alır, sən dünyanın rənglərini, işığın gözəlliyini, yaşamağın, varlığın, həyatın, sevginin şeiriyyətini yaratmağa can atırsan. Seyranın şeirlərində də o illərin ürəyində işıqları sayrısan cavan bir şairinin dünya ilə harmoniyasını hiss etdim. Onun şeiri ilə sonrakı illərdə yazdığı nəsr əsərlərini müqayisə etdim, təbii ki, şeirlərindəki o sadə və səmimi notlar, bədii təsvir vasitələrindəki rəngarənglik nəsrində də davam edir, amma bu yalnız zahiri oxşarlıqdır. Nəsrindəki o təhkiyyə-kəlam, obrazların danışqı tərz, müxtəlif hadisələrin yaratdığı emosional çalarlar, kolorit, Qarabağ ləhcəsindən gələn o şirinlik şeirlərində qətiyyənlə nəzərə çarpır.

Seyran Səxavətin şeirləri öz yaşadlarının (Nüsrətin, Çingizin, Sabirin) yazdıqlarından seçilirdi və bu da poetik fərdi düşüncənin əlamətiydi. O, bir

kimsəni təqlid eləmək ya bir kimsədən hansısa təşbihi ya obrazı götürüb istismar etmək fikrində olmamış və ola da bilməzdi. Seyran Səxavət bir insan kimi səmimiyyəti və şəxsiyyəti ilə heç kimə bənzəmədiyi kimi, şeirində də, nəsrində də özü oldu. İndi gəlin, onun bir neçə şeirinə nəzər salaq.

Seyranın sevgi şeirlərində səmimiyyətin və bu səmimiyyətdən doğan təbiiliyin qədərini ölçmək mümkün deyil. Hər cür yalançı pozadan, süni pafosdan, zahiri görünüşdən uzaq olan bu şeirlər dünyada əsl sevginin varlığını nişan verir. Seyran deyirdi ki:

***Evinizin tuşundan
sonsuz göylərdə yanan,
o parlaq ulduzları,
xəzan vaxtı bağçada
yerə bir-bir tökülən
yarpaqları sevirəm.
Sənin könül verdiyin
can dərmanı yetirən,
torpaqları sevirəm.***

***Qəlbinə həmdəm olan
sirdaşını sevirəm.
O atanı, ananı
qardaşını sevirəm.
Görürsənmi, gözəl qız,
neçənizi sevirəm?
O daşlı, o kəsəkli
küçənizi sevirəm.***

İlk sevgi əksərən vüsala aparmır, amma «Eşqi də, müharibə kimi, başlamaq asan, bitirmək çətindi» (Mark Tven) və bir də «Ümitsiz də olsa, sevmək gözəldir» (O.Balzak). Seyranın «İlk məhəbbət-son məhəbbət» şeiri bu hikmətlərin doğruluğunu bir daha təsdiq edir:

***Sən nə istəyirdin, nələr itirdin?
Qorxma kül olmaqdan, yan, məhəbbətim.
Sən mənim başıma nələr gətirdin,
Ay ilk məhəbbətim, son məhəbbətim.***

***...
Sən bir soyuq ulduz, mən gözləri nəm,
Eybi yox, mənimçün həmişə varsan.
Sıxma ürəyimi, ürək cəhənnəm,
Axı sən ordasan, sən sıxılırsan.***

Heç bir tərəddüd eləmədən S.Səxavətin bu şeirini «Azərbaycan sevgi lirikası» antologiyasının ilk iyirmiliyinə daxil etmək olar.

Seyran Səxavətin şeirlərini müəyyən mövzular üzrə bölgülərə ayırıb təhlil etmək niyyətində deyiləm, bu üsul artıq köhnəlib və fikrimcə, Seyranın şeirlərinin bu günə gəlib çatan havasından, o şeirlərin yaratdığı ovqatdan və bir də poeziyada yaşanılasi bənzərsiz söz ustalığından söz açmaq lazımdır.

***Sən mənim köksümdə bir ovuc torpaq
Mən elə bilirdim torpaq ağrımaz.***

Bu misralar «Ürək» şeirindəndir və ürəyi torpağa bənzətməyi ilk dəfə Seyranın şeirində gördüm.

Azərbaycan dağlarına saysız şeirlər həsr olunub, birini də Seyran yazıb və bu şeirdəki təşbihləri yan-yanı düzsən, gözəl bir mənzərə alınar: «Buludlar boynuna dolayan zaman Sanki səmələrdən asılıb dağlar». «Yaşıl yamaqlara dırmanıb çıxan Başında dincələn ayın gözəldir». «Əgər xalçadırsa döşündə çəmə, Çiçəklər ən gözəl ilmələridir». «Qayalar buynuzu, çiçəklər teli- Bu yer kürəsinin maralı dağlar».

Seyran Səxavət təbiətdən qopub gələn və təbiət sevgisini şeirlərinin canına hopduran şairdir. Ancaq onun şeirlərində sırf peyzaj lövhələri ilə çox az rastlaşarsan. Təbiət haqqında o, insandan danışdığı kimi danışır. Metaforalardan ustalıqla istifadə edir. «Payız» şeirində deyir ki: «Sən Molla İbrahimxəlil kimi kimyəgərsən... Sən qazanmamısan bu yarpaqları, Bəs niyə səpirsən sola-sağa?!». Dənizin azadlıq həsrətini belə ifadə edir: «Dalğalar-ümidlərin, Dəyib sahillərə parçalanacaq. Eh yazıq dəniz... Sən də çaylar kimi axmaq istəyirsən... Çaylar da bir tərəfdən axır sənə... Vallah başım çıxmır, Bəlkə, belə lazımdır: Kənizə kəniz azadlığı?! Dənizə dəniz azadlığı?! Hə?!».

Seyran o illərdə «Fəhruz müəllimin» sözünə qulaq assaydı, Lenindən, partiyadan, bir may bayramından da şeirlər yazardı, amma yazmadı, tənhalıqdan, uşaq arabasından, qız balasından, ölənlərinin qəbiristanlığından, xəstəxana pəncərəsindən, Əsgərxan bulağından, kimsəsiz və yetim adalardan, gəmilər və limanlardan, küləklər və dalğalardan, yollar və ayaqlardan, qış gecəsindən, küçə telefonlarından şeirlər yazdı. Gəncliyin və tələbəlik illərinin romantikası doldu şeirlərinə.

İki şeir kitabından sonra susdu... Məmməd Araz bir məqaləsində şeirdən uzaqlaşmağını Seyrana irad tutdu. Ancaq Seyran müvəqqəti olaraq şeirdən uzaqlaşdısa, Ədəbiyyatdan, Sözdən uzaqlaşmadı. Qarşıda ona şöhrət qazandıracaq hekayələr, povestlər, romanlar yazılacaqdı.

Nasir Seyran

Seyran Səxavət adı gələndə istedadlı bir nasir yada düşür və müasir Azərbaycan nəsrini onun yaradıcılığı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Ona görə mümkün deyil ki, Seyran nəsr yaradıcılığında heç kimə bənzəmir və onun, istər yazı tərz, istər fərdi üslubu, istərsə də yaratdığı obrazlar qayət özünəməxsusdu. Onun çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında öz yeri, öz məkanı var - həmin bu «ərazi» yalnız Seyrana məxsusdur.

O, ilk hekayələrini yetmişinci illərdə qələmə aldı, ilk hekayələr kitabı («Hamı elə bilirdi ki...») isə, 1982-ci ildə işıq üzünə çıxdı.

Seyranın nəsr, bir neçə özəlliyinə görə seçilir. Birincisi: bu nəsr dil baxımından (istər müəllif təhkiyəsində, istərsə də təsvir olunan obrazların nitqində) çox koloritli bir məzmunla malikdir. Bu dil səni öz arxasınca çəkib aparır. Onun təhkiyəsində sadəlik və yığcamlıq qabarıq nəzərə çarpır. Uzun cümlələrə nadir hallarda rast gəliрсən. «Müharibədən sonra bu kəndə birinci dəfə yaz gəlmişdi. Güneşin istisi adamların iliyinə işlədikcə onların qanı qızırdı. Bütün kənd çöldə - bayırda idi. Kənd nəhəng qarışqa yuvası kimi qaynayırdı. Hər bir işin qulpundan yapışmışdı. Qədiməli kişi də həyətinin həndəvərinə çəpər çəkirdi. Səhər tezdən durmuşdu... Yorulub oturdu. Sonra göy otun üstünə uzandı. Gərnəşdi. Heç vaxt gərnəşməkdən belə ləzzət almamışdı» («Yaz oğrusu»).

Seyran nağıl poetikasına yaxşı bələddir və əsərlərində də nağıl təhkiyəsinə çox meyil edir. İkincisi: S. Səxavətin təqdim etdiyi obrazlar təbii davranışları, məişət xüsusiyyətləri, ata-baba ənənəsinə sadiqliyi ilə

seçilir. Hər bir obraz həm öz keçmişi ilə yaşayır, nəşlədən, soydan gələn yaxşı ya pis nə varsa, onların hərəkət və davranışında da bu, hiss edilir. Lakin bu obrazlar həm də müasir dövrün adamlarıdır, həyatdan, cəmiyyətdən təcrid olunmamışlar. Üçüncüsü: S.Səxavət kəndi, orada yaşayan adamların hər birinin fərqli və oxşar xüsusiyyətlərini çox gözəl bilir. Onu kənddə baş verən hər bir hadisə maraqlandırır, özü də daha çox mənəvi tərəfi. Kənd onun üçün açıq qapıdır. O, bu qapıdan içəri girib müxtəlif insan tiplərini bizə göstərir. Amma Seyran kəndli obrazlarını şəhərə də gətirir. Bəzən bu obrazlar gülmalı, hətta lap ağlamalı situasiyalardan keçirlər, amma kənddən gətirdikləri saflığı, təmizliyi ürəkləri kimi itirib-eləmlirlər, hətta bu saflığı şəhərdəkilərə də aşılaya bilirlər. Əgər diqqət yetirsək, Seyran Səxavətin kənddən yazdığı əsərləri zaman xronikallığı baxımından da bir-birini tamamlayır. «Ağrı» povesti müharibə illərindən söz açır, «Ocaq daşı» müharibədən sonrakı illərin kəndini və adamlarını təsvir edir, «Gözü işığa düşmüş adam» əllinci illərin sonları - altmışıncı illərin əvvəllərini gözələrimizin önünə gətirir. Yetmişinci - səksəninci illərin kəndi də Seyranın bir çox hekayələrinin və povestlərinin mövzusuna çevrilir. Dördüncüsü; Seyran Səxavət adətən öz hekayə, povest və romanlarında cəmiyyət hadisələrinə dar, lokal bir məkandan qiymət verməyə çalışır, sanki hadisələr və insan xarakterləri bir prizmadan işıqlandırılır. Ancaq burada «dar» sözü nisbi mənə daşıyır, çünki S.Səxavət dar və xırda məkanı BÖYÜK MƏKANın bir parçası kimi ümumiləşdirə bilir. Məsələn, onun «Sanatoriya» povestində belə bir fikirlə qarşılaşırsan: «Elə dünyanın özü də sanatoriya kimi bir şeydir. Əməlli-başlı fikirləşəndə görürsən ki, dünya xəstəxanaya oxşayır. Lap dərindən fikirləşəndə görürsən ki, dünya qəbiristanlığa da...» Beşincisi; «Seyran Səxavət yumoru çox sevir, elə bir nəsr əsəri yoxdur ki, oraya yumor damcılanmasın. Təkcə obrazların danışq tərzində yox, həm də hərəkətlərində, davranışlarında bu yumor hiss ediləcək dərəcədə güclüdür. Amma yumorun onun nəsrində lağlağıya çevrilmək qorxusu da yox... Altıncısı; Seyran Səxavətin qəhrəmanlarının heç biri sovet ədəbiyyatının «müsbət qəhrəmanları»na oxşamır. Əksinə, o, bəlkə də «müsbət qəhrəmanlar»a parodiya səviyyəsində qələmə alınan obrazlara daha çox meyillidir.

Ən çox yadda qalan hekayələri bunlardır: «Çayçı Rəşid», «Paravozsürən», «Bioloqun yazı masası», «Yüz ilin kişisi», «Bir kisə kartof», «Madonnanın əri Fərəməz kişi», «Qaçay müəllim», «Boynu əyri kişi», «İt intervüsü», «Cəhənnəm». Povestlərindən «Ağrı», «Sanatoriya», «Qızıl təşt», «Ocaq daşı», «Dar köynək», «Gözü işığa düşmüş adam», «Qapıların o üzündə qalan dünya», romanlarından «Daş evlər», «Nekroloq», «Yəhudi əlifbası», «Qaçhaqaç» onu gerçəkliyin, yaşadığımız dövrlərin, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin, mənəvi münasibətlərin bədii təşrihi kimi tanımağa yetərlidir.

Seyran Səxavətin nəsr əsərlərində bir təmiz, işıqlı, necə deyirlər, ürəkaçan lövhələr, bir də «Nekroloq» romanında, «Qızıl təşt» povestində, «İt intervüsü», «Cəhənnəm», «Boynu əyri kişi» hekayələrində olduğu kimi qara, tünd lövhələr görürsən. Onun «Qızıl təşt» povesti 70-80-ci illər Azərbaycan gerçəkliyinin tragik notları üzərində qurulmuşdur. «Boynu əyri kişi» və «Cəhənnəm» hekayələri isə, yaşadığımız həyata böhtan deyil, keçirdiyimiz ağır-acıların inikasıdır. Jurnalistlə söhbətində Boynu Əyri Kişi belə bir fikir irəli sürür ki, «Xalqımızı yetkin, əxlaqlı, mədəni xalqlar cərgəsinə çıxarmaq üçün gecikmədən dövlət səviyyəsində yer üzündə

analoqu olmayan bir institut yaratmaq lazımdır. Sonra isə, genetik seçim yolu ilə təzə doğulmuş körpələri - oğlan və qızları bu mühitdən uzaqlaşdırıb tam ayırmaq, bir millət kimi hər şeyi təzədən başlamaq lazımdır». Ancaq bu maksimalizmlə yaşayan Boynu Əyri Kişi labüd ölüm ərəfəsi çox çətin bir dilemma qarşısında qalır: «Stolun siyirtməsində altı il bundan qabaq ölmüş əmək kitabçası əlinə keçdi, vərəqlədi, gördü ki, on altı yaşından işləyir. Əmək kitabçasının boş vərəqində diyircəkli qələmlə Mürdəşirin, Qəbirqazanın, Mollanın, qırx gün ərzində urvatsız bir adam üçün verilən ehşanın pullarını dəqiq hesabladı və onun aləmində çox fantastik bir rəqəm alındı. Bədəni buza döndü. Fikirləşdi ki, yaşamaqla ölmək arasında o qədər də böyük bir fərq yoxdur.

...Boynu Əyri Kişi qalxıb pəncərəyə yaxınlaşdı, pəncərəsini payızın üzünə açdı. Çiskinləyirdi. Payızdan utanmasaydı, var gücü ilə qışqırırdı: «-Yaşasın Azərbaycan xalqı!!!»

Məncə, S.Səxavətin «Nekroloq» romanı onun şah əsəridir. Romanda çağdaş Azərbaycan mənzərəsi əks olunub. Mənzərə bütöv və genişdir, cəmiyyətin bütün zümrələrini əhatə edir: çadırlarda yaşayan və cəhənnəm həyatı keçirən (söhbət 90-cı illərdən gedir-V.Y.) soydaşlarımızdan tutmuş, nəhəng maliyyə fırladaqları ilə məşğul olan mafioz qruplara qədər. Romanda sanki zaman anlayışı da şərtidir. Əsərdə təsvir olunan Məkan da bizə tanışdır: «Buraların ərazisi indikindən qat-qat böyük olub: əvvəl qeyri-bərabər şəkildə iki bölüblər - Quzeyə və Günəyə. Qonşular bölüşdürüb, alışma ələyiblər, «uf» da deməyiblər, dillənmemişik, ufuldamamış, ağrımamış, ağrıya bilməmişik, çünki sağlam can ağrıyır... Ölmüş adamı şaqqalasan da, xəbəri olmaz - öldü. İki yerə bölünəndən sonra da ağılları başına gəlməyib, elə yeyib yatıblar, düşməni süfrələrinin başına keçiriblər, düşmən də düşmənciliyini ələyib, girib bunların qılığına ki, bəs, qardaş. Elə o vaxtdan da evləri yıxıldı, düşmən üstlərinə ayaq açdı: xanlıqlar, mahallar, kəndlər asta-asta əldən getdi. Torpağı torba ilə daşındı. Dedilər: «bir torba torpaq nədi ki...» Bilmədilər ki, bir torba torpağı, göylər kişnəyib, buludlar ağlayanda, qərib eldə canını tapşıran qəribin gözüne tökmək olar. Hardan biləydilər». Deməli, məkan məlumdur, söhbət məmləkətimizdəki məlum olaylardan gedir. Ancaq Seyran Səxavət romanda konkret olaraq kiməsə işarə eləmir, son iyirmi - iyirmi beş ilin ictimai-siyasi hadisələrinin iştirakçıları da nəzərə çarpmır. Ustalıq elə bundadır. Amma lövhələr nə qədər real və tanışdır. Soydaşlarımızın bir vaxtlar zillətlə ömür sürdüüyü çadır həyatı, işsizliyin barometri olan «Qul bazarı» və böyük varidat sahibi olanların kefi məclisləri...Romanda böyük bir xəstəxana təsvir olunur. Əslində, bu, adi xəstəxana deyil, məmləkətin xəstə tərəfidir. «Xəstəxana xəstə idi. Soyuqdan ölümlərin də dişi-dişinə dəyirdi». Bu əsərdə də Seyran Səxavət «Sanatoriya» povestindəki priyomdan istifadə edir. Məmləkətlə Xəstəxananın, məmləkətin adamlarıyla xəstələrin bir-birindən fərqi yoxdur.

O, təsvirlərində tünd boyalardan çəkinməyən yazıçıdır. Qrotesk onun tək-cə çox sevdiyi bədii təsvir üsullarından biri deyil, həm də yaradıcılığının üslubi məqamlarından biridir. «Nekroloq» romanı bu mənada qrotesk-romana da adlandırıla bilər. «Nekroloq» adı özü də qroteskdir. Çünki romanda bir adamın yox, bir xalqın faciəsindən söhbət gedir.

Bəs, bu xalq niyə ölür? Dünyanın bu xalqın ölümündən xəbəri varmı? Birinci suala romanda süjetin öz inkişafından, hadisələrin gərginliyindən doğan kəskin kolliziyaların qabarıqlaşdırılması ilə cavab tapmaq olar. Düşüncədə baş verən partlayışlar, insanların insan ola bilməməsindən doğan faciələr bir küll halında romana dacil olur, həyat öz axarını

dəyişdirir. Şəhərə əvvəlcə həzin meh əsir, sonra güclü külək başlayır, sonra isə bu külək qasırğaya çevrilir. «Bu güclü sel bəzi zirzəmilərdəki əyyaşların, fahişələrin və iş adamlarının meyidlərini vurub küçəyə çıxarmışdı... Bu şəhərdə yaşayanların hamısı ölüm qorxusunu yaşadı, hamının yadına düşdü ki, dünyada ölüm də var». Yazıçı bu vahiməli gecənin fonunda iki səhnə təqdim edir-biri şam səhnəsidir. Körpə bir qız təkqollu gənc atasının sinəsinə qısılmışdı. Ölmək istəmir bu qız. Şam yandırırılar və birdən hamı görür ki, şam ağlayır.» Onun göz yaşları işıq saçdı. Bütün şəhər şam yandırmışdı-ancaq bu şamlar məbədlərdə yandırılan şamlara daha çox oxşayırdı». Başqa bir lövhə: «Qasırğa öz yuvasına çəkiləndən sonra Diribaş əl fanarını götürüb aşağı düşür, küçədə selin gətirdiyi və qoyub getdiyi nə varsa yığışdırmağa başlayır, meyidlərin ciblərini, sumkalarını gəzir. Axırda «işığı kök qadının üstünə saldı, sonra da qalstuklu kök kişinin. «Bəlkə, bunlar ər-arvad imiş... Bacı-qardaş da ola bilərlər...» Kök qadının yanına gəldi, dizini qadının enli buduna qoyub üzüyü çıxarmaq istədi, xeyli əlləşdi, «zəhrimara qalsın». İstədi çıxıb getsin, tamah qoymadı, onu qadına tərəf itələdi.

-Oğraş, bir də bu şəhərə nə vaxt sel gələcək?». Doğrudan da lap cəhənnəmi xatırladan bir səhnədir, qrotesk həddini aşır burada. Amma bütün bunlar reallığa işarədir.

«Bu çadır şəhərciyində nə toy olmuşdu, nə də yas. Dörd nəfər çiyində kiçik bir tabut aparırdı. Gənc ata, qardaşı, atası və bir başqası. Burda məskunlaşanlar bir kəndin, bir şəhərin də binövrəsinə daş qoya bilərdilər-lakin onlar qəbristanlıq binövrəsi qoyurdular və bu binövrəyə qoyulacaq ilk daş -körpə cənazəsi indii onların çiyində idi... Tabutun dalınca bir dəstə çolaq gedirdi. Adamı vahimə basırdı və vahimə basdıqca adama elə gəlirdi ki, bu gedən elə Xalqdı».

Beləcə, romanda kədərli və hüznü səhnələr bir-birini əvəz edir. S.Səxavət çadır şəhərciyində adiliyə çevrilmiş vərdisləri, yaşayış tərzini daha qabarıq vermək üçün, ən başlıcası isə bu vərdişin və psixolociyanın gələcəkdə daha qorxulu bəlaya çevrilməməsi üçün bədii sözün bu çalarına üz tutur. İndi məmləkətimizdə çadır şəhərcikləri yoxdu, amma Seyranın romanı o illərin acınacaqlı mənzərələrini bizə unutdurmayacaq dərəcədə əhəmiyyətlidir, bədii bir sənəddir. Uydurma deyil.

Seyran Səxavəti elmi-tənqidi fikrimizdə «altmışıncılar» adlandırdığımız ədəbi nəslin ardıcılı kimi səciyyələndirirlər. Təbii ki, davam təkrar deyildir. «Yeni Azərbaycan nəsrinə» dünya ədəbi prosesində başlanan bu hərəkətin Azərbaycan nəsrindəki özünəməxsus, milli səciyyəli inikası idi. «Yeni Azərbaycan nəsrinə»nin ən istedadlı nümayəndələrindən olan Anarın «Nəsrin fəzası» məqaləsinin sonluğunu xatırlayıram. Anar öz ədəbi nəslə (Y.Səmədoğlu, İ.Hüseynov, Elçin, İ.Məlikzadə, M. və R.İbrahimbəyov qardaşları, Ə.Əylisli) haqqında, onların nəsrinə barədə çox səmimi elmi-publisistik söhbətini beləcə tamamlayır: «Əlbəttə, Azərbaycan yazıçılarının son nəslə - Vaqif Nəsimi, Mövlud Süleymanlı, Ramiz Rövşən, Şahmar, Afaq Məsud, B.Vəziroğlu, M.Oruc, S.Səxavət, Natiq Rəsulzadə və onlardan da gənc olan Saday Budaqlı kimi orijinal nasirlər haqqında söhbət bu məqalənin hüdudlarından kənarda qaldı». Deməli, Anar sonrakı ədəbi nəslə də «Yeni Azərbaycan nəsrinə»nin sıralarında görür. Bu, təsadüfi deyil. «Altmışıncılar»ın başqa bir istedadlı nümayəndəsi Elçin isə 1983-cü ildə «Literaturnaya uşba» jurnalının oxucularına Seyran Səxavətin «Madonnanın əri Fəriməz kişi» hekayəsi haqqında səmimiyyətlə söz açmış, onun bir nasir kimi özünəməxsusluğunu qeyd etmişdi.

Elçinin təqdir etdiyi «Madonnanın əri Fərəməz kişi» hekayəsi adi insandan dolğun xarakter yaratmağın uğurlu nümunəsidir. Bu hekayədə Mirzə Cəlil və Haqverdiyevdən gələn işıqlı bir yumor var. Müəllif Fərəməz kişinin - heç kimə ziyanı dəyməyən, heç kimdən təmənnası olmayan bu gülməli, məzəli insanın, sadəcə, hərəkətlərini izləyir və izlədikcə də onun qəribə hərəkətləri arxasında bir saflıq, bir təmizlik görür. Yox, Fərəməz kişi faciəli qəhrəman deyil, əksinə, komikdir. Bir səciyyəvi detal: «Kənd arvadlarının çoxusu Fərəməz kişini kişi hesab eləmirdilər, ondan utanıb-çəkinmirdilər. Çünki Fərəməz kişi onların «məclislərinin» daimi iştirakçısı idi. Fərəməz kişi bulaq başında saatlarla arvadlara nağıl danışır, bəzən də nağıldan kənara çıxıb ağzına gələni uydururdu. Fərəməz kişi müharibədə də poçtalyon olub. Ona elə gəlirdi ki, savad məsələsində kənddə heç kəs onun qabağına çıxıb bilməz. Kənddə göstərilən kinofilmlərin hamısına baxırdı». Sonra yazıçı onun ölümünü təsvir edir. Bu qəfil ölüm hamını çaşdırır və beləliklə, kənd camaatının adət etdiyi bir adam onları tərk edir, hamı məyus olur. «Fərəməz kişi günbatan vaxtı canın tapşırırmışdı. Dəfnə sabaha saxladılar. O gecə səhərə kimi arvadlar bardaşqurma oturub Fərəməz kişinin üstündə ağlayıb ağladılar».

Seyranın «Qapıların o üzündə qalan dünya» hekayəsində də gülməli əhvalatlar çoxdu, amma bu gülməli əhvalatların qəhrəmanları həm də daxili drammatizmi və fəci məqamları ilə də seçilir. «Gülal üç gün idi Bakıya gəlmişdi ki, uşaqlarına bazarlıq eləsin. Dağdan gəlmiş adamın avqustun axırlarında şəhərin istisində nəfəsi tənghi yirdi. Onun əlli yaşı vardı, ömründə ikinci dəfə idi ki, Bakıya gəlmişdi - birinci dəfə onu Bakıya qaynı gətirmişdi, onda Gülalının otuz yaşı vardı». Belə bir başlanğıc lap Mirzə Cəlilin hekayələrindəki ilk cümlələri xatırladır. Seyran Mirzə Cəlildən, Haqverdiyevdən ədəbi dərslər alıb, özünü yaxşı bir tələbə kimi göstərə bilib. Amma öz yolu var və S.Səxavət nə yazıbsa, özü olub, öz cümlələri, öz təhkiyə tərzə və öz qəhrəmanları...

Bu Gülal kişi bütün kəndçi avamlığıyla, şəhər mühitində düşdü-yü komik, gülməli vəziyyətləri ilə, həddindən artıq təbiiliyi və sanki alınmış sadələşmə ilə oxucunu elə hey güldürür. Amma bu gülüşün arxasında Çarli Çaplin təmizliyi durur (müqayisə yerinə düşməsə də). Çünki Gülal kənddən gətirdiyi o təmizliyi, o saflığı Fatikin, Firanın da həyatına çiləyə bilir.

Dünyanın işıqlı və qaranlıq lövhələrini təsvir edən Seyran Səxavət yaşadığı ədəbi mühitə də elə o rəqəsdən baxır. «Qaçhaqaç» romanı son əlli ilin Azərbaycan ədəbi mühitini Seyranın gözləriylə bizə göstərir. Yalan demir, yalan oxumur o gözlər. Və biz yazıçı Seyranı bir insan kimi - bu dünyanın əzabını da, sevincini də, kədərini, ağrısını və fərəhini yaşayan Seyran Səxavəti olduğu kimi görürük.

«Qaçhaqaç» romanının sonu (söhbət ikinci kitabın birinci hissəsindən gedir-V.Y.) S.Səxavətin «Nekroloq» romanına görə Yazıçılar Birliyinin «Yusif Səmədoğlu adına ilin ən yaxşı romanı» mükafatını alması səhnəsi ilə bitir. «Anar Yazıçılar Birliyində bu mükafatı mənə təqdim eləyəndə elə bildim ki, Yusif Səmədoğlunun əlindən aldım».

Bu, istedadlı bir Azərbaycan yazıçısının ustad bir sənətkara - Yusif Səmədoğluya böyük ehtiramının ifadəsidir. Seyran Səxavət öz milli ədəbi kökünə son dərəcə sədaqətli bir yazıçıdır və oxuculara məsləhət görərdim ki, bu romanı («Qaçhaqaç») oxusunlar, Seyran Səxavəti və ədəbi dünyamızı onun gözləriylə seyr eləsinlər...

Vaqif YUSİFLİ

KEÇMİŞƏ DƏYİB QAYIDAQ?

Kifayət qədər poetik gücə, duyuma malik bir şairin - Seyran Səxavətin nəsrə - prozaya keçidi çoxlarına qəribə gəldi. Amma mənəm üçün təbii idi. Çünki onda dünyanı geniş formatda görmək, insanlarla ünsiyyət qurmaq, xarakteri adi adamdan seçmək fitri keyfiyyət idi. Ətrafındakı adamların görünməyən tərəflərini - Nazim Hikmətin diliylə desək, "insan mənzərələrini" görmək bacarığı vergidir. Yazıçı kimə deyilir? O adama yox ki həyatı olduğu kimi qələmə alır! Yazıçı o sənətkara deyilir ki, həyat, insan, onun anlamı necə olmalıdır - sualına cavab verir. O, öz dünyasını yaradır - xarakterləriylə, obrazlarıylə, xəyali aləmiylə. Bunun üçün isə, zəngin həyat təcrübəsi, müşahidə qabiliyyəti, insan xarakterindəki təzadlı məqamları açmağı, qabartmağı bacarasan gərəkdir!

Seyran Səxavət "həyat məktəbinin" bu təcrübəsinə yiyələndiyinə görə seçildi, bəyənilir.

Seyran Səxavətin hekayələrinin, povestlərinin, romanlarının, pyeslərinin dili sıqallı deyil, obrazları, xarakterləri coddur. Kifayət qədər coddur. Özünə oxşayır. Bunun müqabilində təbiidir, insanidir, seçiləndir və yaşanırdır ...

Mən ədəbi tənqidin funksiyasını daşımaq fikrində olmadığımı görə onun sənətkarlıq keyfiyyətlərinə, məziyyətlərinin geniş şərhinə varmıram. Şübhəsiz ki, bu məziyyətləri mənə də söyləyəcəklər; daha geniş, daha ətraflı anlamda. Ona görə də mən bir sıra başqa məqamlardan, bir para başqa mətləblərdən, əminəm ki, çoxlarına məlum olmayan şeylərdən danışmaq istəyirəm...

Seyran Səxavət ən acı həqiqəti deməyi bacaran adamdır. Və eyni dərəcədə cavabı eşitməyə də hazırdır. Və maraqlıdır ki, o, bundan incimir. Çünki səmimi dediyini səmimi də qəbul eləyir...

Seyran Səxavətin həyat yolu "qırmızı xalçanın" üstündən keçib getməyib. Bu yol kifayət qədər sərt, bəzən də amansız olub. Mən həmişə ona xitabən şeirlər yazmışam. Və bunun da əsaslı, insani səbəbləri olub, var və olacaq. Mən ona üz tutub:

**Nə var,
Nə var bu dünyada
Uşaqlardan savayı?
Nə var,
Nə var bu dünyada
Uşaqlardan o yanda?**

- deyəndə, onun keçirdiyi, yaşadığı dərdin ağrısını yaşamışam. Bizim nəslin qələm əhlinin heç biri ömrünün oğlan çağında övlad faciəsi yaşamayıb. Bunu yaşamağın nə olduğunu təsəvvür etmək belə çətindir! Və yaxud, mənəm ona "Hara gedim?" şeirimdə müraciətim dəhşətli bir həsrətdən doğub:

**Bəlkə?.. Bəlkə Qarabağa?
Hə, Səxavət? Hə, Seyran?
Varaq gedək! -
Silahla tək!
Kim öləcək biz getməsək?**

**Payızdı da...
Qabaqdan da qış gəlir.
Gedək görək
Qar düşübmü Qarabağa?
Yaz əkini, payız şumu...
Gübrə gerek torpağa.
Bəlkə gedək?
Çətin olmaz orda ölmək!..**

Bu misraların arxasında baba yurdu Yağlıvəndin tənha komasından Qarabağa boylanmaq var. Kimsəsiz qalmış ata-ana yurdunun kədəri var. Üstünü, cığırını ot basmış, gözü yola uzanan, vağam olan ata-ana qəbirlərinin həsrəti var. Çay qırağında tikilmiş yarımçıq evin ağısı var. Vətən, el-oba həsrətinə tab gətirə bilməyən, çox gənc yaşında dünyasını dəyişmiş qardaşlarının - Xanların, Fəxrəddinin, ən yaxın qohum-əqrabanın, dostların ruhu var... İndi yaşa görüm, necə yaşayırsan?!

Qarabağ faciəsi közərən dərdimizdir. Amma bu dərdə bir köynək daha yaxın olan Seyran Səxavət də var.

Həyat ona istəmədiyi belə bir yaşantı, təcrübə verib. Yazıçını yazıçı edən, hətta dözülməz ağır olsa belə, təcrübə - fakt, material, hadisə, insan taleləri deməkdir. Belə bir həyat materialına malik olan yazıçının nələr yazı biləcəyini təsəvvürə gətirə bilərsinizmi? Ona görə onun qələmə aldığı hadisələr, yaratdığı obrazlar sərt, dramatikdir və aşırı dərəcədə təbiidir, insandır. Nə isə... Bir yandan da on illərlə özge qapılarında yaşanan ailə həyatı, işsizlik qayğıları, maddi sıxıntılar...

Seyran dərdini yaşamağı bacaran nikbin adamdır. Adətən, adamları ayıran şeylər daha çox olur, nəinki birləşdirən. Xoşbəxtlikdən, bizi birləşdirən şeylər çoxdur. Ömrün təxminən əlli ili birgə yaşanıb. O, mənim ən gözəl günlərimin, eləcə də çətin vaxtlarımın sirdəşidir. İstər şəxsi, istərsə də ailə həyatımızda yaşantılarımızı xatırlamaq xoşdur. Seyranın çox qəribə yumor hissi var. Amma hər adam onu görmək iqtidarında deyil. Bunun üçün bir köynək yaxın olasan gerek ona!.. Başımıza gələn məzəli əhvalatları saydıqca saymaq olar. Və hər dəfə görüşəndə biz onları məmnuniyyətlə xatırlayırıq. Ən qəribəsi də budur ki, 70 yaşı haqlasa da, yaddaşımızda sıx sarışın saçlı, mavi kostyumlu Seyran qalıb. Gözəl günlərimizin bu portreti, yəqin ki, heç vaxt dəyişməyəcək...

Ömür yaşandıqca insanın özünə sualları artır. Onlardan biri də "Hara gedim" sualıdır. Deyəsən, axı, mən bu sualın cavabını tapmışam?! Getməyə yerim var.

Gözlə, 70 illiyini bir yerdə keçirək. Gedib keçmişə dəyib qayıdaq. Axı, bizim "sındırmağa qozumuz, cırmağa bezimiz" var!

Nə deyirsən, Seyran? Gedək?

Camal YUSİFZADƏ

Seyran SƏXAVƏT:

ALLAH İSTƏSƏ...

Deyəsən, öz həyatımdan bəhs eləyən bu romanın birinci hissəsinin sonuna yaxın, təxminən belə bir cümlə var idi ki, saniyələr dəqiqələri, dəqiqələr saatları, saatlar günləri, günlər ayları, aylar illəri, illər də əsrləri doğurdu - bu, Zamanın döl kampaniyası idi. Belə bir fikir də yadıma düşür ki, dəqiqənin, saatın, günün, ayın, ilin, əsrin bütün ağırlığı saniyənin üstünə düşür, çünki saniyə ana bətninə düşən toxum kimidir - Aləmin bətnində - sonra bu toxum Zamanı əmizdirir...

Bu gün də saniyədir, Zamanı əmizdirir...

Zaman ağzını marçıldada-marçıldada saniyəni əmdikcə onun cəvcilərindən, çənəsindən süzülən süd dəqiqənin, saatın, günün, ayın, ilin, əsrin üstünə tökülürdü...

Dəqiqə, saat, gün, ay, il, əsr Zamanın yaxasıdı və Zamanın yaxasından süd iyi gəlirdi... Bəşəriyyət Zamanın yaxasından gələn süd qoxusu ilə nəfəs aldıqca gözlərinə işıq gəlirdi; bu işıq Dünyanın qaranlığına qənim kəsilirdi - qənim olurdu, Allah adama qənim olan kimi.

Yağış yağırdı. Bu yağış Yazın nəfəsindən yağırdı, yağdıqca da Yer üzü tumurcuqlayırdı, çiçəkləyirdi, tumarlanırdı. Sonra yağış kəsirdi, sonra Günəşin qəhqəqəsi bütün Dünyanı başına götürürdü.

Yağış yağırdı - saniyələrin yağışı. Saniyələrin yağışı Zamanın yaxasına yağıb süd qoxusuna qarışırdı. Yer üzünü tumurcuqlandıran, çiçəkləndirən, tumarlayan yağış da, Günəşin qəhqəqəsi də bu yağışın içindədir - saniyə yağışının...

Hava haqqında məlumat:

- Zamanın yaxasına yağan yağış bir saniyə də ara verməyərək yağacaq, yağacaq, yağacaq!..

Bu yağışın bir damcısı da mənimdi...

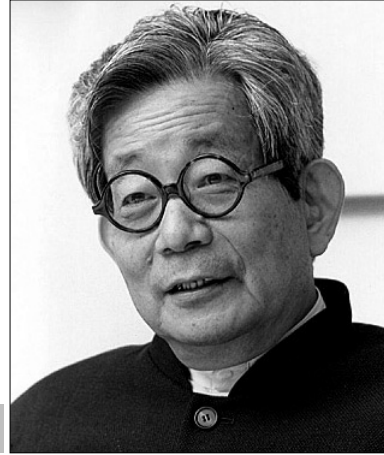
Bəsimdi...

“Qaçhaqaç” romanından.

◆ Yeni tərcümələr

Kenzaburo OE

NÜVƏ ƏSRİNİN MEŞƏ GÜŞƏNİŞİNİ



◆ *Novella*

“Azadlıq” axtarışına düşərək meşənin sakitliyindən ayrıldın, şəhərləri dolaşdın, əyalətləri, paytaxtları gəzdin, sonra da Afrikaya gedib çıxdın. Nə oldu bəs? Tapa bildin onu? “Azadlığı” deyirəm? Mən özüm də “azadlıq” axtarıram, düzdür, dünyanı gəzib-dolaşmıram - sən kimi Afrikaya getməsəm də, təxminən, elə ora oxşar bir yerdə yaşayıram, gözdən uzaq bir meşənin vadisində. Bir də ki, bütün ömrüm boyu axtardıqlarımdan nəticə çıxarmalı olsam, bircə şey çıxar ortalığa - “azadlıq”. Mən bunu bu yaxınlarda dərk etmişəm, indi də hər gün buna daha çox inanıram. Yəqin, sənə qərribə görünər: nə oldu ki, mən də birdən-birə “azadlıq”dan dəm vurmağa başladım?! Çox güman ki, sən hələ məhz onu axtardığını tam dərk etməmişən. Axı, “azadlıq” konkret, maddi bir şey deyil: ona əlinlə toxuna bilməzsən, nə qədər ki, şüurun sakitlik tapmayıb, axtardıqca, ürəyində ona qarşı tükənməz bir ehtiyac hiss edəcəksən.

Bax, elə məhz sən özün, bədbəxt, dilsiz-ağızsız adam, seyr etdiyin televiziya filmlərinin bir neçə kadrına baxıb həvəslənmişdin, o zaman məni də inandırma bildin ki, “azadlıq” axtarışına düşməyim həyatımın ayrılmaz bir hissəsinə çevrilib, varlığimdakı “mən” kiçik zövqlərin sonsuz sıralanması kimi özündəki narazılıqla, qəzəblə, qorxu və ümidlə birlikdə ruhuma kök salıb və son nəticədə bu hisslər məni ancaq alçaldıb, lakin bütün bunlara baxmayaraq, daima “azadlıq” axtarışına düşmək hissi məni özünə cəlb edir.

Yəqin ki, sən özün də bu filmi görməmişən, bəlkə, heç həmin filmin personajlarından biri olduğunu da bilmirsən və, yəqin ki, sənə tuşlanan obyektivdən də xəbərin yoxdur, mən isə o filmə rəngli (!) televizorda baxdım, bizim dərədəki meşəliyin sahibinin evində - filmi də gördüm, elə səni də. Ekranı baxdım və tam əmin oldum ki, qaçaqlıq səni çıxılmaz bir dalana dirəyib.

Hə, bu, “Afrikada aktiv fəaliyyət göstərən yaponlar” adlı xüsusi informasiya verilişi idi. Ha-ha, Afrikada aktiv fəaliyyət göstərən yaponlar ha!

Qaldığınız düşərgə quru ciğirlərlə aşağı doğru uzanırdı. Çox güman ki, yağış mövsümündə oralar çay yatağına çevrilir. Şərhcinin dediyinə görə, oralar haradasa Keniya ilə Uqandanın sərhədinə yaxın bir yerdə imiş. Televizorun ekranında bir dəvəquşu balası peyda oldu, dimdiyi ilə oradakı

yeşiyi eşələyirdi; sanki içinə girmək istəyirdi. Yaxınlıqda termit yuvası görünürdü. Yerli əhali ilə yaponlar iki ayrı qrup şəklində dayanmışdılar. Hiss olunurdu ki, hər iki dəstə bir az əvvəl nahar edib. Üzlərindən oxunurdu ki, qısa naharsonrası fasilədən sonra onları ağır iş gözləyir. Birdən sən peyda oldun. İldırım sürəti ilə termit yuvasının kölgəsindən sıyrılıb kolluğa tərəf getdin, əlində iri tor var idi, qəfildən yerə çökdün, əlindəki toru bir kənara atıb əllərlə üzünü tutdun. Kəpənək uçub getdi, səni isə, deyəsən, əyri budaqlar dalaşmışdı, gözlərini, daha doğrusu, sağlam gözünü dalaşmışdı. O biri gözün onsuz da, demək olar ki, görmür və sən də, təbii olaraq, sağlam gözünü qiymətli bir şey kimi qoruyursan. Yəqin, sən bu nöqsanını gizlətmisən, yoxsa belə bir qüsurla heç kəs səni Afrikaya ezam olunmuş yerli fauna ovunu həyata keçirən dəstəyə götürməzdi. Bədbəxt! Sən dəridən-qabıqdan çıxırsan, başqaları nahar edib dincələndə sən özünü işə vurursan ki, heç kəs sənə korluğunu hiss etməsin, onlara nə var ki, xəbər tutsalar, səni iti qovan kimi qovarlar.

Sonra da belə bir kadr göstərdilər: dəstəniz kiçik paroxodla Nil çayını üzüb Aralıq dənizinə çıxır. Sudan begemot başları çıxır, ətrafda nil kələmləri üzüşür. Kinoobyektiv ekspedisiyanın yalandan xoşbəxtlik oynayan üzvlərinin simalarından sürüşərək sənə doğru yönəldi və bir-neçə saniyə səni göstərdi. Sən tənhalığa çəkilərək paraxodun arxa tərəfində yeşiyin üstündə əyləşmişdin, xəyalların səni öz ağışına almışdı. Günəş hər tərəfi yandırır, sənə başını örtməmişən, güman ki, sarğıların buna mane olur - sənə bütün sifətin tənziqlə sarınıb. Bircə gözlərin görünür - ağ parça üzərində görünən qara güllə izləri kimi. Sən necə də arıq, cılız, qaraqabaq görünürsən! Qaxac balıq kimi quru və cansız. Səndə sonsuz məyusluqdan və yorğunluqdan başqa heç nə hiss olunmur. Sənə bu hisslərin hətta televizorun ekranından belə aydın görünür. Açığını deyim ki, sənə baxmaq bir o qədər də ürəkaçan deyildi. Mən özümdən soruşdum: "Görəsən, ona nə olub? Görəsən, onun öz xoşu ilə Afrikanın ucqarlarına qədər gedib çıxan adamın, bu qədər yorğun, fiziki və mənəvi cəhətdən düşkün görünən, simasında itaətkarlıqdan, ürək ağrısından başqa heç nə oxunmayan adamın - ağır ruhi sirtintılarına səbəb nədir?" Və öz-özümə dedim: "O, "azadlıq" axtarırdı." Daha sonra özüm barədə fikirləşdim və tam aydın şəkildə özümü dərk etdim: niyə mən - budda məbədinin gənc və hörmətli kahini ərinə xəyanət edib, sevgilisinə qoşulub qaçan, illər sonra yaşlanaraq, iki qızla - sevgilisinin qızları ilə geri qayıdan qadının ərinin komik personajını oynamağa razılıq verdim və bu rüsvayçı hadisədən sonra məbəddən qovuldum, amma vadini tərk etmədim, keçmiş quşçuluq fermasının yerində qalan komanın xarabalığına sığındım. Bəli, mən hər şeyin niyə başqa cür deyil, məhz belə olduğunu dərk etdim - mən özüm də "azadlıq" axtarırdım.

Bax, onda, fikirlərimi sənə bölüşməyi qərara aldım. Bu illər ərzində keçirdiyim hissləri sənə danışmaq istədim, yalnız sənə, baxmayaraq ki, sənə sağ-salamat olmağına, Afrikadan uğurla geri qayıtmağına, səni dünyanın harasında olmağından asılı olmayaraq, sıxıb dalana dirəyən narazılığın mənəgənəsindən çıxıb-çıxmadığına, ən başlıcası isə özündən ayrılmağına əmin olmasam belə, danışmaq istədim. Ona görə məhz sənə danışmaq istədim ki, əgər sən sağ qalıb vətənə qayıda bilmisənsə, özünün bütün fiziki qüsurlarına qalib gələ bilmisənsə və hətta yandırıcı tropik istilərində canını qoruyub piylənməyi bacarmısa belə, fərqi yoxdur, çünki mənim "azadlıq" adlandırdığım şey sənə axtardığın deyil və bundan sonra sənə ömrünün sonuna qədər də mən elə bu qənaətdə olacağam. İnan mənə, bu, həqiqətən də, belədir.

Axı, mən kahin idim və peşəkar keyfiyyətləri özümdə daha da dərinləşdirmək istəyirdim, mənə kömək edənlər zəif yerimi tapır və bu zəif yerimdən daha möhkəm yapışırdılar, lap suluq salan dəmrov kimi ətrafıma yayılırdılar, ancaq bircə fərq var idi, dəmrov adamı bezdirir, mən isə insana müvəqqəti rahatlıq, xəyali qurtuluş bəxş edə bilirdim, bu yolla da dənizin dibinə batmaqda olanları xilas edərək suyun üzünə çıxarır və onlara imkan yaradırdım ki, bir udum təmiz hava ilə sevinəsinlər (bir sözlə, belə bir yardımdan sonra həmin adam daha da dərinliyə bata bilər).

Mən beləyəm. Sənin ağırılı yerinə gələndə isə, bu barədə həqiqəti tapmaqda sən özün mənə kömək etdin, özü də bir neçə saniyəli kinoskopun qarşısında peyda olduğun zaman, dəhşətli rənglərlə rəngləmiş həyatın içindən, bu ekzotik butaforların - nil kələmlərinin, termit yuvalarının və begemotların - arasından boylanaraq.

Beləliklə, "azadlıq" haqqında. Hələ bir il əvvəl, mənim yeni və qəfil dəyişməyimə qədər bu sözü - "azadlıq" sözünü nə sənin, nə də bizim vadinin digər sakinlərinin qarşısında dilimə belə gətirə bilməzdim.

Bəzən mənə deyirdilər ki, sir-sifətim yumurtaya oxşayır. Vaxtsiz ağaran saçlarımin rəngini gizlətmək üçün saçlarımi maşınla qırıxdırmışdım, sonra da qoca kirpiyə bənzədim. Ədəbli olduğum üçün bütün ömrüm boyu yumurta sifətimdə əbədi bir gülüş donub qalmışdı, hətta çal, maşınla qırılmış başım da alışıb yanırdı. İndi o barədə fikirləşəndə anlama bilmirəm ki, görəsən, belə olmağımı ancaq o zaman kəsiyində istəmişəm, yoxsa doğrudan da, anadan olduğum gündən belə olmuşam. Açığını deyim ki, bilmirəm. Son nəticədə, güman ki, bunların ikisi də eyni şeydir. Mən sifətimə bəzi kədər çalarları əlavə edən mütəmadi gülüşümlə yumşaq xasiyyətli bir adam təsiri bağışlamalı idim, hər an özünü qurban verməyə hazır olan bir adam. Doğrudan da, mənim bütün həyatım bizim dərənin və onun sakinlərinin əbədi, bitməyən qayğılarına özümü qurban verməklə ötüb keçib. Əgər mənim qapıma üz tutan kimsə məndən nəse kömək istəyibse, mən düşünmədən, bütün dəm-dəstgahımla onun köməyinə qaçmışam. Başqa sözlə desək, mən ancaq bizim dərə üçün yaşamışam, özümle tamamilə hesablaşmadan, şəxsi maraqlarıma vaxt ayırmadan, hətta ən xırda qayğılarıma belə məhəl qoymadan yaşamışam. Hər kəs öz iradəsi ilə mənim kimi hərəkət edə bilərdi. Mən sadəcə dözmürdüm və şərtsiz olaraq, bütün bunları qəbul etməklə kifayətlənmirdim, eyni zamanda tam səmimiyyətlə bizim vadinin hiyləgərlərinin və axmaqlarının rifahı üçün əlimdən gələni edirdim.

Görəsən, belə bir adamın rolunu oynayırdım, yoxsa bu, əcdadlarımdan mənə miras qalan xasiyyət idi? İndi isə mən o qənaətə gəlmişəm ki, sərbəst şəkildə vadi sakinlərindən asılılığımıza baxmayaraq, bəlkə də, bütövlükdə özümdən imtina etdiyim üçün elə o vadiyə borcluyam, çünki məhz elə o illərdə "azadlığa" can atırdım və deyə bilərəm ki, az qala, yarıya qədər ona nail də olmuşdum. Şəxsən özüm üçün heç bir şey istəmirdim, demək olar ki, öz şəxsi həyatımı hər tərəfdən hasara salmışdım və şəxsi arzularıma sanki mənim arzularımdan deyilmiş kimi son dərəcə etinasızlıqla yanaşırdım. Güman ki, elə buna görə də var-yoxumun son qəpiyinə qədər əlimdən çıxsa da, özümü təhqir edilmiş, unudulmuş hiss etmir, əksinə, hər şeyi təbii sayırdım. Mənim gülüşüm də elə buradan qaynaqlanırdı - sakit, aydın və dəyərli ki, əzabsız. Bu özü "azadlıq" deyil ki?

Yaxşı xatirimdədir, bizim kəndin əsəbi və acıqlı - elə o gün də əsəbini və acığını cilovlaya bilməyən - müəllimi bir dəfə tələb etdi ki, həqiqi mahiyyətimin onun üçün açım, çünki o, mənim səmimiyyətimə inanmırdı və elə bilirdi ki,

mən bu maskanın altında ustalıqla ehtirasımı, nifrətimi, qəzəbimi gizlədirəm. Mən ona cavab vermədim, adətim üzrə, sakitcə gülümsədim və içimə külək kimi dolan "azadlıq"dan başqa heç nə hiss etmədim. Düzdür, o vaxtlar mənim azadlıqla bağlı konkret bir arzum yox idi.

Müəllim yersiz atmacaları ilə məni bacardığı qədər tengə gətirə bildi. O ərəfələrdə müəllim həmkarına qoşulub gedən arvadım təzəcə geri qayıtmışdı - yəni dediyim odur ki, bu, lap çoxdan olub. Görünür, müəllim arvadımı əlimdən ala bildiyi üçün həmkarına qibtə edirdi və ona görə belə çılgınlıqla üstümə düşmüşdü. Nə olursa olsun, deməliyəm ki, o vaxtlar mən bütün vadi sakinlərinin gülüş hədəfinə, masqarasına, tənələrinə məruz qalmışdım. Başqa necə ola bilər ki, adamın arvadı onu tərk edərək, sevgilisinin yanına qaçır, sonra da qayıdır və əri də onu qəbul edir! Bir sözlə, bu mübahisəli hadisə ətrafımda mənə qarşı mərhəmət hissi oyatmağa başladı, mənim haqqımda birmənalı şəkildə yazıq, tamamilə zişansız, istənilən şəraitlə asanlıqla barışan adam fikri formalaşdı. Bundan əlavə, indi geriye boylananda mənə elə gəlir ki, bu məsələdə bircə məni zərər çəkən tərəf hesab etmək düz deyil. Hal-hazırda arvadım yenə mənimlə bir yerdə yaşayır və demək olar ki, mən hər gün buna görə onun hücumlarına məruz qalıram, o, bitməyən təbəssümümü görüb nifrətdən alışıb - yanaraq məni qəddarlıqda, sadəlövlükdə və riyakarlıqda günahlandırır - sözün qısa, oturub-durub təkidlə deyir ki, məşhur "azadlıq"ımın arxasınca qaçdıqca arvadımı da özümle birgə "azadlıq"ın qoynuna itələmişəm, bununla da ona iyrenc, miskin bir həyat bəxş etmişəm.

Bu fikirlərdə, az da olsa, həqiqət var, əslinə qalsa, şərait olduqca sadədir: mən arvadımı "azadlıq"a qoşmaq fikrində olmamışam və heç onun da mənim "azadlıq"ıma qarışmasını istəməmişəm. Arvadım heç vaxt öz xəyanətindən danışmır, o, buna (özü ilə məni nəzərdə tutaraq) "bizim xəyanətimiz" deyir və təbii ki, o, bu fikrində əlli faiz haqlıdır. Yeri gəlmişkən, bədbəxtliyin kökünün xəyanətdə olduğuna da əmin deyiləm, lap nəşə bir bədbəxtlik olubsa belə, bu, bizim ailə həyatımızda olub, xəyanət isə bu bədbəxtliyin məntiqi nəticəsi oldu. Bizim əhvalat - ailə həyatımız da, onun hansısa mərhələsini əhatə edən xəyanət də - çox bəsit bir məsələdir və xahiş edirəm ki, bunu biləsiniz. İstəyirəm, əvvəllər - xəyanətə qədər necə yaşadığımı və indiki - ya bizim hal-hazırkı yaşam tərzimizi dərk edən, ya da mənim hissələrimə müəyyən dərəcədə təsir göstərə bilən əxlaqsız qadının yenidən yanıma qayıtdığı vaxtdan sonrakı - həyatımı biləsən..

Sənə məlumdur ki, arvadım biz hələ evlənməzdən əvvəl, təzə tanış olduğumuz vaxtlarda necə görünürdü? Təssəvür et ki, ibtidai məktəbdə bədən tərbiyəsi müəllimi işləyən, son dərəcə sağlam və iri bədən quruluşlu, qarımış, çəkisi məndən on beş kiloqram ağır, boyu da iyirmi santimetr artıq olan qızı görəndə Sibirəki rus əsirliyindən qayıdan əsgərlərdən biri onu "sibirli əsgər qız" adlandırmışdı! Sağlamlıq və güc mücəssəməsi olan həmin o qız, biz tanış olana qədər, yəni düz iyirmi səkkiz il müddətində içində olan bütün ehtirasları boğa və bəkirəliyini qoruyub saxlaya bilmişdi. Həmin o bəkirəyi biz onunla bir yerdə, gənclik şövqü ilə, bir-birimizə olan sevgi münasibətləri ilə kəşf etdik, bunun üçün, bizim sevgi məşğələlərimiz üçün isə ibtidai məktəbin qarovulçu otağını seçdik. Bax, elə bu yerdə aydın oldu ki, (əslinə qalsa, bu onsuz da aydın idi) arvadımın yataq məsələləri ilə bağlı qəribə baxışları var və bu baxışlar hər hansı dini, tibbi nəzəriyyənin fəvqündə deyil. Bilirəm, ola bilər ki, cinsi həyata qeyri-normal yanaşma onda illərlə hissələrini boğmağa çalışdığı üçün belə fikir yaratmışdı və son nəticədə, onda əxlaq pozğunluğu və özünümüdafiə kimi anlaşılmaz rəftar formalaşdırmışdı.

Onun cinsi kompleksi iki əsas bənddən ibarət idi: 1) nəvazişin, öpüşün, qucaqlaşmanın bütün çalarları - bir sözlə, cinsi yaxınlıqdan əvvəlki hazırlıqdan biabırçı əxlaq pozğunluğuna qədər olan hissə, 2) qadına həzz verməyən, ağırlı bir yaxınlıq. Onun bu hisslərini evliliyimizin ilk günlərində, hətta deyərdim ki, lap ilk aylarında da başa düşmək mənə asan görünürdü və bu, təbii bir şey idi. Doğrudan da, yaşı keçmiş bir qız əks cinsin nümayəndəsi ilə cinsi yaxınlığın zövqünü haradan bilməli idi ki? Bəli, ilk dövrlərdəki narahatlıq və qorxu anlaşılandır. Amma bu elə ilk dövrlərdə də qalıb unudulursa, anlaşılan olur.

Ailə həyatımızın ilk ayları ötüb keçirdi - mən deyərdim ki, gərgin ailə həyatımızın, çünki bu keçmiş bədən tərbiyəsi müəllimi vaxtaşırı məndən ərlək vəzifəmi yerinə yetirməyimi tələb edirdi, həmişə də anlaşılmaz qayğı ilə yüklənmiş olurdu və öz qaydalarından imtina etməyə də hazırlaşmırdı. Axırda onun seksual çatışmazlığı əsl problemə çevrildi: bir tərəfdən, sevgi oyununda hər hansısa bir nəvazişi, zərifliyi inkar edir, digər tərəfdən də, ömründə kişi nəvazişi görməyən bir qadın üçün bütün bunların təbii olduğu anlaşılsa da - kişi ilə münasibətdən minimum məmnuniyyət duymaq, daha doğrusu, minimum məmnuniyyət duymaq yox, maksimum məmnuniyyətsizlik hiss etmək. Buna baxmayaraq, o, hər gecə məndən yaxınlıq tələb edirdi və mən birçə dəfə də olsa, onun planlı şəkildə qurduğu "ailə yaxınlığı"nı rədd edə bilmirdim. Mən qurbanı könüllü şəkildə başını edam baltasına doğru əyən cəllada oxşayırdım, digər tərəfdən isə, əzazil hökmdarın əlindən qaçıb otağın bir küncünə sığınmağa cürəti çatmayan qurban elə mən idim.

Sonra isə, belə dəhşətli gecələrin birində mən - cəllad və qurban, ona - cəlladıma və qurbanıma qarşı üsyan etdim. Əvvəlcə hər şey adi qaydada ötüb keçdi: o, çılpaq və qəzəbli baxışları ilə mənə baxdı, sonra da məni məzəmmət edərək üstümə kinlə dolu söyüşlər yağdırdı. Bax, onda mən - cəsarətsiz kahin, içindəki "azadlığa" qapılmış bir insan, sifətindəki dəyişməz təbəssümlə özünü ətraf aləmdən təcrid etmiş bir adam qəfildən partladım, səbəbini bilmədən partladım - ya arvadımın tiranlığı o gecə pik nöqtəyə çatdı, ya da mənim özümün səbrim daşdı, bilmirəm. Mən də onun kimi tam çılpaq vəziyyətdə yerimdən sıçradım - o gecə çox axmaq bir mənzərə var idi - və çığırdım:

-Əgər sən bu iyirmi səkkiz ildə heç kəslə yatağa girməmisənsə və indi də yataqda əlindən heç nə gəlmirsə, onda özünü zorla kişi yatağına dürtmə! Ya da özünə səni hərəkətə gətirə biləcək əfəlin birini tapıb vaxtını keçir.

Ertəsi gün arvadım öz keçmiş işinə qayıtdı və öz keçmiş işçisini, özündən yaşda bir neçə il cavan olan oğlanı yoldan çıxartmağa başladı. O, açıq-aşkar xəyanət edirdi və bir müddətdən sonra aşnası ilə kiçik əyalət şəhərlərindən birinə getdi. Bu üsulla mən "azadlığımı" müdafiə etdim və arvadımı özünün "azadlığı" ilə bağlı fikrin içinə atdım, o da bu "azadlıqdan" praktik şəkildə bəhrələndi.

Bəs, görəsən, nəyə görə o, yenidən mənim yanıma qayıtdı? Mənə elə gəlir ki, günlərin birində onun aşnasının da səbri daşdı - lakin aşnası məndən fərqli olaraq, iki uşaq dünyaya gələne qədər səbrini bası bilməmişdi - onun tükənməyən narazılığının, seksual ağalığının əlindən boğaza yığılıb və onda arvadımın aşnası da öz "azadlığının" arxasınca qaçıb. Özün fikirləş, buna görə mən onu qınaya bilərəmmi? Yəqin ki, səni başqa məqam heyretləndirir - nəyə görə mən keçmiş arvadımı qəbul etdim? Bəlkə, mən dəyişməz təbəssümümlə, eyni fədakarlıqla, eyni itaətlə, özümü düşünmədən şəxsi həyatımı bizim vadinin bütün insanlarına qurban vermək istəyirdim?

Düzünə qalsa, arvadımı gördüyüm anda - o, iki qız uşağı ilə birlikdə əyalət şəhərindən bizim kəndimizə gələn avtobusdan endi və onun gəlişindən xəbər tutan kənd adamlarının evlərdən boylanan maraq dolu baxışları altında, özünü, sanki belə də olmalı imiş kimi apararaq, yamacla məbədə doğru uzanıb gedən cığırda üzüyuxarı addımlamağa başladı - mən isə nə edəcəyimi, qətiyyəni, bilmirdim, kənd camaatının onun qayıtmasına necə reaksiya göstərəcəklərini təsəvvür belə edə bilmirdim və bunu təsəvvür etməyə heç səy də göstərmirdim. Bu orta yaşlı qadın iki azyaşlı qız uşağı ilə birlikdə məbədin əsas binasının taxta qapısına yaxınlaşdı, amma nədənsə fikrini dəyişdi, çevrilib məbədin yaşayış hissəsinə doğru getdi, inadkar qızları itələyə-itələyə, söyə-söyə binanın içində gözəndən itdi, sonra isə uca səslə cığıraraq yenidən bayıra çıxdı - heç nəyi bacarmasa da, cığırmağı yaxşı bacarırdı, o, buna açıq səma altında bədən tərbiyəsindən dərs dediyi vaxtlardan alışmışdı - bu müddət ərzində dağınıq halda məbədin həyətinə toplaşan insanları sərt səsi ilə hədələdi, sonra dayanıb əllərini belinə dayadı, ayaqlarını geniş açıb həyətdə döşənmiş daş piltələrin üstündə, erkən yayın alatoranında heykəl kimi durub qaldı. Mən isə, bütün bu vaxt ərzində məbəddə zənginə çıxan pilləkənin ilk pilləsinin üstündə oturub onun hərəkətlərini izlədim.

O, elə beləcə də dayanmışdı - iri, möhkəm, dağ kimi dik döşlərini irəli verərək, başını azacıq aşağı salaraq, içindəki anlaşılmaz fikirlərlə baş-başa dayanmışdı. Bu vaxt qızlar onu çağırırdılar, - yəqin ki, torpaqla bir olan döşəmə onların ürəyincə olmamışdı. "Maman" - qızlar zəif, asta səslə onu belə çağırırdılar və bizim dərənin səması altında heç vaxt eşidilməyən, heç vaxt səslənməyən bu söz sanki hasarın kölgəsinə toplaşan maymaqları yuxudan oyatdı: kütlə uca gülüş səsləri ilə silkələndi, çaşdı qaldı, eşitdiyi sözü təkrarladı və sanki dünyanın ən ədəbsiz sözünü eşidibmiş kimi heyrtləndi. Sonralar bu kəlmə kənd adamlarının dilində aşnası ilə qaçaraq məni tərk edən və bir müddətdən sonra qucağında iki körpə ilə qayıdan arvadımla bağlı ən məşhur gülməyə olub qaldı. Qızların dediyi "maman" harayını eşidəndə ətrafa toplaşan kütlənin uğultusuna əhəmiyyət vermədən dayandığı yerdə diksindi, başını qaldırdı, sonra nə isə fikirləşib qıvrım, küləkdən yellənərək dimdik qalxan nəm saçlarına ani bir əl gəzdirib harada olduğumu təyin edərək oturduğum yerə - mənə baxdı. Onun küləkdən yellənən telləri, topuğuna qədər düşən, köhnə dəbli ətəyi, sifətindəki qırıqlar, daşa dönmüş qəzəbli baxışları qarşımda dəhşətli bir mənzərə yaratmışdı. Mən ilk şilləni yeyənə qədər artıq ondan çəkinməyə başlamışdım. Amma daha qorxulu olan o idi ki, üzünə maska keçirmiş bu sifətin sahibi boğazını arıtlayaraq, gözlərini düz burnumun ucundaca mənə dikərək hələ də oturub qalmağımı seyr edirdi və qəzəbi anbaan artırırdı, mən isə bu anlarda nə üçün hələ də daşa dönüb qalmağımın, nə üçün qaçıb aradan çıxmadığımın səbəbini bilmirdim.

-Sən mənim həyatımı məhv etdin. Sən mənim həyatımı çilik-çilik etdin! Lənətə gəlmiş adam, hər şeyə görə cavab verəcəksən!

Mən qıpqırmızı qızararaq ayağa qalxdım və onu yaşadığım otağa dəvət etdim. Və bu vaxt qəzəblənmiş nəhəg qadın qəfildən içini çəkdi, lap əsl qadın kimi ağlamağa başladı və bədbəxt, gücsüz bir varlığa çevrildi. Biz əlaqədarlıq dəhlizə daxil olduq. Qızlar bir-birinə oxşayırdılar, qaranlıqda onları ayırd etmək çətin idi, bircə kolluqda gizlənən heyvan gözləri kimi qorxudan alışmış yanan gözləri parlayırdı. Biz əl-ələ verib evə keçdik, bizim bu halımız növbəti gülüş üçün səbəb oldu, yox, bunu müdafiə üçün demirəm, amma hiss edirdim ki, bu anlarda dərd içində qovrulan qadın öz

ağır gövdəsini qum kisəsi kimi həyəət döşənmiş daş plitənin üstünə atmağa hazırdır.

Beləliklə, arvadım mənim üçün yad olan uşaqları qoltuğuna vurub geri qayıtmışdı. Elə o ay yerli sakinlərdən ibarət bir heyət yanıma gələrək məndən məbədi təcili tərk etməyimi tələb etdi. Heyətdə nüfuzlu gənclər təşkilatlarından birinin rəhbəri də var idi, hansı ki, məni əvvəllər özünün ən yaxşı məsləhətçisi adlandırırdı, məhz o dedi ki, bundan sonra ərinə xəyanət etmiş bir qadını yenidən qəbul edən adamı özlərinə kahin hesab edə bilməzlər, çünki bu, gənclər arasında başıpozuqluğa səbəb ola bilər, lakin halıma acıdıqları üçün və məni küçəyə atmaq istəmədiklərinə görə gənclər təşkilatı ailəmlə bir yerdə müvəqqəti yaşamağım üçün keçmiş quşçuluq fermasının həyətidə ev tikməyi öhdəsinə götürür. Bax, beləcə, hər şey alt-üst oldu. Sən demə, mən və mənim arvadım yeniyetmələrin tərbiyəsini korlaya biləmişik. Deyə bilmirəm, biz bu tərbiyəni necə korlaya bilərdik. Hər halda, bizim vadidə mənim arvadımdan başqa ikinci belə qadın yox idi ki, öz ideyalarını qorusun, o ideyalar cəfəngiyyat olsa belə, onları pedaqoji təsdiqlə və mətanətlə müdafiə edə bilsin. Məgər elə bu mətanət deyildimi ki, arvadımı məni tərk etməyə, sonra yenidən yanıma qayıtmağa məcbur etmişdi? Və bütün bunlar bizim kəndimizdə baş vermişdi, hansı ki, - əxlaq pozğunluğuna baxmayaraq, - qadınlara seksual psixozdan başqa heç nə qazandırmır və onları dəlilik dərəcəsinə çatdırır.

Beləcə, məni məbəddən qovdular. Bu, mənim üçün dünyanın sonu demək deyildi, ona görə ki, xərcləməyə kifayət qədər pulum var idi, kasıb da deyildim, atamdan mənə bir qədər miras qalmışdı. Bir də ki, mən heç yerə getmədim, müvəqqəti sığınacaqda, necə deyərlər, küçədə qalmamağım üçün gənclər təşkilatının mənim üçün keçmiş quşçuluq fermasının həyətidə tikdiyi komada qalırdım. O quşçuluq ferması günlərin birində viran olub getdi və nəzarətsiz qalan toyuq-cücə aclıqdan, soyuqdan gəbərdi. Fermanın həyətidə qalan quşların cəmdəklərini yandıranda ətrafa yayılan ürəkbulandırıcı qoxu hələ də xatırımdadır. Bu vaxta qədər gördüyüm ən miskin tikili idi. Təbii ki, onun bircə otağı vardı, içəridə heç bir arakəsmə-zad yox idi, ətraf aləmdən isə bizi alababat hörülərək üzərinə başdansaovdu suvaq çəkilmiş taxta divar ayırırdı. Suvaq taxtaların arasındakı yarıqları tam örtə bilməmişdi və mən sonralar başa düşdüm ki, bu yarıqlar onu tikənlərin şəxsi istəyi ilə saxlanılıb: hər gecə qaranlıq düşən kimi miskin komamızın ətrafı bizim ailə həyatımızı izləmək arzusu ilə alışıb-yanan cavanlarla, qızlarla dolardı. Afrikada dolaşarkən, yəqin, sən gecələr savannanın ortasında, ya da kol-kosdan təmizlənmiş cəngəlliğin içində qurulan çadırın ətrafında dəfələrlə qərribə xışiltılar, ehtiyatlı addım səsləri eşitmisən. Deyəsən, nə vaxtsa uşaq olanda belə bir şeyi Yoitiro Minamidən oxumuşdum. İndi belə səslər bizim gecələrin daimi fonuna çevrilib. Mən, arvadım və qızlar yatırdıq, evimizin ətrafında isə ehtiyatlı addım səsləri eşidilirdi. Əvvəllər elə güman edirdim ki, bu səslər meşənin dərinliyində yaşayan tərəki-dünya Giyin səsidir. Qoca zahid gecələr meşədən çıxıb vadidə azuqə axtarırdı. Qoca nə vaxt harada olmağın lazım gəldiyini dəqiqliklə bilirdi. Məndən isə, qətiyyə, ərzaq qoxusu gəlmirdi. Bəs onda qoca gecələr nədən ötrü boş yerə vaxt itirib mənim komamın ətrafında dolaşmalı idi ki? Tezliklə mən utanmadan yuxumuza haram qatan bu səslərin mənbəyini tapdım: məni məbəddən qovan, orada yaşamağımın gənclərin tərbiyəsinə mənfi təsir göstərəcəyini bəhanə edən adamlar özləri gecələr divardakı yarıqlardan ailə həyatına baxmağa gəlirdilər. Elə ona görə də onlar bu komanı belə tikmişdilər - divarlarda yarıqlar saxlayaraq.

Maraq onlara güc gəlmişdi: necə olmalı idi ki?! Bir otaqda keçmiş dindar, şəhvətindən ötrü yolunu azaraq ərinə xəyanət edən qadın və yolunu azmış qadının keçmiş din xadiminə heç bir aidiyyəti olmayan iki qızı yaşayırdı. Çox güman ki, vadinin adamları nəsə biabırçı mənzərələr görməyə ümid edirdilər; əxlaqsızlıq, eyş-işrətlə dolu, onların dayaz düşüncələrində yaşayan mənzərələr. Bədbəxtlər! Onlar çox məyus oldular! Düzdür, arvadımla bir damın altında yaşasam da, bizim ailə münasibətlərimiz bərpa olunmadı. Yəqin, ən qatı residivist də özünə haqq qazandırmaq üçün ağılından keçənlərin gerçəkliyinə inanır: arvadım da elə bilirdi ki, mən onun azyaşlı qızlarını zorlamağa məqam gözləyirəm, ona görə də gecələrin birində o, qəfildən yerindən sıçrayıb işığı yandırdı, üstümüzə örtüydümüz odevalları bir kənara atdı - hamımız bir yerdə yan-yana yatışırdıq - və hansı vəziyyətdə yatmağımıza baxdı. Görünür, bütün bunlar onu daima izləyən vəhşi fantaziyaların nəticəsi idi. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, arvadımın rəftarındakı psixoloji məqamları təhlil edib dərinləşdirmək, onunla bu mövzuda uzun-uzadı danışmaq istəmirəm, çünki onun elə o andaca ehtirasla bağlı, elə mənim öz davranışım ilə bağlı nəsə bir dava salacağına - nəyə görəsə mənə əzab verən ehtirasımı boğmağa çalışmıram - əminəm.

Bir şeyi deyim də - arvadım elə aşnasının yanından qayıdan gün bizim gələcək münasibətlərimizə aydınlıq gətirməyə çalışdı. Arvadımın yorğun qızları yatağa girib şirin-şirin yatanda, o da sobanın yanında mürğü döyürdü və sobadakı kömürlər hələ ki, közərib yanırdı, sobanın üstündəki çaydan da qaynayıb fit verirdi, bax onda oturduğu yerdə diksinib nifrətdən qızarmış gözlərini geniş açaraq mənə baxdı və dedi:

-Birdəfəlik yadında saxla: mənə yaxınlaşmağı ağılından da keçirtmə! Mən xüsusi olaraq cərrahiyyə əməliyyatına girmişəm ki, bundan sonra bir də belə axmaq işlərlə məşğul olmayam.

Dəqiq deyə bilmərəm, o, bu sözləri düz deyirdi, ya yox, bəlkə də, bununla mənim hələ də ondan ötrü ehtirasdan alışıb-yandığımı öyrənmək istəyirdi, sanki olanlar onun şəxsi iradəsi ilə baş verməmişdi və guya onun kəndə qayıtmağı mənim sonsuz yalvarışlarımin nəticəsi idi. Nə olursa-olsun, açığını deməliyəm ki, nə o vaxt, nə də sonradan onun, doğrudan da, itirdiyi bəkirəliyini cərrahiyyə yolu ilə geri qaytardığını dəqiqləşdirmək barədə düşünmədim. Nə qədər ki, məbəddə idik, o, tez-tez bu mövzuya qayıdır, sanki məni ələ salır, özünün sədaqət kəməri ilə öyünmək istəyirdi, amma elə ki, mitilimizi məbəddən bayıra atdılar, ondan sonra o susdu: görünür, məbədi itirməyimiz ona əzab verirdi. Tədricən sırf məişət məsələləri həyatımızı üstələməyə başladı; güzəranımız başqa insanlarınkindan heç nə ilə fərqlənmirdi, təbbi ki, onun vaxtaşırı gecə yoxlamalarını nəzərə almasaq. Bir dəfə arvadım əməlli-başlı özündən çıxdı; ona elə gəldi ki, böyük qızının ayağında qan ləkəsi var. Ancaq elə bir an sonra məlum oldu ki, bu heç də qan ləkəsi-zad deyil, qızın ayağına ilişib qalan yun sapdır. Mən isə o məqamda dəhşətli hisslər keçirdim, bir anlıq özümü - keçmiş din xadimini - aydın şəkildə gecələr azyaşlı ögey qızını zorlayan adamın yerində təsəvvür etdim.

Beləcə, mən arvadım və iki ögey qızım ilə birlikdə gəbərməş toyuq - cücənin ruhu dolaşan nəhəng hində məskunlaşdım. Hər kəs üçün biz ölmüşdük, tanışlarımız da məni siyahılardan silmişdilər. Yəqin ki, bir qədər sonra haqqında söhbət açacağım hadisə baş verməsə idi, biz elə o hində də qalacaqdıq. Ancaq hələ ki, biz dəyişməz vakuumun içində yaşamağa məhkum olunmuşduq. Küçədə kiminləsə qarşılaşanda o adam özünü elə aparırdı ki, guya qarşısındakı canlı insan deyil, gözəgörünməz hava

kütləsidir. Evdəkilərdən kimsə xəstələnəndə çayın axarındakı şəhərçiye həkim ardınca getməkdən ötrü köhnə bir velosiped aldım, sonra da sürməyi öyrəndim. Dəqiq bilirdim ki, bizlərdən kimsə xəstələnib-eləsə - lap elə o günahsız qızlar da - dünya da dağılsa, yerli kənd həkimindən yardım gözləməyə dəyməzdi. Bir şeydə bəxtimiz gətirmişdi: kənddə bir koreyalının supermarketi var idi və biz o dükandan bazarlıq edə bilirdik, yoxsa hamımız acından gəbərib ölər, ya da çıxıb harasa cəhənnəm olmaq məcburiyyətində qalardıq. Yeni həyatımın acınacaqlı mənzərəsini ümumi cizgilərlə ancaq belə təsvir etmək olar.

Beləcə, yarım il ötüb keçdi. Və uzun qış gecələrinin, daha doğrusu, yarısı geridə qalan qışın şaxtalı-boranlı gecələrinin birində gələcək dəyişikliklərlə bağlı zəif işartılar hiss olundu. Bayırdan eşidilən sakit səslərə yuxudan oyandım, əsəbiliklə səsi dinləməyə başladım: əlbəttə, yuxu görmürdüm, daxmamızın yarıqlı divarlarının arxasından yenə qarışıq səslər eşidilirdi, onu da deyim ki, bir müddət idi daha belə səsləri eşitmirdik və adamlar gecələr bizi əvvəlki həvəslə narahat etmirdilər. Gözlərimi geniş açaraq otağın buz bağlamış qaranlığına baxdım, bir müddət divarın o tayındakı səsi dinlədim, qorxudan əsərək yanımda yatan arvadıma baxdım - o, qızlarla mənim aramda yatırdı ki, guya qızları məndən qoruyurdu - onun oyanıb hay-küy salacağından ehtiyatlandım. Amma o yatırdı, əgər lap oyanıb yerində tərpənmədən qalsa idi belə, mən onun yatmadığını hiss edərdim - yatırdı və ağır-ağır nəfəs almaqda davam edirdi, hələ üstəlik yuxuda it kimi mırıldayırdı da - bir sözlə, oyaq olanda, gic-gic şeylər gəvələyəndə necə idisə, yuxuda da elə idi, əsəbi, gərgin. Onun bu yuxulu narahatlığının fonunda evimizin divarlarının o üzündən addım səslərini eşitdim, onlarda nə isə təzə bir şey hiss etdim, nəse xüsusi bir ehtiyat vardı o addım səslərində və o səslər daha əvvəlki arxayın səslərə oxşamırdı. Dodaqlarım titrədi və gülümsündüm, şaxtadan donan yanaqlarım daşa dönmüşdü. Təbii ki, bu təbəssümüm - sənə də tanış olan təbəssümümü deyirəm ey - mənim əvvəlki təbəssümlərimdən fərqli idi, bu, hər zaman simamı nurlandıran xoşbəxt və sakit təbəssüm olmasa da, gülürdüm, gülə-gülə də sanki içimdə oturub özümə baxırdım, qəfildən bu gülüşə dəyər verməyə çalışdım - bu, o gülüşlərdən idi ki, çox vaxt ona "qəddar" gülüş deyirlər. Bax, elə bu yerdə özümdə anlaşılmaz bir "azadlıq" hiss etdim, "azadlığın" dadını duydum, lap həbsxanadan qaçan bir canı qəfildən əhv olunduğunu eşidəndə keçirdiyi hissi (əgər həmin canı özünü vaxtından əvvəl o azadlıqla mükafatlandırma bilmişdisə) yaşadım. Bu fikirlər mənim keçirdiyim duyğulardan doğurdu, amma məni kənardan izləyən bir adam olsa idi, saqqal basmış yanaqlarıma, pırtlaşıq saçlarıma, hələ ki, girdəliyini itirməyən yumurta kimi başıma baxıb düşünmədən məni xoşbəxt adlandırıla bilərdi. Hiss etdim ki, nəse köklü bir dəyişiklik baş verir, məni əhatə edən mühitdə fərqli şeylər baş verir, düzdür, nə olduğunu dərk etmirdim, amma nəyinsə dəyişdiyini hiss edirdim.

Səhərə qədər yuxusuz qaldığımdan həmişəkindən bir qədər çox yatıb qalmışdım və elə yuxuda ikən arvadımın uca səslə çığırıldığını eşitdim, lakin onun budəfəki səsində adət etdiyim qəzəb hiss olunmurdu. Tez yerimdən qalxıb bayıra çıxdım və həyətdə düyü dolu kisələr, tərəvəz, şirniyyatlar, təzbişən əriştə, hətta içində şorba tozu olan bağlamaları gördüm. Sanki bütün bu var-dövlət mənə sehrli qüvvənin əli ilə nəsib olmuşdu - lap siçanı xilas edən xalq nağılının qəhrəmanı kimi. Şirniyyatlara baxıb ötən günlərimi yada saldım, o vaxtlar ziyarətçilərim supermarketdən ərzaq almağa hələ təzə başlamışdılar və onda hər bir ailə çalışırdı ki, standart qaydada qablaşdırılan şirniyyatların məhz kimdən gəldiyini bilim. Ona görə də hərə

onları özünəməxsus şəkildə büküb gətirirdi. İndi də elə idi - bütün keçmiş ziyarətçilərim sanki sözü bir yerə qoyaraq mənə hədiyyə gətirmişdilər. Bax, onda anladım ki, bu, sadəcə ənənəni yeniləmək deyil, daxili tələbatdan gələn bir şeydir. Bəli, ənənəni yeniləməkdən söhbət belə gedə bilməzdi: axı, mən məbədi rüsvayçılıqla tərk etmişdim - sən bizim adamları yaxşı tanıyırsan - onların insafda payları yoxdur, peşmançılıq hissindən isə söhbət belə gedə bilməzdi, lakin onların bu qəfil hərəkəti mənə qarşı etdikləri ədalətsizliyə görə ürək ağrısından doğmuşdu və bu hərəkətləri ilə mənim həyat tərzimin onlara verdiyi yeni düşüncəyə görə, bir vasitə ilə mənə minnətdarlıq etmək istəyirdilər. Görünür, onların mövcudluğuna təsir edən nə isə baş vermişdi, bu səbəbdən də onlar özlərinə təskinlik vermək üçün daxili ehtiyac duymuşdular və bu ehtiyac mənim şəxsimə görə deyildi, bu, sadəcə onların içində mürgüləyən xudbinlikdən irəli gəlmişdi. Bəs, məsələnin mahiyyətində nə dururdu axı?

Bunu aydınlaşdırmaq üçün çox baş sındırmalı olmadım. Elə o gün, günortaya yaxın məbədin yeni kahini (tamamilə gənc, budda universitetini yenicə bitirmiş və kənd camaatının istəyi ilə mənim yerimə təyin edilmiş kahini) yanıma gəldi. Əvvəllər məni adam yerinə qoymurdu, amma indi yanıma gəlib göz yaşlarını zorla saxlayaraq özünün tapdanmış heysiyyətindən danışdı. Yeni kahin mənə dedi ki, bütün ömrü boyu acgözlükdən əziyyət çəkən Dzin - o yaramaz gonbul qarı ölüb. Xəbəri eşidib-eşitmədiyimi xəbər aldı. Mən də dedim ki, bütün uşaqlığını yanında keçirdiyin qarının ölümü səni kədərləndirirsə, o zaman sənə başsağlığı vermək mənim borcumdur, amma mən - lap məbəddən qovulmuş hesab edilən kahin olsam belə - hələ də özümü Dzyodo sektasının kahini hesab edirəm, adı çəkilən sektanın əsas ehkamlarından biri isə odur ki, ölüm faciə deyil və elə buna görə də sənə başsağlığı verə bilməyəcəyəm.

Beləcə, gənc kahini, yaxın günlərin tələbəsini bu hadisəyə necə münasibət bildirməyi, dəfn mərasimini, ona görə qeyri-adi və qərribə, lakin bizim vadidə əsrlər boyu yaşanan mərasimi necə təşkil edəcəyi narahat edirdi. Mən onu ruhlandıra bildim. Dedim ki, müvafiq kahin paltarını geyinib Dzinin evinə, camaatın toplaşacağı yerə getməli, heç nəyə qarışmadan, sakitcə adamların arasında oturub gözləməlidir. Belə eləsə, hər şey qaydası ilə gedəcək və o, öz nüfuzuna heç bir xələl gətirməyəcək. Gənc kahinlə söhbət edərkən mən onu yox, özümü fikirləşirdim: ölənə qədər bizim dərənin günah keçisi hesab edilən gonbul ifritə qarı Dzin ölmüşdü və kimsə onun boş qalmış vəzifəsini tutmalı idi, yerli belə bir adam hava-su kimi lazımdı - əks halda, qəsəbənin gündən-günə dağılıb gedən təsərrüfatını idarə etmək çətin olacaqdı. Açıqı, çox narahat idim: hamı mənim günah keçisi olacağını fikirləşirdi. Həqiqətən də, qara düşüncəli adamların ehtiyaclarına, onların bütün qayğılarına, qəzəblərinə, özü - özlüyündə psixoloji vəbaya yoluxmuş düşüncələrinə görə, bütün bədbəxtliklərinin simvolu kim ola bilərdi axı? Təbii ki, vadinin ən bədbəxt, ən miskin, ən dəyərsiz adamı. Kahin Giy bu rola yaramırdı: əvvəla, o, vadini lap çoxdan tərk edib meşənin sakitliyinə çəkilmişdi, ikincisi isə, özünü heç də bədbəxt hesab etmirdi. Sağlam və müstəqil qoca qurban olduğunu ağına da gətirməzdi, uğursuzluğun içində itib-batan kənd camaatının ondan ümumi zibillik kimi istifadə etməsini, bütün zir-zibilini onun üstünə atmasını düşünmək sərsəmlik olardı. Mən isə - mən başqa. Mən əzabkeş, bütün ömrü boyu qarşısızlımaz acılıqla imtahana çəkilən Dzinin boş qalmış taxtına qeyd-şərtsiz varis hesab edilirdim. Elə ona görə də onlar - mənim abırsız, keçmiş ziyarətçilərim - yanıma gecə gəlmişdilər, gələndə də ilk nəzirlərini

gətirmişdilər. Gəlmişdilər ki, təzə günah keçisinin ilk yemini qabağına atsinlar. Onu da deyim ki, daxmamın divarlarının o biri üzündəki sakit addım səsləri çəkdikləri vicdan əzabına sübut idi.

Nahardan sonra xeyli müddətdən bəri ülgüc görməyən üzümü və yanaqlarımı örtən saqqalımı tərəş etdim, arvadımdan da xahiş etdim ki, saçlarımı kəssin. Qızlarla bir yerdə gətirilən ərzaqları yerbəyer edən arvadımın kefi kök idi, yəqin, ona görə də mənə bu sadə xidməti göstərməkdən imtina etmədi. Mən məbəddən qovulduğum vaxtdan sonra ilk dəfə idi ki, küçəyə başımı dik tutub çıxırdım. Kəndə aparan yolun üstündəki körpünü keçib daş döşənmiş küçə ilə ətrafı zəbt etmiş həyəcanın dərinliklərinə doğru irəlilədim. Əgər mən özümdə cəsaret tapıb bu addımı dünən atsa idim, onda kəndin uşaqları məni daşqalaq edərdilər, təbii ki, böyüklərin iradəsi ilə. Mən al-qana bulaşana, birtəhər rədd olub gedənə qədər də bu işi həvəslə davam edəcəkdilər. Bir sözlə, mənim də başıma böyük qardaşımın koreyalıların arasında olan hadisə gələcədi. Dəfələrlə kənd uşaqlarının dəstə ilə sahibsiz itlərin üstünə düşdüklerinin şahidi olmuşam. İt quyruğunu qısıb qorxudan zingildəyərək keçib getsə idi, onda bəxti gətirərdi, uşaqlar bir-iki daş atıb dağılışırdılar, yox onların qarşısına cəsəretli, hürərək cavab verən binəva it çıxsa idi, qanı gedirdi, o zaman azyaşlı vəhşilərin qəzəbinin sərhədi olmurdu: onlar ya qorxudan, ya qurbanlarının iztirabından həzz aldıklarından (bilmirəm nədən), əllərindəki daşları yazıq heyvanlara elə azgınlıqla tolazlayırdılar ki, elə bil ən qatı düşməndən qan borcu alırlar. Binəva onların gözləri qarşısında canını tapşırana qədər daş yağışı davam edirdi. Mənimlə - itdən betər adamla da elə it kimi rəftar edəcəkdilər. Böyüklər uşaqlarını sakitləşdirmək əvəzinə, əksinə, onları daha da qızışdırırdılar; uşaqlar onlar üçün muzdlu cəza ordusu sayılırdı və həmin ordu vaxtaşırı vadinin iqtisadi nəhənginə, ya da sadə dildə desək, supermarketə basqın edirdi. Düzdür, uşaqlar çox böyük ziyan vura bilməsələr də, onlar böyüklərin təsəvvüründəki qiyam ideyasının təcəssümü hesab olunurdular. Gördüyün kimi, bizim yerlərin qiyamçılarının yaşı yavaş-yavaş gəncleşir.

Beləliklə, uşaqlar mənə toxunmadılar. Günortaya qədər onlar artıq hər şeydən - elə gonbul qarı Dzinin ölümündən də, onun yerinə olan yeni namizədin kimliyindən də xəbər tutmuşdular. Bir də təkar edirəm, onlar mənə toxunmadılar, ancaq üz-gözləri turşumuş, baxışları bulanıq idi. Çox güman ki, bu barədə onlara böyüklər xəbərdarlıq etmişdilər, çünki mənim buna razı olub-olmayacağımı Geç kəs bilmirdi. Doğrudur, mən məbəddən qovulmuşdum, xəyanətkar arvadımla əzab dolu bir həyat yaşamağa məhkum olunmuşdum, amma məni o ifritə Dzin ilə, - onlarla kiloqram ağırlığında olan real piy çəlləyi - onun illər boyu çiyində daşıdığı bədbəxtlik qayğısı ilə, qətiyyən, müqayisə etmək olmazdı. Və o bədbəxtliklər indi mənə doğru yeriyirdi. Ona görə də yaşlılar mənim hərəkətlərimi uşaqlardan daha böyük maraqla izləyirdilər və doğrudan da, hələ bilmirdilər ki, gecə göndərdikləri rüşvətin müqabilində mən bu miskin rolu öhdəmə götürəcəyəm, ya yox.

Bu fikirlərlə sənin nəslinin də evi olan təpəyə qalxdım. Mənə etibar edilən rolun icrasına başlamağa hazırlaşırıdım, alışıb-yanan baxışların arası ilə keçirdim, özümə qarşı zərrə qədər də olsa, narazılıq hiss etmirdim, təbəssüm həmişəki kimi sifətimi nurlandırır və etiraf etməliyəm ki, bu təbəssümdən özümü - baramadan çıxan kəpənək kimi - "azad" hiss edirdim.

Mətbəxin dərinliyində, yerlə bir olan torpaq döşəmənin üstündə gur ocaq qalanmışdı, ocağın ətrafına biş-düşlə məşğul olan qadınlar dolaşırdı, qonaq

otağı adlandırılan qonşu otağa isə çoxlu adam toplaşmışdı. Fikirləşdim, yəqin, orada dəfnlə bağlı qızğın müzakirə gedir (başqa necə ola bilərdi ki? - bizim vadidə kimsə ölənin kimi camaat ölən dəfn ilə bağlı uzun-uzadı müzakirələr aparırdı, onlar bunu özlərinə borc bilirdilər, elə bil bizim əsrlərlə davam edən dəfn ənənələrimiz yox idi və sanki ölənin də dünyanın dəfn olunması ilk ölüsü idi), amma elə deyildi, ora toplaşanlar bu yazda keçiriləcək ruhların bayramının necə təşkil olunacağını müzakirə edirdilər. Tərki-dünya kahin Giy eyvanda oturmuşdu, dağınıq baxışları ilə qonaq otağına baxır və uca səslə tələb edirdi ki, onu da ruhların bayramı və gonbul Dzinin dəfninə bağlı müzakirəyə qatsınlar. Sözlərinə əhəmiyyət verən olmasa da, qoca Giy elə dediyini deyirdi. Yəqin ki, səni on illərlə meşənin dərinliyinə çəkilib gözə görünməyən, ancaq qaranlıq gecələrin pərdəsi altında üzə çıxan Giyin bu dəfə gündüz görünməsi, toran düşənə qədər, hava qaralmadan görünməsi təəccübləndirir. Əlbəttə, biz - vadini və Giyi yaxşı tanıyan hər kəs - nə qədər qərribə olsa da, bilirdik ki, qoca son vaxtlar arabir vərdişini pozur. Bu, vadinin həyəcanlı anlarından sonra başlamışdı. Vadini bürüyən həyəcanın səbəbkarı isə, sənin kiçik qardaşın idi, həyəcan axırda onun iştirakçıları üçün rüsvayçılıqla, kiçik qardaşın üçün isə faciə ilə başa çatmışdı; o intihar etmişdi. Bax, o həyəcan dolu vaxtlarda qoca kahin Giy qəfildən günün qəhrəmanına çevrilmişdi, ən çox da tənbellərin və avaraların, qeybət qırmağı xoşlayanların və baş verənləri saqqız kimi çeynəyib söz gəzdirməyi sevənlərin arasında məşhurlaşmışdı. Özünün dediyinə görə, Giy sənin kiçik qardaşının törətdiyi qətl hadisəsinin yeganə şahidi idi və hər dəfə də əhvalatı böyük həvəslə, bütün təfəsilatı ilə danışdı - qatilin qurbanını necə öldürdüyü, bizim qəsəbədə olan qızın başını daşla necə vurub yardığını deyirdi. Bəlkə, nəşə özündən də artırırdı, ancaq hamı ona inanırdı: meşənin qaranlığına alışmış olan, qaranlıqda gözləri çox yaxşı görəndən, hadisə yerində olan bir adam, təbii ki, baş verən hadisənin bütün təfərrüatını görə bilərdi. O ərəfədə Giy hər səhər ertədən vadiyə enirdi (kim bilir, bəlkə, heç meşəyə getmirdi, sizin evin yanındakı kimsəsiz anbarda gecələyirdi) və dəhşətli qətl hadisəsi baş verəndə gördüyü mənzərəni dəfələrlə danışmaqdan yorulmurdu. Vadinin adamları arasında bu yolla əlaqə yaradan Giy, görünür, gündüz həyatına qayıtmaq istəyirdi, yəni yenidən yerli icmanın nümayəndəsi olmaq keçirdi ürəyindən. Baş verən hadisə ilə bağlı canfəşanlıqla danışmağı onun icmada mühüm bir vəzifə tutmaq istəyi ilə bağlı alverə oxşayırdı, çünki o vadinin ən tanınmış, həm də ən savadlı adamı hesab olunurdu. Də gəl, onun sözləri əhəmiyyətini tez itirdi: faciəli qətl hadisəsi ilə bağlı təlaşlar səngiyən kimi adamlar Giyə daha əvvəlki maraqla qulaq asmadılar, sonra isə o hadisəni tamamilə unudular, daha doğrusu, o utanc gətirən hadisəni, o hadisə ilə əlaqədar hər şeyi mümkün qədər tez unutmağa çalışdılar. Əlbəttə, Giy istədiyi vaxt qəsəbədə görünə bilərdi, gecə, ya gündüz, fərqi yox idi, amma məsələ onda idi ki, daha heç kəs ona əhəmiyyət vermirdi - o, hər kəsin yaddaşında xarabalıqda yaşayan adam kimi qalmışdı. Mənim ona yazığım gəlirdi, kim bilir, bəlkə, illər keçdikcə meşədəki cəngəllikdə yaşamaq ona çətin və dözülməz olurdu. Bax, elə indi də, onunla heç kəs hesablaşmasa da, Giy aynabəddə oturub Dzinin dəfn mərasimi ilə bağlı müzakirəyə qatılmasını tələb edirdi.

Sökük evin daş döşənməş zirzəmisində uşaqlar oynayırdılar. Mərhum Dzinin övladları özlərini hüznü aparırdılar, yerdə qalanlar hər kəsdə onlara öz ehtiramını göstərməyə çalışırdı. Bu adət bizim uşaqlığımızdan bəri belə qalmışdı: mərhumun övladları yaşlıları arasında bir müddət xüsusi hörmətlə qəbul edilirlər. Mən əvvəllər zirzəmi kimi istifadə edilən tikilinin kənarında

dayanıb qış axşamında əriyən vadinin ağ-tutqun mənzərəsinə baxdım və yüngül bir başgicəllənməsi hiss etdim. Bütün çılpalığı ilə yaşadığım həyatı dərk etdim, birbaşa, ya dolayı yolla anladım ki, bəzən insan onu əhatə edən dünyaya yuxarıdan baxmalı olur. Sonra isə evinizin yanındakı tikiliyə, Dzinin yaşadığı yerə daxil oldum. Orada, sonradan düzəldilən kiçik mehrabın qarşısında, pambıq adyala bürünmüş bapbalaca Dzin uzanmışdı. Mən onun üzünü görmədim - üzünə ağ parça örtmüşdülər -uzun çəkən qaraciyər xəstəliyindən əzab çəkməyindən, ömrünün son günlərində ac-susuz qalmağından, son vaxtlar bircə su ilə qidalanmağından, dərisinin altındakı piylərin əriməsindən və onun bu rüsvayedicə bədəninin əriyib çöpə dönməsindən xəbərim olmasa idi, açığını deyim ki, bu cəsədin, doğrudan da, bədəninin qeyri-adi ölçüləri ilə bütün ömrü boyu sahibinə utanc gətirən Dzinə aid oduğuna şübhə edərdim (axı bu pambıq adyalın altında "Yaponiyanın ən gonbul qadını" Dzinin cəsədi adi ölçüsündən azı üç dəfə böyük görünməli idi). Dzin ərimişdi, təsəvvür etsək ki, canlı adamın bədəninin onda doqquz hissəsini ruh, yerdə qalan bir hissəsini isə cism təşkil edir və adam öləndə kimi ruh onu tərk edib uçar, yerdə də balaca bir bədən qalır, o zaman istənilən insan ölümü bizim heyvandan fərqlənməyimizin bariz göstəricisi hesab edilə bilərdi. Amma hər şey daha sadə idi, hər halda, Dzinə görə belə demək olardı: yox, ruh onu tərk etməmişdi, piylər yoxa çıxmışdı, ərimişdi, buxarlanmışdı.

Dzinin balaca cəsədinin yanında dəfnin təşkilatçısı, onun əri, mənim məsləhətimlə mərasim paltarını geyinmiş cavan kahin və çox güman ki, yaxınlıqdakı şəhərcikdən təcili olaraq dəfn üçün məxsusi dəvət edilmiş qulluqçu-monax qadınlar dayanmışdılar. Kahin mərasimin təşkilatçısına dəfnlə bağlı nəse məsləhətlər verirdi. Açıq qapıya söykənib onlara baxdım. Məgər əvvəllər, məbəddən qovulandan sonra dayanıb beləcə dəvətsiz-filansız adamlara sərbəst şəkildə baxmağa cəsərim çatardımı?! İndi özümü istədiyim kimi aparmaq, hamı kimi istədiyim hərəkəti etmək hüququm var idi və bu xüsusiyyət, güman ki, içimdəki "azadlığın" konkret formada üzə çıxmasından irəli gəlirdi. Dəfnin təşkilatçısı, demək olar ki, mənə əhəmiyyət vermədən vadinin adamlarına xas bir görkəmlə cavan kahinə qulaq asır, dəfnin vacib xırdalıqlarını dinləyirdi, cavan kahin isə mənim orada olmağımı görəndən sonra sıxılmağa başlamışdı və sanki bir qədər əvvəl kömək üçün mənə müraciət etməyindən narahatlıq keçirirdi. "Südəmər körpə!" - ürəyimdə dedim. Dərk edə bilmirsən ki, bir qədər sonra nəinki sən, sənin bütün ziyarətçilərinin hamısı bütün dərdlərini, günahlarını götürüb mənim yanıma, günah keçisi rolunu ifa edən adamın yanına axışacaqlar və mən onlar üçün təkcə günah keçisi deyil, həm də vadinin hifzedən tanrısı rolunu oynayacağam.

Dzinin əri sanki fikirlərimin təsdiqi kimi çevrilib mənə baxdı, təşkilatçı və kahin orada olmasa idi, yəqin ki, mənimlə danışardı. O, susaraq gözlərini çəkmədən mənə baxdı, vadinin adamlarının qeyri-adi bacarıqlarına belə adam kimi onların istifadə etdikləri üsuldan yararlanaraq mənə baxan gözlərinin içində baxdım, qızdırmadan əzab çəkən köpək baxışları kimi tutqun, kədərli baxışlardan utanc, həya, həm də inadkarlıq, az qala, həyasızlıq, o baxışların sahibini daha eybəcər, daha çirkin göstərən simanı gördüm: Dzinin əri acgözlüyü və hədsiz köklüyü ilə onun həyatını zəhərləyən arvadının ölümünə sarsılmışdı. Mən hələ başqa bir şey də dərk etdim - tezliklə vadinin bütün adamları mənimlə görüşməyə can atacaqlar, belə utancaq və həyasız baxışlarla mənə baxacaqlar. Sözün düzü, Dzinin ərinə yazığım gəldi, az qala, gözüm dolacaqdı, ona görə də oradan tələsik uzaqlaşdım - baxmayaraq ki, mərhumun üzünə baxmaq istəyirdim, -

“azadlığımı” mənə dərk etdirən insanların qarşısında göz yaşı tökəsi deyildim ki!

Daş döşənmiş cığır boyu qayıq kimi uzanıb gedən dərə ilə üzüəşəği enərkən qoca kahin Giy yüyürərək özünü mənə çatdırdı. O, iti addımlarla hərəkət edirdi və bu tələskənliyə mane olan qocalığın zəifliyini gizlətməyə çalışırdı. Özünü mənə çatdırandan sonra dayanıb ani olaraq nəfəsini dərdi və nə isə çərənlədi. Mən - “azad adam” - isə dayanıb ona qulaq asmağı ağılımdan belə keçirmədim. Əlbəttə, günah keçisi rolunu öhdəmə götürəsi olsam, gələcəkdə hamını və hər kəsi dinləməli olacağam, amma indi - qətiyyən!

Qoy hələ bir az dözsünlər və murdar ayaqları ilə ürəyimə soxulmağa çalışmasınlar.

Qoca kahin Giy mənə nə dedi? Əgər onun hərəkətlərini təsvir etmək lazımdırsa, deyim ki, mən yol ilə üzüəşəği enənə qədər o cığır-bağır salır, atılıb-düşərək ətrafıma dolanırdı, daha sonra isə bu hərəkətləri hamının və hər kəsin qarşısında təkrar etməyə başladı, yol getməyimə baxmayaraq, onu dinlədim, deyəsən, şeirə oxşar bir şey gəvələyirdi. Diqqətlə qulaq asanda başa düşdüm ki, o, müasir dünya görüşlərini analiz edir, atom enerjisindən, nüvə silahlarından və bu kimi şeylərdən xəbərdarmış kimi danışır. Xeyr, o, “atom əsri” anlayışını dilinə gətirmədi, ancaq ölüm tozundan qırılan insanlardan danışdı. Demək, meşənin dərinliyinə çəkilib yaşadığı müddətdə Giy müntəzəm olaraq yerli camaatın ona ərzaq büküb göndərdiyi qəzetləri oxuyub məlumatlanmışdı? Bilmirəm, bəlkə də, bu, belə idi. Hər halda, qoca kahin Giy başına hava gələnə, aqlını itirib dəli olana, hərbi xidmətdən yayınana qədər yaxşı təhsil almışdı və şübhəsiz ki, bizim vadinin ən savadlı adamı idi. Onun dediklərini normal dilə çevirib sənə yazası olsam, təxminən, belə bir şey alınar:

**... O zaman ki, partlayır atom bombası birdən,
ətrafda olan hər şey radioaktiv kül olur,
radiasiya dalğası yayılır hər tərəfə,
şəhərlərdə, kəndlərdə canlı olan nə varsa,
o zəhərin, bəlanın qurbanına çevrilir,
lakin o zaman meşə təzələnilir, canlanır.
artır onun qüdrəti, artır gücü, hey artır.
Ölən şəhərlər, kəndlər bir güc verir meşəyə,
radiasiyanın gücü, radioaktiv zəhəri
hopur ağaclara, göy yarpaqlara,
hopur meşədəki yaşıl otlara,
hopur bataqlığa, döşənib qalır,
çevrilir meşədə sarsılmaz gücə.
Baxın, yaxşı baxın, diqqətlə baxın:
karbondan ölməyən yaşıl yarpaqlar,
karbondan ölməyən otlar, mamırlar
oksigen yaradır durmadan, baxın!
... Sağ qalmaq keçirsə kimin könlündən
bu azğın zamanda, atom əsrində,
tərk etsin şəhəri, kəndi büsbütün,
sığınsın meşəyə, güc alsın ondan!**

Qonşuluqda yaşayan kəndli qadınlar mənə xəbər çatdırdılar ki, bu yazda ruhların bayramı təntənəli şəkildə keçiriləcək. Görünür, kənd adamları

bayramın vaxtından əvvəl keçirilməsinin səbəblərini məndən gizlətməyə çalışdılar - bu, kənddən qovularaq adamlardan uzaqlaşdırılan yeni günah keçisi üçün böyük etimad sayılandı! Ancaq kəndin kənarında yaşayan, mənə yaxın qonşu sayılan, buna görə də bir vaxtlar mənə və xəyanətkar arvadımı hamıdan çox təhqir edən kəndli qadınlar indi fürsətdən istifadə edib mənə daha çox yarınlmaq istəyirdilər, xəbəri çatdırmağa gələndə əliboş da gəlməmişdilər. Əslinə qalanda, onların gəlişinin məqsədi başqa idi, onlar inanclarını buddizmin çoxlu ardıcılı olan başqa təriqətinə dəyişmək istəyirlər. Bizim yeni kahin bu məsləhərə kəskin şəkildə etiraz etməsə də, yeni təriqətin missionerləri bu təriqəti ciddi müdafiə edirdilər və çaşbaş qalan kəndli qadınlar qərar çıxarmqda çətinlik çəkirdilər. Məsələnin əsl dini hisslərdə deyildi, bu narahatlığın kökü daha dərinlərə gedirdi: ehtiyac içində boğulan insanlar müxtəlif çıxış yolları axtarırdılar və şəhərə yaxın yerlərdə yaşayanları yeni dini islahatların miniatür görüntüləri şirnikləndirirdi. Buna onlar üçün mənim - qəsəbədə qovulsa belə, hələ də onlar üçün ruhani başçı hesab edilən adamın yanına məsləhətə gəlmişdilər. Bundan başqa mənə çoxdan tanışları üçün verəcəyim cavabı da əvvəlcədən yəqin etmişdilər. Və mən məhz onların gözlədiyi cavabı verdim: "Bu, sizin özünüzdən asılıdır, siz hərəkətlərinizdə azadsınız!"

Deyirlər, guya bizim vadinin bütün nüfuzlu adamları, başda meşənin sahibi olmaqla, ruhların bayramının keçirilməsinə qəti şəkildə etiraz ediblər: necə olursa-olsun, bayramın keçirilməsi onların gücsüzlüyünə dəlalət edirdi və bunun həlli üçün yüksək səlahiyyət sahiblərinə müraciət olunmuşdu. Kim özünü yoxsul kimi təqdim etmək və qəlbinin dərinliyində gizlətdiyi həyəcanı biruzə vermək istəyirdi ki? Amma indi şərait dəyişmişdi və icma başçıları özləri təkidlə baharda bayramın keçirilməyini istəyirdilər. Bu barədə söhbət edən və coşqu ilə danışan qadınların dediyinə görə, ya onlar tamimlə müflisləşib elə kasıblamışdılar ki, onlara daha heç nə kömək edə bilməzdi, ya da bizim başçılar birja əməliyyatlarında əməlli-başlı ziyana düşmüşdülər. Qəribəsi o idi ki, onlar bizim vadinin tacsız hökmdarı sayılan koreyalı dükancının məsləhətinə qulaq asaraq Osako ilə telefonla əlaqə saxlayır və ən etibarlı birjalarda iştirak edirdilər. Birja işinə təzə qoşulanda hamısı babat qazana bimişdi, amma nə qədər çox qazansalar da, ötən qışda birjada qiymətlərin qəfildən enməsi onları xeyli ziyana salmışdı. "Kral" özü isə ziyana düşməmişdi və bir gün əvvəldən yayılan şayiələrə riayət edərək oyunu dayandırmışdı, onun bu hərəkətini isə bir çoxları müharibə vaxtı bizim tərəflərə zorla sürgün edilən və ağır həyat şəraitində yaşamalı olan koreyalıların qisası kimi qələmə verirdi. Yaxşı ki, ziyana düşənlərdən heç kəs intihar etmədi, ancaq qadınların dediyinə görə, "bizim qocalardan ağlına itirənlər" də olmuşdu. Bir sözlə, bu fikirlərə o qədər baş qoşmaq lazım deyil, çünki kəndlilərin varlılara qarşı nifrəti o dərəcədə böyük idi ki, varlılardan kiminsə gözünün dolmasını görsə idilər, o andaca həmin adama dəli adını yamayırdılar. Sözün qisası, taleyin ağır zərbəsini yeyən icma başçılarımız tələsik qərar qəbul etmişdilər ki, yaz gələn kimi ruhların bayramını təşkil edərək gözlənilən bütün hücumlardan sığortalansınlar.

Bayram baş tutdu, amma bayramda faciəvi hadisələr baş verdi... O barədə yazmağa başlamazdan əvvəl, bizim qoca kahin Giyin Dzinin dəfnindən başlayaraq, bayram gününə qədər olan qəribə hərəkətlərindən danışmağı daha vacib bilirəm. O, hər gün qəsəbədə peyda olub vadini öz acı fəryadları ilə lərzəyə gətirirdi - əslinə qalanda, onun səsi səhranın ortasında tək qalan adamın səsi kimi idi! - şəhərlərin məhvindən, meşələrin

canlanmasından danışır. Güman ki, onun bu fantastik moizələri müasir sivilizasiyaya baxışın ifadəsi idi, o, bu barədə bəzi şeyləri mənə hələ yolda demişdi. Ancaq bədniyyət adamlar deyirdi ki, Giy sadəcə qəzəblənib və indi də cəfəngiyyatları ilə vadinin adamlarını bezdirmək niyyətindədir. Qoca, doğrudan da, küsmüşdü: onu bədbəxt Dzinin dəfni üçün təşkil edilən ümumi masaya yaxın qoymamışdılar, sadəcə yemək təklif etmişdilər, Giy isə, yəqin, hələ o vaxt qərara alıbmış ki, vadinin yeni peyğəmbəri olsun, ona görə də məğrurluğu ona güc gəlmiş, yeməkdən imtina etmişdi. Bundan sonra onun qara günləri başlamışdı - dözülməz aclıq günləri. Və indi aclıqdan üzülən, bütün bəşəriyyətə qarşı barışmaz nifrət duyan Giy, dəhşətli səsi ilə moizələrini deyir, insan nəslini atom bəlasından, atom əsrinin iblisindən xilas etmək üçün seçilən peyğəmbər kimi səsinə ucaltmağa çalışır.

***... Sağ qalmaq keçirsə kimin qəlbindən
bu azğın zamanda, atom əsrində,
tərk etsin şəhəri, kəndi büsbütün,
sığinsın meşəyə, güc alsın ondan!
O zaman hamınız yaşıl meşəylə
qovuşub olarsız onun parçası,
ondan güc alaraq yaşayarsınız!..***

Ruhların bayramından müfəssəl şəkildə danışmaq fikrindən uzağam, özün də bilirsən ki, möhkəm ənənələrlə zəngin, təntənəli bu bayramda vadini bədbəxtliyə düşür edənlərin, ya da sağlığında dözülməz dərəcə qəddarlığı ilə yadda qalan adamların ruhları təbil sədaları altında meşədən qovulur, bu öz yerində, mən sənə bu sonuncu bayramın bəzi xüsusiyyətlərindən danışmaq istəyirəm. Vadinin adamlarına yaxşı bələd olan ruhların sırasını iki əlavə fiqur tamamlayırdı: gözlərinin yerinə çoxlu sayda mismar vurulmuş qırmızı maskalı ruh, - üzünü qırma ilə bəzəmiş kiçik qardaşının ruhu, bir də başqası - meşənin ruhu, çılğınlıqla hadisələri izləyən, lakin təntənəli yürüşə cəsarəti çatmayan, hər kəsin qovduğu ruh. Meşənin ruhu qoca, tərkidünya kahin Giy idi. Məhz qoca kahin Giy, bayramın rəsmi iştirakçısı olmasa da, günün ən maraqlı personajı hesab olunurdu. Uşaqlar gözlərini dörd açıb ona baxır, ondan bircə addım belə geri qalmaq istəmirdilər. Tərkidünya Giy çox qərribə və gülməli görünürdü, həm də öz gicgici moizəsini bir an belə dayandırmırdı, bir saniyə ayaq saxlamır və bacardığı qədər sürətlə yüyürməyə çalışırdı, bununla da gücünə güc qatan atomun qüdrətini, "yenilənən meşənin canlanmasını" göstərmək istəyirdi. Meşənin ruhunu təsvir edən tərkidünya kahin, təbii ki, yaşıl yarpaqlara bürünmək istəyirdi, amma yazın əvvəlində budaqlar hələ yaşıllaşmamışdı, iynəyarpaqlı budaqları isə, güman ki, qoca kişiye ağır gəlmişdi, yəqin, elə bu səbəbdən də Giy özünü kolluqlardakı quru budaqlar və ötən ildən qalıb qaralan yarpaqlarla örtmüşdü. Bu görkəmdə o, yekə kirli kirpiyə, ya da çox iri böcəklərin sığdığı iri ot topasına oxşayırdı. Topadan ancaq damarları çıxmış nazik ayaqlar və ucu itilənmiş bambuk ağacını saxlayan ariq əl görünürdü. Bu çör-çöp qalağının içindən qopan hər kəsin əzbər bildiyi və azından min dəfə təkrarlanan səs olmasa idi, heç kəs meşə ruhunu təsvir edənin kimliyini yəqinləşdirə bilməzdi.

Bayram karvanı bu gicbəşər ruhu qova-qova sizin evə tərəf yollandı. Keçmiş vaxtlar olsa idi, hamı sizin taxtadan düzəldilmiş o evinizə gedib onu şərəfləndirərdi, ancaq evinizi çoxdan dağıtmışdılar, onun yerində, demək olar ki, daş zirzəmidən başqa heç nə qalmamışdı, onun üçün də ruhlar

zirzəmiyə endilər, orada tonqal qalayıb ətrafında rəqs edib dövrə vurmağa başladılar. Alov da, rəqs də pis deyildi - bahar hələ ki, öz yerini tutmamışdı, solğun səmadan şiddətli külək əsir, qarşısına çıxan hər şeyi dəlib keçirdi. Sonra bayram iştirakçıları artırmaya keçib yeyib-ıçməyə başladılar. Bədbəxt Giyi isə, ayin rəqsinə də, bayram süfrəsinə də yaxın buraxmadılar - düzü, mən onun bu görkəmdə içəri keçəcəyinə onsuz da şübhə edirdim - və birdən gedə-gedə əlindəki bambuk yarpağını çeynəyən qəzəblənmiş, küsmüş Giyi eyvanda gördüm; Hamı sakitcə baş verənlərə tamaşa edirdilər, bircə Giy özünə yer tapa bilmirdi. Qonaq otağına nəzər salır, o biri ruhların çıxışlarına yerindən atmacalar atırdı, sonra da bayramın ikinci hissəsini gözləyən böyükklərlə, uşaqlarla bir yerdə daş zirzəmiyə yollandı və gur yanan ocağa budaqlar atmağa başladı.

Bu arada evdə küpədə su içmək mərasimi başlamışdı. Bilirsən də, bu, belə olur: bayramdırsa, gerek dost-tanışı qonaq edəsən, pul kisəsinin nazilməsinə baxmayaraq qonaq edəsən, ümumi kasıblığa əhəmiyyət vermədən qonaq edəsən. İri küpə əl-əl gəzərək dövrə vurur, adamlar da bir-birlərini qonaq edə-edə fədakarcasına özlərini bayrama həsr edir, bayramdan zövq alır, özlərinə yorulub əldən düşənə qədər əzab verirlər. Özlərini elə aparırlar ki, elə bil bayram həyatlarındakı ən mühüm şeydir, elə görünür ki, sanki bir müddət əvvəl dərindən köks ötürüb şikayətlənən onlar deyilmişlər: "Ah, yenə bu bayram!". Bu dəfə hər şey öz qaydası ilə gedirdi: bayram ərəfəsində adamların şikayətləri qulaq yarırıdı, bayram yaxınlaşdıqca və təntənəli məqama sayılı günlər qaldıqca məlum olurdu ki, adamlar çaşbaş qalıblar və bu qaçqovda təcili, növbədənkenar bayramın keçirilməsinə kimin qərar verdiyini fikirləşirlər. Amma gözlənilən təntənəli gün gəlib çatdı və hər kəs başındakı qarışıq fikirləri, qəzəbi, maddi sıxıntını unudaraq, bayram burulğanına qatılıb bir-birini təbrik etməyə, qonaq etməyə başladı. Bəlkə, bu, böyük narazılıqdan doğub, kütləvi psixoz formasını alan partlayışdan başqa bir şey deyildi? Bəlkə, bu gün vadinin şənələnən, ruhdan düşən, ümidini itirən adamları böyük küpəni raket kimi təsəvvür edib içinə doluşaraq uçmaq, kütləvi şəkildə həyatdan, gündəlik qayğılardan uzaqlaşmaq və buraları tərk etmək, baş götürüb buralardan da kədərli "harasa" getmək istəyirdilər?

İri küpə bayram süfrəsinə dolaşdığı vaxt həyətdə dəhşətli hadisələr baş verdi. Ayin rəqsinə qatılmasına icazə verilməyən guşənişin kahin Giy daş zirzəminin döşəməsində gur alovlarla yanan ocağa daha da yaxınlaşmışdı və özünü bu anın mütləq sahibi hesab edirdi. Baş yeməyə qarışan "rəsmi ruhlar" ona mane olmurdular və o - tənha meşə ruhu da bu məqamdan istifadə edib özünün azğın rəqsinə başladı. Uşaqlar, ətrafda boş-bekar qalanlar onu qızıdırırdılar, o da bundan ruhlanırmış kimi ocağın ətrafına daha sürətlə dolanır, yarpaqdan düzəldilən iri top kimi ocağın üstündən atılır, əlindəki bambuk toxmağı başının üstünə qaldırıb yellədir. Diqqət mərkəzində olduğunu hiss edən Giy yenidən uca, xırıltılı, qəzəbi hələ də duyulan səsi ilə fantastik moizəsini deyirdi:

***...Şəhərlərdə, kəndlərdə canlı olan nə varsa,
o zəhərin, bəlanın qurbanına çevrilir,
lakin o zaman meşə təzələnir, canlanır.
Artır onun qüdrəti, artır gücü, hey artır,
o da bərəkətini əsirgəmədən verir
ona sığınanlara, ondan güc alanlara...***

Və qəfildən kahin Giy (şayiələr dolaşır ki, onu dağıdıcı qüvvəni, hiyləni, kələyi böyüklərdən çoxdan öyrənmiş balaca oğlanlar qızıqdıraraq deyiblər: "Guşənişin kahin Giy, əgər meşə sənə atomun gücünü veribse, onda sən televiziya verilişindəki supermen kimi göyə uça bilərsənmi?... Dəmir divarı dəlib keçə bilərsənmi?... Milyard dərəcədə istiyə tab gətirə bilərsənmi?...") bədrədimi, yıxıldımı, tullandımı, bilmədik, düz ocağın ortasına düşdü. Mənə elə gəlir ki, Giyin özünü ocağa atmaq fikri yox idi, bu, tamamilə təsadüfən baş verdi, amma o, özünü elə itirmişdi ki, ətrafdakıları ayıra, baş verənləri dərk edə bilməmişdi. Onun meşə ruhu improvizə edilmiş bədənini bir anın içində alov aldı, bu anlarda üstündə tonqal qalanmış daş döşəmə iri tavanı xayırladırdı və binəva qoca o tavanın içində qovrulur, yanaraq atılıb-düşürdü. Kənardan baxana elə gələrdi ki, kişinin canında, doğrudan da, atom enerjisi cövlan edir. Sonra o, huşunu tamamilə itirdi: ətrafdakıların hay-küyünə yeməyini yarıda saxlayıb bayıra cuman bayram iştirakçıları və könüllü yanğınsöndürmə komandasına yazılmış gənclər təşkilatının üzvləri zirzmiyə atılıb qocanı oradan çıxarmaq istədilər, - güman ki, bu, onların ürəyində baş qaldıran mərhəmət hissindən deyil, sərxoşluğun dəmindən idi - və hamı elə zənn etdi ki, guşənişin kahin Giy xilas edildi, amma bu vaxt o, əlindəki bambuk dəyənəyi qaldıraraq ona yaxınlaşmaq istəyənləri hədələməyə başladı. Onun qəribə geyimi artıq közərəkə tütülənirdi, quru budaqların üstü ilə balaca, yaşıl alov dilimləri qaçırsın, hər an daha da artır, daha da yuxarı qalxırdı, ağılını itirmiş qoca isə atılıb-düşməyinə və əlindəki dəyənəyi yelləməyinə davam edirdi. Nə zaman ki, alov və tütü qocanı tamamilə bürüdü, bax onda, onun köhnə poçtalyon furajkası, sarımtıl saqqalı və qocaman, quru, al qırmızı parıltı ilə bərq vuran siması göründü. Onun simasındakı bu parıltı haradan idi? Yəqin, alovun istisi, qoca sarsağın daxilindəki atəş və bir qədər əvvəl oğurlayıb içdiyi sakenin təsirindən idi bu. Hər dalda, sonsuz həyəcan son ana qədər guşənişin zahid Giyi tərk etmədi: o, uca səslə bağıraraq həyasız ideyasının tərkib hissəsi olan moizəsinin sözlərini təkrarlayır və yanib külə dönən dəyənəyini yelləyirdi. Biz hamımız heyret və qorxu içində donub qalmışdıq, gözlərimizi onun al qırmızı sifətindən çəkə bilmirdik, o isə elə hey eyni sözləri təkrarlayırdı:

***...Sağ qalmaq keçirsə kimin qəlbindən,
Bu... azğın zamanda... atom əsrində,
tərk etsin şəhəri... kəndi büsbütün,
sığınsın meşəyə, güc alsın ondan...***

Sonra isə alov hər şeyi - qocanın çırpınan bədənini də, onun xırıltılı səsinə də - uddu. Qəfildən dəhşətli gurultu ilə partlayan bambuk dəyənəyin səsi hamımızı diksindirdi. Guşənişin kahin Giy zəhmli silahını itirdi, amma bunun heç bir mənası yox idi: biz hamımız başa düşmüşdük ki, daha onu xilas etmək mümkün deyil...

İri tonqalın üstünə su töküb söndürəndə - onun üstünə bir xeyli su tökmək lazım oldu və suyu daşıyaraq gətirmək o qədər asan deyildi, bunun üçün sənənin evinin həyətinəki quyudan su çəkib daşımalı oldular - biz qocanın yanib qaralan, rezin gəlinciyə oxşayan cəsədini gördük. Bilmirəm, bizi daha çox nə heyretləndirmişdi - baş verənlərin özü, yoxsa yanib kömürə dönmüş cəsəd?! Ancaq bir şeyi deyə bilərəm: ölmüş kahin Giy bayram personajlarından birinin "ruhuna" - atom bombasından Xirosimada ölən həmyerlilərimizdən birinə oxşayırdı. Onun yanmış cəsədini görəndə hamının əti ürpəşdi, sanki qocanın dediyi rabitəsiz, fantastik sözlərin dərinliyini indi duyurduq.

***...Sağ qalmaq keçirsə kimin qəlbindən
Bu... azğın zamanda... atom əsrində,
tərk etsin şəhəri... kəndi büsbütün,
sığınsın meşəyə, güc alsın ondan...***

Bir il ötüb keçdi. Yenə biz tərəflərə yaz gəldi. Ötən on iki ay ərzində çoxlu dəyişikliklər oldu: çox adam bizim vadini tərk edib getdi. Gedənlər tək-cə çörək ardınca düşən cavanlar deyildi - yaşlı kişilər, ağsaqqallar, uşaq qadınlar öz uşaqları ilə bir yerdə - bir sözlə, gedənlər ailəliklə baş götürüb gedirdilər. Dediklərinə görə, yaşamaq üçün onlar Osakaya, ya da Tokioya üz tuturdular və vadidə qalanların onlara inanmamaqları üçün heç bir səbəb yox idi. Hər halda, bir gün sayı-yayılaçaqdı ki, böyük şəhərlərə xoşbəxtlik axtarmağa gedənlərdən kimisə guşənişin kahin Giy kimi on illərlə meşədə tərk-i-dünya yaşadığını görən olub. Bəlkə, elə Tokioya, ya da elə Osakaya gedənlər qəfildən yolun ortasında ayaq saxlayıblar, yollarından dönüb meşənin dərinliyinə tərəf gediblər. Əgər, doğrudan da, elədirsə, demək, onlar "yeni təlim"i - qəribə, anlaşılmaz, lakin atom əsrinin özü kimi dəhşət doğuran, bir il əvvəl qoca kahin Giyin inadla təbliğ etmək istədiyi təlimin - arxası ilə gedən ilk insanlardır.

Təbii ki, vadidəki bəzi adamlar mənim "yeni inancım" və onun nəticələri ilə razılaşmayacaqlar. Bir çoxları elə düşünür ki, adamların kütləvi şəkildə vadini tərk etmələrinin, iri şəhərlərə, ya da meşələrə üz tutmalarının səbəbkarı qoca guşənişin Giy deyil, mənəm. Nə deyim, bu fikirlərdə, azacıq da olsa, həqiqət var. İndi mən müstəqil adamam - tam olaraq "azadlığ"ına qovuşan bir adam, heç bir nüfuzlu adamın qarşısında baş əymirəm, ürəyim hara istəsə, ora da gedirəm, kiminlə istəsəm, danışiram və bütün vadidəki adamlar yaxşı bilirlər ki, təsadüfən kiminsə borclu olduğu adamdan gizləndiyini görüb eləsəm, bunu heç kəsə xəbər verən deyiləm. Elə ona görə də gecənin pərdəsinə sığınan neçə-neçə gənc, orta yaşlı kişi, qadın, hətta qocalar belə tez-tez yanıma gəlib soruşurlar:

-Məsləhət ver... Mən çıxıb buralardan getmək istəyirəm. Xoşbəxtliyimi haradasa başqa yerdə axtarmaq istəyirəm... Necə fikirləşirsən?

Mən də onların sualına sualla cavab verirəm:

-Axı, nəyə görə çıxıb başqa yerə getmək olmaz?

Bununla da söhbət bitir. Mən bu adamlara heç bir məsləhət vermirəm, onlar haqqında heç nə bilmirəm, heç nə xəbər almıram, onların hara getməkləri, gedəcəkləri təzə yerdə nə ilə məşğul olacaqları məni maraqlandırmır. Mən özüm isə, hələ də vadidə qalıram, elə həmişəki miskin komada yaşayıram, hər gün hələ də sədaqət kəmərinə belindən açmayan və güman ki, elə ömrünün sonuna qədər də həyatından narazı qalacaq arvadımın deyilmələrini eşidirəm, hər gün mənə heyretlə baxan, məni onların üstünə atılmağa məqam gözləyən vəhşi kimi qəbul etmiş yazıq qızları görürəm.

Mən belə yaşayıram. Həyatımın necə keçəcəyindən asılı olmayaraq, mən elə burada da qalacağam və bir gün vadinin sonuncu sakini buraları tərk etsə, vadinin ölüm günü çatsa, buna şahidlik edəcəyəm.

Vadi artıq can üstədir. Deyirlər ki, tezliklə bizim vadidəki supermarket də - bizim məşhur dükan - bağlanacaq, çünki evlər boşalıb, alıcıların sayı kəskin şəkildə azalıb. Bizim tacsız kralımız vadini büsbütün ələ alanda hiyləgər adamlar onu əməlli-başlı aldadıb hökmdarlığını əlindən aldılar, lap köhnə vaxtlardakı kimi hakimiyyət bir mülkədarın əlindən alınıb digərinə verildi.

Mən və ailəm hal-hazırda vadidəki adamların nəzir-niyazı ilə dolanıraq, əgər kənd tamamilə boşalası olsa, yəqin, mən də ailəmi götürüb hara isə başqa yerə köçməli olacağam. Təkrar edirəm: mən öz komamda vadinin ən sonuncu adamı qalana qədər qalacağam və öz "azadlığımı" nəsil-nəsil qandallanaraq əzab çəkən ən sonuncu adama öyrədəcəyəm. Mən istəyirdim ki, onlar nə vəchlə olursa - olsun, "azadlığın" ləzzətini duysunlar. Mənə elə gəlir ki, vadini gənc deyil, hələ lap uşaq ikən tərk etsən də, başa düşürsən ki, insanları illər uzunluğunda doğulduğu yerlərə bağlayan zəncirləri birdən-birə qırmaq o qədər də asan olmur. Ömrü boyu vadini əhatə edən meşələrin daşlı yolları ilə addımlayan və hər an qandalların ağırlığını hiss edən bu adamlar üçün necə də "azadlıq" simvolu, ruhlarını azad edən bir adam simvolu olmaq istərdim. Nə edə bilərəm - ruhları azadlığa qovuşdurmaq mənə tanışdır, çünki mən də, əcdadlarım da hələ lap qədim zamanlardan yerli camaatın ruhani başçıları olmuşuq.

Beləcə, hamı vadini tərk etdikdən sonra mənim vaxtım çatacaq. Heç bilmirəm, onda həmişə qəzəbli arvadımla, sayıqlıqlarını bir an belə əldən verməyən qızlarla hara gedəcəyəm. Bəlkə, elə gecə qatarından birinə minəcəyəm və o qatarın son dayanacağı da Tokionun, ya da elə Osakanın kasıb məhəllələrindən biri olacaq. Bəlkə də, çıxanda yönümü dəyişib meşənin cəngəlliklərinə doğru gedəcəyəm. Əminliklə deyirəm: - nə olursa - olsun, mən yeni həyat arxasınca gedərək vadini tərk edənlərin kahini, şamanı olmaq üçün onları axtarıb tapacağam. Mən vadini onlar kimi qorxu ilə tərk etməyəcəyəm, mən onları - təqib etmək üçün gedəcəyəm, hər bir kahinə yaraşan kimi - başımı dik tutaraq gedəcəyəm. Gözlənilən köç barədə fikirləşəndə istəyirəm ki, qaçıb meşəyə sığınmaqla bağlı şeyiələr özünü doğrultsun - çünki bir şaman üçün, bir kahin üçün meşədən gözəl yaşayış yeri ola bilməz.

Bax, sənə məsləhətim budur: "azadlığını" axtar, artıq onu tapdığını düşünürsənsə, dayanma, bir az da irəli get - "azadlıq" duyğusunun daim yenilənməsinə doğru addımla. Səninlə belə bir iş görək, şərt kəsək: əgər taleyimizə birdən zülmət qaranlıqda görüşmək yazılıbsa, onda bir-birimizi tanımaq üçün parol fikirləşək. Nə bilmək olar, bəlkə, elə sən özün də bizim dərədən çıxıb hal-hazırda meşədə, haqlarında çoxlu şeyiələr gəzən ilkin meşə sakinlərinin arasında yaşayırsan!

Nə isə... deyim ki, yadımdan çıxmasın: parol "azadlıq"dır.

Tərcümə edən:
Əyyub QİYAS

♦ P o e z i y a



Sabir SARVAN

BELƏ BİR GÜNDƏ

Belə bir gündə
tutmadan ötənlərin yasını,
Bir - birimizin
üzündən oxumalıyıq
yurdun ağrısını.

Nə gördü bu millət?
Dağı - daşı titrədir
ruhumuzu oyadan,
Köhnə qəbir daşlarına
dəyib qayıdan
cavabın əks - sədası:
zülü - üü- m!!!

Belə bir gündə
həbsxana divarına yazılmış

AZADLIQ
sözü qədər
şirindir ölüm.

YALAN

İri,
parlaq
sabun köpükləritək söndü.
Hər şey
özünə döndü.

Biləyimizi
gəmirən zəncirləri

ürəyimizin oduyla
qalanan
tonqallara atdıq,
Son güllə misalı
son sözü deməyə
gəlib çatdıq.
Yaramıza baxıb qımışanlardan
imdad diləməyi
unutduq biz,
Belə bir gündə
qabaqda gedənlə
arxada qalan arasındakı
məsafədir itirdiyimiz.
Belə bir gündə
hamımız
öndə olmalıyıq,
Hamımız ÖN - DƏ!!!

QAN

Qana bələyirlər bizim elləri,
Qan deyir torpağı,
Daşı Vətənin.
Üzündə - gözündə qəm yuvalanıb,
Çəkir qovğaları başı Vətənin.

Şeytan ocağına, şər ocağına
Bəlli yelpiklərin küləyi gəlir.
Susuram,
sinəmi deşir ürəyim.
Dinirəm,
ağzımdan qan iyi gəlir.

Bu yurd
neçə dəfə qana çəkilib,
Quruyan dəniztək sinib özünə.
Axtarsan
Vətənin sərhədlərini,
Düş tarix boyunca qanın izinə.

Torpağı bölündü yağlı tikətək
Bu millət içindən sındı beləcə.
Hər gedən
gecədə bir itiyi var,

Hər gələn
səhəri qandı beləcə.

Gərək qan bağlaya şairin sözü,
Şair əllərini qandan gen tutub.

Gör hansı zamandı,
gör hansı vaxtdı
Mən qana çapıram,
məni qan tutub.

QARABAĞLI UŞAQ

Səhər al qanla açılır,
Quşlar göydən
ölü düşür.
Alışmır güllə səsinə
Budaq qorxur,
gülü düşür.
Saçı dağılıb alnına,
Sıyım-sıyım olub dizi.
Gözlərinin qabağında
Anasının qanlı üzü,
Qaçır qarabağlı uşaq.

Dərd gələndə tək-tək gələr,
Dərd gələndə qoşa gəlməz.
Bir bu qədər xata, bəla
Ağıla gələr, başa gəlməz,
sanı yoxmu?!
Aşağıdan yer qalxıb,
Yuxarıdan göy enib,
Qışqırığı boğazına,
Gözləri haqqa dirənib,
sonu yoxmu?! -
Qaçır qarabağlı uşaq.

Axarı sınmış ömürlər,
Zülümdən bezar könüllər,
Ağ alnında qara qada,
Hara qaçsın bu dünyadan?!
Ayaqları heydən düşüb,
Şişib
alnının damarı,
İnsanlar ee...y,
sizə sarı
Qaçır qarabağlı uşaq.

TÖVBƏ

Ey ruhumun yiyəsi,
ey uca gerçək,
Var etdiyi hər şeydə
bulunan TƏK.
Duyduqca könlümdə səni
yaxına gəldim,

Dərgahına gəldim.
Gəldim ki, ürəyim yandı ahımdan,
Olmuş sənə şəkkim,
ya rəbb,
keç günahımdan.
Hər ayna könlüdə
hüsnün işıqdı,
əks etməz o ayna ki səni,
çox bulaşıqdı.
Gerçəksən
hər an duyulan və qaçılmaz,
Sirsən,
çözdükcə açılmaz.
Sənsən bunca yaxın,
yaxın olduqca uzaq,
Bunu ariflər bilir ancaq.

Sənsən göylərə,
həm yerlərə rəhbər,
Allahu əkbər,
Allahu əkbər!!!
Azdım yolumu, kafirə inandım,
səni dandım.
Ölmüşdüm, təzədən mən
mənə gəldim,
İmana, dinə gəldim.
Adilsən, qovma qapından, demə: get
Əfv et məni,
əfv et məni,
ya rəbb,
Məni əfv et!

QARDAŞIM OĞLUNA

Ocağı qaralıb, yığvalı dönüb,
Qarışmır fələyin işinə əmin.
Sorur burulğanlar, döyür dalğalar,
Düşüb taleyinin qışına əmin.

Kimin qarğışına tuş gəldi adı,
Gözündə - könlündə qaldı muradı.
Yerdə qarışqanı tapdalamadı,
Dəymədi göylərin quşuna əmin.

Arayan günəşsə, qar altda gül var,
Canlı neçədisə, o sayda qul var,
Yalandı dünyada nə qədər yol var,
Vurdu bircə - bircə dişinə əmin.

Ruhuma su səpən tək güman idi,
Bu yanlış gümanlar nə yaman idi.
Ömrü burum - burum toz - duman idi,
Çökür yaddaşına, huşuna əmin.

Çırpına - çırpına könül dad eylər,
Ya sındır şüşətək, ya abad eylə.
Körpəcə cığır sal, hərdən yad eylə,
Dönəndə bir qəbir daşına əmin.

Nə gəzdi, nə tapdı, nəyi qazandı,
Bir quru nəfəsdi, bir quru candı.
Bihudə dolandı, bihudə yandı,
Boşuna yaşadı, boşuna, əmin.

GÖZÜMÜN İÇİNDƏN QOCALMIŞAM MƏN

*"Dostların içində yaxşı qalanı sənsən,
saçın-saqqalın ağarmayıb" - bir dəfə
lapdan Vəli Xramçaylı mənə belə dedi.*

Gözümün içinə yaxşı bax, ay dost,
Siz də duymasanız, kim duyar məni.
Dostların saçını ağartdı, amma,
Gözümə ağ saldı bu rüzgar mənim, -
Gözümün içindən qocalmışam mən.

Min yerə boylanır qismət deyilən,
Hamını görsə də, bir bizi görmür.
Gözümün içinə yaxşı bax, ay dost,
Arada nə var ki, göz-gözü görmür.

Gileyə çəkmirəm, gileydən keçib,
Qəfil söylədiyin söz məni aldı,
Yayına bilmədim baxtın gözündən,
Ömürdən umduğum gözümdə qaldı,-
Gözümün içindən qocalmışam mən.

Mənimtək yarımır, yarıyan adam,
Aynada telini darayan adam.
Gözündən qarıyır, qarıyan adam, -
Gözümün içindən qocalmışam mən.

Yıxılıb durmaqdan dizlərim doyub,
Mənim yaşamaqdan gözlərim doyub,
Qara saqqalıma - saçıma baxma,
Gözümün içinə yaxşı bax, ay dost,
Gözünü aç mənə yaxşı bax, ay dost,
Gözümün içindən qocalmışam mən.

BU QİSMƏT SƏNİNDİ

Çıxdım axırına boş ümidlərin,
Çıxdı axırıma gümanlar mənim.
Dərdi gözlərimdə diri görəcək,
Əyilib nəşimi yuyanlar mənim.

Könlümə çox dedim alışıb yanma,
Bu qismət sənindi, qisməti danma.
Özümdən yarıyan olmadı, amma
Yarıdı gözümdən ümmanlar mənim.

Ömrüm qəm dolusu bir piyalədi,
Baxan elə bilir, güldə jalədi.
Elə hönkürtüdü, elə nalədi,
Saxlayar səsimi zamanlar mənim.

DÜŞMAN

Vaxtında ölmədim, indi də gecdi,
Hər nədi, bu ömrü yaşayam gərək.
Çox da ki gözlərim doyub dünyadan,
Çox da ki soyuyub sinəmdə ürək.

Qarışıb rəngləri, dünyanı daha
Təkcə ağ-qaraya bölmək çətindi.
Ömrüm uzun çəkdi, düşman qazandım,
Düşman qazandınsa, ölmək çətindi.

Qoymaz gecələri çimir etməyə,
Bəlkə də, o məndən sayıqdır ancaq.
Bir gözüm yuxuya getsə də mənim,
Bir gözüm həmişə oyaq qalacaq.

Qalmışığı göz-gözə, səngər-səngərə,
Belə qalasıyıq son günə kimi.
Düşmanlı adamın çıxır ağzından
Sonuncu nəfəsi son güllə kimi.

Vaxtında ölmədim, indi də gecdi,
Hər nədi, bu ömrü yaşayam gərək.
Çox da ki gözlərim doyub dünyadan,
Çox da ki soyuyub sinəmdə ürək.

SEVGİ

Ölsəm, nəm torpaqdı üzümün üstdə,
Qalsam, qoşa şamdı mizimin üstdə,

Özünə yer tapar gözümlün üstdə
Gözəl xanımlarla gözəl şeirlər.

Ayna pərilərin əlindən düşməz,
Arı çiçəyindən, gülündən düşməz,
Əlim yetməsə də dilimdən düşməz
Gözəl xanımlarla gözəl şeirlər.

Şeytan mizanında bir cüt zərimdi,
Şanlı peykanımdı, qanlı şərimdi,
Yıxılan yerimdi, sevər yerimdi
Gözəl xanımlarla gözəl şeirlər.

Sevginin qaxıncı başadı ancaq,
Ruhumun qanadı qoşadı ancaq,
Mənə nəfəs verib yaşadır ancaq
Gözəl xanımlarla gözəl şeirlər.

BƏLLİ - BƏLLİ

Mehdi Bəyazıda

Bu yalın o üzü yar obasıdı,
Həsrət köhnə həsrət, yol bəlli-bəlli.
Ya çəkil başımdan, ey qara sevda,
Ya görün gözümə ol bəlli-bəlli.

Mənə sayəsidi tanrının qəhri,
Ovcuma cəm olur bəhrəsi-bəhri.
Uçunub-titrəyir könlümün şəhri,
Əsər viranədə yel bəlli-bəlli.

Öndə aradığım elə uzaqdı,
Sonda iki çeşmim qoşa bulaqdı.
Yar olmur kimə ki, yığvalı-baxtı,
Car olur gözündən sel bəlli-bəlli.

Ölüm dedikləri körpüdən keçsən,
Göylərdə işıqsan, torpaqda heçsən.
Müşkülü çözülməz dərdlərə düşsən,
Ağla pünhan-pünhan, gül bəlli-bəlli.

Gələndə zamanı sirr qalanların,
Daraşar canına qor yalanların.
Durub ilqarında pir olanların,
Dolanar başına el bəlli-bəlli.

QƏDİMLİK

O gecə kövrək idi,
Körpə yuxusu kimi.

Könlüm xoş, dünya sərxoş,
Hərəmiz bir tərəfdə
Odu keçmiş ocağın
İki çırpısı kimi.
Sən uyğular içində,
Qalxıb enən mələfə
Ağ sinəni əzirdi.
Divarda təzə təqvim,
Bayırda təzə yanvar,
Birəm-birəm gələn qar,
Qonmağa yer gəzirdi.
Sən uyğular içində,
Dediyin isti sözlər
Dodağında soyumuş
Qısılib bir-birinə
Ayaqların uyumuş,
Ağ, işıqlı alnında,
Tellərin düzüm-düzüm.
Üzünün bir yanında,
Soyuq, yorğun təbəssüm.
Sən uyğular içində,
Ayrılmışdın zamandan,
Ayrılmışdın köçündən.
Mən yerimdən qalxaraq,
Hər şeyi unudaraq
Sanki baxırdım sənə
Əsrlərin içindən.
Nəsə gizli, xoş ağrı,
Sinəmi sol tərəfdən
Sıxırdı, qurtarmırdı.
Damarımdan, qanımdan
Min illik, milyon illik
Bir sevginin istisi
Axırdı, qurtarmırdı.

TƏCNİS

Könül, yar dediyin vardı da getdi,
Qəhərlən, qubarlan, a zarı neynim.
Oldum baş qaxıncı, ellər gülüncü,
Daha düşünürəm az arı, neynim.

Atdı aramıza barı gedəndən,
Bir xəbər biləydim barı gedəndən.
Ətiri, çiçəyi, barı gedəndən,
Əylənir bağımda az arı, neynim.

Ürək oxlandığı ana "can" deyir,
"Aşiqəm sonuncu anacan" - deyir.
Bacı qurban olur, ana can deyir,
Azalmır canımın azarı, neynim.

DEYİLƏNDƏ

Elə tamarziyam adına sənin,
Çəkirmən min yerdən ah - deyiləndə.
Gör mənə neynədin, şəhər boylanır,
"Yığvalı dönmüşə bax" - deyiləndə.

Ünvanın bəllidi, gələ bilmərəm,
Dərdim özümündü, bölə bilmərəm.
Daha o cənnətdə qala bilmərəm,
"Çıx, mənim qəlbimdən, çıx" - deyiləndə.

İndi hər sözümə fikir verirəm,
Nə könül verirəm, nə sirr verirəm.
Ölən duyğulara hüsr verirəm,
Yeddi deyiləndə, qırx deyiləndə.

Saxla səadəti, ötən çaparı
Bağrımın başını söküb qoparır.
Qonça sevgiləri sazaq aparır,
Soyuq dodaqlarla "yox" - deyiləndə.



Bu günün 60 yaşlılarına həyatın bir gənclik borcu var. 25-30 il əvvəl aldıklarını, bir qisminin taleyinə sözün qanını silmək nəsiibi yazmaqla ödəyib. Xüsusən də "gözündən qocaltdıklarını". Sabir Sarvan da belələrindəndir... Bir şeirində yazdığı kimi, dost-tanışın "cavan görünürsən ha!" təsəllisi onu itirdiklərinin ağırlığıyla birlikdə hər dəfə dəyirman daşında üyütsə də, fələyin yerinə utana-utana, Sabir Vətəninin və yığvalının yaralarını sözlə sarıya-sarıya qazanca qalan ömrü yaşamağa davam edir. Sözü - şeiri durna çırağına döndərüb başının üstünə bayraq kimi tutur ki, arxada gələnlər şeirin cığırında azmasınlar. Bu niyyətin yazıda adı da olsun Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Sumqayıt bölməsinin rəhbəri. Amma kim nə deyir-desin, həyat çox sevinci qıymasa da, Sabir Sarvanı sözün bəxtəvəri edib. Şeiri, sözü hər yerdə Görünür! Şeiri - sözü həmişə ucalıqlarda, durub görüldüyü yeri möhkəm. Vallah, hər kəsə qismət olmur dərdin, həyatın bulanığından sözlə təmizlənib çıxmağı!

Şair dostumuzun 60 yaşını təbrik edir, ona sağlamlıq, yaradıcılıq uğurları arzulayırıq!

“Azərbaycan” jurnalı redaksiyası



Murad QOÇUOĞLU

BU GECƏ RUHLARI BAĞIŞLADILAR...

Bu gecə şəhərə qar yağdı, ilk qar,
Elə bil, səmadan nur tökülürdü.
Bəmbəyaz kürkünü geymişdi şəhər,
Bu gecə şəhərin üzü gülürdü.

Kövrək budaqların qar yükün tutub,
Ağaclar arada bayılırdılar.
Sükutla başa-baş verən ağaclər
Payız yuxusundan ayılırdılar...

Səmadan ağappaq dənəcikləri
Torpağın üstünə ələyirdilər.
Elə bil, soyuqdan donmasın deyər
Çılpaq budaqları bələyirdilər.

Səmada vurnuxan ağ dənəciklər,
Torpağa qovuşub kəmin alırdı.
Bəzisi bir anda gözdən itirdi,
Bəzisi heyrdən donub qalırdı.

Uçurdu, uçurdu azad quş kimi,
Qayıdıb ovcuma düşürdü yenə.
Bəlkə, ovcumdakı qar dənəciyi
Səmanın sirrini deyirdi mənə...

Bu qarlı gecənin səhəri günü,
Sanki bədxahlığın çırağı sönür.
Hamının üzündən sevinc, nur yağır,
Elə bil, insanlar mələyə dönür.

Ruhlar qar dənəsi, qar dənəciyi,
Hamıya pay düşür yağan ilk qardan.
Ruhlar günahları yuyurlar, sanki,
İlk qarla ilkinə qayıdır insan.

Bu gecə səmadən nur ələndi, nur,
Bu gecə şəhərə qar yağdı, ilk qar.
Bircə gün mələktək yaşayacağıq,
Bu gecə ruhları bağışladılar...

GÖRMƏZ

Allahı başının üstə görməyən
Fəryadı göylərə catanı görməz.
Namərdə inanıb, bel bağlayanlar,
Mərdi alçaldanı, satanı görməz.

Kimi ki öz nəfsini yoldan saxlayar,
İcində günahsız ruhu ağlayar.
Kim ki özgəsinə ümid bağlayar,
Qaya kölgəsində yatmanı görməz.

Haqqı deyənlərə töhmət edənlər,
Düz olan kəslərə nifrət edənlər,
Günaha batmağa adət edənlər
Hər gün günahlara batanı görməz.

Bu dünya min yerdən insanı səslər,
Kiminə xor baxar, kimini bəslər.
Zirvəyə qalxmağa can atan kəslər
Özünü zirvədən atanı görməz.

NƏ YAXŞI

Nə yaxşı dünyaya gəldim, Allahım,
Seytani, iblisi tanıdım burda.
Qoyunun-quzunun sayın coxaldıb,
Nə yaxşı onları tapşırdın qurda.

Nəyi yaratdınsa, kamil yaratdın,
Hər kəsə qismət də, nemət də verdin.
Hər gün günahlara batan bəndənə,
Səbrinə min şükür, möhlət də verdin.

Min dərdə, kədərə qarışdı başım,
Kədərdən min yumaq sarıdım, Allah.
Nə yaxşı mərhəmət göstərdin mənə,
Yaxşını, yamanı tanıdım, Allah.

Sənə qovuşmağa can atıram mən,
Boynumda olsa da, min bir günahım.

Ölüb dərgahına qayıtmaq üçün
Nə yaxşı dünyaya gəldim, Allahım...

Ruhum da, canım da sənindir, Tanrım,
Əmanət vermişən bu ruhu mənə.
Ömür istəmirəm, mərhəmət göstər,
Ruhumu günahsız qaytarım sənə.

BİLMİRƏM

Yol gəlirəm gün batandan bu yana,
Yol getdiyim gün doğana salam var.
Gündoğanla Günbatanın arası,
Tanrım, şükür, gör nə boyda qalam var.

Heç bilmirəm, yola nə vaxt çıxmışam,
Yüz il əvvəl əkdiyim gül solmayıb.
Qərinələr elə gəlib ötüşüb,
İşə bax ki, heç xəbərim olmayıb...

Hər yaranan bir də gəlir dünyaya,
Bunu deyən həqiqəti bilənmiş.
Səmadakı o, ulduzu görürsən?
Düz milyon il əvvəl, bax o, mənəmmiş...

Yol gedirəm min gümanın içində,
Yol üstünə görən kimlər çıxacaq?
Bəlkə, məni inandığım adamlar,
Bəlkə, elə etibarım yıxacaq...

Yüz il əvvəl o, dağ belə deyildi,
İndi belə ovxarlanıb, tökülüb.
Dağ vüqarı ona zülüm elədi,
Parça-parça, qaya-qaya sökülüb...

Bu dəniz də çox tufanlar qoparıb,
Gah sakitdir, səssiz üzən qu kimi.
Kim nə bilir, bəlkə, elə tapmadıq,
Sabah onu bircə damla su kimi...

Min il duran tək palıdlar olub ki,
Pöhrələrin qovğasını görməyib.
Sel-su gəlib, nehrə dönüb yer üzü,
Köklərinin faydasını görməyib...

Yol gəlirəm gün batandan bu yana,
Gündoğana çatarammı, ya qismət.
Dünya adlı bu dəryanın içində
İtərəmi, bataramı, ya qismət...

Yol gedirəm hələ üzü günəşə,
Yanarammı? Ölərəmmi? Bilmirəm!
Desələr ki, geriye dön, yenidən,
Mən geriye dönərəmmi, bilmirəm...

İTDİYİ YERDƏ

Qəfildən alova atarlar səni,
Namərdin ağalıq etdiyi yerdə.
Gözün görə-görə satarlar səni,
Hər şeyin alveri getdiyi yerdə.

Ağıllı olanlar dar gündə belə
Səbirlə özünü alacaq ələ.
Ancaq nə səbir gəz, nə də hövsələ
Bıçağın sümüyü sürtdüyü yerdə.

Yaxşı da, yaman da dildə bitəcək,
Pərdə götürülsə, abır itəcək,
Çiçək də bitəcək, gül də bitəcək
Tikanlar, qanqallar bitdiyi yerdə.

Vəfasız gözəldən sədaqət umma,
Nəfsə alçalandan səxavət umma,
Ədalət axtarma, həqiqət umma
Mizan-tərəzinin itdiyi yerdə.

TƏZƏ SÖZ

Deməyə təzə söz qalmayıb daha,
Yenə köhnə sözdür köməyə çatan.
Təzə söz axtarıb tapırıq, ancaq
Köhnə kəlmələrdir ürəyə yatan.

Bir təzə söz üçün min köhnə sözün
Düşüb qapısını döyəsen gərək.
Təzə kəlmə üçün, təzə söz üçün
Köhnə kəlmələri öyəsen gərək.

Körpənin dilindən qopan ilk kəlmə
Dilin ilk sınağı, nübarı imiş.
Hərdən qismətinə çıxan sözlər də
Köhnə kəlmələrin təkrarı imiş...

Elə söz deyəsən, təzə, tər olsun,
Duyğular dil açsın sözündən sonra.
Səni yaşatmağa, xatırlatmağa
Bir təzə söz qala özündən sonra.

Bu köhnə sözləri yığıb bir yerə,
Sıxıb cövhərini, sıxıb gedəsən.
Tanrı hüsurunda cavab verməyə
Bir təzə söz tapıb, çıxıb gedəsən...

BAX

Kəlməbaşı "Vətən" deyib,
Yurddan-yurda köçənə bax.
Heç bilməyir pis necədir,
Yaxşıları seçənə bax.

Baxmayıbdır gözdə yaşa,
Çox arzunu vurub daşa,
Min hiyləylə keçib başa,
Al qanımı içənə bax.

Heç bilməyir sözü nədir,
Astarı nə, üzü nədir,
Özü günah içindədir,
Günahımdan keçənə bax.



OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2016-cı il üçün

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Xumar ƏLƏKBƏRLİ

HARAM

◆ *Hekayə*

Yenə qulaq bezdirən külək kimi əsməyə başladı arvadı. Başladısa, sakitləşməyi çətindi. Ya gərək Aleksey şimşək kimi çaxıb söyüş, təpik-yumruq yağdırıb, qab-qasıq sındırıb bu küləyin səsinə kəsəydi, ya da yağış yağıb küləyin qarşısını kəsdiyi kimi, Ədilə gözüne dolmuş buludları sıxıb, göz yaşlarını töküüb sakitləşəcəkdi. Amma haqlı idi Ədilə. Ona görə Aleksey bu dəfə dəli sel kimi kükrəmədən, parça torbasını əlinə alıb evdən çıxdı.

Arvadının qarğıışı, ah-zarı həyəti başına almışdı. Ayaqqabılarının üstündə yatmış pişiyi oyadıb, bozarmış köhnə ayaqqabılarını geyindi. Ayaqlarını sürüyə-sürüyə küçəyə çıxdı. Dəmir darvaza arxasınca şaqqıltı ilə bağlanınca hara gedəcəyini düşündü. Yenə həmişəki kimi evdə əsən küləkdən qaçıb pivəxanada içki şüşəsi arxasındamı keçirsin bu gününü? Yox. Bu səhər elə qəmli idi ki, düşündü, içki də onu ovutmayacaq, fikirlərin əlindən alıb unutmarmayacaq. Sağa-sola boylandı. Görünür, yük maşını təzəcə keçmişdi. Yol toz dumanı içində idi, o da bu dumana qoşulub ayaqları aparən səmtə düşdü. Ayaqları da aparmır, onu sürüyürdü. Ara-sıra səndəlləyirdi, müvazinətini saxlamaq üçün addımlarını saxlayıb yerində dururdu. İçkidəndimi? Amma iki gündü ağzına ara q dəyməmişdi. Düz deyir Ədilə, əssə də, gurlasa da, haqlıydı. İçki artıq damarlarında qan yerinə axırdı, içməyə də, ayaq üstə yellənirdi. Qarşıdan gələn qız-qadının onu görcək üz-gözlərini turşudub, yolun bir tərəfindən digər tərəfinə keçmələrindən anlayırdı ki, insan qoxusunu da itirib, içki qoxuyur.

Qəsəbənin toz-torpaq, kələ-kötür yolu bitdi. Uzaqdan dəniz görünürdü. Hava günəşli olsa da, dəniz dalğalı, təlatümlü idi. "Bəlkə dəniz sahili sərin ola" düşünüb tikanların arası ilə qumlu sahilə çıxdı. Qum köhnə ayaqqabılarının içinə dolub ağırlaşıb, onsuz da müvazinətini saxlaya bilməyən vücudunu az qala yırırdı. Ayaqqabılarını soyunub içinə dolmuş qumu təmizlədi, sonra torbasına qoydu. İsti qum ayaqlarının qıdıqlayırdı. Sahilə yaxınlaşdı. Qumun üstündə oturub ayaqlarını uzatdı. Sahilə doğru qaçan yüngül dalğaların dağıtdığı köpüklərə baxa-baxa fikrə daldı. Fikirləşməyi, xatırlamağı sevməzdi Aleksey. Bəlkə elə ona görə içkidən qopa bilmirdi, içkili olanda özünü unudurdu, indisini, keçmişini, hər şeyi unurdurdu, tək bir şeydən savayı. O zəhirmarı dilinə vurduğu ilk günü unutmurdu. İlk dəfə idi doğmalarından - nənəsindən, anasından ayrılıb uzaqlara düşmüşdü. Əsgər yoldaşlarının nədən içdiyini bilmirdi. Dəbdimi, hərbi xidmətdə adətdimi? Amma o, əsgər yoldaşlarının ələ salmalarından bezib, bir az

da marağının qurbanı olub dilinə vurmuşdu arağı ilk dəfə. Sonra isə doğmaları üçün darıxanda, rus zabitlərin kobud rəftarından bezib, ərköyün günlərinin həsrət yanğını boğmaq istəyəndə əsgərlərə qoşulub içmişdi. Elə o vaxtdan da bu haramın qulu olmuşdu. Amma bu gün unutduqlarını xatırlamaq, düşünmək istədi. Hər səhər onu pivəxanaya çəkən ayaqları bu gün xatırlamaq üçün sahələ gətirmişdi. Yaddaşı sanki səhifələri cırılıb dağılmış, külək uçurmuş kitab kimi idi. Ordan-burdan vərəqlədi, son səhifə açıldı. Səhər yenə əsdi, coşdu Ədilə: "Sənə ərə gəldiyim günə daş düşəydi. Ya da o daş sənə başına düşəydi. Yox olasan sən! O zəhəri içə-içə ömrümü-günümü zəhər etmisən. Sənə ucubandan gəldik düşdük bu xarabaya, burda da oğlunun başını yedin. Sənsən hər şeyin günahkarı. Oğlunun qırxdı çıxdı-çıxmadı gəlin də getdi atası evində doğmağa..."

Arvadı oğlu Arzunun ölümü ilə barışsa da, qırx mərasimindən sonra hamilə gəlinin atası evinə çıxıb getməsi ilə heç cür barışa bilmədi. Dünən axşam gəlinin oğlu olduğu xəbərini qonşudan eşidəndən yenə qarğış, ah-nələ püskürürdü. Əlbəttə, haqlı idi Ədilə. Şəhərin mərkəzində evləri var idi, içib yığıla-yığıla gəlməkdən, binanın girişinə qusmaqdan qohum-qonşu yanında xətir-hörmətləri qalmamışdı. Evdən dava-söyüş də kəsilmirdi. Elə lap əzəldən belə idi. Arzu dünyaya gələndə Ədilə də, hətta özü də elə bildi ki, hər şey dəyişəcək. Amma qurtula bilmədi, qaça bilmədi Aleksey bu zəhərdən, bu beladan, alın yazısından. Haqlı idi Ədilə, Arzu da gözünü açıb evdə ancaq dava gördü, söyüş eşitdi, içki qoxusu duydu. Onun da qurtuluşu yox idi atası kimi. Bəli, yox idi onlara qurtuluş içkidən, qismətlərinə yazılan yazıdan. Nə Alekseyin atası, nə özü, nə oğlu, nə də dünyaya təzə gələn nəvəsi qurtula bilməyəcəkdi...

Gözlərini sahilədən ayırıb üfüqə baxdı. Dənizin o tayında İrandı, babalarının yaşadığı Cənubi Azərbaycan...

Yaddaş kitabının lap əvvəl səhifələrini açdı. Ağılı kəsəndən adının həmyaşıdlarından fərqləndiyinin fərqi varmıydı. Yoldaşlarının onun adını ələ salmaları, "rus" çağırmaları bitməyən kabus idi. Bu səbəbdən uşaqlarla dalaşmaqdan, yerə yığılıb süpürləşməkdən, sir-sifəti göy gəzdirdiyindən uşaq vaxtı dəcəl, sonra ərköyün, böyüdükcə davakar çağırıdılar onu. Məktəbdə yaxşı oxuyurdu, müəllimlərin sevimlisi idi, amma məktəb illəri dava illəri kimi həkk olmuşdu xatirinə. Hər gün dalaşar gələrdi evə...

- Getməyəcəm məktəbə! Oxumayacam!

- Niyə? Yenə kiminlə dalaşmısan? Nənən bilsə, səni danlayacaq.

- Niyə mənə?! Niyə mənə ələ salanları danlamır, döymür? Niyə mənim adım hamının adı kimi deyil? Mən rusam?! Nənəm rus olub? Babam rus olub? Kim qoyub bu adı mənə?!

Hər dəfə də anası onu bir küncə çəkib güclə sakitləşdirməyə çalışır, ağlayan gözlərini ovucları ilə silə-silə eyni cavabı verərdi:

- Nənən qoyub adını. Sakit ol, nənən gələr, eşidər... qanı qaralmasın.

- Niyə?

- Çünki atanın adı olub.

- Atam rus olub?

- Sus! - deyib anası da onu göz yaşları içində tək qoyardı. Niyəsini isə çox sonralar bildi...

Kənddə evi satıb şəhərə gəldikləri ilk günün axşamı anası ilə nənəsini dəniz sahilinə gətirmişdi. Sahili o baş-bu başa gəzib yorulmuşdular. Skamyada oturdular. Nənəsi qürub edən günəşin qovuşduğu üfüqə baxıb danışmışdı hekayəti...

* * *

1936-cı ilin baharında seyid Mircəfərin oğulları - Mirbağır, Mirəli və Mirqasım Arazı bu taya keçib Qarabağda məskunlaşdılar. Qonaqpərvər, qəribə əl tutan

Qarabağ camaatı onları tək qoymadı, biri torpaq, biri qoyun, o biri kotan verib bu torpaqlarda oturmalarına kömək etdi. Seyid Mircəfərin sorağı Arazın bu tərəflərində də dolanırdı. Hər kəs onun övladlarına hörmətlə yanaşdı, qısa zamanda qardaşlar burda özünküləşdilər. Amma pis dövrən idi. Arazın bu tayında müxtəlif səbəb-bəhanələr altında "xalq düşmən"lərinin ovu gedirdi. Cənubi Azərbaycandan köç edənlər də "İran kəşfiyyatı" damğası ilə şikar idilər. Artıq Mircəfərin övladlarının da ovuna çıxmışdılar, qara günləri başlamışdı. Qardaşları bir neçə dəfə sorğu-suala çağırmışdılar. Bu sorğu-sualların sonunun nə ilə nəticələncəyi bəlli idi. Qardaşlar geri qayıtmağa qərar verirlər, Mirqasımdan başqa. Qardaşlarının sərhədi uğurla keçəcəkləri təqdirdə onun burda qalması təhlükəli idi, onu rahat buraxmayacaqdılar. Amma gedə də bilmirdi. Çoxdan ailə qurmasına baxmayaraq, övladı olmayan Mirqasımın həmin ərəfədə arvadı Xatun hamilə idi. Bu səbəbdən o, Xatunun və ilkinin həyatını təhlükəyə atmaq istəmirdi.

Gecələrin birində digər iki qardaş yola çıxırlar. Mirəlini sərhədə çatmamış ailəsi ilə birlikdə qətlə yetirib, meyitləri çaya axıdırlar. Mirbağır çayı keçməyə müvəffəq olsa da, iki körpə oğlu çayı keçərkən tələf olur...

Düşündükləri kimi də olur, qardaşlarının qaçması Mirqasımın üstündə nəzarəti gücləndirir. Buna baxmayaraq, Mirqasım səbrli davranmağı, övladı dünyaya gələn kimi isə sərhədi keçməyi düşünür. Bunun üçün cəmi bir neçə ay dözməli idilər. Baxmayaraq ki, hər açılan səhər bir işgəncə idi onun üçün. Səhər açılır, bir həftə qabaq bir masa arxasında çörək kəsdiyi qonşusunu gecə ilə gedər-gəlməzə aparırdılar, qonşusuz qalırdı. Başqa bir tanıışı onu görcək yolunu dəyişirdi, dostsuz qalırdı. Ehtiyat edirdi, doğmaları ilə heç bir əlaqə saxlamırdı, xəbərsiz, nigaran qalırdı. Qalırdı, qalırdı... hələ qarşıda neçə belə işgəncəli günlər qalırdı. Elə hey çağırır, sorğu-sual edir, doğmaları ilə əlaqəsi varmı, xəbərleşirmi soruşub hədələyir, sərbəst buraxırdılar. Mirqasımın da bir gün gedib heç gəlməyəcəyi sabahı qalırdı. Hər dəfə rayon mərkəzinə çağırılanda bu son gedidi düşünüb Xatunla halallaşırdı. Hər dəfə ölümə getmək qorxusunu işgəncə kimi yaşayırdı.

Xatunun azad olmasına bir neçə ay qalırdı. Mirqasımın dilindən "Şükür" kəlməsi düşmürdü ki, Allah bir az da möhlət versə, şikar olmamış ailəsini götürüb buranı tərk edərdi. Bir səhər yenə gəlib apardılar onu. Mirqasım ürəyindən "Allah, mənə möhlət ver" keçirib, "Bismillah" pıçıldayaraq evdən çıxdı.

Həmişə qapı arxasında gözlədərtilər onu. Bu dəfə dərhal içeri aldılar. Bəstəboy, sarı sifət rəis yenə biğlarının ucunu eşə-eşə eyni sualları verdi, sonra tanımadığı adamların adlarını çəkib, onlarla əlaqəsi olub-olmadığını soruşdu. Araya üzücü sükut çökdü. Rəis qarşısındakı kağıza nələrsə qeyd edib qələmi masanın üstünə atdı. Eynəyini çıxarıb şüşələrini təmizləməyə başladı və söhbəti dəyişdi:

- Arvadın hamilədi.

Mirqasım qəfil deyilən bu sözə çaşdı. Gözlərini rəisin üzünə zillədi, fikrini tutmaq istədi. Rəis isə ani sükut edib davam etdi:

- Oğlun olsa nə ad qoymağı düşünürsən?

Udqunub dilindəki "İnşallah" kəlməsini uddu və çiyinlərini çəkdi.

- Amma mən artıq bilərəm sən qoyacağın adı! Mir! Mir! Mir! Hamınızın kökünü kəsəcəm!

- Mən izn verə bilmərəm ki, burda seyid-meyit törəyib çoxalsın! Uşağın adını Aleksey qoyacaqsan!

Mirqasımı elə bil göyə qaldırıb yerə vurdular. Elə bil paslı bıçağı ürəyinə yox, sümüyünə dirəyib eşdilər.

- Özüm nəzarət edəcəm. Oğlun olsa, adı sənəddə Aleksey yazılacaq. Yox, əməl etməsən, nəinki sən, hətta İrandakı qohum-qardaşının kökünü kəsərəm!

... Mirqasım yolu evə necə qayıtdı, xatırlamırdı, Xatun üstünə cumunca ayıldı sanki.

- Nə oldu, ay Mirqasım, öldüm nigarançılıqdan.

- Niyə narahat olursan? Sənə narahat olmaq olmaz. Şükür Allaha! Bu dəfə də möhlət aldıq.

Sağ-salamatam.

- Amma rəngin qapqaradı. Nə gizlədirsən məndən? Qurban olum, balanın başına and verirəm, düzünü de.

- Heç...

- Susma, din, danış.

- Deyir oğlun olsa, adını Aleksey qoy. Yoxsa kökünüzü kəsərəm. Sübut elə ki, iranlılarla əlaqədə deyilsən, onlara aidiyyatın yoxdu, şübhəyə düşmə.

- Vay! Allah, mənə ölüm ver!

- Elə demə, ay Xatun.

- Mənəm günahkar. Bütün bu olanların, yaşadığımız bu möhnətin baskarı mənəm.

Demədimmi narahat olma mənə görə, gəl keçək sərhədi?

- Sakitləş, Xatun.

- Yox, necə sakitləşim? Babalarımızdan belə gəlib adımız, qanımız, cəddimiz.

- Eybi yox, Xatun. Səbrli ol. Az qalıb.

- Hə, az qalıb. Allah kömək olsun. Övladımız dünyaya gələn kimi baş götürüb gedərik burdan. Onların nə adı, nə sənədi lazım deyil seyid balamıza.

Amma sən saydığını say... Xatunun azad olmağına sayılı günlər qalırdı. Günün birində yenə qapıya dayanıb Mirqasımı apardılar ki, rəis çağırır. Xatun köhnə çuxasını Mirqasıma uzadıb, bircə: "Səbrli ol, az qalıb... Canımızı qurtaracağıq" - pıçıldaya bildi.

Yenə içəridəki zülmətdən xəbər verən qara qapının dalında bir müddət gözlədi. Dəqiqələrmə keçdi, saatmı?.. Nəhayət, onu içəri çağırdılar. Otaq ağır, qalın məxmər pərdələrin qaranlığında vahiməyə salırdı adamı. Kəskin içki qoxusu baş ağrıdırdı. Rəis yenə "taxt-tacında", enli qara masa arxasında, qarşısında kağız, qovluq biğlərinin eşirdi. Onu görçək qaşlarının düyünü açıldı.

- Gəl otur, - dedi.

Mirqasım əyləşdi. Uzun sükut çökdü yenə. Saat tıqqıldayı, sanki başına çəkic vururdular. Nəhayət, rəis başını kağızlardan ayıraraq eynəyini çıxardı. Şüşələrini təmizləyə-təmizləyə onu süzməyə başladı və qəfil soruşdu:

- Arvadın necədi?

İçindən rəisin ağzının üstünə bir yumruq vurub, "kişiyəm" deyib saxladığı seyrək biğlərini ağzının qanına bulamaq keçdi. Amma yenə Xatunu, gələcək körpəsini düşündü. Xatunun onu yola salarkən "Səbrli ol" sözünü xatırlayıb hirsini basdı. Dilinin ucuna gələn "Şükür" kəlməsini də udub:

- Yaxşıdı, - dedi.

- Hə, ümid edirəm oğlun olacaq. Bunu elə arzu edirəm ki, - deyib qəşş edib güldü. Sonra su qrafininə doldurulmuş arağı iri stəkana süzdü. Su içirmiş kimi bir nəfəsə içib, əlinin arxası ilə ağzını sildi:

- Üz-gözünü niyə turşudursan?

- Sizə elə gəldi.

Həqiqətən, içəri girəndə kəskin içki qoxusuna üz-gözünü sezdirmədən qırıqdırsa da, rəis içən zaman, sifətində daş ifadə, ayaqlarının ucuna baxırdı.

- Turşutdun, turşutdun. Bu nə məsələdi?! Eşitmişəm, içki-zad içmirsən. Rəhbərin şərəfinə badə qaldırıb sağlıq deyəndə qoşulmursan. Bəlkə, artıq etiraf edəsən?

- Bunun nə əlaqəsi var. Sadəcə, içki içmirəm, vəssalam.

- İçmirsən, demək, onlardansa sən də!

- Nə əlaqəsi var?

- Səsini kəs! - bağıraraq yenə stəkanı doldurdu, - Götür! Ya bu dəqiqə bunu içəcəksən, ya küçüyünü elə anasının bətnində o dünyaya göndərəcəm. Mənim rayonumda seyid doğulub törəməyəcək.

"Allahdan başqa qorxduğum yoxdu" deyən Mirqasımın canına düşən qorxu yaş olub gözlərinə doldu. Niyə qorxurdu, nədən qorxurdu? Rəisdən? Yox, əsla... Xatunu itirməkdən? Yoxsa hələ dünyaya gəlməyən körpəsinin həyatdan mərhum olacağındanmı?

- İç! Sübut et ki, onlardan deyilsən!

Mirqasım əsən əlini stəkana uzatdı. Hər ağzına aldığı tikəyə, içdiyi damlaya "Bismillah" deyən dili çaşdı. İçməmiş ürəyi bulandı, arəğın iyi gözlərini acışırdı.

- İç! Rahat buraxım sizi! İç qurtul bu iztirabdan.

Gözlərini yumub stəkani başına çəkdi. İçdi, bağı yandı. Gözlərinə dolan yaş bu yanğıni yanaqları aşağı axıtdı.

- Hə, bax belə. İndi dur get. Daha səninlə işim yoxdu. Canın qurtardı.

Qurtardımı? Hələ sümükləri yanacaqdı nəslinin...

Mirqasımı bir də "gördüm" deyən olmadı. Baş götürüb getdi, itdi... Yoxluğa qərğ oldu. Kimi dedi, vəhşi heyvan çıxıb qabağına, parçalayıb yeyib, tikəsi də ələ gəlməyib. Kimi dedi, çaya düşüb, dəli sel aparıb. Belə də dedilər, arvad-uşağıni qoyub qaçıb o taya keçib. Bəziləri dedilər ki, elə idarədə əl-qoluna qandal vurub, qovluğu ilə birlikdə göndəriblər sürgünə. Hamı bir ağızdan bir söz də dedi ki, bəlkə qayıdar. Amma Xatun dedi, "Yox, qayıtmayacaq. Yedi bu hökumət onun başını..."

Vaxt-vədə yetişdi, Xatunun bir oğlu oldu. "Oğlunun adını Mirqasım qoyacam, yandıracam bu hökuməti" - dedi Xatun. Amma qonşu qadınlar başına yığışib dedilər ki, "Necə deyiblər, elə də qoy adını. Ağılını başına yığ. Balanın həyatı ilə oynama. Yoxsa, canını qurtara bilməzsən bunlardan. Mirqasımı itirdikləri kimi, sizi də itirərlər. Oğlunun gələcəyini təhlükə altına atma". Körpənin adı sənədlərdə Aleksey yazıldı. Amma qurtulammadılar. Anasının bətnindəyken atasının harama uzatdığı əl qarğış oldu onlara...

Sanki adın inadına qaşı-gözü qapqara idi Alekseyin. Hamı onu "qara Aleksey" deyər əzizləyirdi. Xatun təkbaşına böyütdü Alekseyi. Amma kənd camaatı da əlini çəkmədi onların üstündən, köməyini əsirgəmədi yetimdən. Aleksey yaşa doldu, kəndin çörəyini itirmədi, xeyrinə-şərinə yaradı. Hər kəsin köməyinə çatar, birinin mal-qarasına, o birinin əkin-biçinənə, digərinin tikintisinə kömək edərdi. Amma bir tək qüsuru onu gözədən salırdı - içkiyə qurşanmışdı. Xatun heç sezmədi, oğlu harda, nə vaxt başladı bu harama. İçkinin nə olduğunu, içkili adamın necə olduğunu heç görməyən, bilməyən Xatun əvvəl-əvvəl oğlunun bu halına narahat oldu, xəstələnib, ovsunlanıb sandı. Amma gec ayıldı. Ayıldandan sonra da çox dedi: "A bala, başına dönüm, içki haramdı. Sənə heç olmaz. Seyid nəvəsi, seyid oğlusan. Babalarının məzarı pirdi, ocaqdı. Xeyir tapmazsan, bala. Özün də yanarsan, səndən sonra gələn yeddi nəslin-kökün də". Amma bir xeyri olmadı. Bir də ayıldı ki, tut arağı içməkdən artıq "tut Aleksey" çağırırlar oğlunu. Mehriban, saf ürəkli, hamının köməyinə qaçan boylu-buxunlu balası içkiyə görə hörmətsiz olurdu. Evlənmək yaşı da çatırdı. Xatun kimin qapısına gedib qız istəyəcəkdi? Bütün kənd onun yaxşı cavan olduğunu bildiyi kimi, içki düşkünü olduğunu da bilirdi... Yaz təzəcə girmişdi. Xatun da bu fikirlə əlləşib-vuruşurken, Aleksey qonşu kəndə mızdlu işə getmişdi. Bir həftədən sonra özü kimi bir qarabuğdayı qızla qayıtdı. Qapıdan girən kimi onu ərköyləyən Xatunun üstünə qaçıb:

- Sənə gəlin gətirmişəm, - deyər qucaqladı.

- Bıy, başıma xeyir. Bu kimdi?

- Suğra.

- Suğra kimdi?

- Mənim arvadım, - deyib qəşş edib güldü, - qorxma, ay Xatun. Yetim qızdı, əmisi evində böyüyüb. Əmisinin onu toyla, cəhizlə ərə verməyə nə imkanı var, nə də istəyi.

Xatun bir söz demədi, qızı öpüb evini də, qucağını da ona açdı. Düşündü ki, ailə Alekseyi pis vərdisdən çəkindirər.

Bir ay keçər-keçməz Aleksey üçün hərbi çağırış vərəqəsi gəldi. Süfrə açdılar, qonaqlıq etdilər, çal-çalğı ilə hərbi xidmətə yola saldılar kəndin cavanlarını, Alekseyi də. Amma tək bir məktub aldılar ondan. Növbəti məktubda Xatuna xəbər verilir ki, oğlu içkili olduğu üçün uzandığı yerdə yuxu aparmış, əlindəki siqaretdən yatağı alışıb və... Məktubdan bir həftə sonra seyid balası Alekseyi dəmir tabutda kəndə gətirdilər...

Xatun yetimliklə böyüdüüyü birçə balasını, qərqlikdə elinin-obasının qoxusunu, Mirqasımın tək yadigarını itirdi. Onu ayaqda saxlayan gəlininin hamilə olması oldu. Alekseyi torpağa tapşırıb, qara geydilər, həmin gündən ana-qız oldular. Vaxt-vədə yetişdi, Mirqasımın ocağına bir oğul nəvəsi gəldi. Xatun körpəni qucağına alıb "can" deyib, ardınca hansı adla oxşayacağına bir az tərəddüd etdi. Xofu da canında yara etmişdi. Bu hökumət onun doğmalarını əlindən alıb elə yeyirdi. Həm də dünyadan cavan köçmüş, doyunca adını çağıra bilmədiyi oğlunun xatirəsinə Aleksey çağırıb balaca nəvəsini. Həm oğlunun ruhu sevin, həm dili oğlunun adını çağırıb şad olsun.

Xatun da, Suğra da Alekseyi ağızda dil kimi saxladılar. Möhkəm əsən küləklərdən, qışın qarından, payızın yağışından, bəd nəzərdən, pis vərdisdən, pis əməldən, haramdan qorudular. Getdiyi yer məktəb, gəldiyi yer ev, gördüyü kitab-dəftər oldu. Ərköyün, davakar balaları məktəbi yaxşı qiymətlərlə bitirdi. Hərbi borcunu çəkib, ali məktəbə qəbul olmaq istəyirdi. Xatun artıq nəvəsi üçün arxayın idi. Bütün kənd onun ağılından, mərifətindən danışır, "Mirqasımın ocağının od parçası" deyirdi ona. Çağırış vərəqəsi aldı. Xatun bu dəfə nəvəsi üçün məclis qurdu, hərbi xidmətə yola saldılar. Nəvə Aleksey məktubu məktub dalınca yazırdı, qoymurdu nə doğmaları darıxsın, nə özü. Fəsilər dolandı, möhləti bitdi. Kəndə qayıtdı. Onu qapıda görən Xatuna elə gəldi, sanki Mirqasımı gördü, oğlu Alekseyin isə qoxusunu aldı. Arıq qollarını açıb əlləri yellənə-yellənə nəvəsinin üstünə qaçdı. Ayaqlarının ucunda dartınıb onun hündür boyunu qucaqladı, öpdü, hərbi formasını əlləri ilə sıgalladı. "Lap atana oxşayırsan" pıçıldayıb dolan gözlərini boşaltdı. Amma hərbi xidmətdən dönməyən Aleksey təkçə qarabuğdayı sifəti, qaş-gözü, topa bıqları, boyu-buxunu, qaməti ilə deyil, artıq başqa bir vərdisi ilə də atasının oxşarı olmuşdu...

Yenə həyətdə süfrə quruldu. Bu dəfə Alekseyin gəlişinin şərəfinə. Masada sağlıq deyənlərə qoşulub Aleksey də badə qaldıranda Xatunu elə bil ildırım vurdu. Divarın dibində yerə çökdü. "Kimə çəkdi, axı, bu uşaqlar, niyə belə oldu?" zaryıb hönkürdü...

Aleksey ali məktəbə qəbul oldu, məcburi şəhərə köçdü. Tələbə yataqxanasında qalırdı. Aleksey getdi, xəbərləri gəlməyə başladı - içdi dava saldı, içdi restoranın şüşələrini qırdı, içdi müəllimi söydü, içdi filankəsi doydü, tutub içəri saldılar üç sutka, beş sutka, içdi, içdi... Bu xəbərləri alan Xatun evi dəyər-dəyməzə satıb dərhal şəhərə köçməyə, Alekseyi yataqxanadan, içki düşkünü dostlarından ayırmağa qərar verdi. Nəvəsini qurtarmalıydı haramdan, Alekseyi orda tək buraxmaq olmazdı. Amma onlar şəhərə gələndə artıq iş işdən keçmişdi. Alekseyi davranışına və davamiyyətinə görə institutdan xaric etmişdilər. Yataqxanadan da çıxartmışdılar, küçələrdə, o dostunun, bu dostunun yanında qalırdı. Xatun gördüyü mənzərədən dəhşətə gəldi. "Bilirdim belə olacağını" deyib köksünü ötürdü. Bir çıxış yolu tapmalı, qurtarmalıydı Mirqasımın ocağını bu haramdan, biabırçılıqdan.

Şəhərin mərkəzində ikiotaqlı mənzil aldılar. Xahiş-minnət Alekseyi metro tikintisində işə düzəldilər. Sonra Xatun Suğrayla düşünüb-daşınıb, ölçüb-biçib belə qərar verdilər ki, onu evləndirmək lazımdı. Yaşı keçirdi, əlində işi də vardı, əmək haqqı da. Münasib qız arayıb-sormağa da ehtiyac yox idi. Hər ikisi qonşuluqda yaşayan Ədiləni gözaltı etmişdilər. Alekseyə bu fikri deyəndə etiraz

etmədi. O da öz aləmində belə düşündü ki, evlənsə yaxşı olar. Nənəsinin də, anasının da başı gəlinə qarışar, nəvə ilə oynayar, onu rahat buraxarlar. Kiminlə evlənməyin isə onun üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi. Amma sonralar Ədiləyə elə hey danışdı ki, "Səni görəndə, əslində kiminlə evlənəcəyimin mənim üçün fərqi olduğunu anladım. Artıq səni görəndən sonra başqa biri ilə ailə qurmaq istəməzdim".

Elçi getdilər, nişan, toy etdilər, qızı aldılar. Birinci ilk ayları həqiqətən hər şey lap nağıl kimi gözəl və şirin idi. Daha əvvəlki kimi nənəsigil Alekseyi qapının ağzından sürüyüb içəri salmırdılar, amma "dilinə içki vurmurdu" demək də olmazdı. Xatungil "Ay bala, at bu zəhirmarı. Qurtul. Bu gün-sabah ata olacaqsan. Gəlindən də ayıbdı" dedikcə, Aleksey hər gün təkrarlanan bu iradlara öz cavabını təkrarlayırdı ki, "Mən qədərini də bilirəm, özümü idarə etməyi də". Amma elə olmadı, nə qədəri bildi, nə özünü idarə etməyi... Sonu da bu gün dəniz sahilində oturub kimsəsiz.

Xatuna nəvəsinin balasını görmək nəsimə olmadı. Bu neçə illəri ona qızlıq etmiş gəlini ilə bir otaqda yatırdı Xatun. Bir gecə Suğra onun təlaşlı addımlarına ayıldı.

- Nə olub, nəyə lazımdı? Nə istəyirsən?
- Yox, a qızım. Pəncərə açıqdı.
- Bağlayım? - Suğra sözünü bitirməyə qoymadı.
- Yox. Pəncərə açıqdı, meh əsdi üzümə. Cənub küləyidi, tanıyıram. İllə havasını, qoxusunu bilirəm mən bu küləyin... Eyvana çıxıram, a qızım. Sən yat.
- Çiyinə şal at, soyuqlarsan.
- Hə, ataram. Yat, bala, sən narahat olma.

Səhər açılınca Suğra yuxudan oyanan kimi Xatunun yatağına boylandı. Onu görməyincə içində qəribə bir narahatlıq hiss etdi. Üzünü mətbəxə tutub "Ana" deyə çağırırdı. Hay gəlməyincə tələsik yataqdan durmuşdu ki, eyvanda Xatunu gördü. Elə eyvanda stolda oturaq vəziyyətdə dünyasını dəyişmişdi... Xatundan sonra Suğra da çox qalmadı, anaya bağlı övlad kimi nisgil çəkdi, saraldı, soldu, dünyasını dəyişdi. Bir-birinin ardınca doğmalarını itirən Aleksey tamam evdən soyudu, içki şüşəsi ilə həmsöhbət oldu. Doğmalarının bacara bilmədiyini Ədilə heç bacara bilmədi. Dünyaya gələn ilk və tək övladı da Alekseyi haramdan çəkirdi bilmədi. Oğlu oldu, adını Arzu qoydu Ədilə. Amma Arzu arzusuna çatdırmadı Ədiləni. Yaxşı oğul oldu. Zəhmətkeş idi, anasına çox bağlı idi. Pis vərdişləri yox idi. Amma gözünü açıb evdə anasını gözü yaşlı, atasını içkili, evi içki qoxulu görmüşdü. Ayda-ildə bir dəfə, toyda-nişanda, ad günlərində xətiyə dəyməyib o da badə qaldırırdı, amma heç sevməzdi içkini...

Evlənmək yaşı çatmışdı da, keçirdi də. Nişan-toy etmək, el adəti ilə xonçalı-qızılı gəlin gətirmək üçün elə imkanları yox idi. İçkinin əlində vaxtından əvvəl qocalmış Aleksey artıq çoxdandı günəmuza işə də getmirdi. Amma yenə içki tapıb içirdi, borca alıb içirdi, minnətə alıb içirdi, yalvarıb alıb içirdi, artıq dilənib alıb içdiyi zəhər qurtumları da var idi. Evin saxlanması ancaq Arzunun gətirdiyi cüzi əmək haqqının hesabına idi. Bu az maaşla evlənmək çətin olacaqdı. Ona görə şəhərin mərkəzindəki evi satıb şəhər ətrafı qəsəbədə, dənizə yaxın bir qədər ucuz həyət evi aldılar. Arzunu evləndirdilər. Ailəcanlı idi oğlu...

İki ay qabaq, yay təzəcə girmişdi, çimərlikdə yoldaşları ilə bir az içki içib dənizə girmiş, batmışdı...

Üfüqlərdə donub qalan gözlərini qırpdı, gözündən yaş axdı. Ayağa durdu. Üstünün qumunu çırpıb ayaqqabılarını geyindi. Əlində torbası quma bata-çıxa az qala qaçaraq sahilə uzaqlaşdı, sanki o tilsimdən, alın yazısından, haramdan uzaqlaşmış kimi qaçırdı. Təngənəfəs pıçıldadığını isə ancaq özü eşidirdi: "Nəvəm mənimdi. Ona sahib çıxacam. Onun adını mən qoyacam. Mirqasım olacaq adı. Nəhayət, qurtulacığıq bu haram adlardan da, haramdan da..."



Qırıq talelərin pazl tablosu

*Svetlana Aleksiyeviç və onun
“Время секонд хэнд”
kitabı ilə bağlı düşüncələr*



O ndan başlayım ki, İsveç Kral Akademiyasının üzvlərini hansısa “qaranlıq” məqsədlər güdməkdə suçlayanlardan deyiləm. Onlar Nobel mükafatını kimə verdiklərini yaxşı bilirlər. Mənim bildiyim isə odur ki, mükafat onu təsis edənin vəsiyyətinə uyğun - siyasi-ideoloji motiv nəzərə alınaraq, uğur qazanmış ədəbiyyata verilir.

Svetlana Aleksiyeviçin bu mükafatı almasını adı hələ iki il əvvəl namizədlər siyahısında olanda gözləyirdim. Özü haqqında, yazdığı kitabların mövzusu barədə bildiyimdən ona qarşı bir yaxınlıq duyurdum - başqa namizədlərin adı mənə heç nə demirdi. Bir vaxtlar eyni ölkənin vətəndaşı olmağımız, sonra ayrı-ayrı ölkələrdə yaşasaq da, bənzər həyatımız bu yaxınlığın əsas səbəbi idi, belə bilirəm.

Mükafat ona onillər boyu yazdığı beş kitablıq “Utopiyanın səsi” adlı bədii -sənədli xronikaya görə verilib. Öz taleyini özü danışan “balaca adamlar”ın kiçik tarixçələrindən böyük tarix salnaməsi yaratdığına görə.

Təqdimat törəmində çıxışı, sonralıq SVT-2 kanalının Nobel mükafatı alan başqa qaliblərlə birgə təşkil elədiyi dəyirmi masada dedikləri onu dinləyən hər kəs kimi mənə də təsirləndirmişdi. Elə bilirdim, məndən danışır; eşidib-gördüklərimdən, xatirə-düşüncələrimdən, taleyimdən danışır.

Dəyirmi masada Svetlana Aleksiyeviç yazıçı ilə jurnalist, bədii əsərlə publisistika arasında əla paralellər apardı. Bilirsiniz, mükafatın ona verilməsi birmənalı qarşılanmadı - yazdıqlarına “publisistikadır”deyənlər oldu. (Bizim son Milli Kitab Mükafatı müsabiqəsində bəndənizin “Çamayra. Kuba dəftəri”ni də eynən bu cür ittiham edənlər vardı). Bu ittihamlara isə onun cavabı qısa idi: **“Mərməri yonan vaxt Rodeni daşyonan sayarsan, amma sonda yaratdığına baxıb ona heykəltəraş deyəcəksən. Jurnalist kimi danışdırdığım adamlar da beləcə, əsərlərimin material-qəhrəmanlarıdır, “balaca adamlar”dan mən əsər qəhrəmanı düzəltmişəm”**.

Verilişin səhəri günü yaşadığım Karlskrona şəhərinin kitabxanasına gedib Svetlana Aleksiyeviçin rusca kitabını istədim. “Yoxdu, amma istəsən, sifariş verib ala bilərik, 3-4 həftə çəkəcək”, - dedilər. İstədim. Azərbaycan oxucusu üçün qəribə gələr, amma İsveçdə belədi - kitabxana oxucunun arzusuyla xarici ölkədən kitab alıb fonduna daxil edə bilir.

Bir ay sonra telefonuma sms gəldi: "Kitabı götürə bilərsiniz". Gedib götürdüm. "Sekond hənd zamanı" ("Время секонд хэнд") - Moskvada elə təzəcə, 5-10 gün olar nəşr edilib.

Onu qarlı bir həftəsonunda oxuyub bitirdim. Bir zamanlar vətənimiz olmuş SSRİ-nin mən görməyən üzü, vətəndaşlarının xarakteri və sovetdən sonrakı "azadlıq peşmanlığı" elə adamların öz diliylə bittə-bittə nəql olunur.

...Kitabı bizə maraqlı edən həm də hadisələrin zaman-məkan paralellərində Azərbaycanın dünəni və bu gününün boy verməsidir.

"İnsan özünü tanımır, tanısa - qorxar"

Kitabın elə ilk səhifələrindən adamı Milan Kunderanın "Zarafat" romanının nəfəsi vurur. Oxşarlıq eyni ideologi-siyasi məkanda yaşayanların taleyindədi. Fərq isə ondadı ki, Kunderanın qəhrəmanları ümumiləşdirilmiş obrazlardısa, Aleksiyeviç canlı şahidləri əsərə gətirib.

Mövzudan yayınmayım, bircə onu deyim ki, Kunderanın başqa əsərləri kimi, "Zarafat" da totalitar rejimlərin insan həyatında, mənəviyyatında oynadığı eybəcər rol haqda mükəmməl bir romandır. Başibəlalı qəhrəmanların yaşadığı acı həyatın bir baş səbəbkarı var - sosialist sistemi! "Sekond hənd zamanı"nda isə, yüzlərlə "Zarafat" qəhrəmanı var. Və Aleksiyeviçin bu yüzlərlə qəhrəmanı həm də sosializm yolunda fəda olmuş milyonların əvəzinə danışır.

...Oxuyanda elə bilirsən, əlindəki kitab deyil, güzgüdü. Oxumursan, güzgüyə baxırsan. Səni göstərir, sənə bağlı olan - babandan balacan - adamları göstərir. Yaşadığın sovet və sovetsonrası ölkəni, orada əhatələndiyin adamları göstərir.

Kitab SSRİ-nin yaranışından çöküşünəcən, süqutundan bu günümüzcən yaşanmış insan taleləri haqda elə o insanların öz dedikləri həqiqətlərdən ibarətdi. Müəllif epizodik hallarda görünür, o da izahlar, əlavə qeydlər gerek olanda. O, qəhrəmanlarıyla dialoqa girmir, müdaxilə etmir, sadəcə, onların monoloquna şərait yaradır.

Bunlar isə adi monoloq yox, etiraf - çıxışlardı. Biri günahların etirafı - cəlad tövbəsidirsə, o biri bir ömürlük dərdin göyərən üzünü, nəhayət, açıb göstərmək məqamının yetişməsindən həyəcanlanan qurbanın şahidlik ifadəsidir.

Yazıcının ustalığı qəhrəmanlarını tövbə anına gətirə, onları inandıra bilməsindədi, mənəvi boşalması üçün onları öz aurasına çəkməsində, ruhi kontakt yaratmasındadı. **"Sovet adamını yalnız sovet adamı anlaya bilər. Başqasına bunları danışa bilməzdim..."**, - bunu sıradan biri yox, yüksək çinli Kreml məmuru deyir.

Svetlana Aleksiyeviçin istedadı həm də bu portret və səhnələri pazlı parçaları kimi toplayıb sovet adamının bütöv bir rəsmini yaratmasındadı!

"Adi kommunalka... Bir mənzildə beş ailə - iyirmi yeddi nəfər yaşayır. Bir mətbəx, bir tualet... İki qonşunun dostluğu tutur: birinin beş yaşlı qızı var, o biri təkdi. Kommunalkalarda bir-birini güdmək adi hal idi. Dinləyirdilər, pusurdular. On metrlik otağı olanın gözü iyirmi metrlikdə yaşayanı götürmürdü. Bu da belə həyatdı... Və bir gecə "qara qarğa" gəldi. Balaca qızı olan qadını həbs etdilər. Qapıdan çıxanda rəfiqəsinə bunları deyər bildi: "Qayıtmam, qızımı özünə götür, uşaq evinə vermə!" O da qızı götürdü. İkinci otağı da ona verdilər. Qız ona ana dedi - "Anyə ana". On yeddi ildən sonra əsl ana qayıtdı. Rəfiqəsinin əlini, ayağını öpdü. Nağıllar adətən bu yerdə bitir, amma həyatda başqa sonluqlar da olur. "Həppi end"siz. Qorbaçov vaxtı arxivlər açır

landa keçmiş düşərgə sakinindən soruşurlar: “İşinizə baxmaq istəyirsiniz?” - “İstəyirəm”. O da qovluğunu alır... açır... Elə üstəcə ondan yazılan danos idi... tanış xətdi... qonşu... “Anya ana”... imiş danosu yazan... Siz bir şey başa düşürsünüz? Mən - yox. O qadın da heç nə anlaya bilmədi. Evə qayıtdı və özünü asdı... Mən ateistəm. Mənim Allaha çoxlu suallarım var... Atamın sözlərini xatırlayıram: “Həbs düşərgəsi-ni dözüb yaşayarsan, amma adamları sinirə bilmək olmur”.

Kitab belə ağır tale səhnələrilə doludu.

“Allah bilmir, balaca adam olmaq nə deməkdir!”

Homo soveticus yekcins deyil. Onun iki tipi var: “cəlladlar” və “qurbanlar”. Aleksiyeviçin kitabı başqa sovetoloji əsərlərdən həm də onunla fərqlənir ki, burada “cəlladlar” da, “qurbanlar” kimi etiraflarında səmimidirlər.

Onu da deyim ki, “cəlladlar” deyəndə tək NKVD, KQB, milis orqanlarındakı stajlı işgəncə əməkdaşlarını nəzərdə tutmuram. Bu sıraya sovet tarix kitablarında haqqında bəhs olunmayan yeni bir sinfi - “nomenklatura sinfi”ni də əlavə edirəm. Sovet siyasi sisteminin fəhlə və kəndlilərdən yaratdığı bu yeni sinfin əsl mahiyyəti Mixail Voslenskinin *“Nomenklatura. Sovet İttifaqının hakim sinfi”* (Восленский М. С. *“Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза”*) adlı kitabında xırdalıqlarınacan açılıb.

90-cı illərin ortalarında xarici səfərlərin birində amerikalı dostum İrena Lasota Londonda rusca nəşr olunmuş bu kitabın bir nüsxəsini mənə bağışlamışdı. Bakıya qayıdanda elə yoldaca birnəfəsə oxumuşdum.

Elə ilk günlərdən bolşevik inqilabı partiya daxilində sovet cəmiyyətinin xüsusi imtiyazlı bir təbəqəsini yaradır. Sonrakı proseslərdə öz mövqeyini möhkəmlədən və nəhayətdə hakim sinfə çevrilən bu təbəqə özünü xalqdan təcrid edir. Ucqar kəndlərdən Kremləcən bir-birinə zəncirvari bağlılığı olan təbəqə öz içində xüsusi sosial baryer, məmur iyerarxiyası qurur. Bu nomenklatura sinfinə bəzən “partokratiya”, “siyasi bürokratiya” da deyilirdi.

Aleksiyeviçin “Apokalipsis təsəllisi” adlandırdığı birinci fəsildə ikinci tip sovet adamı - “qurbanlar” öz etirafları ilə sosialist sisteminin əsl mənzərəsini incəliyincən çəkirlər. Göz önündə barmaqlarının ucunda dikəlib qabağa, gələcəyə - xoşbəxt həyat vəd edən kommunizmə boylanıran sadə insanlar canlanır. Amma, ömür sona yetsə də, o xoşbəxt gələcək gəlib çıxmır. **“Yoxsul və sadələvh böyüdük, ağılımıza da gəlməzdi bu, kiməsə həsəd aparmazdıq. İnanırdıq ki, sabah bu gündən, o biri günə dənədən yaxşı olacaq. Bizim keçmişimiz də, gələcəyimiz də vardı. Hər şeyimiz vardı!”**

Kommunizmdən əli üzülənlərin tək təsəllisi Apokalipsis idi. Qiyamət günündə İlahi Ədalət bərqərar olacaq! Əlacı hər yandan kəsilən gücsüz qurbanın ümidi yalnız cəlladını Allaha tapşıрмаğadı.

Bəs, Allah üçün elə cəllad da qurbandısa, onda necə?!

“Fikirləşirsən ki, Allah var?” - “Varsa, demək, ölüm hələ son deyil. Mən Onun olmağını istəmirəm”, - özünü düşərgə baraklarında toz dənəsi kimi duyan milyonlardan biri deyir.

Ədalətin yetim qalan dövrüdü bəşərin ən qara tarixi!

...Müəllif kitabda insan xarakterini bəzən bir cümlə, bir abzas, bəzənsə bir bölmə ilə açır. Elə bilirsən, pəzl parçalarının hərəsi bir insan siması, taleyidi:

16 yaşlı Roza yəhudi qızıdır. Partizan dəstəsinin komandirləri hər gecə növbə ilə onu zorlayır. Faşist təbliğatı kommunistlərə də sirayət eləmişdi.

Yəhudiylə hər şey etmək olardı. ...Hamilə qaldığı bilinəndə aparıb meşədə güllələyirlər.

87 yaşlı Vasili Petroviç 1922-ci ildən partiya üzvü olub. Deyir ki, yaşlı qadınların göz yaşlarına əhəmiyyət verməyərək kilsəni partladıb yerində ictimai tualet tikəndə də, o tualeti keşislərə təmizlədəndə də bunu kommunist ideyasına sədaqət bilirmiş. **“Marks allahım, Leninin, Stalinin portretləri ikonam idi”**. 37-ci ildə əvvəl arvadını tutublar, sonra özünü. Bir il dayanmadan işgəncə veriblər. Əvvəlki işgəncə verənlər həbs ediləndə yerinə başqaları gəlirmiş.

Qoca kommunistin on beş yaşındakı xatirəsi: **“Taxılı meşədə gizlədən dayımı ələ verdim. Qızıl Ordunun ac vaxtında taxıl gizlətmək... Bolşeviklər taxılı tapdılar, dayımın evini yandırdılar, özünüsə meşədə şaq-qaladılar... Onu öldürən dəstənin komandiri əlimi sıxıb dedi: “Tez böyü, dostum!”** Sonralar - 37-ci ildə onu da xalq düşməni kimi tutubmuşlar.

“Düşərgədə 3 yaşımacan anamla yaşadım... Balaca uşaqlar tez öldürülür. Qışda ölənləri yığırdılar böyük çəlləyə, yaza qədər qalırdı. Onları siçanlar gəmirirdi. Yazda, yer yumşalanda qalıqlarını basdırırdılar. Üç yaşından sonra uşaqları analardan alıb uşaq baraklarına yerləşdirirdilər”.

NKVD cəlladının dəhşətli etirafı: **“...İş beləydi... Nəylə müqayisə edə-sən? Ancaq müharibə ilə müqayisəyə gələr. Amma müharibədə mən dincəlidim. Almanı güllələyirsən - almanca çıxırır. Amma bunlar... bunlar rusca qışqırırdılar. Belə baxanda, özümüzünkülərdi... Polyakları, litvalıları güllələmək rahat idi. Bunlar isə - rusca: “Qorxaqlar! Alçaqlar! Tez vurun, qurtarın!”, - bağırırdılar. Ananızı..! Büsbütün qana bulaşırsan... ovcumuzu saçımıza silirdik...Hərdən bizə döşlük verirdilər... İş beləydi. Qulluqdaydıq. Növbənin sonunda bizə iki vedrə gətirirdilər: birində araq, o birində odekolon. Qurşağacan odekolonla yuyunurduq. Qanın xüsusi qoxusu var, bir az spermanın qoxusuna oxşayır. Bir itim vardı, işdən sonra mənə yaxın durmurdu. Ananı...! Niyə susursan? Uşaqsan hələ... güllə görməyən...”**

“Balta yiyəsindən çox yaşayır”

Bütün rejimlərin çökən zamanı çatır. Biri, əcəli aldadırmış kimi, donunu dəyişib ömrünü bir qədər uzadır, o biri anında məhv olur. Kitabın “Boşluğun cazibəsi” adlı ikinci hissəsi xaos, aclıq, qorxu, inamsızlıq, peşmanlıq dolu 90-cı illərdən bu günümüzə qədər olan dövrü əhatə edir. Sovetsonrası dövrün sovet adamları danışıq.

...*Homo soveticus*-un xarakterini, mahiyyətini, dünyagörüşünü təhlil edən neçə-neçə fəlsəfi-sosioloji kitablar yazılıb. Kommunistlərin yaratdığı bu yeni insan tipini anlamaq, duymaq elə də asan deyil, xüsusən də Qərb araşdırmaçıları üçün. “İnam” Plüralizm Mərkəzində işləyəndə ABŞ səfirliyi **“Liberallaşma və leninçi irslər”** adlı kitabın tərcüməsini və nəşrini bizə həvalə eləmişdi. Rəhmətlik Tehran Vəliyev dilimizə çevirdi, redaktoru mən oldum. Kommunist sisteminin yaratdığı insanı, onun daşıyıcısı olduğu irsi analiz edən maraqlı kitab idi.

Svetlana Aleksiyeviçin kitabı isə başqadı. Onu bir elmi tədqiqatçı, yaxud sosioloqlar qrupu yazmayıb. Kitabı yazan kommunist epoxasını yaşamış insanların elə özləridi, onların “leninçi irslərin” daşıyıcısı olan övladlarıdır.

Ömrünü acılar içində yaşamaq insanın faciəsidir, amma daha dəhşətli odu ki, ümumbəşəri bilib həyatını həsr etdiyin idealların sonda çayın axmaz yerinə yığılan pis qoxulu su köpüyü kimi olduğunu görürsən və bundan

havalanırsan. Sovet marşalı Sergey Axromeyev kimi. 1991-ci ilin avqust QKÇP-si dünyanı lərzəyə gətirən bir ideyanın puçluğunu ortaya çıxaranda Kremldə özünü asır. Demə, milyonların könüllü qurban getdiyi bir ideya illüziya imiş, yaşanan əzab dolu talelər də əhəmiyyətsiz. Həqiqətin belə dəhşətli üzü də var! Onu yaxından tanıyan biri qətl versiyasını rədd edir, **“onun kimi ideyaya sadıq adam yalnız intihar edə bilərdi”**, - deyir.

Dörd milyonluq bir ordunun marşalının ölümü sükutla keçdi, vətəndə ona nekroloq yazası bir adam da tapılmadı. “Pravda” susdu! Kreml məmurunun dediklərindən: **“Şərəf anlayışı? Sadələvh suallar verməyin... Normal adamlar dəbdən düşüblər... Nekroloq - məqalə Amerikanın “Taym” jurnalında çıxdı. Reyqan zamanında qərargah rəisi olmuş admiral Uilyam Krouv yazmışdı. Hərbi məsələlərlə bağlı danışılarda çox görüşmüşdülər. Yad olsa da Axromeyevə ideya adamı kimi hörmət edirdi. Düşmənin ona baş əyirdi”**. Bir həftə sonra oğrular qəbrini açıb üstü qızıllı orden-medalla dolu marşal mundirini oğurlayırlar. Bu vaxt isə, yeni hərbi nazir həbsdə olan keçmiş nazirin arvadını evindən zorla çıxartdırırdı - mənzilə yiyələnmək üçün!

İki tip sovet adamından danışiram. Elə sovet əxlaqı da iki cür idi - biri “bolşevik-cəllad-nomenklatur” insanın əxlaqı, biri də səmimi qəlbdən “cahana sülh” arzulayan sadələvh sovet adamının əxlaqı. Bunlar bu medalın iki üzü deyillər, bunlar bir ananın doğduğu əkiz oğul kimidilər - biri rahib, o biri cani...

“Sosializm bitdi, bizsə qalırıq”

Yetmiş illik sovet dönəmi insanların dəbdəbəli evlərdən baraklara, baraklardan kommunalkalara, ordan da xruşşovkalara köç tarixidi.

Sovetin tək azad guşəsi “xruşşovka” mənzillərin bapbalaca mətbəxiydi. **“XIX əsrdə rus mədəniyyəti dvoryan mülklərində yaşayırdı, XX əsrdə isə mətbəxdə. Bütün “altmışıncıların” ömrü - “mətbəx” ömrüydü. Sağ olsun Xruşşov! Biz onun dövründə kommunal evlərdən çıxıb, öz mətbəximizi əldə elədik, o mətbəxi ki, orada hökuməti söyə bilirdik. Orda dissident söhbətləri edirdik. Orda fantastik ideyalar yaradır, siyasi lətifələr qoşurduq”**.

Sovetdən sonrakı köçün də miqyası böyük oldu. Bir yol “müttəfiq respublikalar”dan Moskva zirzəmilərinə - qul həyatına gətirdisə, o biri yol da Avropaya, Amerikaya - “xoşbəxt rəylər” axtarışına apardı.

90-cı illərdə azadlıq nəşəsindən sonrakı ümid qırılıqlı fonunda insanların bir başqa faciəsi başlayır. **“Mənim vaxtım ömrümdən tez bitdi. Vaxtında ölmək lazımdı. Dostlarım kimi...”** Səfil gününə düşən sovet intellektuallarının söylədikləri Famil Mehдинin elə həmin illərdə yazdığı “Dilən, professor, utanma, dilən!” şeirini xatırladır:

**“Hanı o qırmızı diplomlar, hanı?
Nəyinə gərəkdir torbada qala,
Çıxar hamısını cır, at, tapdala.
Yandır cild - cild, yansın əl yazın,
Sən kimə gərəksən, o kimə lazım?”**

Aleksiyeviç də kitabında belə yazır: **“Daha onlar heç kimə gərək deyil-lər. Sosial lift işləmir. İntellektual adam üçün on - on beş il işsiz - güc-süz qalmaq, iflic durumda, gərəksiz olmaq nə deməkdir... On il sonra Minskə dönəndə dəhşətə gəldim - nə qədər dost - tanış ölmüşdü. On-ların ölümünə səbəb zamanlarının oğurlanması idi. Keçmişdə kon-**

servləşmişdilər. Əvvəl ümumi Zamanı oğurladılar, sonra da onların şəxsi zamanlarını”.

Taniş mənzərə deyilmi? Nə qədər intellektual adam, vicdanlı düşünerimiz cəmiyyətin “sosial zirzəmilər”inə “çökdü”, vaxtsız-vədəsiz öldü. ***“Darvin nəzəriyyəsinə görə, güclülər yox, uyğunlaşa bilmənlər sağ qalır”***. Uyğunlaşa bilməyənlər Yeni Zamandan sağ çıxmədılar.

Tarixin həqiqət üzə tarixçilərin yazdıqları deyil, onun canlı şahidlərinin dedikləridi. Kommunist ideyasının yüzrlə başqa qurbanının etirafı, naləsi var kitabda. Seçib bəzi başqa sitatları öz dilimizdə yazıya salmağı lazım bildim. Kitabda danışanların çoxu rusdu, amma dedikləri əksər keçmiş sovet ölkəsinin insanına şamil oluna biləsi sözlərdi.

...“İnanmışdıq ki, küçədə bizi demokratiyaya aparacaq avtobuslar durub gözləyir”.

... “İş Yeltsində, Putində deyil, biz köləyik - bax, bundadır! Kölə qəlb! Kölə qanı! “Yeni ruslara” baxırsan... “Bentli”dən düşür, pulu ciblərində aşır - daşır, amma kölədir”.

...“Beş ilə Rusiyada hər şey dəyişə bilər, amma iki yüz ilə heç nə,... psixologiya kölədi”.

...“Sosializmdə pul qazanmağı öyrətmirdilər”.

...“Ölkəyə azad adamlar lazımdı. Onlarsa yoxuydu. İndi də yoxdular”.

...“Kasıbı dəvə belində də it qapar”.

...“Cəmiyyət özü haqda həqiqətdən qorxur”.

...“İnsandan vəhşisi yoxdu. Adamı öldürən adamdı, güllələr yox”.

...“İndi çoxları sovetə dönmək istəyər, bir şərtlə ki, kolbasa bol olsun”.

...“Rus romanları həyatda uğur qazanmağı öyrətmir. Necə varlanmalı... Oblomov divanda uzanır, Çexovun da qəhrəmanları çay içir, həyatdan gileylənir...”.

...“Hardasa qorunur göz yaşlarımız”.

... “Adamda birinci dəli olan saçlarıdı”.

...“O vaxt desəydilər, ölkənin prezidenti KQB podpolkovniki olacaq...”

...“Mən sovet adamını illərlə içimdə tapdayıb əzdim, vedr ə- vedrə atıb boşaltdım”, - deyir müstəqillik illərində uğur qazanmış qəhrəman. Çoxdurmu beləsi? Düzmü deyir? Belə asandırımı beyinlərdən silmək, vərdislərdən azad olmaq?

...“Sovet adamı - it kimi acıqlı, balıq kimi susqun”, Aleksiyeviçin qəhrəmanı deyir bunu. Çoxmu dəyişib bu adam? Sağ-solumuzdakılara, elə güzgüdəki üzümüzə baxaq. Postsovet adamı elə sovet adamının özü deyilmi? Öz “cəllad”ları və “qurban”ları ilə birlikdə...

İyirmi beş ildə “İlençir irs”dən azad ola bildikmi?

* * *

Mükafat, özü də Nobel mükafatı, almaq yazıçı uğurunun ölçü meyarıdır, şübhəsiz. Amma mənim üçün əsas meyar həqiqəti bəzək-düzəksiz yazmaq istedadı və hünəridi. Svetlana Aleksiyeviçin kitabı mənə həm də buna görə doğma gəldi.

***Vahid QAZI,
Yanvar 2016,
Karlskrona, İsveç***



TƏNQİDİN YAŞARI



*Alimin, ziyalının, ədəbi, elmi, ictimai xadimin
namus borcu, cavabdehlik və vicdan missiyası indi
əxlaqda renessansa nail olmaq, bəşəriyyəti bundan
sonra da mənəvi, əxlaqi, ekoloji cəhətdən təmiz, halal,
baba ənənəli, əcdad xeyir-dualı, poeziyalı, əsatirli,
Qorqudlu gələcəyə hazırlamaqdır!...*

Yaşar QARAYEV

Yaşar Qarayev ziyalının qarşısında duran vəzifəni, borcu yetərinə dərk edən, yuxarıdakı fikirləri ilə o məsuliyyətin düsturunu, eskizini tərtib edən və bir insan ömrünü, alim ömrünü bu düsturun çevrələdiyi məkanda, onun təlqin etdiyi meyarlarla yaşayan şəxsiyyətdir. Yaşar Qarayev o aydınlandı ki, təkcə elmində seçdiyi sahə ilə - ədəbiyyatşünaslıqla məşğul olmaqla missiyasını bitmiş hesab etmir, milli taleyin, zaman və tarixin, hətta bəşəriyyətin müqəddəratı qarşısındakı öhdəliklərini ləyaqətlə icra edirdi. Şərhin, o cümlədən Azərbaycanın sahib olduğu dəyərləri, minilliklər boyu əldə olunan bədii-fəlsəfi, estetik təcrübəni araşdırmaqla, onun tarixini yazmaqla bərabər, həm də qloballaşan dünyada Azərbaycanın strateji mövqeyini, "bəşəriyyətin yaddaşındakı" yerini, sivilizasiyaların inteqrasiyasına onun nələrlə getdiyini göstərməyə çalışırdı.

* * *

Yaşar Qarayevi tanıyanların, haqqında eşidənlərin, maraqlı məruzə və çıxışlarını, mühakimələrini dinləyənlərin yaddaşında, xəyalında bir Yaşar Qarayev obrazı var. Mən isə onun haqqında yazılanlardan, söyləyənlərdən, alimin öz əsərlərindən bir cizgi, bir ştrix götürüb özüm üçün Yaşar Qarayev portretini cizgilədim. Bu portret bütün rakurslardan işıqlı göründü, bu portretə bütün rakurslardan işıq düşdü. Bir məqam mənim üçün sual doğururdu, bu portretə, Yaşar Qarayev şəxsiyyətinə, düşüncə və mühakiməsinə, Yaşar Qarayev məntiqinə, idrakına bu qədər işıq haradan süzülürdü? Bu işığın sirri nədədi? Bu sualın cavabını ele

alimin çıxışlarında, yazılarında, müsahibələrində axtarmağa başladım və belə qənaətə gəldim ki, Yaşar Qarayevin idrakı işığı və ziyanı xaliqindən almaqla yanaşı, hər şeydə və hər yerdə, istər elmi düşüncədə, istər münasibətlərin tənzimlənməsində, istər cəmiyyət və həyat hadisələrinə baxışında onun üçün meyar olan əxlaq anlayışından və bir də əcdadının sahib olduğu mənəvi dəyərlərə ehtiramından, aşıqlıyından doğurdu. Ona görə Yaşar müəllimin göz önündə canlanan portreti bu qədər işıqlı və nurludur. Amma bu işıq zərrələrinin arxasında hələ nə qədər kəşf və fəth olunmamış zirvələr var. Alimin bir zamanlar Füzuli sehrindən bəhs edəndə dediyi bu fikirləri onun özünün də haqqında demək olar: Ümumiyyətlə, kainatın işıq-qaranlıq arifmetikasında «məlum» adi nisbətlə dəyişəndə, «naməlum» - həndəsi nisbətlə dəyişir. Nurun, işığın hər zərrəsi bir dəfə artanda, onda görünən qaranlığın (məchulluğun!) sahəsi, həcmi yüz dəfə böyüyür.

Yaşar Qarayev əsərlərini oxuyanda insan beyni, düşüncəsi bütünlükdə səfərbərliyə alınmış olur. Çünki alimin çoxqatlı, çoxlaylı fikirlərini, demək istədiklərini bütün tamlığı ilə mənimsəmək istəyən kəs mütləq əqlini var qüvvəsiylə mütaliyəyə cəlb etməlidir. Yaşar Qarayev mühakiməsi oxucusunun da düşüncələrini cilalayaraq ona parlaqlıq gətirir. Əslində, Yaşar müəllim çoxumuzun bildiyi faktları deyir. Amma fərqli biçimdə, fərqli və əsrarəngiz tərzdə. Məsələn, hamımızın Nəsiminin «ənəlhəq» - mən allahdanam, ilahidən təcəllə tapmışam - fəlsəfəsindən də, Çarlz Darvinin «insan meymundan yaranıb» - mən meymundanam, nəzəriyyəsiindən də xəbərimiz var. Amma bu iki nəzəriyyəni Qərbin və Şərqi insana, onun mənşəyinə baxışı müstəvisinə gətirmək, paralellər aparmaq, iki əks qütbün zidd mövqeyi kimi təqdim etmək ancaq Yaşar Qarayevin ağına gəlirdi: İnsanın meymun mənşəyini Batıda, İnsanın Tanrı mənşəyini Doğuda kəşf ediblər. "Mənəm meymun!" - yox, "Mənəm Allah!" imperativini ilk dəfə dünyaya ürfan, təsəvvüf, Nəsimi elan edib.

Başqa bir nümunə: Alim Qərbin səmaya, Qalaktikaya texniki nəqliyyatla, kosmik gəmi ilə baş tutan səyahətini zəkanın gücü, Şərqi səmayla ünsiyyətini, mənəvi meracını, ilahi vəhdətə qovuşmasını ruhi-mənəvi kamilliyin nəticəsi hesab edir və Qərb zəkası ilə Şərq mənəviyyəti və əxlaqını vəhdətə çağırırdı. İnsanın göylərlə ünsiyyətinin hər iki yolunun birləşməsini, ideal harmoniyanın məhz bununla gerçəkləşə biləcəyini irəli sürürdü. Kökü "ruh"a, "mənəviyyət"a, "əxlaq"a dayanmayan heç bir elmi ixtiranın və kəşfin bəşəriyyəti irəli aparmayacağını düşünən alim həm əxlaqda, həm də zəkada kamilliyə çatmaqla qlobal tamlığın bərpasını mümkün sayırdı.

Hər şeydə, hər bir problemin həllində əxlaq meyarına əsaslanan alim iqtisadi məsələlərin həllinə də əxlaq prizmasından yanaşırdı. İqtisadi struktura intellektin xüsusi çəkisini artırmağın vacibliyini vurğulayan Yaşar müəllim iqtisadiyyatda əxlaq deyəndə, təkcə haram və halallıq anlayışını nəzərdə tutmurdu. Onun üçün bu məhfum daha geniş anlam daşıyırdı. İnsan və təbiət arasındakı halallığı isə bəşəri əxlaqın mayası hesab edirdi.

Zənnimcə, Yaşar Qarayevin əxlaq haqqında konsepsiya xarakterli bu mülahizələri ixtisasından asılı olmayaraq ali təhsil ocaqlarında təhsil almağa başlayan gənclərin elə ilk dərində tədris olunmalıdır. İqtisadiyyatda əxlaq və halallıq, təbiətə və cəmiyyətə münasibətdə əxlaq və halallıq, tarixi keçmişə münasibətdə əxlaq və halallıq, nəhayət, müasir elmi, texnologiya kəşflər və sənaye ixtiralarında əxlaq və halallıq konsepsiyasının öyrənilməsi və tətbiqi sabahın xilas, gələcəyin zəmanəti deməkdir.

Yaşar Qarayevin ən ali niyyəti millətin alın kitabını, onun ruhunun, mənəvi yaddaşının tarixini yazmaq idi. Bunun üçün o, düşünürdü ki, torpağın bağrındakı hər hansı bir saxsı parçası da, gil əşya da alimi genetik koda, axtarılan möhürə aparıb çıxara bilər. Amma Yaşar Qarayevin şərti var: "Mənşə ilə vüsala yetmək, əslə, kökə qovuşaraq əcdada ibadət etmək üçün öncədən dəstəmaz alıb "bismillah" edən kəs əvvəl gil, sonra dəri, lap axırda isə daş səhifələri vərəqləməlidir. Yalnız bundan sonra nüfuzlu qalın qamışların leksik və semantik qapılarını açmağa başlamaq olar". Yəqin razılaşırsınız ki, Yaşar müəllim dəstəmaz almaq deyəndə burada fiziki təmizlikdən çox, məhz mənəvi təmizlənməni, əcdadın, onun bu günə ötürdüyü mesajların axtarışına çıxarkən ibadətə gedirmiş kimi imanla, paklıqla, bir də məhəbbətlə çıxmağı vacib şərt hesab edirdi. Məhz bu zaman, bəlkə də, hansısa kurqandan, daşdan başlamış bugünkü ağ kağızlara qədər bütün kitabələrin sirrini, mənəvi yaddaşdakı imzaları açmaq olar.

Bir qədər öncə qeyd etdik ki, Yaşar müəllim hamıya məlum olan faktları öz düşüncəsinin rəngli və çoxçalarlı, çoxelementli ornamentləriylə nəqşləyib təqdim edirdi və bunu bütün ədəbiyyat və mədəniyyət tarixini, keçmişin dərin qatlarını qələmə alan hər kəsdən tələb edirdi: Elmdə düşüncənin ən azı (!) fakt qədər əhəmiyyəti var. Düşüncəsiz fakt da binasız özlü, imarətsiz təməl kimi bir şeydir. Sözdən, informasiyadan tikilən piramidada bünövrə, təməl (daş, kərpic!) işini fakt-sənəd, imarət və saray (memarlıq!) işini isə düşüncə görür. Olsa-olsa, təkcə təməl (çılpaq fakt-sənəd, kərpic-daş) işini "yad ələ" etibar etmək olar, memarlıq (konsepsiya!) işini "doğma düşüncə" görməlidir...

Zənnimcə, Azərbaycanın düşüncə tarixini, estetik fikir tarixini, dünyaya təqdim etmək üçün Yaşar Qarayevin əsərlərini, təkcə «Tarix: yaxından və uzaqdan» kitabını müxtəlif dillərə tərcümə edib yaymaq kifayət edərdi.

Yaşar müəllim vətən xəritəsinin ağır nöqtələrini, yaralı yerlərini loğman dəqiqliyi ilə müəyyən edirdi. Bu da alimin o ağrıları taleyinin ağrısına çevirdiyindən, içdən yaşadığından xəbər verirdi. Onun üçün Kerkük - həsrət vətən, Təbriz - tarixi vətən idisə, Qarabağ şəhid vətən idi. Alim hamını bu ağrı, bu əzab ətrafında birləşməyə çağırırdı.

Bu gün Yaşar müəllimin əsərlərini, onun haqqında yazılanları oxuyanda içimdə bir şükranlıq hissi doğur.

Düşünürəm ki, nə yaxşı ki, ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə Yaşar Qarayev imzası var. Nə yaxşı ki, əlindəki səlahiyyətlərdən, oturduğu kürsüdən, tutduğu vəzifədən ailəsi, şəxsi güzəranı üçün deyil, elmin, ədəbiyyatın sabahı üçün istifadə edən Yaşar Qarayev örnəyi var.

Nə yaxşı ki, bugünkü gənclik üçün, sabahkı gənclik üçün, öyrənmək istəyən gənclik üçün bir Yaşar Qarayev məktəbi var.

Nə yaxşı ki, düşüncə tərzimizin, estetik fikrimizin Yaşar Qarayev zirvəsi var.

Aygün BAĞIRLI

MÜASİRLƏRİ YAŞAR QARAYEV HAQQINDA

Məmməd ARİF:

Hər bir əsərin ədəbiyyata və səhnəyə gətirdiyi yeniliyi, gözəlliyi duyan və duyurmağa müvəffəq olan Yaşar Qarayev diqqətimizi daha çox tənqidi fikirləri ilə cəlb edir. Hiss edirsən ki, o, dramaturgiyadan (istər komediya olsun, istər dram) daha çox ciddi, həyatın və insan mənəviyyatının dərinliklərinə dalan, ziddiyyətləri açan, arxayınlığını pozan, oxucuları və tamaşaçıları "rahatsızlaşdıran" əsərlər istəyir.

* * *

Teatr tənqidi tənqidlərin ən məsuliyyətlisi və nisbətən çətinidir. Burada ədəbiyyatçı ilə teatrşünas birləşir. Teatr tənqidçisi çoxtərəfli yüksək bir sənət aləminin mötəbər bilicisi olmaqla bərabər, həm də fədaisi olmalıdır. Yeni teatra möhkəm bağlanmalı, ona vurulmalıdır. Yalnız belə adamların dərin fikir və hiss ilə yazılmış əsərləri həm tamaşaçını, həm də teatrı razı sala bilər, teatrın tərəqqisinə səmərəli kömək edə bilər.

Son illərdə məzmunlu və düşündürücü məqalələri ilə oxucuların diqqətini cəlb edən Yaşar Qarayev, məncə, belə tənqidçilərdən olmaq ümidi verir.

Məmməd CƏFƏR:

Yaşar yazı tərzində, üslubunda, mühakimə, təhlil və tədqiqlərində özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Sosioloji təhlillə bədii-sənətkarlıq təhlilini vəhdətdə, paralel aparmaqda, bədii əsərin estetik dəyərini, bədii talantın sənətkarlıq xüsusiyyətlərini kəşf etməkdə, bədii duyğunun incəliklərini fəhm itiliyi ilə dərinlən qavramaqda Yaşarın tənqidi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu, təsvir, əhvalat "tənqidi" deyil, elmi məntiqə əsaslanan fikir, mühakimə, mübahisə tənqididir, yazıçıya da, oxucuya da kömək edən tənqididir. Sənət əsərinin ləyaqətini də, nöqsanlarını da göstərərək Yaşar inandırıcıdır.

Ədəbi tənqiddə xas olan elmi-bədiiilik, başqa sözlə, elmi idrak, elmi təfəkkürlə obrazlı təfəkkürün, estetik duyğunun birləşməsi, bir-birindən qüvvət alması, bir-birini tamamlaması Yaşarın yazılarına bir lirizm, emosionallıq verib onların təsir gücünü artırır. Tənqidçi eyni həyat eşqini, eyni məhəbbəti, sevinci əməlpərvər yazıçı ilə birlikdə yaşayır, eyni narahatlığı, qayğını, dramatik əhvali-ruhiyyəni bədii istedadla birlikdə keçirir. Bu cəhət onun yazılarını quru sillogizmdən, ifrat "soyuqqanlılıqdan" xilas etmiş olur.

Bəxtiyar VAHABZADƏ:

Yaşarın təhlilində bizi valeh edən əsas cəhət onun yanaşma üsulundakı ümumiləşdirmə istedadı, daha dəqiq desək, obyektə yuxarıdan, ucadan baxa bilmək bacarığıdır. Əlbəttə, bu bacarıq işə ilahidəndir. Yaşar bəzən lakonik bir cümlə ilə bir dövrün, yaxud bir böyük yaradıcılığın qiymətini verə bilir.

ANAR:

Müasir ədəbiyyatımıza baxışında da Yaşar Qarayev orijinaldır: o, nə inkarçılıq yolu ilə, hər şeyi danmaq, hər şeyin üstündən qara xətt çəkmək yolu ilə, sovet dönməndə, son 70 ildə nə yazılıbsa, hamısı pisdir - "fikrini iddia edən" yol ilə gedir, nə də o əvvəlki illərin belə bir eyforiyasına qapılır ki, biz dünyada bütün ədəbi zirvələri fəth eləmişik, dünyada ən möhtəşəm romanları, ən gözəl poemaları, ən təsirli şeirləri yazmışıq. Əvəzində yaxın və uzaq tarixə, milli yaddaşa ayıq, oyaq vətənpərvər alim baxışı var.

İsa HƏBİBBƏYLİ:

Bu gün artıq ötən XX əsri və ədəbi-elmi nəsilləri təhlildən keçirməli olsaq, Yaşar Qarayev mərkəzi fiqur olmaqla yanaşı, həm də keyfiyyət dəyişmələrinin əsas barometrlərindən biri kimi fikrimizə gəlir. Yaşar Qarayev özünün ustad müəllimləri - Əli Sultanlı, Məmməd Arif Dadaşzadə, Məmməd Cəfər Cəfərovla çoxsaylı yetirmələri olan yeni nəsil elmlər doktorları və namizədləri arasında etibarlı elmi-ədəbi və mənəvi körpüdür. Yaşar Qarayev müəllimlərinin istedadlı, görkəmli xələfi, xələflərinin isə böyük sələfi və müəllimidir. Sələf-xələf münasibətlərindəki varislik, bütövlük, əhatəlilik, tamlıq və yaşarlılıq milli ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə Yaşar Qarayev məktəbini ortaya çıxarır. Bu böyük, əhəmiyyətli elmi məktəbin problemləri də, icraçıları da, davamçıları da göz önündədir.

Nizami CƏFƏROV:

Yaşar Qarayevin istənilən fikrinə, istənilən mülahizəsinə, hər şeydən əvvəl, faktlarla məntiqin münasibətindəki harmoniyaya görə, düşüncənin çevikliyinə, elastikliyinə və sərrastlığına görə heyran olmaq mümkündür. O, müasirimiz olan bir sıra tənqidçi-ədəbiyyatşünaslar kimi yaradıcılığa «məişət təfəkkürü», «gündəlik qayğılar», «subyektiv-bioloji ağrılar»la gəlmir - Yaşar Qarayevin yaradıcılığı - vulkan kimi püskürən idrakı-psixoloji, ictimai-mənəvi enerjisi ilə birlikdə mükəmməl, dünyagörmüş, ruhi-əxlaqi baxımdan möhkəmlənmiş, özünü, hər şeydən əvvəl, özündə təhlil (və təsdiq) etmiş bir şəxsiyyətin yaradıcılığıdır...

Şirindil ALIŞANLI:

Yaşar müəllim mənim tanıdığım nadir şəxsiyyətlərdən idi ki, elmi və həyatı vərdisləri eyni üslubda, eyni biçimdə idi. O necə düşünürdüsə, elə də yazırdı, elə də danışırı. Həyatın, məişətin adiliklərində də gözəllik, zəriflik görürdü. Hamımızın müşahidə etdiyimiz görüntülərdə heç kimin gözləmədiyi bir mənə, əxlaqi-ictimai tutum tapırdı. Onun şifahi və yazılı nitqi fərqlənmədiyi kimi yerişi, duruşu da heç kimə bənzəmirdi.



YAŞAR QARAYEV:

Füzuli başdan-ayağa insan, təbiət və Tanrı önündə günahdan təmizlənmə, etiraf və tövbə poeziyasıdır və dünyada bəşəri məhəbbət dininin peyğəmbəri, əzabkeşi, İsa'sı elə Füzuli özüdür. Onda insan və fəlsəfə, insan sevgisi və Tanrı sevgisi, kosmos və yer, təbiət və cəmiyyət... hamısı bir yerdədir və bir-biri ilə harmoniya təşkil edir.

* * *

Hətta mübahisə etmək olar: “sovetləşməyə” və “sosialistləşməyə” daha çox kim məruz qalmışdı - oxucu, ya yazıçı? Dissident yazıçını kütləvi - empirik oxucunun rədd etdiyi hallar məgər az olmuşdumu? İndi o oxucu həmin yazıçını mühafizəkar və passiv hesab edir.

* * *

Tanrılı, əbədiyyətli Zaman strukturuna və təsnifinə Şərqdə rast gəlirik: insan - Allahda əriyən Ruh, zaman - əbədiyyətdə yox olan məqamdır. Təkcə Allah əbədidir və “əbədi olmamaq” Allah olmayanın Allahdan fərqi.

* * *

Deyirlər, Atlantlar Zirvəni - səmanı çiyində saxlayır. Həyatda bilmirəm, amma sənətdə doğrudan da belədir: şairlər həm səmanı, həm də zamanı çiyinlərində saxlayırlar!

* * *

Böyük sənəti yaradanlar həmişə tanrı ilə, təbiətlə və bir də Tarixlə “həmmüəllif” olurlar!

* * *

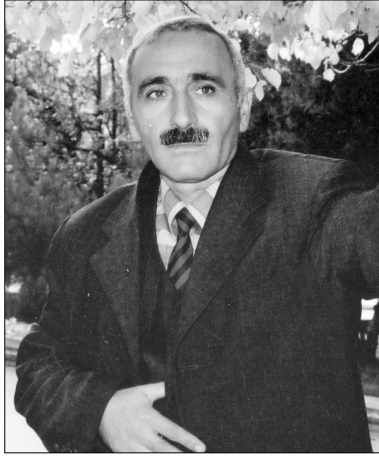
Tarixi Qarabağı itirməmişdən əvvəl tarixi yaddaşı (!) itirmişik. Əcnəbi drakonlar və daxili manqurdlar, islam və türklük düşmənləri Şərqdə, o cümlədən, Azərbaycanda yaddaşın məhvi ilə müntəzəm, ardıcıl, planlı şəkildə məşğul olmuşlar. Türkün qalxanı tarix boyu yalnız bir şeyə - yaddaşa enən qılınca qarşı bu qədər zəif və biganə olmuşdur.

* * *

Tanrı, nə də Təbiət axıra qədər dərk olunmur, həm Tanrıda, Təbiətdə, həm də Tanrıya, Təbiətə bənzəyən sənətdə və sənətkarda əbədi sirr və sehr qalır. Zaman-zaman bu sehr nəinki azalır, bəlkə, əksinə, sirrini-sehrini açan hər yeni zərrədən sirli, sehrli sonsuzluğun yeni dibi, yeni zirvəsi görünür.



♦ P o e z i y a



Zirəddin QAFARLI

NƏVƏM İSMAYILA

Nəvəm mənim - balaca İsmayıl,
Nəslimin davamçısı, çox yatma, ayıl!
Tez böyü, sən də özünə görə
Bir oğul ol, bir kişi sayıl!

Böyü ki, səni böyük görüm gedim,
Sonra rahatca ölüm gedim.
Rahat yatım orda,
Məni gözləyirlər məndən əvvəlki
Köküm, zatım orda.

Tez böyü, dilindən baba sözü eşidim,
Yurd-yuva, ev-eşik, el-oba sözü eşidim.
Nəvəm mənim - İsmayılım,
Tez böyü ki, sağ ikən xoşbəxtliyimdən
Günəş işığıtək dünyaya yayılım!

AYRILIQDI

Yollar ayrılsa, gözəlim, demək,
Cığır ayrılıqdı, iz ayrılıqdı!
Gördünmü çətindi gəlib yaşamaq
Ürəyinə de ki, döz - ayrılıqdı!

Yazmaqla qurtarmaz söhbətim, sözüm,
Gözündən öpməkdən doymazdı gözüm.

"Dəymə gözlərimə" - söylədin özün -
- Öpmə gözlərimdən, göz ayrılıqdı!

Dedilər, Zirəddin, hər oda yanma,
Yandınsa, onsuz da sirr deyil, danma!
Sözlə oynasam da, bilmədim amma,
Dünyada ən ağır söz - Ayrılıqdı!

BİLMİRƏM

Təzədən yaranıb döndüm bu yurda,
Axtarıb qəbrimi tapa bilmirəm.
Nağıl ömür sürüb, gün keçirmişəm,
İndi dərd əlindən qopa bilmirəm.

Gəlmir həya nə keçmişim, nə indim,
Bir ömrün üstündə əsdim, deyindim,
Hər şirin laylaya yatan deyildim,
Niyə yatdım ipə-sapa - bilmirəm?

Zirəddin, səpildim yollara dən-dən,
Coşub bada verdim günləri nədən?!
Min ildir özümə yol gəlirəm mən,
Çatıb bircə koma yapa bilmirəm.

ALLAHDANDI

Səcdəsinə gedəsiyəm,
Allah бүtdü, Allah candı!
Ərk edənə görk eylədi
Kim özünü Allah sandı.

Dünya, sənə saldım meyil,
O vaxtdan olmuşam veyil,
Məndə heç nə mənlilik deyil,
Nəyim varsa, Allahdandı!

Mən doluyam, mən dəliyəm,
Sən dediyin mən deyiləm,
İşim yoxdur bəndə ilə, -
Mənim işim Allahnandı!

ÇANAQQALAM

Qürurla yaşa indi,
Şəhidim qeyrətindi: -
İki yüz əlli mindi...
Tanrının köməyilə
Sovuşdu qadam, bələm, -
Çanaqqalam!

Qoca Osman yurdusan,
Canın bildin yurdu sən.
Dünyanın Boz Qurdusan,
Qoy bilsin bütün aləm,
Çanaqqalam!

Sonsuzluqdur axırım,
Haqqım qoymaz darıxım,
Mənim zəfər tarixim
Keçilməz səddim, qalam,
Çanaqqalam!

Getdilər xoflarıyla,
Quru hap-goplarıyla,
Yadların toplarıyla
Torpağı yalam-yalam,
Çanaqqalam!

Düşmənin hünəri nə?! -
Mat qaldı hünərinə.
Yüzillik zəfərinə
Deyirəm, - əhsən, salam,
Çanaqqalam!

İnanmaram səngisin
Türkün Vətən sevgisi.
Qoyma qoşun ləngisin
Mən bir türk oğlu türkəm!
Gərək qanımı aləm,
Çanaqqalam!
Çanaqqalam!

İLAHİ SEVGİ

Yer özü fırlanır öz sevgisiylə,
Günəş bir sevgidir, Ay bir sevgidir.
Fəsillər dəyişir sevgi diliylə -
Payız bir sevgidir, yay bir sevgidir.

Dünyanı bir dünya sevgi isidir,
Həyat bu sevgiylə yaşayıb qalar,
Ölüm də dünyanın bir sevgisidir,
Bu sevgi hamının qismətində var.

Nəçə ki, cahanda hələ biz varıq,
Sevgidən başımız açılan deyil.
"Var"da bir yoxluq var, - "yox"da bir varlıq
Yalanın özü də heç yalan deyil.

Bütün sevgiləri daşıyan bizik,
Bizim sevgiləri daşıyır hər şey.
Yaradan Uludur, - yaşayan bizik, -
Varıqsa, deməli, yaşayır hər şey!

İlahi qüvvənin sevgisidir, bil,
Ya torpağa dönsək, ya suya dönsək.
Başımız üstündən ötüb keçir il,
Yuxu da sevgidir, yuxuya dönsək!

ÖMRÜM

Haqsızlığa yanmısan,
Görməmişən naz, ömrüm!
Yenə havalanmısan
Şeir ömrüm, saz ömrüm!

Ac könlü tox görünən,
Tez-tez, çox-çox görünən,
Çoxuna çox görünən
Mənim azdan az ömrüm!

Səndə illər dəyişir,
Çox nəsillər dəyişir,
Eh, fəsillər dəyişir, -
Payız ömrüm, yaz ömrüm.

Elin toylu, aşıqlı,
Sığallı, yaraşıqlı,
Gündüz kimi işıqlı, -
Gecətək bəyaz ömrüm.

Gəz dostunu, yarını,
Aç, uzat qollarını,
Kəsməsin yollarını
Nə qar, nə ayaz, ömrüm!!

GÖRDÜM

İlahi, bir hökmünlə
Mən varı-yoxu gördüm.
Üstə durduğum Yerin
Səndədir oxu - gördüm!

Kəsdin bəndi-bərəni,
Yordun mərdi, ərəni...
Gah dağı, gah dərəni
Gah azı-çoxu gördüm.

Yaşadıq Yer üzündə,
Yoxuşunda, düzündə.
Çoxlarının gözündə
Həmişə qorxu gördüm.

Seyr etdim baharını,
Suların axarını,
Çox şeyin axırını
Mən gördüm, axı, gördüm!

Ürəyim dilə gəlib,
Eşqim göyə yüksəlib.
Sağ ol, ay dünya, gəlib
Sən boyda yuxu gördüm!

NECƏ GÖYÇƏKDİ...

Dön bax, dürr, inci heç nədi,
Bu qız gör necə göyçəkdi!
Gözlər onda incimədi, -
Qara gözlərə göy çəkdi.

Bu qız gör necə göyçəkdi!
Bir nurdu, gələndə, yəni,
Dağıdar dumanı, çəni.
Elə baxdı, sanki məni
Yer apardı, o Göy çəkdi.

Bu qız gör necə göyçəkdi!
Baxmaz heç kəsin sözünə,
Deyib-gülər öz-özünə,
Bu qızın nazı özünə
Yeri çəkdi, Göyü çəkdi...
Bu qız gör necə göyçəkdi!

ÇAT

Osman Sarıvəlliyə xitabən

Mağıl bir iş görürdüm
Yorulmadan çataçat...
Əlim üzüldü birdən
Bir məqsədə çataçat.

Baxıb bu dərd-sərimə
Dağ ol görüm - ərimə!
Daş olsaydı yerimə
Çat düşərdi daşa, çat!

Zalıma bax, zalıma,
Guya yanır halıma.

Tez-tez deyir ki, qalma
Yarıyolda, başa çat!

Bilməzdim qorxu, hədə,
Uduzdum harda, nədə?!
Düşdü ürəyə zədə,
Ayağa güc, başa çat.

Zirəddin, Haqq-nahaqla
İşin olmasın, bax ha!
Osman qağa, bu baxtla
Gəl indi yüz yaşa çat!..

GƏLMİŞƏM

Sənsiz bir an gəzəmmədim,
İzimdən qopub gəlmişəm.
Bu həsrətə dözəmmədim,
Dözümdən qopub gəlmişəm.

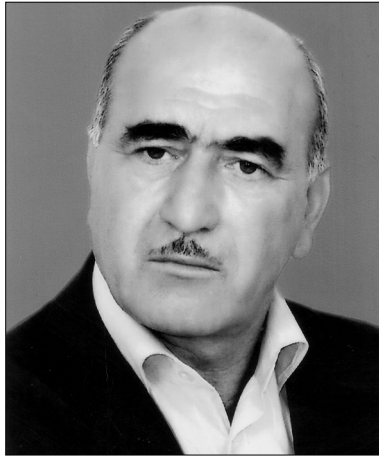
Dayanmışdım, yerimişdim,
Sakitləşib kirmişdim,
Mən ki, sənə söz vermişdim,
Sözümdən qopub gəlmişəm.

Bu nə gündü, bu nə haldı? -
Ömrüm elə qeyli-qaldı.
Gözüm yollarında qaldı,
Gözümdən qopub gəlmişəm.

Bilirsən sənə meyiləm, -
Qoyma ağactək əyləm!
Daha özümdə deyiləm,
Özümdən qopub gəlmişəm.

İçimdə odum, közümsən,
Mənim olmayan özümsən,
İllərcə ağlar gözümsən, -
Gözüm, mən qopub gəlmişəm!



***Zahid Afşar ELOĞLU*****BAHAR LÖVHƏLƏRİ**

Günəş güneyləri yaladı keçdi,
Bəyaz köynəyini sökdü dağların.
Duman yamacları taladı keçdi,
Sel vurub dişini tökdü dağların.

Söyüd xına çəkdi hörüklərinə,
Çinar vüqarına vüqar caladı.
Od düşdü göylərin körüklərinə,
Buludlar o ki, var leysan caladı.

Lalə düymələndi, nərgiz boy atdı,
Dolandı boynuna şəh sırğa-sırğa.
Külək köhləninin yalına yatdı,
Suların bağrını yardı qasırga.

Qayalıqı qartal, gölü durna, qaz,
Kəklik də xınalı daşlığı seçdi.
Elə ki, meşələr geyindi atlaz,
Qış, uca dağların başına köçdü.

PAYIZ

Buludlar tökübdü qaş-qabağını,
İndicə hıçqırıb ağlayacaqtək.
Ağaclar əyibdi qol-budağını,
Meyvəyə dönübdü yazdakı çiçək.

Örən yamaclara duman sürünür,
Kəkliklər səsinə kəsir qayada.

Cığırılar, çəhlimler toza bürünür,
Toy-toya qarışıb eldə, obada.

Naltökən çinqıllar darıxır, bəlkə,
Uzanır köhlənin kişnərti səsi.
Sacayaq yerləri yurdda bir nişan,
Hər arxac bir köçün qalan şələsi.

İtir dolaylarda Çobanbayatı,
Çəmbərin, Bənəyin səsi kəsilir.
Yurdlar yola salır köçən elatı,
Dağlara qəribə qəriblik gəlir.

Talalar dəyişir al libasını,
Payız çəmənləri göyərir, qalxır.
Durnalar tərk edir yaz yuvasını,
Sular məcrasından sahilə axır.

Təbiət xınalı bir gəlin kimi,
Təzə don geyinir; qızılı-sarı,
Əsir sərin-sərin payız yelləri, -
Qocalmış baharın son yadigarı.

QIŞ

Ağrıdan əyilib çılpaq ağaclar,
Dağların dağlardan uca vaxtıdır.
Evlərin damında bardaş qurub qar,
İstinin, tüstünün baca vaxtıdır.

Arxlar, gölməçələr qaşını töküb,
Bulud göydən enib, obaya çöküb,
Torpaq yorğanını başına çəkib,
İndi, təbiətin qoca vaxtıdır.

ARALANMASIN

Naqəfil ovçunun atdığı daşdan,
Dəstədə bir durna yaralanmasın.
Dərədə doğulan qorxu, tələşdən,
Dağların zirvəsi paralanmasın.

Könül kövrəlməsin, baş bulanmasın,
Süzgün baxışlarda yaş dolanmasın,
Ürək hıçqırmasın, od qalanmasın,
Qəm qəmin yanına sıralanmasın.

İldırım başımın üstündə çaxsın,
Qar suyu sel olub, sinəmdən axsın,

Araz gözlərimin içinə baxsın,
Üzüm iki yerə aralanmasın!

İNDİ

Umu-küsü bilməmişəm əzəldən,
Zaman məni silkələyir, bil, indi.
Əyri dostdan, etibarsız gözəldən,
Həyat deyir bir parasın sil, indi.

Şad günümdə sevinənim çox olub,
Düşmənimə sillə olub, ox olub,
Bəd günümdə gör, neçəsi yox olub,
Hər yetənə verəmmirəm əl, indi.

Acıyıram, ürəyimi dərd deşir,
Kədər, qüssə qəhərimlə əlləşir,
Ağır dağlar kürəyimdə birləşir,
Gözlərimi məskən edib göl, indi.

Şahə qalxıb içimdəki harayım,
Çürüyübdü ömür adlı sarayım,
Nəyi deyim, hansı dərdi arayım?
Axıb gedir yanağımdan sel, indi.

Eloğluyam, sıxır məni bu dövrən,
Gözlərimdə xırman olub xanımın,
Bir cismimdi, bir dilimdi, bir də can,
Ruhum gedib, qoy anlasın el, indi.

UŞAQLIĞIM

Quşqonmaz qayaların,
Qaşında qondu, qaldı.
Qar yüklü tayaların,
Başında dondu, qaldı.

Günəşli bir səhərdə,
Dumanda, çəndə düşdü.
Bir gecə oyununda,
Bəlkə də bəndə düşdü.

O, sellərə çevrilib,
Çöllərə axdı, getdi.
O, illərə çevrilib,
Əridi, çıxdı, getdi...

Ağcabədi



Səyyarə MƏMMƏDLİ

ÜFÜQLƏRDƏN SONRA

Uşaq olanda elə bilirdim dünya üfüqlərə qədərdir

Üfüqləri aşıb keçmək olurmuş,
"Çətin yol"dan betər deyil, sən demə.
Onu aşsan, yeni üfüq gəlirmiş,
Birin aşmaq hədəf deyil, sən demə.

Olacaqlar olmuşlardan asanmış,
Xəyalımda nədən əksi yaşanmış?
Bu yol məni gözləyirmiş haçanmış,
"Son bildiyim" kədər deyil, sən demə.

Ay Səyyarə, istəyirdin biləsən:
"Üfüqlərdən sonra nə var, görəsən".
Aşacaqsan çox üfüqlər hələ sən,
Dünya ora qədər deyil, sən demə!

* * *

Dəli şeytan deyir, unut hər dərdi,
Qovla qovladıqca, qat qabağına.
Sənə gələnlərin, sənə çatmamış
Özün qabaqcadan çat qabağına.

Başa nə gəlirsə, qorxudan gəlir,
Qorxduqca bu olub məni qorxudan.
Nə taleyindən qaç, nə də um ondan,
Nəyin var, bu başdan at qabağına.

Arzuların zirvəsi göz dağdır,
Həyatın təamı "şirin ağdır",
İstədiyi kimi yeyir, dağdır,
Ömrümü atmışam it qabağına.

50 YAŞIN DÜŞÜNCƏSİ

Ya mən ləng olmuşam, ya ömrüm qaçan,
Nə qədər iş qalıb boyumdan uca.
İndi iki çağın sərhəcindəyəm,
Gecikən cavanam, tələsən qoca.

* * *

Çəkdiyim fikirləri
Görmək mümkün olsaydı...
Mən görünməzdim.

* * *

Yayda yağan qar,
Qışda çiçəkləyən ağac kimidir
Yerinə düşməyən söz.

* * *

Yediriblər o ki var,
Olmaz belə "yemək"dən.
Söz udmaqdan doymuşam,
Doymuram SÖZ deməkdən.

* * *

Şeir coşdu qanımda,
Qanıma təmizlədi "qara"dan.
Ruhumu təzələdi.
Yenidən sevdim dünyanı.

* * *

Özünə yer tapacaq
Birləşsə də yer göyə.
Nə yazıya pozu var,
Nə nöqtə var sevgiyə.

BƏXTSİZİN GİLEYİ

Sevgi dolu qəlbimə,
Zədə çölümdən gəlir.

Tək pislikdən savayı
Hər iş əlimdən gəlir.

Yalan yaddı sözümə,
Kəc baxırlar düzümə.
Hər bir zaman özümə
Bəla dilimdən gəlir.

Dərd olur şələ kimi,
Sevincim jalə kimi,
Haqsızlıq güllə kimi,
Haqqım zülumnən gəlir.

SİZƏ DOĞRU GƏLİRƏM

*Mərhum atama və qardaşıma
xəyalən yazdığım məktub*

Sizə doğru gəlirəm,
Əziz atam, qardaşım!
Hələ ölə bilmirəm,
Hələ qarışb başım!

Sizə doğru gəlirəm,
Görən indi hardayam?!
Gecə-gündüz bilmədən
Bir ömürlük yoldayam.

Yollar didir ömrümü,
Daş, çınqıldı büsbütün.
Ölüm çox çətin işdir,
Yaşamaq ondan çətin.

İşlər ömrümdən aşır,
Qayğılar aşır başdan.
İllər ötür yel kimi,
İşlərim çıxır daşdan.

Nahaqqın yolu hamar,
Haqqın yolu zulumdu.
Zülmü seçdim mən, Ata!
Yolum sənin yolundu.

Sizə doğru gəlirəm,
Əziz atam, qardaşım!
Hələ ölə bilmirəm,
Hələ qarışb başım.





Dilsuz MUSAYEV

QOBUSTAN KİTABƏLƏRİ

Qayalar üstündə qərib neyəm mən,
Nəgməm daş yuxulu, daş bayatılı.
Dünəndən bu günə bir gileyəm mən
Murad istəyirəm - ağ at sovqatlı.

Bir sirli dünyayam - oxuyan olsa.
Deməyin əyilib, sınıbdı qəddim.
Bir əlvən xalıyam - toxuyan olsa,
Mənim ilmələrim qədimdən qədim.

Ayrıla bilmərəm can sirdaşımdan,
Sizi illər boyu soraqlamışam.
Keçib əsrlərin daş yaddaşından
Mən vaxtı, zamanı qabaqlamışam.

Mənim tariximi bilmək istəsən
Tükü tükdən belə seçəsən gərək.
Qəmli göz yaşımı silmək istəsən
Keçilməz sədləri keçəsən gərək.

Mən bir xəzinəyəm bilinməz yaşım,
Tufanlar qoynunda qala qurmuşam.
Ulu bir tarixdir hər kiçik daşım,
Dünənlə, bugünlə yol yoldaşıyam.

Didsə də köksümü bu daş qəfəslər
Hər gecə bətnimdə bir gündüz yaşar.
Canımda hələ ki, can var nə qədər
Sizi gözləyirəm, alim qardaşlar.

QABROVO

İnsanlar qüssədən, qəmdən uzaqdı,
Ürəklər fərəhlə dinər bu yerdə.
Bura elə məkan, elə oylaqdı,
Gülüşə bələnər çöl də, çəmən də.

Burda hər dodağa təbəssüm qonar,
Kədərin bu yerdə boynu bükülər.
Bəlkə, bu anlamda bir həqiqət var:
Burda torpağa da gülüş əkilər.

Dünyaya gülüşlə gələr körpələr,
Tanrı uca tutar sevən kəsləri.
Hələ çox möhtacdır xoş sözə bəşər,
Bəzəyər qəlbləri gülüş səsləri.

Burda təbəssümdən toydu, büsatdı.
Burda bir-birindən hamı halıdı.
Qabrovo - dünyanın gülüş paytaxtı,
Qabrovo - Şəkinin bir filialıdı.

Qabrovo

YAŞA, DÜNYA!

Göylərimdə ağ buludlar azalıb,
Ömrün-günün yanan şamı sozalıb.
Dünənimdən bu günümə nə qalıb?
Daha gəlməz o yerlərdən sorağım,
İndən belə xatirələr qonağım.

Deyən bir vaxt "alov"muşam, "od"muşam,
O günləri sapand edib atmışam,
Demirəm ki, hər arzuya çatmışam,
Hanı məni məndən alan günlərim?
O doqqazda qəlbi talan günlərim?

Dünənimdə yarpaq-yarpaq xəzəlim,
Sabahımı nə gözləyir, nə bilim,
Gündoğandan günbatana mənzilim.
Bu həyatdır yoxuşunda enişi,
Əzəl gündən belə olub gərdişi.

Demirəm ki, ötənləri unudaq,
Qoy kök üstə pöhrələnsin hər budaq,
Kökümüzü, soyumuzu yaşadaq,
Tanrı özü qoy bizlərə yar olsun,
Yaşa, dünya, ağ günlərim var olsun!

ÇATILDI

Saçlarına daraq oldum bir zaman,
O gözəlin gözləridi göylərim.
Yol-izində soraq oldum bir zaman,
Evlərinin qənsərində izlərim.

Unutmadım o eyvanı, doqqazı,
Kövrək eşqim ağızlara söz oldu
Necə pozum ürəyimdən o qızı,
Məhəbbəti alov oldu, göz oldu.

Ünüm yetməz o illərə bir daha,
Bu Vüsala hicran əli qatıldı
Görən kimdi batdı burda günaha,
Ümidlərim od, ocaqda çatıldı...

GÖZLƏR

Aman Allah, o gözlərdə nələr var?...
Çəsmə olub ürəyimə axar hey!
Qarasında al günəşli səhər var,
Qəlb evimdən boylanar hey, baxar hey!

Bir baxışla dərdi, səri biləsi,
Lalə kimi qönçələnər, xallanar.
Qara gözlər - qara şanı giləsi,
Şirinlikdən şəkərlənər, ballanar.

Nə sehirli dünyası var, rəngi var!
Gah dondurar, gah odunda köz ollam.
O gözlərin səmasına kim qıyar?!
Yana - yana o gözlərə göz ollam.

İlahinin qüdrətindən güc alıb,
Kiprikləri bəd nəzərə çəpərdi.
"Mənəm", "mənəm" deyənlərdən bac alıb,
Hikkəsində Tomrisdən də betərdi.

Bu nağılmı, ya gerçəkmi, ya rəya?!
Çəsməsində qaynadıqca duruldum.
Dünyamızda o gözlər də bir dünya,
Bu dünyaya mən təzədən vuruldum.

BU DƏNİZİN BƏXTİ YAMAN GƏTİRİB

Bu dənizin bəxti yaman gətirib,
Aynasında güzgülənər gözəllər.
Baxışları göy sulara səpilib,
Qədəh-qədəh könüllərə süzülər.

İlham alıb dəniz də bu sevgidən
 Öz dilində nəğmə deyər, danışar.
 Gözəllərsə köks ötürüb dərinə
 Sahil boyu od-ocaqsız alışar.

Bu görüşdən dəniz özü məst olar,
 Xumarlanır nərgizlərin ətrindən.
 Əl uzadar, vədə verər, dost olar,
 Keçə bilməz heç birinin xətrindən.

Yada düşdü ötən çağlar yenə də,
 Mənim sevgim bir sahilsiz dənizdi.
 Tələtümü, tufanları olsa da
 Xatirəsi hər an mənə əzizdi.

Bu sahildən o gözəl də keçibdi,
 O da belə kükrəyəndi, coşandı.
 Deyən dəniz o gözlərə köçübdü,
 Darıxmışam o gözlərçün haçandı...



Etibar VƏLİYEV

SƏNDƏN VƏTƏN DAŞI OLMAZ

Yanağına su çiləyib, sonra ona tər deyənlər.
 Özgələrə xidmət edib, özgələrə nər deyənlər.
 Öz xalqına millətinə böhtan atıb, şər deyənlər.
 Sənin kimi naşı olar, səndən vətən daşı olmaz.

Namaz qılıb böhtan deyən, dinsiz, imansız kimilər.
 Millətimi sevməyənlər zalım, amansız kimilər.
 Dövlətimə güvənməyən bədbin, gümansız kimilər.
 Sənin kimi naşı olar, səndən vətən daşı olmaz.

Arın olsa bal tutarsan, bal tutanlar bal yeyərlər.
Kamil insan az danışar, fəqət ona lal deyərlər.
Bu torpağın barın yeyib, bu millətə kal deyənlər.
Sənin kimi naşı olar, səndən vətən daşı olmaz.

Çox görmüşəm söz anlayan, sözü düzə yozanlar da.
Dost üzünə gülə-gülə, ayaq altın qazanlar da.
Qurbət elin vətəndaşı, qurbət eldə azanlar da.
Sənin kimi naşı olar, səndən vətən daşı olmaz.

Ana yurdum çiçiklənir, gözəlləşir eldən elə.
Bu yüksəliş, bu inkişaf sıxır səni, nədən belə.
Vəsiqəsi saxta olan, vətən daşı olsa belə.
Sənin kimi naşı olar, səndən vətən daşı olmaz.

KÖÇÜB GEDƏCƏYƏM

Bu haqsız dünyadan bezmişəm daha,
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.
Bu yerin astarı üzündən baha,
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

Yalanlar içində yalan olmuşam,
Yalançı salamı alan olmuşam.
Mən niyə bu yerdə qalan olmuşam?
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

Dodaqlar kilidli, mimdi yenə də,
sevinclər, sevgilər nəmdə yenə də.
Bu yerin butövü kəmdə yenə də,
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

Əsən küləklərə yaxın olaram.
Sevən ürəklərə yaxın olaram.
Orda Mələklərə yaxın olaram.
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

Orda torpaq yox ki, bölə bilməyək.
Orda tamah yox ki, ölə bilməyək.
Orda ölə yox ki, gülə bilməyək.
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

Göy üzü təmizdi yağış, qarı var,
Nə sərvəti vardır, nə də barı var.
Tanrıdan utanan həya, arı var,
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

Gedəcəm, gedəcəm, tək gedəcəyəm,
Ey dünya, əlini çək, gedəcəyəm.

Mən səni orada dərk edəcəyəm,
Köçüb gedəcəyəm göyün üzünə.

ADIMI ORDUYA YAZIN

"Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən"
S. Vurğun

Silaha çevrilir qələm əlimdə,
Mənim də adımlı orduya yazın.
"Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən"
Mənim də adımlı orduya yazın.

Millət uca tutur öz bayrağını.
Odlar ölkəsinin köz bayrağını.
Asaram Şuşada söz bayrağını.
Mənim də adımlı orduya yazın.

Səbrimiz tükənib, qırılıb simi.
Alaq Qarabağı, gözəl elimi.
Döyüşüb ölürəm Mübariz kimi.
Mənim də adımlı orduya yazın.

Düşmənlə döyüşə mən də hazıram.
Səngərləri keçib, səngər qazaram.
Qoy qalsın, mən şeiri sonra yazaram.
Mənim də adımlı orduya yazın.

YAZIM, YAZMAYIM?

Oğul fəryadıdır vətən şeirimiz,
Vətən vüqarımdı, yazım, yazmayım?!
Doğmadır vətənin hər qarış yeri,
Dövlətim, varımdı, yazım, yazmayım?!

Zəngilan, Qubadlı, Şuşa, Laçınım,
Cəbrayıl, Xocalı, canımdı, canım.
Ağdam, Kəlbəcər də qaynayan qanım,
Dərdim, qubarımdı, yazım, yazmayım?!

Bu həsrət, bu hicran olmayaydı kaş,
Həsrətli gözlərdə qurumur ki yaş.
Səninlə Şuşaya gedərik qardaş,
Arzum, muradımdı. yazım, yazmayım?!

Sönməyən bir ocaq can Azərbaycan,
Torpağın alacaq can Azərbaycan.
Tam, butöv olacaq can Azərbaycan
Əzəl qərarımdı, yazım, yazmayım?!

Lənkəran

Jorj Sand: “Sevgilərin ən gözəli...”



Jorj Sand (əsl adı Avrora Düpen) ata tərəfdən əsl-nəcabətli zadəganlara, ana tərəfdən isə plebeylərə mənsub idi. Onun atası Polşa kralı Fridrix Avqustun qeyri -qanuni oğlu məşhur Moris Saksonskinin nəvəsi, anası isə sadə Paris fəhləsinin qızı idi. Bu təzad onun təlim-tərbiyəsində, sonralar isə dünyaya baxışında, əqidəsində özünü göstərirdi; incə ruhlu idealist qadın bütün ruhuyla xalqına və demokratiyaya məxsus idi.

Avrora'nın uşaqlıq illəri və ilk gəncliyi təhsilli və ağıllı qadın olan nənəsinin himayəsi altında keçmişdi. Onların Berridə malikanəsi vardı.

Atası, yüksək ədəbi zövqü və musiqi istedadı olan zadəgan Moris Düpen 1789-cu il inqilabının ordusuna qoşulmuş və gənc yaşda həlak olmuşdu. Xanım Düpen bütün mehrini oğluna çox bənzəyən nəvəsi Avrora salmışdı. Yaşlı qadın gəlini Sofiyaya vəd etmişdi ki, bütün var-dövlətini Avrora vəsiyyət edəcək,- təki nəvəsi onun himayəsi altında olsun, -gəlininə isə kifayət qədər aylıq təqaüd verəcək ki, o, böyük qızı ilə Parisdə istədiyi kimi həyat sürsün.

Avrora ilk təhsilini Noqanda - malikanədə almışdı. Tədris edilən dərslər ona darıxdırıcı gəlirdi. “Anlaya bilmirdim ki, bütün bunlar nəyə lazımdır”, - o avtobiografiyasında yazırdı - “Mənə deyirdilər ki, cahil olmamaq, təhsilli adamlarla söhbət edə bilmək, ən nəhayət, nənəmin kitabxanasındakı kitabları oxuya bilmək üçün təhsil vacibdir”.

Gələcək yazıçı Napoleonun yürüşləri vaxtı anası ilə bir neçə dəfə İspaniyada olmuş, sonra isə sakit kənd həyatı onu aguşuna almışdı. Lap kiçik yaşlarından kəndlilərlə yaxın ünsiyyətdə olan qız yoxsulların və varlıların həyatını müşahidə edir, “yaxşı və pis nədir?” suallarına özlüyündə cavab axtarırdı.

Mühitindəki bütün gənc xanımlar kimi, Avrora Düpen də təhsilini monastırda alır, yeni həyat tərzini, yeni mühit, yeni rəfiqələr onun xarakterini dəyişir, şıltaq və dəcəl qızcıqaz sakit və təmkinli gənc xanıma çevrilir. Təhsilini bitirib kəndə qayıdan qız meylini kitablara salır, demək olar ki, bütün vaxtını xanım Düpenin kitabxanasında keçirir.

Nənəsinin ölümündən sonra Avrora anası və atasının qohumları arasında seçim etməli olur. O, tərəddüd etmədən anasını seçir və onunla birgə Parisə köçür. Anasıyla birgə Parisdə yaşamağa onun uşaqlıq arzusu idi, amma o, meşşan mühitində yaşamağa hazır deyildi. Anasının və onun rəfiqələrinin qayğıları Avrora çox mənasız görünürdü. Təhsilsiz, cahil ana da qızını

anlamaqda aciz idi. Onun kitablara olan mehr-məhəbbətinə isə heç haqq qazandıra bilmirdi. O, elə başa düşürdü ki, qızına pis tərbiyə verilib və onu yenidən tərbiyə etmək lazımdır.

Kəndin təmiz havasına, gözəl təbiətinə alışmış Avrora kiçik mənzildə darıxır, özünə yer tapa bilmirdi. Bundan başqa, anasının ittihamları, onu kitablardan uzaq salmaq cəhdləri gənc qızı bir az da sıxır, ruhdan salırdı. Ana işi belə görüb onu qohumlarının yanına, Melena yaxınlığındakı kəndə getməyə razı salır.

İlk evliliyi

Avroranın qaldığı evin sahibləri şən-şaqraq adamlar idi, demək olar ki, hər gün evdə ziyafət verilir, qonaqlar təşrif buyurur, gülüş səsləri axşamdan xeyli keçənədək davam edirdi. Avrora bu mühitdə özünü yaxşı hiss edirdi, elə bilirdi, səs-küylü uşaqlıq illəri geri qayıdıb!

Retyerovların evinə təşrif buyuran qonaqların arasında Kazimir Düdevan adlı bir gənc də vardı. Avrorayla onu ancaq dostluq hissləri bağlayırdı, amma ailələr onların bir-birinə yaraşdığını düşünüb öz qərarlarını vermişdilər. Payızda Kazimir Avroraya evlilik təklif edir, Avroranın razılığından sonra cavanlar ailə qururlar.

Kazimir pis adam deyildi, amma adi, standart, həyatda heç bir ideali olmayan, maddi maraqlarla həyat sürən bir adam idi. Təsərrüfatdan başı çıxmayan, gecə-gündüz əlindən kitab düşməyən Avrora ona qərribə təsir bağışlayırdı. Üstəlik, arvadının dəbli libaslar geyinib yüksək cəmiyyətdə parlamaq arzusunda olmaması, uşaqların arasında deyib -gülərkən, aristokratların yığıldığı məclislərdə özünə yer tapa bilməməsi onu əsəbiləşdirirdi. Əlbəttə, Avrora əlindən gələni edir və ərinin onu görmək istədiyini bir qadın olmağa çalışırdı. Amma əbəs yerə! "Təəssüf ki, mən göyden yere enə bilən və yerdə kələm əkib bundan zövq alan adamlardan deyiləm". - Avrora Düpen sonralar yazırdı.

Vaxt keçdikcə, yeni evlilər başa düşürdülər ki, onların nikahı böyük bir səhvədən başqa bir şey deyil. Düzdür, onlar dalaşmırdılar, mübahisə etmirdilər, amma bir-birlərindən getdikcə daha çox soyuyurdular. Kazimir başqa qadınlarla görüşür, çox vaxt evə kefli gəlirdi. Ərinin məhəbbətini qaytara bilməyən Avrora məyusluğa düşər olub boşanmaq haqqında düşünürdü, amma iki uşaqla pulsuz-parasız qalacağından qorxurdu. Müstəqil yaşamaq üçün yollar arayır və özünü müxtəlif peşələrdə sınayırdı. Bu peşələrdən biri rəssamlıq idi. Müxtəlif rəngkarlıq məktəblərini incələmək üçün tez-tez Luvra gedən Avrora Düpen rəsm əsərlərini seyr etdikcə incəsənət onun bütün ruhuna hakim kəsilirdi. Amma təəssüf ki, rəssamlıqda özünü yetərinə ifadə bilmirdi! Bəs nə etməli? Avrora xatırlayır ki, hələ monastırda oxuyanda müxtəlif yazılar yazırdı, rəfiqələri bəyənib tərifləsələr də, özü həmişə narazı qalır və yazdıqlarını cırıb atırdı.

Avrora Noqana qayıdır və yazmağa başlayır. Romanı yazıb bitirdikdən sonra paytaxtın ədəbi müitəinə daxil olmaq üçün Parisə yola düşür. Kiçik qızını da özüyə aparır.

İlk roman

Parisdə "Fiqaro" qəzetinin nəşiri, ədəbiyyatın bilicisi sayılan Delatuş, romanı oxuyur, Avroranı bir az tənqid edir, deyir ki, kifayət qədər həyat təcrübəsi toplamadan roman yazmağa tələsməsin. Eyni zamanda ona "Fiqaro" qəzetində ayda 40-50 franka kiçik bir iş təklif edir. Avrora razılaşır və nəhəng bir binanın çardağında ev kirayə edir. Yaxınlıqdakı ucuz restoranın dadsız yeməkləriylə kifayətlənir və kiçik qızı ilə birgə yeni həyata uyğunlaşmağa çalışır.

Birinci kitabı Jül Sand ilə birgə işindən ərsəyə gəlir. "Kollektiv əməyin" ilk məhsulu olan "Roza Blanş və yaxud "Aktrisa və rəhibə" romanı 1831- ci ildə "Jül Sand" imzasıyla çıxır. Əsər böyük uğur qazanır. Naşirlər romanın müəllifindən yeni əsərlər gözləyirdilər.

Yayda Avrora ona şöhrət gətirəcək əsərini- "İndiana"-nı yazır. "Mən bu əsəri yazanda qəribə bir həyəcan keçirirdim", -Avrora Düpen yazırdı,- "bu hissin əzabı belə mənim üçün çox xoş idi. Mən plansız-filansız, birnəfəsə yazırdım. Və bilmirdim ki, hansı nəticəyə gələcəm, romanın sonluğu necə olacaq".

Naşirlər yeni əsəri artıq uğur qazanmış müəllifin- Jül Sandın imzasıyla nəşr etmək istəyirdilər, Jül Sand isə başqasının əsərinin altına öz imzasını qoymaq istəmirdi. Mübahisəni həll etmək üçün Avroraya məsləhət görürlər ki, bundan sonra o, Jorj Sand imzasıyla çap olunsun. Beləliklə "Jorj Sand" imzası dünyaya gəlir.

Jorj Sand bir-birinin ardınca fransız romantizminin şedevrlərini dünyaya gətirir və peşəkar yazıçıya çevrilirdi.

O, qəribə qadın idi, məsələn kişi kostyumlarına daha çox üstünlük verirdi, nəinki qadın paltarlarına. Parisin elə yerlərində olurdu ki, zadəganlar elə yerlərə ayaq basmazdılar. 19-cu əsrdə belə davranış qəbuləlməz sayılırdı, ona görə də o, baronessa titulu əldən verməli olur.

Dostluq, yoxsa məhəbbət

Ziyafətlərin birində Avrora gənc şair Alfred Müsse ilə tanış olur. 23 yaşlı yaraşıqlı şair qadınların sevimlisi idi. Jorj Sand onun diqqətini dərhal cəlb edir. "O mənim zövqümcədir", -Müsse deyirdi, - "qarayanız, solğun üzlü, iri gözlü... Belə simaları mən heç vaxt daxili həyəcənsiz təsəvvür edə bilmirəm..."

Gənc şairin sevgisinə qarşılıq olaraq Sand ona ideal dostluq təklif edirdi. Müsse isə ondan daha dərin hisslər gözləyirdi. Tezliklə bütün Paris iki məşhur yazarın sevgisindən danışır... "Mən çox xoşbəxtəm!" - Jorj Sand dostuna məktubunda yazırdı, - "hər gün onu bir az da çox sevirəm. Onun da fərqi deyəm ki, məni qıcıqlandıran kiçik qüsurlarım tədricən necə də yoxa çıxır! O, çox yaxşı, xeyrixah adamdır, mən fəxr edirəm ki, o, məhz məni sevir!"

Amma cılığın, erköyün gəncə, yenicə "müstəqilliyini qazanmış", öz ayaqları üstə durmağı öyrənən 30 yaşlı qadının birliyi elə də böyük xoşbəxtlik vəd etmirdi... Çox tezliklə qarşılıqlı ittihamlar baş qaldırır. Onlar bunu qaynar Paris mühitiylə izah edirlər və sevgilərini qorumaq üçün İtaliyaya getməyi qərara alırlar. Sevgililər İtaliyanın bir neçə şəhərini gəzib Venesiyada yerləşirlər. Təbiətə fərqli olmaları özünü biruzə verirdi; Müsse gəzib-dolaşmaq, həyatdan zövq almaq istəyirdi. Rəfiqəsinin hər gün yazı masası arxasına keçib yazı-pozuyla məşğul olması onu qıcıqlandırır.

...Onlar dost kimi ayrılırlar. Müssenin dost-tağıları bu ayrılıqda Jorj Sandı günahlandırırdılar, o isə özünü həyata yenidən qayıtmış kimi hiss edirdi.

Həyat yoldaşı ilə yolları ayrılır

Vaxt keçdikcə, Jorj Sandla həyat yoldaşı arasındakı münasibətlər uçuşmağa yuvarlanırdı. Üstəlik, maliyyə problemləri də var idi. Düdevan Noqanda yaşamaq istəmirdi, təsərrüfatda işlər yaxşı getmirdi. Bununla belə, o, malikanəni arvadına vermək və onun vəd etdiyi illik 7 min frank həcmində təqaüdü almaq istəmirdi. Jorj Sandın vəziyyəti də ürəkaçan deyildi. Ərinin hər ay verdiyi 3 min frankla Parisdə yaşamaq və uşağın məsrəflərini təmin etmək çox çətin idi. Əsərlərdən gələn qonorar da cüzi idi. Nəhayət, Jorj Sand boşanmaq qərarına gəlir. Məhkəmə bir ilə yaxın davam edir və qadının xeyrinə qərar çıxır. Onların evliliyi ləğv olunur, hər iki uşağın himayəsi anasına verilir,

Noqan da Sandın şəxsi mülkü elan edilir. Düdevan yalnız Noqandan gələn gəlirin müəyyən bir hissəsi ilə kifayətlənməli olur.

Boşanmaq prosesi Jorj Sandın əsəblərini korlamışdı. Bundan başqa, uşaqlarını şəhərdə gəzən dedi-qodulardan qorumaq istəyirdi. Ona görə o, dostunun dəvətini qəbul edir və yayı İsveçrədə keçirir. İsveçrədə qrafinya Daniel Stern yaşayırdı. Sand tezliklə qrafinya ilə dostlaşır və onun ən əziz qonaqlarından birinə çevrilir. Həyatının bir neçə ilini keçirəcəyi bəstəkar Frederik Şopenlə də qrafinyanın ziyafətlərinin birində tanış olur.

Məşhurluğun zirvəsində olan gənc bəstəkar Paris salonlarının ən sevimli qonağı idi. Elə ilk görüşdən o, Jorj Sandın diqqətini cəlb edir. Şopen özü isə bu görüşdən elə də məmnun qalmır. Jorj Sandın üz cizgiləri ona kobud görünür, bədəni isə qeyri-mütənasib. Qadınlarda qiymətləndirdiyi zərifliyi o, Jorj Sandda görə bilmir.

Romantik bəstəkar və kişi təbiətli qadın

Onlar müxtəlif tədbirlərdə tez-tez rastlaşırdılar. Tədrisən Şopenin Jorj Sand haqqında fikri dəyişir və hər gün ona bir az da çox aşıq olurdu. Bir müddətdən sonra onlar gizli görüşməyə başlayırlar. Bir neçə aydan sonra isə artıq münasibətlərini gizlətməyə lüzum görmüdürlər.

Şopen uşaqlıqdan vərəm xəstəliyindən əziyyət çəkirdi, son illər xəstəlik özünü daha çox biruzə verirdi. Həkimlərin məsləhətiylə o, mülayim iqlimdə dincəlməyi qərara alır. 1838-ci ilin qışında Şopen və Jorj Sand uşaqlarla birgə Mayorkaya yola düşürlər. Bir neçə gün Palmada qaldıqdan sonra Valdemozda yarıuçuq monastırda yerləşirlər. Otaqların pəncərələri portağal, limon, nar ağaclarının olduğu gözəl bağçaya açılırdı. Gözdən uzaq bir yer idi, yaxınlıqdakı kəndə getmək üçün bir neçə mil qət etmək lazım gəlirdi. Nəhəng divarları olan bu uçuq-sökük monastır sivilizasiyadan uzaq bir yer təsiri bağışlayırdı, amma Jorj Sand və uşaqları zərrə qədər şikayətçi deyildilər, belə orijinallıq xatirinə çətinliyə dözməyə dəyərdi. Amma Şopen belə düşünmürdü. O heç bir avadanlığı, rahat ev şəraiti olmayan bu yerə uyğunlaşa bilmir, açıq-aşkar əziyyət çəkirdi. Ona bəzən elə gəlirdi ki, gözdən uzaq olan bu yerdə monaxların ruhu dolaşır... Onun xəstəliyi bir az da şiddətlənirdi. Jorj Sand sevgilisinin qayğısına qalır, gecə-gündüz qulluğunda dururdu. Böhran ötüb-keçə də, heysizlik, əsəb, ruh düşkünlüyü bəstəkarı əldən salırdı.

“Biz uşaqlarla gəzintidən gələndə onu fortepiano arxasında görürdük”-Jorj Sand sonralar yazırdı,-“ o, sönük gözlərini qaldırıb bizə baxır, gülümsəməyə çalışırdı, sonra yenidən bəstələdiyi möhtəşəm bəstələrini çalmağa başlayırdı...” Şopenin vəziyyəti gün-gündən ağırlaşır, sanki o, yaxınlaşmaqda olan ölümünü hiss edirdi...

Nəhayət, onlar adanı tərk edirlər. Əvvəlcə Marsele yola düşürlər, may ayında Şopenin vəziyyəti bir az yaxşılaşır və onlar Noqana- Sandın malikanəsində qayıdırlar.

“Əvvəlcə yeni dostumla birgə yaşamaq fikri məni dəhşətə gətirirdi”, -Jorj Sand deyirdi,-“amma sonra bu hiss analıq qayğısı ilə əvəz olundu, ürəyimin dərinliyində anlayırdım ki, bu duyğu məni yaşamaq istəmədiyim əyləncələrdən xilas edə bilər...”

Bu əlaqə 8 il davam edir. Yay aylarını Şopen Noqanda sevgilisinin yanında keçirirdi. Onun ən yaxşı musiqiləri məhz bu vaxtlara təsadüf edirdi...” Bizim münasibətimiz romana oxşamırdı”, - Jorj Sand xatirələrində yazırdı,-“ Mən onun həyata, siyasətə, dünyaya baxışlarını bölüşməsəm də, bir fərd kimi hörmət edirdim, bundan başqa o mənə dostluq bəxş edirdi, heç kimin mənə verə bilmədiyi dostluq...”

Amma yenə xoşbəxt deyildilər. Şopen ağrılardan əziyyət çəkirdi, xəstəlik onu əsəbi və deyingən etmişdi. Sand isə bu vəziyyətdən tənə gəldiyini artıq gizləməirdi. Şopen ayrılmmaq istəmirdi. Bu işlərdə təcrübəli olan qadın bir roman yazır- başqa adlar altında özünü və sevgilisini təsvir edir; yazıçı əsərdə sevgilisinin zəif xarakterini açıb göstərmiş, özünü isə tərifləyib göylərə qaldırmışdı. O, düşünürdü ki, artıq ayrılıq qaçılmazdır, amma Şopen yenə susurdu. O, hələ də ümid edirdi ki, ötüb-keçən xoşbəxt günləri qaytarmaq olar. Amma günbəgün daha da çox ümitsizliyə qapılan bəstəkar başqa çıxış yolu görmür- 1847-ci ildə sevgilisinin evini tərk edir.

Onlar ilk vaxtlarda məktublaşırdılar. Sonra məktubların da arası kəsilir. Şəhərdə artıq Jorj Sandın yeni sevgilisi haqqında dedi-qodular dolaşırdı...

Sonuncu dəfə onlar təsadüfən rastlaşırlar- bu, bəstəkarın ölümündən 6 ay əvvəl idi. Jorj Sand ona əlini uzatsa da, Şopen keçmiş sevgilisi ilə danışmaqdan imtina edir. Ölüm ayağında isə yenə də onu xatırlayır: "Axı, o söz vermişdi ki, mən onun qucağında öləcəyəm".

Sevgilərin ən gözəli...

"Jorj Sandın imtiyazlı təbəqələrə nə sevgisi, nə nifrəti vardı", -yazırdı Belinski. - "Cəmiyyətin alt təbəqəsinə nə pərəstiş edirdi, nə ikrah hissi duyurdu, -onun üçün nə aristokratlar,nə də rəiyyət mövcud idi, onun üçün yalnız insan mövcud idi, o insanı cəmiyyətin bütün qatlarında tapırdı, onu sevir, mərhəmət duyur, onunla fəxr edir ya da onun üçün ağlayırdı."

Jorj Sand sevgini ideallaşdırır, ilahi yüksəkliyə qaldırırdı. Sevgi bir cinsin o biri cinsə hissi- ehtirası deyildi, dini ekstaza bənzər bir şey idi, ona görə sevgi azad olmalı, heç bir çərçivəyə sığmamalıydı. Sevginin mədəni mahiyyəti onun müstəqilliyində gizli idi. O, cəmiyyətin mühakimələrini qınayır, bütün insanları yüksək ideal naminə birləşdirirdi. Onun fikrincə, sevgiyə müqavimət göstərmək, onunla mübarizə aparmaq Allahın iradəsinə qarşı çıxmaqdır. Bu fikirlər nəticə olaraq ailə daxilində inqilabi ideyalara gətirib çıxarırdı, bu da Jorj Sandın əleyhdarlarını dəhşətə gətirirdi.

Onlara cavab olaraq Jorj Sand deyirdi ki, insanı qanadlandıran, ona ilham verən sevgi - sevgilərin ən nəcibi və ən gözəlidir. O deyirdi ki, eybəcər olan bir ailənin dağılması deyildi, yalan və təmənna üzərində qurulmasıdır.

Jorj Sandın romanları insanları başqa dünyaya aparır; bu dünyada ki, sevgi var, ümid var, insanlıq var. Maddi maraqlar onun romanlarında arxa plandadır və ikrah hissilə təsvir olunur.

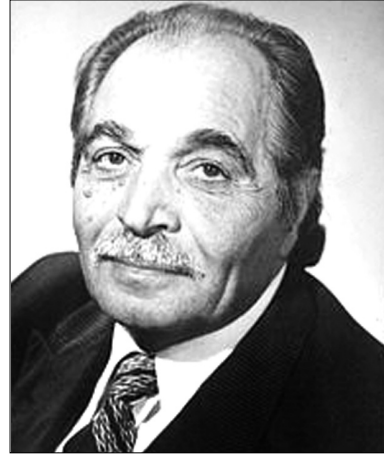
"Rəssamın vəzifəsi əks etdirdiyi əşyalara sevgi oyatmaqdır",- o deyirdi,- "və əgər o, təsvir etdiklərinə həddindən artıq rəng qatırsa, bu onun günahı deyil. İncəsənət mövcud reallığı əks etdirmək deyil, ideal həqiqəti axtarıb ortaya çıxarmaqdır..."

Günəl NATİQ



◆ Ədəbiyyatşünaslıq

Alim qeyrəti, vətəndaş cəsarəti



1942-1943-cü illər... İrəvan Dövlət Universiteti... Dünyagörmüş, ölkələr gəzmış, erməni dili ilə 562 dilin müqayisəsini vermiş akademik Hraçya Acaryan fikir içərisindədir. Artıq 35-40 ilə yaxındır ki, bir məsələ onu düşündürür, ancaq cavabını tapa bilmir. Açaryanı düşündürən nə idi?

“Erməni dili strukturuna (sintaksis nəfərdə tutulur - M.S.), quruluşuna görə öz çevrəsində olan və onu işğal edən dillərin - latıncanın, yunancanın, fransızcanın, ərəbcənin, asoricənin və hətta kürdcənin strukturuna, quruluşuna uyğun ola-ola birdən-birə bunlardan uzaqlaşıb və türk-tatar dillərinin strukturuna oxşayırmı? Bu oxşayış tamam təsadüfidirmi? Erməni dilinin struktur quruluşunun dəyişilməsi səbəbləri yoxdurmu?”

H.Acaryan erməni dilinin quruluşundakı ciddi dəyişikliyə yeddinci yüzilliyin tarixçisi Hovanes Mamikonyanın, on birinci yüzilliyin şairi Nareqasinin dilində təsadüf edərkən təəccüblənmişdi. Dəyişiklik nədən ibarətdi?

Məsələn, Türk dillərində deyilir: Mən şəhərə gedirəm. Qədim erməni dilində, fransız dilində olduğu kimi, “Mən gedirəm şəhərə” deyilirdi. Yəni türk dillərində cümlə “mübtəda - ikinci dərəcəli üzvlər - xəbər” prinsipi ilə qurulduğu halda, qədim erməni, fransız dillərində cümlə quruluşu belədir: mübtəda-xəbər - ikinci dərəcəli üzvlər.

H.Acaryan bundan sonra 10 -12 il də fikirləşdi, ancaq heç bir nəticə əldə edə bilmədi. Çünki səhv bir fikir onun beyninə həkk olmuşdu: guya türklər Qafqaza ilk dəfə 1021-ci ildə gəlirlər. Ancaq onun ağılına da belə gəlməzdi ki, bu sualın cavabını təxminən 20 - 25 il sonra onun qarşısında əyləşən, qrupdakı yeganə türk oğlu tapacaqdır. Bu, gələcəyin böyük alimi Mirəli Seyidov idi.

Mirəli Mirələkbər oğlu Seyidov 1918-ci il oktyabr ayının 18-də İrəvanda anadan olmuşdu. O, ibtidai təhsilini də burada almışdı. Özünü dərk edəndə İrəvanın görkəmli ziyalıları Mirzə Hüseyn Ağanı, Abbas Ağa Fərəcovu və digər savadlı şəxsləri görmüşdü. Xüsusilə Mirzə Hüseyn Ağa ilə gediş-gəlişi, bu böyük şərqşünas alim və şairin elmi söhbətləri gənc Mirəlinin gələcək həyat yolunun müəyyənələşməsinə ciddi təsir etmişdi.

O, 1938-ci ildə Bakıda - S. Ağamalı oğlu adına hidromeliorasiya texnikumunu bitirir və həmin ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsinə daxil olur. Ancaq bu təhsil sanki Mirəlidə olan güclü, daxili elmi yanğını təmin edə bilmir. 1941-ci ildə Yerevan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsinin fars dili şöbəsinə daxil olur. 3-cü kursda ikən onun Universitetdən çıxarılması məsələsi qoyulur. Çünki universitetin rəhbərliyi onun gündüz institutda, axşam isə universitetdə təhsil almasından xəbər tutmuşdu. Ancaq təsadüf nəticəsində o, təhsilini davam

etdirmişdi. 1945-ci ildə universiteti də müvəffəqiyyətlə bitirir. Mirəli müəllim dönə-dönə qeyd edirdi ki, o zaman İrəvan Universiteti çox qüvvətli idi.

M.Seyidov 1947-ci ilə kimi "Sovet Ermənistanı" qəzetində ədəbi işçi, şöbə müdiri, məsul katibin müavini vəzifələrində çalışmışdır. İlk məqalə və oçerklərini də o, burada nəşr etdirir. 1947-1953-cü illər arasında o, Azərbaycan SSR EA Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləyir. 1953-cü ildə "Sayat Novanın həyat və yaradıcılığı" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Bir il sonra onun "Sayat Nova" kitabı çapdan çıxır.

M.Seyidov Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda əvvəlcə Orta əsrlər şöbəsində, sonra isə Ədəbi əlaqələr şöbəsində fəaliyyət göstərir. Uzun illər (1967-1980) Ədəbi əlaqələr şöbəsinə başçılıq edir. 50-ci illərin sonunda M.Seyidov XVII əsr Azərbaycan şairi Qövsü Təbrizinin yaradıcılığı üzrə tədqiqat aparır. 1963-cü ildə tədqiqatçının "Qövsü Təbrizi" kitabı nəşr olunur. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, orta əsr şairinin yaradıcılığı haqqında bu günə kimi ikinci belə tədqiqat əsəri yaranmamışdır.

M.Seyidov yaradıcılığının böyük bir qolu ədəbi əlaqələri - daha dəqiq desək, Azərbaycan-erməni ədəbi əlaqələrini əhatə edir. İrəvandakı erməni qaynaqlarından ilk dəfə tədqiqatçı kimi istifadə edən azərbaycanlı alim Mirəli Seyidov olmuşdur. O, 1969-cu ildə bu sahə üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Ədəbi əlaqələr deyəndə tədqiqatçı heç də çoxlarının başa düşdüyü kimi xalqlar dostluğundan bəhs etməmişdir. Mirəli Seyidov əsaslı surətdə təsdiq edirdi ki, Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vəqif kimi sənətkar şairlərin poeziyası erməni xalqı arasında geniş yayılmışdır. Ermənilər bu şairlərin şeirlərini bəzən tərcümə etmiş, əksər hallarda orijinalda olduğu kimi oxumuş, gah da mahnı şəklində ifa etmişlər. Erməni qaynaqlarına söykənən Mirəli Seyidov göstərirdi ki, bir sıra Azərbaycan dastanları "Aşıq Qərib", "Şah Sənəm", "Şah İsmayıl və Gülzar", "Əsli və Kərəm" və s. hələ X-XIV əsrlərdə ermənilər arasında geniş yayılaraq istifadə olunmuşdur. Ancaq Mirəli müəllimin təkzibedilməz fikri erməni alimlərini qəzəbləndirirdi.

Bir dəfə Ermənistan SSR EA M.Abəğyan adına Ədəbiyyat İnstitutuna getmişdim. Mövzu götürmək istəyirdim. Orada folklorşünas alim Ş.Qriqoryanla görüşəsi oldum. Soruşdu ki, elmi rəhbərin kimdir? Cavab verdim ki, Mirəli Seyidov və Teymur Əhmədov. Dedi ki, belə də iş olar? Mirəli kimi şovinist bir adam Ədəbi əlaqələr şöbəsinin müdiri işləyir. Sonra söhbət dastanların üzərinə gələndə dedi ki, E.Torosyana əsaslanan Mirəlinin fikri tamam yanlışdır. O, danışdıqca qızışır, əli ilə ürəyini tutub, əsəbi halda gəzişə-gəzişə həb atırdı.

Bəli, M.Seyidov E.Torosyanın 1937-ci ildə nəşr olunmuş "Ermənistanda X-XIV əsrlərin dünyəvi ədəbiyyatı" məqaləsinə istinad etmişdi. Sadəcə olaraq Ş.Qriqoryan E.Torosyanın dediyi həqiqəti qəbul etmək istəmirdi.

XIII əsrdən başlayaraq, XVI əsrdən geniş vüsət almış, hətta XX əsrin özündə belə xeyli erməni sənətkarının Azərbaycan dilində yazıb-yaratmasını danmaqmi olar? Yaxud, XIX əsr erməni yazıçı və ədəbiyyatşünaslarının Azərbaycan dili və şifahi xalq ədəbiyyatı haqqında söylədiyi həqiqəti necə?

M.Seyidovun ədəbi əlaqələrlə bağlı tədqiqatlarında yaradıcılığından bəhs edərkən bir qolu xüsusilə qeyd etmək lazım gəlir: "Nərmü-nazik" bayatıları. Hələ çox-çox əski çağlardan ermənilər Azərbaycan bayatı-manilərindən özlərinin istər xeyir, istərsə də şər məclislərində istifadə etmişlər. Təsədüfi deyildir ki, XVI yüzillikdə yaşamış erməni sənətkarı Nahabet Quçaq Azərbaycan dilində şeirlər, o cümlədən, manilər yazmışdı. Maraqlı cəhət oradadır ki, bu manilərin bəziləri cinas şəklindədir.

Elyas Muşeq 1721-ci ildə 100-dən artıq Azərbaycan bayatısını yazıya almışdır. Bu bayatılar ilk dəfə M.Seyidovun səyi nəticəsində mətbuat üzvü görmüş və 1959-cu ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində nəşr olunmuşdu. Beləliklə, iki əsr yarımaya yaxın arxivlərdə qalmış Azərbaycan bayatıları elm aləminə yol tapmışdır. Bu barədə M.Seyidov Azərbaycan EA-nın "Xəbərləri"ndə geniş bir məqalə nəşr etdirmişdir. M.Seyidov öz məqaləsində ilk dəfə olaraq bayatıların mətnşünaslıq baxımından

təhlilini vermiş və dörtlüklərdə adları çəkilən sənətkarların bu bayatıların müəllifləri olduğunu göstərmişdir. O yazırdı: "Baba, Lələ adları ilə başlayan bayatılar eyni adlı, yaxud təxəllüslü müəlliflərin əsərləridir". İlk anlarda bu mülahizə şübhə altına alınsa da, aparılan axtarışlar M.Seyidovun fikrini təsdiq etdi.

Əski qaynaqlara əsaslanaraq Mirəli Seyidov uzun axtarışlardan sonra elmi surətdə təsdiq etdi ki, Qafqazda hələ eradan əvvəl XVI əsrdə türkdilli qəbilələr - qaşqaylar, eradan əvvəl VI əsrdə saqlar, eradan əvvəl IV əsrdə buntürklər, eradan əvvəl II əsrdə Bulqarlar, Basillər, Haylantürklər, Savirlər, Hunlar yaşamışlar. Bu qəbilələr son dərəcə yüksək mədəniyyətə malik olmuş və qonşu xalqların mədəniyyətinə güclü təsir etmişdir. (məs.: "Dəli Domrul boyu ilə ermənilərin "Aslan ağa"sının müqayisəsi).

Erməni dilinin V-VII əsrdə öz qrammatik quruluşunu dəyişdirib, türk dilinin qrammatik quruluşunu qəbul etməsi də (mübtəda+ikinci dərəcəli üzvlər+xəbər) çox-çox əski çağlardan Qafqazda yaşayan türk qəbilələrinin sayca çoxluğundan, güclü mədəniyyətə malik olmasından, dilin ahəngdarlığından və bu regionda qüvvətli rol oynamasından irəli gəlirdi.

Bəli, təkrar edirik, səhv bir fikir - guya türklərin Qafqaza ilk dəfə XI əsrdə - 1021-ci ildə gəlməsi fikri H.Acaryana ömür boyu belə bir böyük tarixi həqiqəti açıq deməyə imkan verməmişdir.

M.Seyidovun bu elmi tapıntısı, xalq şairi Rəsul Rzanın dili ilə desək, "onun öz xalqı qarşısında böyük milli qeyrəti" idi.

1886-cı və 1900-cü ildə nəşr olunmuş "Qafqazskiy kalendar"da oxuyuruq: 513-cü ildə Hunlar və Savirlər Ermənistan və Gürcüstana, sonra Dəryalkənd tərəfə hücum edirlər (1886).

204-cü ildə Xəzərlər İveriyani keçib, Qafqaza hücum edirlər (səh. 7). 227-ci ildə Hun tayfaları İrana (səh. 8), 350-ci ildə isə, Xəzərlər Qafqaza hücum edirlər (səh. 8).

454-455-ci illərdə Hunlar ikinci Yazkertə tamamilə darmadağın edirlər (səh.9).

Görünür, H.Acaryan və Acaryan xilqətli başqa erməni alimləri təkcə tarixdən deyil, heç olmasa bu mənbədən ya xəbərsiz olmuş, ya da xəzərlərin, hunların, Savirlərin türk tayfaları olduğunu dərk etmək istəməmişlər.

M.Seyidovun toxunduğu məsələlərdən biri də Arsaq problemi idi. O, göstərirdi ki, arsaqlar əski türk qəbilələrindəndir və bu qəbilə Qafqazdan tutmuş Orta Asiyaya qədər yayılmışdı. Ermənilərin Arsaq deyib, Yuxarı Qarabağı öz adlarına çıxmalarının göründüyü kimi, heç bir elmi əsası yoxdur.

Haşiyyə: "Bir gün axşam Mirəli müəllimgilə getmişdim. Dedi çox qiymətli bir xəbər var. O, Bartoldun kitabını gətirdi. Böyük alim kitabında Sibirdə yaşamış türkdilli qəbilələrin arasında "Arsaqlı" tayfasının da adını çəkirdi. "LI", "Lİ", bəlli olduğu kimi, sırf türk dillərinə məxsus şəkilçidir. Mirəli müəllim "Arsaqlı" sözünü göstərib deyirdi ki, daha "ermənilərin buna heç bir sözü ola bilməz".

Bartoldun fikrində bu türk qəbilələri də digər qan soydaşları kimi Sibirin özündə belə məskən salmışdı. M.Seyidov bu sözü araşdıraraq belə qənaətə gəlirdi ki, Ar+saq - saq kişisi və yaxud igid saq deməkdir.

Türk qəbilələrinin mədəniyyətindən danışan görkəmli türkoloq qeyd edirdi ki, eradan 500 il qabaq yaşamış saqların, albanların əlifbalı olmuşdur. Onun fikrincə, Azərbaycan xalqının soykökündə duran türk dilli qəbilələrin əlifbasına iki dəfə güclü ziyan dəymişdi; bir xristianlığı qəbul edəndə, bir də islami.

Beləliklə, türk qəbilələri böyük zəhmət hesabına yaratdığı tarixi yazılı abidəni, zor gücünə əldən verib, unutmuşdu.

Tarixi təhrif etmək, həmişə öz "xeyirlərinə" işləmək ermənilərin qanına işləmişdir. Məsələn, 1984-cü ildə İrəvanda rusca nəşr olunmuş Musa Qağanqatlının "Alban ölkəsinin tarixi" kitabına nəzər salarkən ermənilərin əl izləri aydın görünür.

Ermənilərin bir çox "təhriflərinin" açılmasında, ifşa edilməsində, istər qraparı, istərsə də aşxarabarı çox gözəl bilən M.Seyidovun xidməti az deyildir.

Məsələn, A.Ulubabyanın V yüzilliyin tarixçisi M.Xoranesinin əsərindən sitat gətirərkən "xoşuna gəlmədiyi" yerlərə nöqtələr qoyub, "sərbəst hərəkət etməsi" Mirəli

müəllim tərəfindən məhz erməni dilini bilməsinə görə, açılıb sübuta yetirildi. Orta əsr tarixçisinin fikrini kəsib nöqtələr qoymaqla bu erməni millətçisi “çəpərini” qonşu dövlətin ərazisindən çəkmək istəyirdi. Hətta Musa Qağanqatlının sərhəd “Yerasx (Araz - M.S.) çayına qədərdir” deməsi Ulubabyanı qəzəbləndirir və bu fikrə istinad edənlərin yanlışlıqlarını qeyd edir.

Tarixin yetirdiyi böyük şəxsiyyətləri özlərinə çıxmaq ermənilərin “dədə-baba” xəstəliklərindəndir. Məsələn, həmişə onlar Dəvdəki erməni şairi hesab etmişlər. 70-ci illərdə Yerevanda buraxılmış “Qədim əsərlər” kitabında şairin məşhur “Cavanşirin ölümünə həsr etdiyi qəsidə” də erməni şairinin əsəri kimi təqdim edilmişdir.

Vaxtilə Dəvdək barədə görkəmli alim Mikayıl Rəfil, ondan xeyli sonra professor Voroşil Quqasyan “İlk azərbaycanlı şair Dəvdək” adlı məqaləsində öz fikrini söyləmişlər. M.Seyidov isə şairin adının etimologiyasına müraciət edərək əsaslandırdı ki, Dəvdək sırf türk sözüdü, mənası “dağ soylu”, “dağa bənzər” deməkdir.

Akademik Z.Bünyadov ermənilərin bir çox tarixi şəxsiyyətləri və onların əsərlərini öz adlarına çıxmaları ilə əlaqədar yazır: “Qriqoryan kilsəsinin ruhaniləri Aranın ədəbi abidələrini məhv etməzdən əvvəl onları qrabara tərcümə edirdilər. Moisey Kaqanatvatsinin “Ağvan tarixi” və albanların bir çox bədii əsərləri, belə bir əməliyyata məruz qalmışdır”.

Alban şairi Dəvdək kimi IX əsr alban tarixçisi Musa Qağanqatlını da onlar erməni kimi qələmə vermiş və verməkdədirlər.

Bu sözün də etimologiyasına öz münasibətini bildiren M.Seyidov elmi əsaslarla sübut etdi ki, Qağanqatlı türk sözüdür - Qağanqatlı - möhkəm qağan (xan, xaqan) ölkəsi deməkdir.

M.Seyidov yaradıcılığının böyük və ayrılmaz bir hissəsi mifologiya ilə bağlıdır. Cəsarətlə demək olar ki, o, Azərbaycanda mifologiya məktəbinin əsasını qoymuşdur. Mirəli müəllim bu gün də mifologiya ilə məşğul olan bütün tədqiqatçıların müəllimidir. Onların bir çox məqalələri görkəmli mifoloqun dərkənarı və xeyir-duası ilə işıq üzü görmüşdür.

Həşiyyə: Bir dəfə Mirəli müəllimlə “Gənclik” nəşriyyatına getmişdik. Orada söhbət mifologiyadan düşəndə mərhum tədqiqatçı alim Rasim Tağıyev dedi: “Mirəli müəllim, biz vardan var yaradıraq, siz yoxdan var yaradırsınız. Sizin zəhmətiniz əvəzsizdir”. Təxminən eyni fikri 7-8 il sonra Mirəli müəllimin vida görüşündə Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Kərim Kərimov da söylədi.

1954-cü ildə “Varsaq sözü haqqında” adlı məqaləsi ilə başlayan mifoloji yaradıcılıq “Öləngin izi ilə “uğur” sözü haqqında bəzi qeydlər”, “Xalçalarımızdakı əjdaha motivlərinin mifoloji kökləri”, “Dədə Qorqud” boyalarındakı “günortac” və “ortac” sözlərinin etimoloji təhlili”, “Qorqud” sözünün mənşəyi”, “Qazaq” sözünün araşdırılması, “Ağqoyunlu” və “Qaraqoyunlu” etnonimləri haqqında mülahizələr, “Kitabi-Dədə Qorqud”da bəzi sözlərin etimologiyasına dair”, “Alı kişi və Koroğlu obrazlarının prototipləri haqqında”, “Hun mifologiyasına dair qeydlər”, “Mifik təfəkkürü araşdırarkən”, “Qıfıl döyüşçünün taleyi” və digər məqalələrlə təxminən 40 ilə qədər ağır, çətin, bir yol gələrək, Azərbaycan mifologiya elmini yaradıb, inkişaf etdirdi və zənginləşdirdi. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Mirəli müəllimin xidməti əvəzsizdir.

Tarixin dan sökülənindən çağımıza kimi gərgin üzüntülərdən, işığın, haqqın qələbəsi uğrunda mübarizələrdən, halal torpaqları üstündə qanlı vuruşlardan keçib, dünyanın ən zəngin mədəniyyətlərindən birini yaratmış böyük ürəkli Azərbaycan xalqına bağışlayıram. M.Seyidov

Sonralar bu məqalələr “Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları”, “Qızıl döyüşçünün taleyi”, “Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən” kitablarında öz əksini tapdı.

M.Seyidov əski türk qəbilələrinin yaratdığı böyük xəzinəyə söykənərək göstərirdi ki, onlar dağa, suya, ağaca, günəşə, oda tapınmışlar. Oğuzun nəsli gün çıxandan günbatana qədər böyük bir ərazidə məskunlaşmışdır. Ortada Xaqan (Oğuz), sağda

- güncixanda oğlanları gün, ay, ulduz - bozoqlar, solda - günbatanda kök (yaşillıq), Tağ, Teniz-Üçoqlar otururdular. Əlbəttə, bu, ayrıca mövzunun söhbətidir.

Bəllidir ki, ox və yay türklərin ən çox işlətdiyi silahlardan olmuşdur. Mirəli müəllim göstərdi ki, qədim türklər onu mifikləşdirmişdi. Ox - günəş şüasını, yay - təbii göy qübbəsini təmsil edir. Ox-müstəqilliyin, yay-vassallığın simvoludur. Bir sıra türk qəbilələri, şorlar, yaqutlar, qızıllar yeni doğulmuş körpənin başının üstə ox-yay qoyarmışlar.

Qədim türklərdə qan qohumluğunun əksinə olaraq ekzoqomlu dual quruluş mövcud idi. Bəlkə, onlar həmişə qüvvətli nəsil yetirmək üçün belə bir yolu seçmişdilər?

M.Seyidovun mifologiya ilə bağlı bir məqaləsini xüsusilə qeyd etmək istərdik: "Xızırı türkdilli xalqlar yaratmışdır?".

Dirilik suyunu içib, əbədi həyat qazanmış ərəb Xıdır-Xızır haqqında məşhur rəvayət dolışmaqdadır.

Ancaq Mirəli müəllim ilk dəfə olaraq elmi şəkildə sübut etdi ki, Xızır heç də ərəblərin Xıdırı deyil, onu türkdilli xalqlar yaratmışdı. O, fikrini əsaslandırmaq üçün bir sıra qaynaqlara - o, cümlədən, Başqırd dastanı "Uralbatır"a müraciət edir: Dastanın baş qəhrəmanı Ural Batır insanlara "Dirilik bulağı"nın suyunu içirtmək istəyir. Uzun çətinliklərdən sonra o dirilik suyunu tapır. Ancaq bu suyu içmiş bir qocanın məsləhətilə "Dirilik suyunu nə özü içir, nə də insanlara verir. Çünki qoca deyir ki, halım yoxdur, bir damcı qanım var", onunla da ancaq ruhum qidalanır. O, gündə yüz dəfə ölmək istəyir, ancaq ölə bilmir, əzab çəkir. Dünyada o şey əbədi qalır ki, onun adı yaxşıdır. Buna görə də Ural Batır suyu püfləyib ətrafa səpələyir, onun düşdüyü yerlərdə müxtəlif ağaclar bitir. Demək, insan həyatının ən yüksək və son zirvəsi ölümdür. Həm də nəsillər dəyişdikcə uzaqlaşdıqca insan yadlaşır.

M.Seyidov müqayisəli şəkildə açıqlayırdı ki, türkdilli xalqların Xızırının odla, yazla, qüvvə və güclə əlaqəli mifik keyfiyyətlərinin heç biri ərəb Xıdırında yoxdur. Bununla da türkdilli xalqların Xızırı ərəb Xıdırından xeyli fərqlənir.

M.Seyidov mifologiya ilə bağlı əsərlərini yaradarkən bir çox alimlərin fikirləri ilə yanaşı, türkdilli xalqların dastanlarına, rəvayətlərinə, nağıllarına, bu günümüzdə çatmış tarixi abidələrinə - qalalarına, heykəllərinə söykənirdi. Xüsusilə bu xalqların fəxr etdiyi Mahmud Kaşğarının "Lügəti-it Divani-türk", Yusif Balasaqunlunun "Qutdaqi bilik" (xoşbəxtlik biliyi), "Kitabi-Dədə Qorqud", "Ural Batır", "Manas", "Koroğlu", Noğayların "Çora Batır" və s.

Mirəli müəllimin yaradıcılığında böyük türk dünyası əhatə olunurdu: qazaxlar, türkmənlər, qırğızlar, başqırdlar, yaqutlar, xakaylar, noğaylar və s. və eləcə də qədim türk qəbilələri.

Hələ 20-25 il bundan əvvəl Mirəli müəllimin "pantürkist" damğası ilə sıxışdırılmasının başlıca səbəbi bu idi.

Görkəmli mifioloqun kitablarını oxuduqda bir cəhət də diqqəti cəlb edir: o, kimliyindən asılı olmayaraq hər hansı bir dəlil verənin adını belə unutmur, hər kəsin haqqını öz adına yazır.

Mirəli müəllimin "suyun üfrülüb içilən vaxtından" ömrünün sonuna kimi əsərlərində "sırf türk sözlərindən gen-bol istifadə etdi: qaynaq, çağ, tuş olmaq, ilişkəli, öncə, bəlli, tapınma, soy soyçu, dürlü fikirlər, çevrə, sıx-sıx, çözləmək, bilgin və s. Bəlkə, alimin dilinin ağırlığından danışanlar bu sözləri nəzərdə tuturdular?

1982-ci il. İstanbulda 4-cü türkoloji konqres keçirilir. Bu mötəbər məclisdə Azərbaycanı 2 alim təmsil edirdi: professor Zərifə Budaqova və Mirəli Seyidov.

Mirəli müəllim "Azərbaycan mərasimlərində teatr ünsürləri ("Yuğ mərasiminə əsasən") mövzusunda məruzə edir. Sonra suallar başlayır. Sanki bu tanınmış alimi çoxdan axtarırdılar. Verilən suallardan birinin genişliyini nəzərə alan Mirəli müəllim iclasın sədrindən əlavə vaxt istəyir və suala əhatəli cavab verir. Elə bu andaca dünya şöhrətli türk alimi Mehmet Kaplan kürsüyə yaxınlaşıb Azərbaycan aliminin iki qolundan yapışib "Köpək oğlu türk" deyərək Mirəli müəllimin o üz, bu üzündən öpür və üzünü məclis iştirakçılarına tutub deyir: "Bu o Mirəli müəllimdir ki, keçən il "Ulduz"

jurnalının ikinci nömrəsində gedən məqaləsində türk xalqlarının dünyanın ən əski xalqlarından olduğunu bir daha sübut etdi". (Söhbət "Qızıl döyüşünün taleyi" məqaləsindən gedir.) Xatırladaq ki, M.Seyidov həmin məqaləsilə mənşəyi mübahisələrə səbəb olan saqların məhz türk qəbiləsi olduğunu ilk dəfə olaraq elmi şəkildə aydınlaşdırdı.

M.Seyidov böyük vətənpərvər idi.

1988-ci il. 17 noyabr - 5 dekabr hadisələri. Yuxarı Qarabağı istəyən ermənilər Topxana meşəsini qırıb dağıdırdılar. Xalq ayağa qalxıb, Azadlıq meydanı insan axını ilə Xəzər kimi dalğalanır. Güclü külək əsir. Saqları üzünə tökülmüş Mirəli müəllim ermənilərin qondarma "Böyük Ermənistan" xəritəsinin (onu hadisələrdən bir neçə il əvvəl biz İrəvandan gətirib ona vermişdik) əlində tutub, ermənilərin bütün alçaq niyyətlərini, gələcək planlarını xalqa açıqlayırdı. Həmin günlərdə o, meydanda bir neçə dəfə çıxış etdi. Əlbəttə, hamı bilir ki, ziyalının o zaman o tribunadan danışmağı nə qədər çətin idi.

M.Seyidov qeyrətli, cəsarətli vətəndaş alim idi.

Bu barədə vida mərasimində professor Bağır Bağirovun dediyi sözləri bir daha xatırlatmaq yerinə düşər. Vaxt var idi ki, professor Cəfər Cəfərova, xalq şairi Rəsul Rzaya çoxları salam verməyə qorxduqları halda, Mirəli müəllim onlarla qol-qola gedirdi. Babək hansı dildə danışmışdı, deyə o zaman MK-nın katiblərindən biri soruşduqda, adını akademik qoyan kəslər susduğu zaman Mirəli müəllim cəld yerindən "Babək türk dilində danışmışdı" - deyə cavab vermişdi.

Haşiyə: 1984-cü ildə Akademiyanın kiçik zalında ədəbiyyat üzrə doktorluq müdafiəsi gedirdi. Sualların birinə verilən cavabda doktorant dedi ki, Sabir "Fəxriyyə"sində xalqın qeyrətsizliyini göstərirdi.

Ondan sonra Mirəli müəllim söz aldı. Dedi ki, mən danışmaq istəmirdim. Bir söz məni məcbur etdi: "Xalqın qeyrətsizliyi". Əzizim, xalq heç zaman qeyrətsiz ola bilməz. Əgər xalq qeyrətsizdirsə, sən burada nə edirsən? Sabir "Fəxriyyə"sində türk hökmdarlarının səhvlərini tənqid edirdi. Məsələn, Toxtamışla Teymurun, Ağqoyunlu ilə Qaraqoyunlunun, Şah İsmayıl Səlimin vuruşları Türk dünyasını zəiflətdi. Hamı Mirəli müəllimin fikri ilə razılaşdı.

M.Seyidov müasir türk dünyasının ən görkəmli alimlərindən biri idi. Onun əsərləri Türkiyədə, ABŞ-da nəşr olunmuşdu. O, Daşkənd, Səmərqənd universitetlərində mühazirələr söyləmişdi.

M.Seyidov neçə-neçə aspirant və dissertantın elmi rəhbəri olmuş, nə qədər namizədlik və doktorluq dissertasiyalarına opponetlik etmişdir.

Mirəli müəllim ölümündən təxminən 20-22 gün əvvəl Milli Yaradıcılıq Akademiyasının fəxri üzvü seçilmişdi. İki gün sonra eşidib, təbrik etməyə getdim. Çox sevinirdi. Demək olar, sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Bu ad Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor M.Seyidova verilən son yüksək fəxri ad idi.

O, dəfələrlə Azərbaycan EA-nın müxbir üzvlüyünə təqdim edilsə də, bu ad ona "çox" görüldü. Görəsən, respublikanın M.Seyidov kimi neçə alimi varmış?

M.Seyidov hərtərəfli inkişaf etmiş alim idi - mifoloq, folklorşünas, dilçi, tarixçi və s. Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü M.İsmayılov deyir ki, 50-ci illərdə "Azərbaycan tarixi" kitabını yazarkən Mirəli müəllim öz dəyərli məsləhətləri ilə bizə çox kömək göstərirdi.

Artıq neçə ildir ki, Mirəli müəllim aramızda yoxdur, təəssüflər olsun ki, biz onu vaxtsız itirdik. Ancaq hər an, hər elmi məclisdə, həyatda onun yeri görünür.

Əsgər ZEYNALOV

"BİR KƏS Kİ, ONUN QİBLƏSİ YALNIZ VƏTƏN OLDU..."



Doğumunun doxsan illiyi qeyd olunan Bəxtiyar Vahabzadənin ömür bioqrafiyasında, ədəbi-elmi yaradıcılığının tərcümeyi-halında geridə qalan bir əsrə yaxın zaman kəsiminin addımları əşidilir və bu addımlar milli tariximizin, milli varlığımızın özül qatlarından ayaq açıb yeriyir. Bu qatlar tarixdir, dildir, azadlıq idealları, istiqlal vuruşudur. O səbəblər ki, Bəxtiyar Vahabzadənin şair kimi seçilməsinin, çoxluğun içindən fərqlənməsinin əsası idilər. Bəxtiyar Vahabzadə ona qədər də poeziya meydanında olan, yetərinə işlənən, hər rəkursdan bədii təcəssümün predmetinə çevrilən mövzulara toxunmaqla nə yenilik etdi görəsən? Burda dərin düşüncələrə dalıb mücərrəd mənzərə yaratmağa, fəlsəfi mühakimələr yürütməyə ehtiyac yoxdur. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı hər cür mücərrədlikdən uzaq, sadə deyim tərzinə, düşüncə ədasına köklənən poeziyadır. Bu poeziyanın fərqliliyi də ondadır. Heç bir quramaçılığa uymadan şeir yazmaq, qəlbinə hakim olmuş duyğuları əzib korlamadan mətnə köçürmək. Onun fəlsəfi düşüncələr şairi olması ilə bağlı mübahisələr, ziddiyyətli fikirlər də öz motivasiyasını, çəşqinliyi nədəninə bu sadəlikdən alır. B.Vahabzadə fəlsəfənin predmeti olan insan, zaman, təbiətlə bağlı çəşidli, mürəkkəb, çoxsaylı sualları və onların həllini sadə formada oxucuya ötürürdü, hər yerdə və həmişə humanist başlanğıcdan çıxış edərək dünya nizamına aparan yolları ayırd etməyə, onları insanlara nişan verməyə çalışırdı. Bu duyğular yalnız sözün deyil, ruhun da mövcudluq komponenti kimi üzə çıxırdı. Oxucu yalnız sözü deyil, onun məğzindən gələn səsi belə duyurdu. Bu, hardasa elə "ikinci səs" kimi daxili təmizlənmə, mühakimə cəsiyyəsi daşıyan qüvvə idi. Oxucu o səsə inanır, ona doğru yol alır, orda öz üsyanını, etirazını, sevgisini, yaxud nifrətini görürdü. Bu səs milyonları ardınca aparmağa, "xalq-şair" birgəliyinin yaranmasına rəvac verən əsas qüvvə idi. Mənə elə gəlir ki, Azərbaycan poeziyasında Səməd Vurğundan sonra xalqın ardınca gətirdiyi, sözünü tutuya kimi həsrətlə gözlədiyi şair B.Vahabzadə olub. Bəlkə, hər iki şairə öz dərdlərinin tərcümanı olaraq yanaşmadan hasilə gəlirdi bu doğmalığı. B.Vahabzadə yaradıcılığı sovet dövründə bilərəkdən güdazə verilən tarixi yaddaşın, bilərəkdən unudurulan dil yaddaşının, bilərəkdən susdurulan azadlıq nidasının oyanışına imkan vermək amacına xidmət üçün ərsəyə gəlmişdi və bu, bəlkə də onun bütün yaradıcılığı ərzində boyuna biçilən başlıca şair missiyası idi. Onun poeziyasında gur, çılgın notların başlanıq məqamları bu amillərə söykənirdi. Millətin və xalqın tarix bioqrafiyasını poeziyanın yaddaşına çevirmək... B.Vahabzadə ona qədər də poeziyada olan, sətiraltı ifadələrlə, gizli və sakit formada meydana çıxmış şeirlərin daha üst məqamına köklənməli, daha çox "əşidilən", daha çox qulaq verilən sözün sahibi olmalıydı. Bəlkə, buna görə B. Vahabzadənin şeirlərini səssizcə, pıçiltıyla oxumaq istəyirsən, alınmır... Hətta ən həzin, kövrək şeirlərində belə içində görünməyən bir fəryad baş qaldırır. Bu heç çığırta da deyil. Şeirdəki hər hikməti, ibrəti bilmərrə içinə, yaddaşına hopdurmaq niyyətidir.

Mədəniyyətin milli koloriti və orijinal xüsusiyyətləri o zaman qorunub saxlana bilər ki, xalq keçmişin milli-mənəvi sərvətlərini, ədəbi irsini zamanın sərt sınaqlarından, fəci və dramatik olaylarından uğurla çıxara bilər. Əgər çıxara bilmirsə, dövlətin bütövlüyünü də, millətin tamlığını, "xalq və mən" şüurunun mövcudluğunu da təhlükə qarşısında qoyur! Hətta bu gün özgələşmə kimi bəşəriyyəti ciddi narahatlıq və həyəcan içində saxlayan problemin mənbəyini araşdıran dünya alimləri, filosof və sosioloqları bunun yaranma səbəblərindən birini irs-varis əlaqələrində tarazlığın pozulmasında görürlər. Çünki irs-varis münasibətlərində nizamsızlıq hökm sürən cəmiyyətdə sözlər orijinallığını, millət isə azadlığını qoruyub saxlaya bilmir, harmoniya və sabitlik yox olur, insan və dünya, insan və insan arasında özgələşmə prosesi başlayır və ən pisi də budur ki, bu proses ən apogey məqamında daxili özgələşmə ilə sona varır. Biz bir millət, bir xalq kimi bütün bu fəci realıqları şəxsi taleyimizdə yaşadıq. Millətimizi o tay-bu tay həsrətlişi edən mənfur irtica dünənimizdən bu günə, sələfdən xələfə, ziyalıdan xalqa gələn genetik kodları, üzvi və mənəvi bağları qırmaqdan da çəkinmədi. Əlifbamız dəyişdirildi, milli-mənəvi sərvətlərimiz saxtalaşdırıldı, ictimai fikir öndərlərimizin irsi təhriflərə məruz qaldı. Ədəbiyyata yenidən qədəm qoymuş gənc yazar kimi B.Vahabzadənin içindəki "yenilik həvəsi", gəncliyin "dəli sözü" ondan başlamağı tərcih etdi ki, vətən təəssübkeşliyini bütün yeniliklərin önünə çıxardı və bu, zamanına görə elə, əsl "yenilik" idi.

***Yenilik həvəsi! Bu elə qəm ki,
Könül duyduğundan əl götürməyə.
Elə bir təlatüm istəyirəm ki,
Dünya silkələnə, təzə don geyəl!***

Dünya silkələnə... Gənc yazarın 1958-ci ildə yazdığı "Gülüstan" poeması dünyanı olmasa da, özünü dünyanın məhvəri sayan nəhəng Sovetlər İmperiyasını silkələməyə müvəffəq oldu. Ona qədər heç bir əsərdə milli dil, milli varlıq və kimlik məsələsi bu qədər kəskinliklə qoyulmamışdı, bu qədər cəsarətlə sərgilənməmişdi. Bu əsərdə yaddaşı oyatmağa yönəlmiş olan missiya vardı və bu missiya XX əsrin birinci yarısının aydınlarının əsərlərindən sonra ilk dəfə məhz B.Vahabzadə poeziyasında bu çalarda, bu miqyasda şeirə gətirilirdi.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında demək olar ki, əl dəyilməmiş, toxunulmamış mövzu olmadı. Bütün mövzular eyni hədəfdə birləşdi, eyni amalın daşıyıcısı kimi ərşəyə gəldilər. Bu, həyata, zamana və insana böyük dəyərlərdən nəzər yetirmək amalı idi. Bəxtiyar xalq, millət, onun azadlığı, mənəvi yüksəlişi, özgürlüyünü tanıması üçün lazım olan bütün qatlara enirdi, onun tarixini bu gününə, çağdaşlığını dünənə calayıb bütöv zaman kontekstini cızmış olurdu. Bu bütövlükdə xalq da, onun idealları, zaman-zaman tarix yaratdığı səhifələri də aydın görünür, poeziyaya yenidən daxil olmuş bir şairin çiyinini ağır yüklər altına verməsini bəlli edirdi. "Sökün çəpərləri, daş hasarları,/Gözlər uzaqlara zillənsin bəri.", "Örtmə pəncərəni"... Şairin içindəki mənəvi azadlıq eşqi ona bu intəhasız ifadələri diktə eləyirdi. B.Vahabzadə oxucunu dünya ilə təmasa, üfəqə səsləyirdi, o üfəqdə dan yerinin azadlığa səsləyən qızartısı, şairdən oxucuya ötürülən duyğu çələnginin rəngləri vardı. Bu rənglər bəzən o qədər çeşidli və qarışıq olurdu ki, şairi söz önündə tərsiləh edir, özünün polifonik arzularının ifadəsində aciz görünürdü.

***Bir rəssam axtarıram;
Qəlbimdən keçənlərin
Çəkə xəritəsini
Bir cəllad axtarıram;
İstəyimin, arzusun
Boğa üsyan səsinə.***

Diqqət eləsək, B.Vahabzadənin bütün yaradıcılığında bir xarakterik obraz keçir - üsyankar, çılgın, mübariz, vətən sevdalı, dil aşınası, həyat mücahidi... Hətta sovet dönəmində yazdığı ilk poemalarında belə dinə, cəhalətə, istibdada qarşı kəskin üsyan var. "Mərziyə", "Bağışlayın, səhv olub" poemalarında daha çox dini xürafatın, mövhumatın tənqidi əsas yer tutur ki, bu da şairin maarifçilik ideallarından zəmin alırdı.

B.Vahabzadənin yaradıcılığı üçün özünüdərk məqamı çox güclüdür. Maraqlıdır ki, onun ilk məktəb şeirlərindən artıq duyumlu bir obraz canlanır. "Körpə nəfəsi", "Analar, dayələr", "İlk ciğır", "Günəş və Mən", "Məktəbli qız", "Məktəb yolları", "Yazı taxtası", "Birinci zəng", "İlk dərs", "Mənim parta yoldaşım", "Müəllim" və başqa şeirlərində məktəb qazanılacaq bütün uğurların qarantı, astanası olmaq etibarilə estetik mündəricə qazanır. "Get, ey yavrum, qəlbini gələcəyə bağla sən./ Cocuqluq həyatının ən qayğısız çağıdır./ Açılmış ciğırlarla bu gün dərsə gedirsən, /Sabah sən açacaqsan bu yollarda ilk ciğır". Ədəbiyyatşünas Pənah Xəlilovun yazdığı kimi, bu heç də "həyat təcrübəsinin çox az olması" səbəbindən hasilə gəlmirdi. Əksinə, bu şeirlər şairin həyatla ilk görüşü, təması, ona ömrün saflıq pəncərəsindən boylanışı idi. Sonradan bu obrazın həyat, zaman və dünya ilə dialoqu ona görə alınır ki, o, hər şeyə özünüdərk zirvəsindən nəzər yetirir. Yalnız özünü dərk edən ruhun haqqı çatır bu dialoqa. Məncə, həmin özünüdərk məqamı da heçdən, qəfil meydana çıxmırdı. Bunun ilkin səbəbi şairin özü ilə söhbəti, mükaliməsi idi ki, B.Vahabzadənin bütün yaradıcılığı demək olar ki, bu söhbətdən hasilə gəlir.

***Qayəsiz, məqsədsiz ömür sürmədim,
Verdim əzablara mən öz qəlbimi.
Dərədə, tərədə dolay görmədim
Mənim içimdəki dolaylar kimi...***

B.Vahabzadə yaradıcılığında dünyanın, zamanın fərqli bir obrazı ilə qarşılaşıq. İlk baxışda çılğın, əsəbi notlar üzərində pərvəriş tapan bu poeziyada dünya və zamanla bağlı şairin düşüncələri təmkinli, duyumlu, müdrik bir başlanğıca söykənir. Bu şeirlərdə zamana asi olmaq yox, onunla yol yoldaşlığı, onun axarına düşmək meyli qabarıqdır. Çünki hər şeyin idarə olunmasına rəvac verən Zaman heç kimə və heç nəyə baxmadan öz işində, öz axarındadır.

***Mən öz azadlığımıza Tanrı dedim, haqq dedim
Bir hökmə, bir fərmana mən başımı əymədim.
Amma vaxtın dalınca
Ömrüm boyu qul kimi necə sürünmüşəm mən,
Qolumdakı saatın quluna dönmüşəm mən.***

Bu misralarda görünən şair obrazı üçün Zaman hələ nisbi anlayışdır, hər şey ona baxsa da, onun heç nəyə baxmadan irəlilədiyi vaxt ölçüsüdür. Bəlkə də şairin narahatlığının nədəni elə bu idi. Axıb gedən zamana qarşı heç nə edə bilməmək acizliyi. O zaman tələsmək lazımdır, əmələ, arzulara, niyyətlərə doğru. Yalnız bundan sonra Zaman mütləq mahiyyət qazana bilər, mücərrəd mənə kəsb edərək şəxsiyyətin ətrafında, məhvində fırlanmağa başlayar. B.Vahabzadə poeziyasında nəinki Zamana bütöv anlayış kimi yanaşılır, o cümlədən, toxunulan bütün anlayışlar bütöv, kamil yönü ilə fərqlənir. Dünya, Vətən, İnsan, Dil, Azadlıq... Hər biri haqqında düşüncə Konsepsiya səviyyədə təqdim olunur. Digər tərəfdən, yaradıcılıq yolunun bütün kəsirlərini, mərhələlərini qapsayır, kiçik şeirlərlə başlanan yolun dramaturgiyaya yol almış yolçuluğuna qədər vətən üçün təəssübkeşlik əsas qayəni təşkil edir. "Dünyaya gələli, bilmirəm nədən/Nəyə vurulduqsa yandırdı bizi", - yazan şair toxunduğu mövzuların ona bəla başa gələcəyini bilərək yolun çətinini, ilkinliyini, mübarizini seçir.

***Yaşamaq istəmirəm sürünüb dizin-dizin,
İstəyirəm ən uca zirvələrə mən qonam.
Xəfif sakitliyini neyləyirəm dənizin,
Onun qasırğasına, dalğasına vurğunam.***

* * *

Vurğunluq... Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası ümumən vurğun ovqatdan, vurğun mənəvi aləmdən hasilə gələn poeziyadır. Yazdığı bütün mövzularda aşinalıq duyğusu hər şeyi üstələyir. O qədər içdən qələmə alınır ki, aşkar belli olur: sevmədən, vurğun olmadan, içində yüz dəfə ölçüb-biçmədən həmin mövzuları bu qədər hərarətli şəkildə bədii təcəssümün predmetinə çevirmək olmazdı. B.Vahabzadənin sevgi mövzusunda yazdığı şeirlərdə hərarət, duyğusalıq başqa müstəviyə adlansa da, istisi, məhrəmliyi, doğmalığı ilə eyni mənəvi başlanğıcdan

nəşət tapır. İlk baxışda bir az çəkindirir adamı. Vətənə, vətəndaşlığa, dilə, tarixi yaddaşa münasibətində bütöv olan şair sevgi mövzusunda da hökmlü, sərrast görünür: "bir salama dəyməyən eşqə ölüm yaraşır". Sonra düşünürsən ki, sevgi deyilən nəsnə hökmü, qətiyyəti sevmir, bir xoş baxışla hər şey dəyişə, əvvəlki axarına düşə bilər, bir munis söz qurumuş sandığın çayı çağlada, hərəkətə getirə bilər. B.Vahabzadə poeziyasında da belədir.

***Qəlbindən asmışam mən öz qəlbimi,
Sən gözə görünməz bir ətir kimi.
Ruhuma, könlümə səpələnmişən,
Mənim ovqatımın iqlimi sənsən.***

Dünyanı dəyişmək, rənginə-rəngarəngliyinə qaytarmaq üçün sevmək lazımdır. Bu qədər sadə, tipik Şərq üsulu, Füzuli fəlsəfəsi! Sevmirsənsə, demək ki, dünya səndən keçmir, sevirənsə demək artıq dünya yaratmış kimsən. B.Vahabzadə lirikasında da sevgi və dünya birgəliyi daim yanaşdı, hər şey sevgidən keçir, onda durulur, onda rahatlığını və səadətini tapa bilir:

***Gün kimi çıxdınsa, dönerəm günə,
Batdınsa, bataram zülmət gölünə.
Sən varsan, dünyamda hər şey var mənim.
Yoxluğun dünyamı boşaldar mənim.***

Bu misralar B.Vahabzadə haqqında, bəlkə də, daşlaşmış "istiqlal şairi" stereotiplərini daşıdır. İstiqlal, yəni bu ad altında vətənə, dilə, vətən tarixinə aid olan nə varsa... Özlüyündə düşünürsən, ömrünün sonuna qədər tərəvətini, duyumunu itirməyən məhəbbət şeirlərinə ayırmağa vaxtı, bəlkə daha dəqiqi, ruhunu həm də sevgi yolunun təlatümləri ilə qayğılandıрмаğa macalı şair hardan tapa bilib, görəsən? Ancaq sən demə... Şair həyatı boyunca "uzun, incə bir yoldaymış"...

***Həsrat yollarının yolçusuyam mən,
Sənə həsrətimdə tapmışam səni.
Gecədə gündüzəm, yasda toyam mən,
Baş-ayaq görürəm, odur, dünyanı***

"Eşq imiş, hər nə var, aləmdə/Elm bir qılı-qal imiş ancaq"... O cəsarətin də, o kükrəyişin, o vətəndaş yanğısının da təpəri ürəkdəki "sinə dağı" - eşq hissiyimiş. B.Vahabzadə lirikasının fərdiliyi və fərqliliyi elə bundadır. Heç nə öləri deyil, tamdır, dolğundur, daxilən yaşanmış poetik ovqatın təzahürləridir.

* * *

B.Vahabzadə poeziyası daha çox cəsarətin rəmzi kimi mənalanır bu gün. Cəsarət həmişə xalqın taleyi, onun milli varlığı, azadlıq və hürr duyğuları ilə bağlı olub. B.Vahabzadənin də şair kimi cəsarəti daim bu məqamlara münasibətdə üzə çıxır. 1990-cı ildə yazılan "Şəhidlər", 1999-cu ildə yazılan "İstiqlal" poemaları, bu dövərdə ard-arda yazılan dram əsərləri vətənlə, azadlıqla bağlı sonsuz düşüncələrdən hasilə gələn mətnlərdir və həmin dövrün məhz, müstəqillik illəri olduğunu nəzərə alsaq, o qədər də böyük qəhrəmanlıq nümunəsi deyil əlbəttə. Şairin alovlu ruhunu görükdürən, cəsarətini rəmləndirən əsərlər sovet dövrünə təsadüf edir ki, bu mərhələdə B.Vahabzadə "Gülüstan" poeması ilə milli oyanış, "Mərziyə" poemasında milli dil, "Fəryad" pyesində Allah mövzusunun yenidən dərkinə aparan yolu bədii təcəssümün predmetinə çevirmişdir. Onun "Latın dili", "Hayd park" və onlarla digər şeirlərində ana dilinin qorunmasından, bir xalq üçün yaşarlıq əmsalı olmasından bəhs edilir. Şairin özü də dillə bağlı usanmaz mücadiləsinin, mühafizəkarlığının fərqində idi. Əks təqdirdə yazmazdı ki,:

***Təkcə buna öyünürəm ana dilim,
Ömrüm boyu eşqin ilə yandı sinəm.
Sənin yaxşı varisinəm.***

B.Vahabzadənin dil amilinə belə böyük önəm verməsinin kökündə xalqın minillik tarixi yaddaşının olduğunu isbatlamaq meyli dayanırdısa, səbəblərindən digəri, bəlkə də ən başlıcası yad dövlətlərin məkrinin qurbanı olmuş türk dünyasını, xarici siyasətin əli ilə parçalanmış türk cümhuriyyətlərini birləşdirmək amalı idi. O, türk xalqlarını birləşdirmək üçün birbaşa mənəvi yolu intixab etdi, türkün tarixinin, ortaq mənəviyyatının əks olunduğu Dil problemini qabartmağa müvəffəq oldu.

B.Vahabzadənin daha bir cəsarətini onun Tanrı mövzusunda müraciətində izləmək olar. 80-ci illərin əvvəllərində B.Vahabzadənin yazdığı "Fəryad" pyesində Allaha müraciətin xəfif qatına keçilir, Tanrı ilə bağlı hər cür sakral düşüncələr pragmatik müstəviyə adlayır, öz motivasiyasını şairin "insanlıq" fəlsəfəsində tapırdı. Vaxtilə S.Rüstəm yazırdı ki, "Səməd Vurğunun "Vaqif" dramından sonra "Fəryad" pyesi dramaturgiyamızda olan böyük bir boşluğu doldurdu". Hər iki pyesi birləşdirən və ayıran ümumi məqam müəlliflərin həm də Tanrı mövzusunda baxışında, münasibətində üzə çıxırdı. S.Vurğunun hər şeyə görə nicatını Yaradanda arayan qəhrəmanı Vahabzadənin əsərində modifikasiyaya uğrayır, daha çox özünə güvənmək, Tanrını özündə tapmaq, vicdanında aramaq kimi Platon ideyalarının davamçısına çevrilirdi:

***İdrakda yol açmış gecədən gündüzə Allah!
Güldürməsən öz könlünü gülməz üzə Allah!
Dünyaya şəfəqlər kimi tanrım səpələnmiş.
Qəlbin gözü yanmazsa görünməz gözə Allah!***

Əsər birbaşa sosial kəskinlik əleyhinə yönəlmiş mətn kimi özündə bir çox məqamları ehtiva edir. Qələmə alındığı illərin sosial eybəcərliklərini mətnaltı ifadələrlə ehtiva edən bu misralar B.Vahabzadənin vətəndaş cəsarətinin əlamətləri idi.

***Balıq görmüsən? Balıq!
O da başdan iylənir.
Quyruğundan soyurlar, amma yazıq balığı.
Elə burdan başlanır həyatın xırdalığı.
Günahkardır dünyada vurulan da, vuran da,
Məndən rüşvət istəyir məndən başda duran da.***

Şair daha sonra, 1986-cı ildə yazdığı şeirdə siyasət oyunbazlarının işləklərini xəfif boyalarla təqdim edirdi:

***Qoy nağıl oxusun siyasətçilər,
Onların qəlbinə nağıl nur çilər.***

Diqqət eləsək, B.Vahabzadənin yaradıcılığının ilk və son qütbləri arasında məntiqi bir bağlılıq, harmoniya, əlaqəlik var. "Fəryad" pyesində şairin Tanrını vicdanda, əxlaqlı həyat tərzində axtarışı, onu daha çox mənəvi keyfiyyətləri ilə dəyərli bilməsi şairin ilk qələm məhsulu sayılan "Ləyaqət" poemasının da əsas xüsusiyyəti kimi diqqət çəkirdi. B.Vahabzadə yaradıcılığında ötəri, deyib keçilən heç bir nüansa rast gəlinmir. Hər kiçik detal gələcək daha geniş mövzulara vəsilə olur, daha geniş ideya planında həllini tapır. Onun vətəndaşlıq cəsarətindən hasilə gəlmiş "Gülüstan" poemasının qapandığı çevrə isə "Şəhidlər" oldu.

1990-cı ilin 20 Yanvarında törədilən qanlı qırğın zamanı B.Vahabzadənin yazdığı "Şəhidlər" poeması şairin içindəki azadlıq nidasının hayqırtısı kimi ərşəyə gəldi. Şəhidlərə abidəni Dağüstü Parkdan öncə poeziya qoydu, onun memarı isə B.Vahabzadə oldu. Və yalnız mətnə, poeziya nümunəsində deyil, xalqı öz kimliyi, azadlığı üçün meydanlara çıxarmağa sövq etdirən, onlara cəsarət, savaş əzmi aşılayan qüdrətində.

"Şəhidlər" poeması 20 Yanvar faciəsinin fəlsəfi-poetik dərkində öz bədii-estetik siqletini bu günədək qoruyub saxlayan əsərdir. Bu poema şairin illərdir kökləndiyi istiqlal savaşının sonucu kimi ərşəyə gəldi. O gecədə axıdılan qanlar, mübarizə əzmi xalqın içindəki milli azadlıq duyğusunun təzahürü olaraq gerçəkləşmişdi. O duyğu isə B.Vahabzadə yaradıcılığında bitkin, konseptual səviyyədə idi. O səviyyədə ki, müstəqilliyini qorumaq üçün meydanlara, mübarizələrə atılan xalqın içindəki hərr duyğusunu formalaşdıran, yetişdirən poeziya olaraq pərvəriş tapmışdı. Bu, yalnız xalqın igid oğullarının istiqlal uğrunda mübarizəsi deyildi, həm də onları bu mübarizəyə aparan Ədəbiyyatın qələbəsi idi.

***O şənbə gecəsi, o qətl günü,-
Mümkünə döndərdik çox namümkünü.
Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünü,
O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər.***

1990-cı illərin əvvəllərində milli poeziyamızda bir mövzunun daha aparıcı olduğu görünür: 20 Yanvar faciəsinə münasibət və onun bizim tarixi taleyimizdə daşdığı

missiya. Bu faciələrin içində 20 Yanvar ona görə milli özünüdərkini faktı kimi yad edilir ki, bu tarixin özündə yaddaşı oyatmağa yönəlik olan missiya dayanır. Çünki hər bir xalqın tarixi taleyində elə günlər var ki, tökülən günlərə, yaşatdığı acılara rəğmən onun hürriyyət əzmini, mənəvi potensialını ehtiva etdiyindən qürur rəmzinə çevrilir. Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə - bu, bizim üçün Tanrının ayırdığı bir gecəlik sınaq məqamı idi. Həmin gün sanki vətən oğulları "gəl təcrübə eylə mən zəifi" nidası ilə öz xoşuna "qəmin hərfi" olmağa gəlmişdilər.

***Zillət ilə ləzzəti olmaz həyatın, dustilər,
Nəğdi-can sərf eyləyib, dünyadan kam almaq gerek!
İcz ilə dönmək ədudən səhlidir, himmət dutub,
Ya şəhid olmaq gerek, ya intiqam almaq gerek!***

Bu, şəhidliyi bədii-metforik rəmzə çevirən Məhəmməd Füzulinin - orta əsr sufi şairinin düşüncə mənəviliklərinin fərqli epoxada, fəqət eyni ahəng və çalarda xalqın milli-mənəvi həyatındakı xidmətinin davamı idi. Yalnız din yolunda deyil, insanın mənəvi və cismani köləliyə qarşı üsyanının, məslək və etiqad uğrunda mübarizəsinin təməlinə dururdu. Sonralar bu missiyanın beşiyi başında XX əsrin I yarısının milli münəvvərlərinin - Ə.Hüseynzadənin, Ə.Cavadın, türk ədəbiyyatında Nihal Atsız, Mehmet Akif, Yəhya Kamal, Güney ədəbiyyatında isə Şəhriyar kimi şairlərin durduğunu görürük.

***Vətən eşqi məktəbində can verməyi öyrənmişik,
Ustadımız deyib "heçdir vətənsiz can", Azərbaycan.
Bəsdir fəraq odlarından kül ələndi başımıza,
Dur ayağa, ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan!***

20 yanvar hadisələrinin milli poeziyamızda inikasına vardi qda bəlkə də burdan başlamaq lazım gəlir: bu faciə bizim ədəbiyyata nə verdi? Cavab birmənalıdır: ilk növbədə şəhid obrazını və bu adın ehtiva etdiyi ağır və qürur simvolikasını: şəhid oğullar, şəhid anası, şəhidlər məzarlığı, şəhid şəhər, şəhid şair və s., və i. 1990-cı ilin 20 yanvarından sonra cəmiyyətin bütün sferalarında, o cümlədən ədəbiyyatda gərgin ab-hava yarandı, onun adı yaradıcılıq ritmi pozuldu. O, bütünlüklə özünü hakim olaylara kökləməyə, vətəndaşlıq, ziyalılıq pafosunu mühiti sarmış olan neqativ hallar, fəci gerçəkliklər əleyhinə qaldırmağa səfərbər etməyə çalışdı. Yeni xalqla, millətlə bəhəm ədəbiyyatın özü də bir növ tarixi sınaq, imtahan qarşısında qaldı. Amma bu dönmə həm də milli müstəqilliyimizi qazandığımız dövr idi. Bu mənada, 1990-cı illərin müstəqillik dalğasını Azərbaycan ədəbiyyatı milli insan ağrısı ilə bəhəm, həm də zəngin bədii-estetik təcrübə ilə qarşıladı. Bu iştirak bir qism yazarların ənənəvi-realistik, lirik-romantik üslubda yazdıqlarını dəyər qismində prosesə qatmağı, bir qisminin isə zamanla uzlaşmağa can ataraq dünya təfəkkür modelləri axtarışı təriqi ilə bədii güclərini, nəfəslərini yeni ritmə kökləməsilə əyaniləşirdi. Ələlxüsus, 1970-80-ci illərin sovet senzurasında boğulan, ictimai-siyasi məcrada bəslənən dekadans ovqat nəfəs genişliyi əldə edərək ruhun nəhayətsizlik sevdasını, insanın iç dünyasının çöküşünü ifadə etmək üçün yeni fəaliyyət sferasına daxil oldu. Yeni, 1960-cı illərdə tendensiya şəklində ədəbiyyata gələn insanın lirik-psixoloji durumu, adi yaşam duyğuları 1970-80-ci illərdə absurd situasiyalar, son problematikasi, insan təkliyi, tənhalığı kimi yeni modifikasiyalar içrə təhlilə gəlirdisə, 1990-cı illərdən başlayaraq, baş verən məlum ictimai, sosial-siyasi, mənəvi-psixoloji problemlərlə əlaqədar olaraq bu məqam daha kəskin, fəlsəfi rəng aldı, ədəbiyyatımızda çöküş fəlsəfəsinin, dekadans ovqatının intişarına zəmin yarandı. Bu dövrdə bütün janrlarda meydana çıxan əsərlərdə bariz görünən pessimist əhval-ruhiyyə bir tərəfdən üzleşdiyimiz Qarabağ probleminin fəci nəticələri ilə bağlı idisə, digər tərəfdən global miqyasda insan faktorunun deqradasiyaya uğrama amili ilə əlaqələndirdi. B.Vahabzadənin son dövr yaradıcılığına nəzər saldıqda toxunulan mövzuların həyat sferalarının təzahürünü, nişanəsini daşıdığı məlum olur. Əslində, bu, bəlkə də, banal fikirdi, onsuz da ədəbiyyata yenidən qədəm qoymuş yazar da, peşəkar qələm sahibi də həyatı(nı) bədiyyata gətirir, onu xəyal, təxəyyül gücünə bədiiləşdirməyə çalışır. Bu mənada, ədəbi qəhrəmanlar istər sosial, istərsə psixoloji, yaxud mənəvi-əxlaqi planda olsa belə hamımızın üzleşdiyi insan-cəmiyyət münasibətlərini qabardırlar. B.Vahabzadə

də yaradıcılığında daha çox milli problemlərə köklənir, Qarabağ ağrısının təfəsilatlarına enir, güclü pafosu həzin ədə ilə əvəzləyirdi. B.Vahabzadənin milli müstəqillik dövrü yaradıcılığında daha çox dekadans çalarlar dərinləşdi. Həyata, dünyaya, insana münasibətdə şairin mövqeyi daha kəskin, daha tünd boyalarla təsvirə gəlməyə başladı. Bu kəskinlik, ekspressiv boyalar ayrı-ayrı vaxtlarda, xüsusən 60-80-ci illərdə əməl cizgisi kəsb eləsə də, 90-cı illərin şəirində həmin münasibətin özü belə təbəddülata məruz qaldı. Burada həyatın, cəmiyyətin böhranından daha çox həyata, cəmiyyətə münasibətin özündə gedən böhrandan danışmaq bəlkə daha caizdir. B.Vahabzadənin iki fərqli epoxada meydana çıxmış əsərlərindəki ovqat bu məqamla bağlı idi. Sovet dönməində cəmiyyətin böhranı müstəqillik dönməində münasibətin özündəki böhran, boşluqla əvəzlənmişdi: "Könlüm oldu xarabazar, talan mənim içimdədir". Ədibin əsərləri böyük bir imperiyanın çökümündən sonra gerçəkləşən mədəni-mənəvi deqradasiyanın nəticəsi kimi pərvəriş tapırdı. A.Kamyunun xarakterizə etdiyi kimi: "İndi hər şey dəyişib: sənətkardan tutmuş monaxacan hamı dünyanı qorumaq işinə səfərbər olunub". Amma B.Vahabzadə yaradıcılığında nəinki iki fərqli epoxa bir-biri ilə ziddiyyətə girmədi, əksinə şairin məsləki onun tərcümeyi-halına çevrildi. Əlbəttə, B.Vahabzadənin poeziyası dövrün yeritdiyi siyasətin təsirindən, sosializm doktrinasının diktə etdiyi varlıq və etiketlərdən xali deyil, qoc-qocaman "Leninlə söhbət" poeması bu təsiri tam reallığı ilə sərgiləmədə. Lakin şairin yaradıcılığında vulqar ideoloji konsepsiyaların güdazına getmiş tarixi gerçəkliklər yoxdur, hətta adı çəkilən poema belə bəzi hallarda açıq, çıpaq notların çiğirtisi ilə heyrət doğurur. Yaxud 1973-cü ildə "Şairləri öldürürlər" şeiri zamana müxalif fikirləri sərgiləyən mətn olaraq bu gün təəccüblə qarşılanır. Bəlkə, elə ona görə 90-cı illərdə, yeni epoxaya qədəm qoyanda B.Vahabzadənin həyat ritmi pozulmadı, zamanın iki fərqli mərhələsi onun yaradıcılığında bir-biri ilə toqquşmadı... O qədər ki, aşağıdakı misraları yazmağa onun hamıdan artıq haqqı çatdı:

***Əslimi, nəslimi tanıyıram mən,
qarışıq deyiləm, özümdən hürkəm.
Sən kimsən, sən nəsən, özün bilərsən,
mən ilk qaynağımdan türk oğlu türkəm.***

B.Vahabzadə poeziyasında insanlığın xilasını, dünya nizamına çağırış ruhu güclü idi. Amma bu çağırış sadəcə xitab olaraq mənalanmırdı, ona nail olmağın yollarını nişan verməklə qüvvətli bir əməl cizgisi kəsb edirdi. Şairin 1999-cu ildə qələmə aldığı "İstiqlal" poeması belə bir amalın nəticəsi olaraq yazılmışdı. Pyeslərində ardıcıl olaraq milli birlik ideyası qabardılır, özünəqayıdış, tarixi keçmişinə güvənmək, dəyərlərinə, milli-mənəvi irsinə sahib çıxmaq niyyəti əsas məqsədə çevrilirdi. Bu, B.Vahabzadənin dəyişməyən əqidəsinin (dəyişməzdir əqidəm, çox da dünya fırlanır), sınımayan vüqarının səsi idi. Həmişə olduğu kimi, o yenə də dünyanın və insanın sənətin gücü ilə düzələcəyinə, pisliklərdən silkinib qurtaracağına inanırdı.

"Mən inamın övladiyam" deyən şair sona qədər içindəki həqiqətə sadıq qaldı. İndi, dünyanın bu qarışıq və narahat vaxtında B.Vahabzadə poeziyasının qanadlarında sabaha ümidlənmək, bəşəri harmoniyanın bərqərar olacağına bütün gücünə inanmaq istəyirsən. Bir də "al günəşin sağlığına" bədə qaldırıb bu misraları söyləmək...

***Kökü kəsiləcək nifrətin, kinin,
Loğmanlar olacaq onda hökmran.
Hamı bir ağızdan deyəcək yəqin:
Yaşasın dünyamız, yaşasın insan!***

Elnarə AKİMOVA

Böyük Çöl Mədəniyyətinin bədi inikası

Dünyanın bütün xalqlarında olduğu kimi, qazaxların da şifahi yaradıcılığı öz kökləri ilə qədimlərə, xalqın etnik tarixinə gedib çıxır. VIII-XI əsrlərə aid edilən erkən və orta əsrlər türk yazı nümunələri isə həmin dövrlərdə türkdilli xalqların, o cümlədən qazaxların da poetik yazı ənənələrinin təcəssümüdür.

Xalqın yaşadığı, əsrlərlə keçib gəldiyi tarixi hadisələrdən qaynaqlanaraq təşəkkül tapmış qazax folkloru əsasən qəhrəmanlıqla bağlı rəvayətlərdə, lirik-epik poemalarda (dastanlarda), əfsanələrdə yaşayaraq bu günümüzədək gəlib çıxmışdır. Ədəbi nümunələr məzmun və mahiyyət etibarilə digər türk xalqlarının ədəbiyyatında olduğu kimi, dərin vətənpərvərlik duyğuları kəsb edib poetik ruhludur və birliyə, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq naminə əzmkarlığa çağırış notları ilə zəngindir. Akademik İsa Həbibbəyli haqlı olaraq türk xalqlarının ədəbiyyatlarını "qan yaddaşının ruhundan doğan təbii bir proses" (1,7) kimi səciyyələndirir. Hərbi şücaətinə görə fərqlənən döyüşçülərin igidliyi haqqında rəvayətlər, məhrumiyyətlərlə üzleşmiş, zəmanələrinin haqsızlıqlarını görmüş gənclərin faciəli və nakam talelərini əks etdirən hekayətlər, təbiət qüvvələri ilə mübarizədə meydana çıxmış və xalqın fantaziyasından yaranmış sağlam ruhlu şeirlər qazax ədəbiyyatının ilk mənbəyi sayıla bilər. Bu nümunələrdə "xalqın taleyi, onun müdrikliyi ətraf aləmlə təmasda şəffaflıqla əks olunmuşdur" (2). XX əsrin 20-ci illərinə qədər qazax xalqının şifahi ədəbiyyatında nağıllar, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalarla bir sırada əhəmiyyətli yeri qəhrəmanlıq və sosial-məişət dastanları, poetik yarışmalar, həmçinin müxtəlif mərasim mahnıları tutmuşdur.

Ümumiyyətlə, qazax folkloru janr etibarilə çoxşaxəlidir, və əsasən qəhrəmanlıq dastanları, mərasim mahnıları ilə yanaşı, lirik poeziya, tarixi nəğmələr, çoban söyləmələri, nağıllar, əfsanələr, atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar, qəmli nəğmələr, müxtəlif ayin və mərasim nəğmələri, ağılar, həmçinin aytışlar və bir sıra ritorik janrları əhatə edir.

40-dan artıq janr müxtəlifliyinə malik qazax folklorunda xalqın zəngin və hərtərəfli həyat təcrübəsi dərin izlər buraxıb. Bu ədəbi irs tükenməz xəzinədir: şifahi xalq yaradıcılığının zənginliyi fəlsəfi düşüncə və maarifçi tefəkkür sahibi olan qazaxların məişəti, geniş dünyagörüşü haqqında tam təsəvvür yaradan ibrətamiz məsəllər, tapmacalar, atalar sözləri, laylalar, ağılar, alqış və qarğışlarla əhatə olunur (3). Qazaxların şifahi poetik yaradıcılığı özündə əsasən Böyük Çöl Mədəniyyətini ehtiva edərək xalqın ictimai tefəkkür tərzini, köçəri patriarxal-feodal cəmiyyəti şəraitində onların sosial, məişət, o cümlədən ailə dəyərlərini əks etdirir. Bu dəyərlər isə əsrlərdən adlayıb keçərək bugünə qədər gəlib çıxıb bilmişdir.

Maraqlıdır ki, qazax ailəsində bu gün də heç bir əlamətdar hadisə, heç bir bayram, yaxud şənlik mahnısı ötürmür. Təsədüfi deyil ki, qazax şifahi nümunələrinin dahi bilicisi, məşhur coğrafiyaçı, etnoqraf və folklorçu Qriqori Potanın qazax xalq poeziyası haqqında danışarkən, heyranlıqla "qazax səmasının necə də gözəl oxuduğunu" söyləmiş, "mənə elə gəlir ki, bütün qazax çölləri oxuyur" (4) demişdi.

Məhz elə bu səbəbdən də qazax xalq şeiri formaca son dərəcə rəngarəngdir. Qazaxların məişəti və adət-ənənələri daha çox məhz elliklə bir yerə toplaşılan mərasimlərdə geniş şəkildə öz təzahürünü tapmışdır. Məsələn, bütün digər türkdilli xalqlarda olduğu kimi, qazaxlarda da toy mərasimi ən yaddaqalan adət-ənənələrdən biri hesab olunur. Ta qədim dövrlərdən bu mərasimlərdə "Toy-bastar" mahnısı oxunurdu ki, bu da toyun başladığını bildirirdi. Gəlinin bəy evinə yola salındığı zaman isə yeni nikah bağlayan qız və oğlan tərəfi xorla hərə öz dəstəsi ilə - təbii ki, növbə ilə "Jar-jar" ("Yar-yar" - A.Ş.) mahnısı ifa edirdilər. Doğma ocaqla vidalaşma anını ifadə edən "Sinsu" adlı digər toy mahnısı auldan çıxma prosesində gəlin tərəfindən oxunurdu. Bəyin aulunda müğənni-xanəndə gəlini yeni qohumları ilə tanış etmək üçün toy-mərasim mahnısı "Betaşar"ı ifa edirdi. Burada gəlinin bəyə, eləcə də bəyin qohumlarına və böyüklərə

sözsüz itaət etməsi təbliğ olunurdu. Hər bir fəxri qonağı öz şeirlərində öyən "Betaşar" ifadəsi gəlini bəyin şərəfinə qohumların qarşısında baş əyməyə, onlara əsl gəlinə yaraşan tərzdə hörmət və ehtiram göstərməyə çağırırdı.

Qazax nağıllarında bəzi türkdilli xalqların - o cümlədən azərbaycanlıların mifik yaradıcılığında olduğu kimi, əsasən təkköz nəhəng varlıq, yeddibaşlı əjdaha, eləcə də insanlar diri-diri udan - adamyeyən qarı, qadın qiyafəsində olub insanları öz metal pəncələri ilə öldürən bir varlıq kimi təsvir edilən teztiyrnak kimi sehirli personajlara daha tez-tez rast gəlinir. Onlar insanlara qarşı çıxan şər qüvvələri təmsil edirlər. Şər qüvvələrlə mübarizədə insanlara taysoqar (dağları yerindən tərpədib yol açan), koljutar (dəryaları udmaq bacarığı olan), sakkulak (uzaq ərazilərdən səda eşidən), jelayaq (bir anda uzaq məsafələr qət edə bilən) kimi sehirli varlıqlar kömək edirlər ki, sonda da haqq-ədalət, həqiqət uğrunda mübarizə aparan qəhrəman qalib gəlir. İnsanın dostları və köməkçiləri rolunda fəvqəltəbii bacarıq sahibi olan ev heyvanları da çıxış edirdi. Uzun məsafələri cəld qaça bilən Ker-kula nağıl atı hətta danışmağı bacarırdı. Bir çox nağıllarda isə qoyun, keçi, dəvə, inək kimi ev heyvanları da müsbət varlıqlar kimi təqdim edilir.

Qazax şifahi xalq yaradıcılığında sehirli, eləcə də heyvanlar haqqında nağıllarla yanaşı, real həyatdan götürülən, fantastik personajlar kimi təqdim edilən məişət nağılları da geniş yayılmışdır. Belə ki, xalq arasında populyar olan "Ayaz biy" nağıllarının qəhrəmanı öz ağılı, fədakarlığı və ləyaqəti ilə xanı və onun vəzirlərini heyrləndirməyi bacarır, sonda isə hökmdarlıq kürsüsünə yüksəlir.

Bütün bunlar yüzilliklər ərzində möhkəm bünövrə üstündə yaranmış, xalq yaddaşında zaman-zaman cilalanaraq formalaşmış qazax folklorunun naməlum yaradıcılarının səylərinin nəticəsidir. Bununla da şifahi xalq nümunələri ağızdan-ağıza keçərək nəsillərdən-nəsillərə ötürülmüş, mərhələlərlə müəyyən dəyişikliyə məruz qalmış və nəhayət, bugünkü bitkin formasını almışdır.

Əsas qayəsi xalqın birliyi və həmrəyliyi olan bütün vətənpərvərlik motivli əfsanələrin əsas personajları batırların (qəhrəmanların) təmsalında vəsf olunur. Koplandı-batır yadelli düşmənlərə qarşı vuruşaraq özünü bütün qıpçaq tayfasının himayədarı kimi göstərir, Alpamış-batır doğma yurdunu viran qoymuş kalmık xanı ilə döyüşür. Bu qəhrəmanların ömür-gün yoldaşları isə öz ərlləri ilə birgə həyat acılarını bərabər bölüşən, birlikdə mübarizə aparan "Koplandı" dastanındakı Kortva, "Yer-Tarqın"dakı Akjunus kimi qadınlar ağıllı köməkçi, məsləhətçi kimi çıxış edirlər. Əbədləşən ədəbi xalq qəhrəmanları ağılsız çətinliklərə, məhrumiyyətlərə dözərək sonda qalib gəlirlər.

Qeyd etmək yerinə düşür ki, bəzi qazax epik əsərlərinin süjet xətti, digər türk xalqları kimi, Azərbaycan üçün də səciyyəvidir. Məsələn, «Kitabi-Dədə Qorqud» və «Koroğlu» dastanlarının Azərbaycan türkləri ilə yanaşı, Anadolu türkləri, qazaxlar, qaraqalpaqlar, qaqauzlar, özbəklər, türkmənlər və başqa türkdilli xalqlar üçün doğma olması bu xalqların həyat və məişəti ilə yanaşı, etnopsixologiyasının və həyat fəlsəfəsinin də eyniliyini sübut edir.

Dastan yaradıcılığından danışarkən, "Qız-Jibek", "Kozı-Korpeş - Bayan-Slu" kimi lirik-epik poemalarından bəhs etmək çox vacibdir. Bu poemalar məzmununa, mövzusunə və hadisələrin gedişatına görə bir-birinə yaxındırlar, onların janrı üçün sosial-məişət xətti, məhəbbət lirikası səciyyəvidir. "Ayman-Şolpan" poemasında isə o zamankı qazax cəmiyyətinin həyat və məişətinin bütün təzahürləri heç bir şişirtməsiz-filansız, real şəkildə öz təsvirini tapıb. Lirik-epik poemalarda müəlliflər böyük sevgi ilə qızın gözəlliyini öyür, ətraf aləmdəkilərlə onları müqayisə edir və epitet axtarırlar. "Qənber və Nazım" poemasında qız "ağ şahin", "səhər qarı" kimi ifadə olunur ki, bu da sevgi motivlərinin qüvvətləndirilməsinə xidmət edir.

Qazax nağıllarının, xüsusən də əsasən sinkretik forma daşıyan sehirli nağılların tematikası çoxşaxəlidir. Burada sehirli ifadələrlə yanaşı, kosmoqonik, genealoji, toponimik rəvayət, ənənə və əfsanələrə də rast gəlmək olar. Qazax nağıllarının populyar qəhrəmanları olan Aldar-Kosa ("Aldar-Kosa haqqında əfsanə"), eləcə də Jirenşe və onun ağıllı arvadı Karlıqş ("Jirenşe" nağılı) hazır cavab və eyni zamanda zarafatçı olub öz rəqiblərini asanlıqla yola salırlar. Ümumiyyətlə, qazaxların nağılları kimi atalar sözləri, məsələləri, tapmacaları, aforizmləri ibrətamiz olmaqla yanaşı, həm də tərbiyəvi mahiyyətli dirlər.

Keçmişdə qazax şifahi xalq yaradıcılığı əsas etibarilə jırşı (danışan), anşı (oxuyan) və akınlar (xanəndə-aşıq) vasitəsilə yayılaraq populyarlaşmışdır. Bütöv bir dastanı əzbərdən oxuyub-danışan, bu zaman ənənəvi xalq ifadəliliyini, improvizasiyanı, eyni vaxtda bir neçə xalq çalğı alətində sənətkarlıqla çala bilməyini nümayiş etdirən şəxs jırşı

adlanırdı. Murın-jırau (1860-1954) belələrindən olub fenomenal yaddaşa, aktyorluq istedadına malik idi. Hazırda bu məşhur jırşının səs yazısı Qazaxıstan Elmlər Akademiyasının nadir incilər fondunda saxlanılır. O, XIV-XVII əsrlərin xalq yaradıcılığı abidəsi olan "Qırx batır haqqında" bütöv bir epik silsilə poemasının bütün məzmununu əzbərdən danışar və emosional tərzdə oxuyardı.

Xalq yaradıcılığı əsasında ifa sənətkarlığının zirvəsini fəth etmiş şəxs anşı adlanırdı. Birjan-sala (1834-1897), Axan-Sere (1843-1906), Baluan-şolak, Madi, İbray və başqaları belələrindən olmuşlar. Görkəmli qazax müğənnisi Amre Kaşaybayevə Parisdə (1925) və Frankfurt-Maynda (1927) keçirilən sərgilərdə dombranın müşayiəti ilə belə çətin, mürəkkəb səhnə yaradıcılığı və yüksək peşəkarlıq məharəti tələb edən "Aqaş ayak", "Jalqız arşa", "Smet", "Uş dos" kimi mahnıları ifa etmək nəşib olmuşdur.

Akın güclü improvizə bacarığına malik olan şəxsdir. Xalq poeziyası həvəskarlarının böyük əksəriyyətinin toplaşdığı, improvizator-xanəndələrin - akınların öz poetik dəyişmələrini nümayiş etdirdikləri aytıslar (şeir yarışması - deyişmə) qazaxlar arasında populyar olub.

Ümumiyyətlə, aytıs qazax, qaraqalpaq, qırğız, qaraçay, balkar, noğay poeziyasında akınların nəgmə yarışması improvizasiyalı poetik deyişmə olmaqla xalq poeziyasının ənənəvi və geniş yayılmış formalarındandır. Aytıs bütün xüsusiyyətləri ilə Azərbaycan və Anadolu türk aşığılarının və türkmən baxışlarının deyişmələrini xatırladır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu tipli mahnı yarışları dünya xalqlarının əksəriyyətinin mədəni-mənəvi ənənələrində yer almışdır. Məsələn, "ərəblərdə bu tipli nəgmələr "müqalləkat" adlandırılır. Hindistan və İranda isə bu nəgmələr bu gün də ifa olunmaqdadır. Şimali Fransada belə nəgmə yarışlarında trubadurlar, Mərkəzi Avropada - meysferzingerlər, Skandinav ölkələrində edda ifaçıları, İngiltərədə - menestrellər, Qədim Rusiyada isə skomoroxlar bu sənəti yaşadırdılar." (5) Qazax folklorunda aytısın kökləri lap qədim dövrlərə gedib çıxır.

Qazaxıstanda xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanılması və öyrənilməsi işi XIX əsrin ortalarından maarifçiliyin inkişaf tarixi ilə bağlıdır. Maarifçi-demokratlar Çokan Vəlixanov (1837-1865) və İbray Altınсарin (1841-1889) qazax folklorunun bəzi nümunələrinin öyrənilməsi ilə məşğul olaraq onun demokratik və sinkretik xarakterini müəyyənləşdirməklə, onu milli tarixlə əlaqəli şəkildə təhlil etməyə çalışmışlar. Bu məşhur maarifçi-demokratların fəaliyyəti bu gün də qazax ədəbiyyatının tədqiqatçıları tərəfindən minnətdarlıqla xatırlanır.

Elmi ədəbiyyatda qazax folklorunun "öz yaranış və təşəkkülündə şifahi poetik yaradıcılıq və türk yazılı abidələrinin ənənələrinə söykəndiyi" (6) qeyd edilir. Belə möhtəşəm abidə Mahmud Kaşğarının üç cildlik «Divani-luğat-it türk» əsəridir ki, burada da türk-uyğurların mükəmməl qrammatikası əksini tapıb. Bundan başqa, qədim türk qəbilələrinin, qazaxların sələflərinin folklor nümunələri həm də qıpçaq (kuman) abidəsi olan «Kodeks Kumanikus»da yaşayır.

Bu gün zəngin qazax folklorunun toplanılmasına, qorunub saxlanılmasına böyük diqqət yetirilir, onun öyrənilməsi, müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqi və nəşri ilə bu sahədə ixtisaslaşmış yerli və əcnəbi alimlər məşğul olurlar.

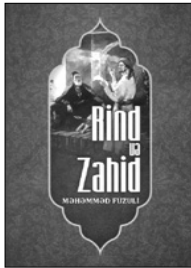
Ümumilikdə götürdükdə, qazax folkloru məzmun və forma etibarilə, bir sıra orta q düşüncə tərzli, oxşar kompozisiya və süjetləri ilə digər türkdilli xalqların zəngin şifahi xalq ədəbiyyatının bir hissəsi kimi dəyərləndirilib öyrənilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Həbibbəyli İsa. Türk xalqları ədəbiyyatına yeni baxış: zaman və ədəbi proses // "Türk xalqları ədəbiyyatı: mənşəyi, inkişaf mərhələləri və problemləri" mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 1-2 dekabr 2015-ci il.
2. Каскабасов Сейит Аскарулы. Казактын халык прозасы. Алматы, 1984.
3. Казактын халык поэзиясы (Я.А.Диваевтын халык аузынан жазып альбан жяне жинабан нухаларынан). Алматы, 1964.
4. Бельгер Герольд. Гармония духа. М., Русская книга, 2003, 288 с.
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Qazax_ədəbiyyatı
6. Tağısoy Nizami. Qazax ədəbiyyatının tarixi kökləri. "Xalq cəbhəsi" qəzeti, 2013, 10 yanvar, səh.14.

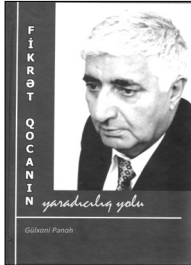
Ağahüseyn ŞÜKÜROV

♦ K i t a b r ə f i



RİND VƏ ZAHİD
MƏHƏMMƏD FÜZULİ (FARS DİLİNDƏ)
BAKİ, 2015

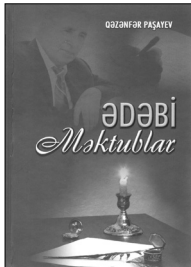
Azərbaycan ədəbiyyat korifeylərindən biri, poeziya və xəzinəmizə əvəzsiz incilər bəxş etmiş böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin fars dilində qələmə aldığı «Rind və Zahid» əsəri ilk dəfədir kitab şəklində işıq üzü görür. Hər cümləsində Füzuli zirvəsinin ucalığını, qüdsiyyətini əks etdirən bu əsər insanı bir daha öz həqiqəti haqqında düşünməyə vadar edir. Zahir-batin, ağıl-qəlb, nəfs-ruh qarşılıqlı qarşılıqlıdır. Rind və Zahidin dili ilə canlandıran dahi Füzuli bununla, əslində, insanı öz-özü ilə qarşılaşdırır.



GÜLXANİ PƏNAH
FİKRƏT QOCANIN YARADICILIQ YOLU
BAKİ, «ELM» NƏŞRİYYATI, 2015

Filologiya elmləri namizədi Gülxani Pənahın bu monoqrafiyası Xalq şairi Fikrət Qocanın həyat və yaradıcılıq yoluna həsr edilmişdir. İki fəsildən ibarət olan bu monoqrafiyada müəllif F.Qoca poeziyasının özünəməxsusluğundan, nəsr əsərlərindən və dil-üslub xüsusiyyətlərindən söz açır.

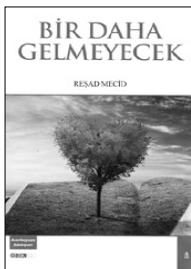
Kitabın elmi redaktorları professorlar Qara Namazov, İfrat Əliyeva və mərhum ədəbiyyatşünas Elməddin Əlibəyzaadədir.



QƏZƏNFƏR PAŞAYEV
ƏDƏBİ MƏKTUBLAR
BAKİ, «TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2015

Professor Qəzənfər Paşayevin bu kitabında yer alan məktublar XX əsrin 80-ci illərindən başlamış günümüzədək 35 illik dövrü əhatə edir. Kitabda akademiklər Bəkir Nəbiyev, İsa Həbibbəyli, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, Xalq yazıçısı Elçin, Xalq şairləri Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı, tanınmış tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar Süphi Saatçı, Nizaməddin Şəmsizadə, Yavuz Axundlu, Vaqif Yusifli, şair Məmməd İsmayıl, «Azərbaycan» jurnalının baş redaktoru İntiqam Qasımzadə və b. ünvanlanmış məktublarda ədəbiyyatımızın müxtəlif problemləri öz əksini tapır.

Kitabın redaktoru və ön sözün müəllifi ədəbiyyatşünas, professor Bədirxan Əhmədliyədir.



RƏŞAD MƏCİD
BİR DAHA GƏLMƏYƏCƏK
ANKARA, 2015

Rəşad Məcidin türk dilində nəşr edilən «Bir daha gəlməyəcək» şeirlər kitabında onun poetik yaradıcılığı əks olunmuşdur. Kitabda şairin Azərbaycana, onun təbiət gözəlliklərinə, XX-XXI əsrlərin ictimai-siyasi hadisələrinə, lirik qəhrəmanın sevgi hisslərinə həsr olunan şeirləri əsas yer tutur.

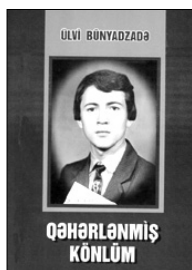
Tanınmış türk yazarı Seyfəddin Altaylı kitabı ön söz yazmışdır.



MƏMMƏD ORUC
BUXARA ƏSİRİNİN SİRRİ
BAKİ, «QANUN» NƏŞRİYYATI, 2016

Kitabın annotasiyasında oxuyuruq: «Kitabda toplanmış hər üç povestdə baş verən hadisələr, bilavasitə müəllifin tərcümeyi-halı ilə bağlı olsa da, diqqət çəkən qayə, mənəvi dəyərlərin təzyiqlərə məruz qaldığı bir zamanda insanın seçimidir. Görkəmli ədəbiyyatşünas Kamil Vəli Nərimanoğlu topluya yazdığı ön sözdə bu SEÇİMİ belə dəyərləndirir: «Ağ qatığa ağ deməyin çətin olduğu və demək mümkün olmadığı o dövrdən ağ qatığa qara qatıq deyilməyin təbii olduğu indiki dövrdə də Məmməd özünə, ürəyinə, qələminə sadıqdır. Mövlananın sözünü bu şəkildə də demək olar: «Ya göründüyün kimi yaz, ya yazdığın kimi görün». Məmməd böyük İpək Yolunun Qafqaz, Xəzər, Türküstan mənzilini təsvir edərək adi insanların ali duyğularını, kiçik insanların böyük Türküstanını verə bilmişdir.

Toplunun mötərizədəki adı «Türküstan gözəlləməsi»dir və bizə elə gəlir bu ad bu kitaba daha çox yaraşır.



ÜLVİ BÜNYADZADƏ
QƏHƏRLƏNMİŞ KÖNLÜM
BAKİ, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2015

20 Yanvar qırğınında şəhid olmuş cavan şair Ülvi Bünyadzadənin bu kitabında onun dünya ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr toplanmışdır. Oxucular burada C.Bayronun, P.Şellinin, Tomas Hidin, A. Puşkinin, R.Kiplinqin, Çarlz Makkejin şeirlərini, M.Tvenin, O.Henrinin, B.Şounun, S.Moemin, L.Averyanovun hekayələrini ana dilimizdə oxuya bilərlər.

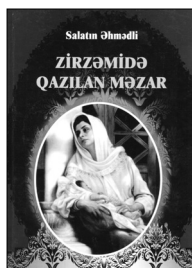
Filologiya elmləri doktoru Almaz Ülvi kitaba «Əfsanəvi ömürdən bir-iki söz» adlı müqəddimə yazmışdır.



NƏRİMAN SÜLEYMANOV
RUHLAR ÇAĞIRIR
BAKİ, «TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2015

Tanınmış yazıçı-jurnalist Nəriman Süleymanovun (1930-1995) bu kitabına onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı «Ömrün iki payızı», «Tərs külək», «İnsan yaşayır», «Qurumuş bulağın nağılı», «Əsas ürəkdir», «Məhəbbət çölü», «Keçən günün əzabı», «Sevən həmişə tapılar» adlı povestləri və hekayələri toplanmışdır.

Kitabın tərtibçisi yazıçı Mustafa Çəmənlidir. Topluya filologiya elmləri doktoru, tənqidçi Vəqif Yusifli «Ruhu bizimlədir» adlı ön söz yazmışdır.



SALATIN ƏHMƏDLİ
ZİRZƏMİDƏ QAZILAN MƏZAR
BAKİ, «V-PRINT», 2015

Yazıçı-publisist Salatın Əhmədlinin «Zirzəmidə qazılan məzar» kitabında onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı «Heyva çiçəkləri», «Bizdən küsən illərimiz», «Həzin bir xatirə», «Sizi görməyə gəldim», «Bir çanaq un», «Əcəm cocuqları», «İnildəyən torpaq», «Ata fəryadı», «Qorxu» və «And» hekayələri toplanıb.

Şair-jurnalist Əbülfət Mədətoğlu «Mətbəə qapısında düşüncələr» adlı ön sözündə kitabda toplanan hekayələrdən söz açır.



GÜNEL NATIQ
KAĞIZ GƏMİLƏR
BAKI, «QANUN» NƏŞRİYYATI, 2015

«Kağız gəmilər» Günel Natiqin ilk kitabı olsa da, onun imzası oxuculara kifayət qədər tanışdır. Son beş-altı ildə Günelin hekayələri, esseləri, məqalələri qəzet və jurnalların səhifələrindən, saytlardan düşmür. «Kağız gəmilər»də toplanmış əsərləri də zaman-zaman oxunub və dövrü mətbuatda da rəylər qazanıb. Günel Natiq daha çox «Sənət haqqında hekayələr»ə üstünlük verir. O, apardığı araşdırmalar nəticəsində Leonardo da Vinçi, Klod Monne, Pablo Pikasso, Marina Svetayeva, Vladimir Mayakovski, Əziz Nesin, Ernest Heminqvey, Vladimir Vıotski haqqında qələmə aldığı esselərdə elə məqamlara toxunmuşdur ki, zənnimizcə, oxucu bu yazıları maraqla oxuyacaq.



VAHİD MƏHƏRRƏMOV
KƏSİLMƏYƏN ATƏŞ SƏSLƏRİ
BAKI, «QANUN» NƏŞRİYYATI, 2015

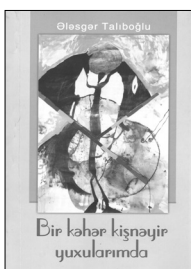
Vahid Məhərrəmov tanınmış hərbi jurnalist, nasir və publisistdir. Onun «Kəsilməyən atəş səsləri» kitabında nəsr və publisistik əsərləri təqdim olunur. Kitabda «Yazı masam səngər idi», «Yazılmamış gündəlik», «Nələr qaldı illərin o üzündə», «Düzü düz, əyrini əyri», «Alleqorik hekayələr», «Bir yarpaq poeziya», «Mənsur şeirlər» rubrikaları ilə tanış ola bilərsiniz. Müəllifin «Cəza» povesti də kitaba daxil edilmişdir.

Tənqidçi Vaqif Yusifli kitaba «Nağıllar, gerçəklər» adlı ön söz yazmışdır.



NAİBƏ YUSİF
DÜNYA, SƏNDƏ NƏYİM QALDI
BAKI, «NƏRGİZ» NƏŞRİYYATI, 2015

«Dünya, səndə nəyim qaldı» şeirlər toplusu şairə Naibə Yusifin oxucularla ilk görüşüdür. Topluda, əsasən, onun son illərdə qələmə aldığı qoşma və gəraylıları, aforizmləri, deyişmələri toplanmışdır. Şeirlərin əsas mövzusu insana məhəbbət, həyat eşqi, Vətən sevgisi, torpağın müqəddəsliyi. Şair-publisist Qəşəm İlqar kitaba «Dərdi qəmə bükən şairə» adlı ön söz yazmışdır.



ƏLƏSGƏR TALİBOĞLU
BİR KƏHƏR KİŞNƏYİR YUXULARIMDA
BAKI, «OL» MMC, 2015

Ələsgər Taliboğlu (Novruzov) indiyə kimi «Qəm karvanı», «Vətən nəğməkarı» şeirlər kitablarını çap etdirmişdir. Şeirləri fransız dilinə də tərcümə olunub. «Bir kəhər kişnəyir yuxularımda» kitabında onun son illərdə yazdığı əsərlər toplanıb. Vətən məhəbbəti, doğulduğu Naxçıvan torpağının gözəllikləri, dövrümüzün sərt və acı həqiqətləri bu şeirlərin əsas mövzusu. Kitaba müəllifin vətənpərvərlik duyğularını ifadə edən «Yurd həsrəti» poeması da daxil edilmişdir.

Naxçıvan MR Yazıçılar Birliyinin sədri, şair Asim Yedigər kitaba «Yuxularda kişnəyən kəhərlər» adlı ön söz yazıb.

